

**АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ**

М. І. Піддячий

**ПІДГОТОВКА СТАРШОКЛАСНИКІВ
ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УМОВАХ
ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ**

Монографія

Київ
«Педагогічна думка»
2008

УДК 343.54
ББК 74.202.4
П 32

*Рекомендовано до друку
вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих
АПН України (протокол №10 від 27 жовтня 2008 р.)*

Рецензенти:

*Бех І. Д.,
доктор психологічних наук, професор, академік АПН України;
Лук'янова Л. Б.,
доктор педагогічних наук, професор;
Мадзігон В. М.,
доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України.*

ПЗ2 **Піддячий М. І.** Підготовка старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання: монографія. — К.: Педагогічна думка, 2008. — 288 с., іл.
ISBN 978-966-644-112-9

Монографія присвячена питанням психолого-педагогічних досліджень у царині забезпечення поступу особистості, що в системі профільної школи відображається такими основними поняттями і категоріями: соціалізація, адаптація, навчально-виховний процес, зміст і якість освіти, професійна орієнтація, професійне самовизначення, допрофесійна і професійна підготовка, розвиток, саморозвиток, самоорганізація, самовдосконалення, формування, компетенції, технології, засоби праці, продуктивні сили.

Включені матеріали досліджень, які розкривають теоретико-методичні підходи підготовки особистості до вибудови професійної траєкторії на основі її здібностей, якостей і цінностей в умовах профільної школи як складової частини системи неперервної професійної освіти.

Монографія стане в нагоді науковцям психолого-педагогічної проблематики, вченим, аспірантам, управлінцям, вчителям, педагогам-практикам, психологам, соціальним працівникам та батькам.

УДК 343.54
ББК 74.202.4

ISBN 978-966-644-112-9

© Інститут педагогіки АПН України, 2008.
© Педагогічна думка, 2008.

ЗМІСТ

Вступ.....	5
<i>Розділ. 1. Напрями вибудови профільної школи.....</i>	11
1.1. Сутність державного курикулуму для старшої школи...	11
1.2. Становлення національного курикулуму для старшої школи.....	23
1.3. Теоретичний аспект підготовки школярів до професійної діяльності за кордоном.....	39
1.4. Сутність змісту і якості загальної й профільної освіти.....	50
<i>Висновки до першого розділу.....</i>	<i>61</i>
<i>Розділ 2. Теоретичні засади трудового виховання школярів.....</i>	63
2.1. Виховання і розвиток дітей засобами праці.....	63
2.2. Трудове виховання старшокласників в умовах профільного навчання.....	75
2.3. Особливості організації навчально-виховного процесу в освітній галузі «Технологія».....	86
2.4. Організація діяльності профільного навчально-виховного закладу.....	94
<i>Висновки до другого розділу.....</i>	<i>106</i>
<i>Розділ 3. Система профорієнтаційної роботи в загальноосвітній ланці.....</i>	109
3.1. Історичні передумови та теоретичні засади профорієнтації школярів.....	109
3.2. Профінформаційна робота зі старшокласниками.....	118
3.3. Професійна консультація старшокласників в умовах профільного навчання.....	129
3.4. Професіографічна діяльність школярів.....	142

3.5. Педагогічні засоби організації професіографічної діяльності школярів.....	152
Висновки до третього розділу.....	164
Розділ 4. Формування готовності старшокласників до професійного вибору.....	167
4.1. Вплив соціокультурного оточення на професійний вибір старшокласників.....	167
4.2. Теоретичні засади навчання старшокласників за напрямом «Технологія і дизайн».....	178
4.3. Художньо-естетичне виховання старшокласників в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів.....	189
4.4. Орієнтація старшокласників на педагогічні професії в умовах профільного навчання.....	199
Висновки до четвертого розділу.....	212
Розділ 5. Підготовка старшокласників до професійної діяльності.....	214
5.1. Система підготовки старшокласників до професійного самовизначення.....	214
5.2. Динаміка трудової підготовки старшокласників.....	224
5.3. Підготовка старшокласників до професійної діяльності.....	234
5.4. Дослідно-експериментальна перевірка ефективності системи підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання.....	245
Висновки до п'ятого розділу.....	262
Післямова.....	266
Перелік використаних джерел.....	271

ВСТУП

Українське суспільство зорієнтоване на Європейську і світову інтеграцію. Цей вибір розвитку зумовлений історичними, економічними й соціальними чинниками. Поступ у напрямі цивілізаційної моделі уможливорює досягнення прогресу в усіх сферах життєдіяльності особистості, суспільства і держави. Цей вибір визначає рух до стандартів демократії, інформаційного суспільства, соціально орієнтованого ринкового господарства, що базується на засадах верховенства права і забезпечення прав та свобод особистості. Одне з завдань — сформувати підґрунтя для демократичного, політичного, правового, соціального, технологічного спрямування держави, її трансформувати у світовий інтеграційний процес як високорозвиненої країни з конкурентоспроможною економікою та стабільними соціальною і політичною системами, здатної вирішувати найскладніші питання свого поступу. Це можливо за умови практичної реалізації завдань довгострокової, широкомасштабної стратегії розвитку особистості і суспільства. Суспільство еволюційним шляхом і відповідними методами створює достатній потенціал для цього. Зокрема, в галузях формування відносин у соціальній, освітній, науковій, економічній сферах; розробки і впровадження нових технологій у промисловому виробництві та їх кваліфікованого обслуговування; соціокультурної інтеграції в світове співтовариство; забезпечення якості й рівня життя людей згідно з духовними та матеріальними потребами тощо.

Інтеграція в світове співтовариство змінює всі сфери життя людей і державних інституцій, в тому числі — й освітньо-наукової галузі. Глибокі та різноманітні зміни відбуваються у взаємостосунках людини і держави, людини і світу, держави і світу. Це потребує ціннісних корекцій в освітньо-виховному процесі, і до цього готуються педагог, учень і психолог. Глобалізація загострює конкуренцію між суспільствами й державами не лише в економіці, а

й в інших сферах життєдіяльності. Тому для України, яка стала самостійним суб'єктом геополітики після поділу світу на зони впливів, на часі реалізація цінностей особистісного, суспільного, національного і державного характеру. Проявами цієї реалізації, зокрема, спрямованість сучасного цивілізаційного процесу на підвищення значущості ідейної, духовної, гуманітарної, професійної сфер; застосування високих інформаційних технологій, постіндустриальних принципів суспільного розвитку; підвищення ролі інтелектуального капіталу, соціальних і гуманітарних чинників економічного прогресу; утвердження базових засад розвитку, який сприяє економічному зростанню і розподілу його результатів; розширення можливостей людей до саморозвитку впродовж життя.

Відкриваючи перед особистістю і суспільством певні можливості (розширення обміну товарами та послугам, інформаційне забезпечення, технології і капітал, взаємодія у гуманітарній сфері, культурне і духовне збагачення тощо) інтеграція несе в собі й істотні загрози, зумовлюючи і поглиблюючи деформацію в соціально-економічній сфері. У зв'язку з цим важливо враховувати тенденцію переходу України до полікультурного світового співтовариства, в якому основою взаємодії держав, їх економік стає регіональна інтеграція.

Важливою передумовою прогресивної інтеграції є фундаментальна підготовка молодого покоління до життєдіяльності в нових умовах. Попередній досвід виховання і навчання учнівської молоді показав неможливість подолання кризи підготовки особистості до суспільного і соціально-економічного життя лише шляхом удосконалення «знаннєвої» складової змісту освіти. XXI століття характеризується побудовою освіти, спрямованої на розвиток і формування особистості відповідальної за свої дії, здатної до саморозвитку, самоосвіти, самовиховання, навченої мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію й використовувати набуті знання, вміння і навички, приймаючи адекватні рішення у розв'язанні практичних завдань побутового і професійного характеру, змінюючи життя на краще за рахунок стійкої динаміки випереджального розвитку.

Життєствердження особистості, її виховання, навчання, соціалізація й адаптація відбувається шляхом налаштування міжособистісних відносин, а також у процесі взаємодії із соціумом і суспіль-

ними інституціями. Одне з основоположних завдань забезпечення поступу особистості полягає в облаштуванні політичної, економічної, соціальної, гуманітарної, професійної сфер життєдіяльності, а також у виправленні деформацій, що виникають в процесі її життєствердження на різних вікових етапах життя.

Передумовою забезпечення поступу особистості є зміст навчально-виховного процесу. Процес реформування рамкових основ змісту загальної середньої освіти (курикулуму) для старшої школи в країнах, які розвиваються, знаходиться в прямій залежності від коригування суспільних відносин і напрямів розбудови соціально-економічної сфери. Мета цього реформаторського процесу зумовлюється низкою чинників. Це, зокрема, формування особистісних цінностей учнів; збереження і збагачення національної культурно-історичної спадщини; запозичення найкращих напрацювань людства на терені цивілізованого світового співтовариства; входження в Європейський і світовий полікультурний і соціально-економічний простір зі своїми перевагами, що є складовими частинами загальнолюдських цінностей світового рівня тощо. Складність полягає в узгодженні існуючого національного курикулуму для старшої школи з суспільними і соціально-економічними потребами регіонального й національного масштабу, а також у необхідності організації порівняльного супроводу курикулярної основи з основними сучасними світовими характеристиками.

Зазвичай це зумовлює необхідність періодичного коригування національного курикулуму в старшій школі, бо: автентичні знання забезпечують поступ цивілізованого суспільства; технології, які сприяють доступу до цінної інформації, динамічно змінюються, стають надійнішими і швидшими; пропонувані навчальні програми для старшої школи, створені на принципах формування в старшокласників базових і профільних знань на момент їх впровадження, часто-густо не відповідають сучасним вимогам; молоде покоління потребує знань і вмінь, які допоможуть йому впоратися з сучасними та майбутніми викликами «знаннєвого» суспільства; традиційні програми базуються на вивченні фактологічного матеріалу й удосконаленні частини знань і потребують заміни на нові, в яких наголос робиться на фундаментальності розвитку досвіду мислення, формуванні креативності, міжособистісної взаємодії в процесі забезпечення життєдіяльності та ін.

Реструктуризація світових суспільних відносин і соціально-економічних процесів оновлює не лише зміст, а й методи та форми навчально-виховних заходів. Динаміка країн з ринковою економікою все гостріше ставить питання — чому навчати в старшій школі і якої системи компетенцій набуде підростаюче покоління після закінчення загальноосвітньої школи. Цілісна система освіти підтримується педагогічною наукою, яка охоплює всі ланки державної і громадської освіти та самоосвіти, сприяє розвитку освіти впродовж життя. Важливим у цьому процесі є врахування національних і світових культурно-історичних надбань у становленні, формуванні, розвиткові інтелектуальних та практичних якостей особистості.

Праця завжди була і залишається основою суспільних і соціально-економічних відносин на шляху створення умов для матеріального і духовного розвитку суспільства.

Важливість і необхідність трудового виховання розкриває К. Д. Ушинський: «Матеріальні цінності праці є складовими людського багатства, але тільки внутрішня, духовна сила праці слугує джерелом людської гідності, а разом з тим і моральності, і щастя. [...] Праця [...] моральна категорія людини, на яку вона погоджується для досягнення істинно людської мети в житті. [...] Без особистісної праці людина не може рухатись вперед, не може залишатися на одному місці, але має йти назад. [...] Зрозуміло, що для здоров'я людини корисно поєднання фізичної й інтелектуальної праці [...]. Необхідно, щоб для вихованця було неможливим залишатися без роботи в руках, без думки в голові, тому, що в ці хвилини руйнується голова, серце і моральність [...]» [278, с. 11-25].

Значну увагу виховному аспекту праці приділяв А. С. Макаренко: «Праця завжди була основою людського буття, вона створювала благополучне людське життя і культуру. [...] Тому у виховній роботі праця має бути одним із основних елементів. [...] Ваша дитина буде членом трудового суспільства, відповідно, її цінність у суспільстві буде залежати виключно від того, яким чином вона братиме участь у суспільній праці, наскільки буде до праці підготовленою. [...] Праця має бути творчою, спрямованою на створення суспільного багатства і культури країни. [...] У трудовому зусиллі виховується не лише кваліфікаційна підготовка, але й свідоме

відношення до інших людей. [...] Головна користь від праці – психічний, духовний розвиток людини [...].» [139, с. 395-397].

В умовах освітньої системи долучення до праці підростаючого покоління зумовлене необхідністю формування особистісних цінностей і якостей через сприймання та пізнання навколишнього середовища.

Учні з часом переберуть на себе обов'язки громадян трудового суспільства і, відповідно, їхній авторитет у цьому суспільстві, їхній особистісний статус залежатиме від того, наскільки вони спроможні брати участь у суспільній праці, а отже, від рівня їхньої професійної підготовки. Збалансованість у загальноосвітній ланці навчально-виховних і трудових заходів найпродуктивніше сприяє формуванню різновидів людського досвіду.

Значні сподівання тут покладаються на профільну школу. Профільний навчально-виховний заклад забезпечує взаємозв'язок педагогічного, практичного і виробничого процесів з урахуванням галузевої специфіки. Це має виняткове значення для розбудови профільної ланки як складової частини ланцюга професійного становлення особистості в системі неперервної професійної освіти. У цьому процесі важливо збалансувати теоретичний і практичний компоненти професійної складової змісту освіти і інваріантної частини змісту навчально-виховного процесу, що забезпечить інтеграційний взаємозв'язок між ними на різних етапах професійного становлення особистості.

Профільне навчання в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах покликане не лише озброювати учнів знаннями, практичними вміннями, навичками, а й розвивати креативність, виховувати в них сумлінне ставлення до праці, поглиблювати інтерес до професії, допомагати адекватному її вибору, поступовому опануванню і професійному розвитку на визначеному віковому етапі. Це сприяє входженню в самостійне життя з багажем сформованих особистісних якостей, цінностей і орієнтацій, необхідних для побудови подальшого життєвого шляху і забезпечення професійного поступу.

Аналіз вітчизняної і зарубіжної практики підготовки молоді до ефективного включення в майбутню професійну діяльність засвідчує, що ця проблема має розв'язуватись комплексно. Одним із головних засобів її розв'язання є професійна орієнтація, мета якої –

формування в шкільній молоді готовності до професійної діяльності. З початком професійної орієнтації, за допомогою комплексу психолого-педагогічних, методологічних і методичних заходів відбувається вибір професії, професійне самовизначення та початок професійної кар'єри.

Підготовка учнів до професійного самовизначення і побудова професійної траєкторії є важливою складовою системи наукового управління суспільними та соціально-економічними процесами, і водночас складовою людського відтворення соціуму через соціалізацію підростаючих поколінь. Основоположними чинниками соціалізації є цілеспрямована професіоналізація особистості і прогнозоване входження в процес свідомої професійної діяльності. Ключовою частиною процесу професіоналізації є свідомий, самостійний, добровільний вибір професії. Він потребує наукового пізнання і осмислення, особливо коли йдеться про мотиви вибору професії, здійснюваного на відповідному рівні організації продуктивної педагогічної дії з метою забезпечення особистісного поступу кожного учня.

Розділ 1

НАПРЯМИ ВИБУДОВИ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

У розділі подані підходи, зокрема, до: побудови навчально-виховного процесу; становлення державного і регіонального компонентів національного курикулуму і періодичності його коригування; створення системи професійної орієнтації; власної оцінки за допомогою образів-регуляторів та компонентів «образу "Я"»; формування в учнів здатності до професійної діяльності; формування особистості, здатної приймати самостійні, усвідомлені, адекватні рішення; спрямування учнів у певні соціальні групи і спільноти; створення систем контролю за якістю освіти.

1.1. Сутність державного курикулуму для старшої школи

Країни, які у ХХІ столітті вибудовують освіту, спрямовану на виховання та розвиток відповідальної за свої дії особистості, здатної до саморозвитку, самоосвіти, самовиховання, навченої мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію й використовувати набуті знання, вміння і навички приймати адекватні рішення у вирішенні практичних завдань, змінюючи на краще життя, домінуватимуть у суспільних та соціально-економічних відносинах і матимуть завдяки цьому стійку динаміку випереджального розвитку.

Процес виховання і навчання такої особистості «забезпечуватиметься співпрацею науки і освітньої практики, вибудовою освітньо-наукових і виховних систем» [54]. Знання, праця, технології, сировина тощо зумовлюватимуть випереджаючий розвиток країн, уточнюючи і враховуючи певні закономірності. Наприклад, видобутком для продажу мінеральних ресурсів отримуватимуться кошти, але

втрачатиметься без відновлення ресурсна база землі. Вирощування сільськогосподарської сировини, збіднюватиме родючість ґрунту. Вироблення обладнання і машин як продукту праці вимагає значних людських і енергетичних ресурсів, здобування високого рівня освіти, позитивного вдосконалення знань з метою випуску досконалішої технічної продукції, яка за рахунок новітніх технологій на світовому ринку наукоємної продукції країн великої сімки становить майже 80%. Але фахівці, які «розробляють, впроваджують і постійно удосконалюють наукоємні технології й продукцію, проходять довготривалий процес неперервної підготовки» [40] за певним навчальним змістом освіти (курикулум), здобуваючи необхідні знання, уміння, навички і набуваючи при цьому життєвого досвіду.

Нині в світі аналізуються критерії оцінки світового господарства. Зокрема О. Соснін розвиває концепцію чотирьох суспільств: «Перша — агросировинні суспільства й економіки, базовані на ресурсно-видобувному капіталі. Друга — науково-технологічні й індустріально-промислові, керовані індустріально-промисловим капіталом. Третя — інформаційно-комунікативні суспільства з надмобільною торгово-фінансовою економікою, керованою капіталом знань, інтелекту. Четверта — ідейно й духовно інтегровані суспільства. Ринкова продуктивність цих суспільств різна. Додана вартість транспортування природно-сировинних ресурсів становить лише один відсоток. Додана вартість при виготовленні кольорових телевізорів — концепція друга — вже 16 відсотків. Цей же показник при виготовленні суперкомп'ютерів — «продукція за третьою концепцією» — сягає 1700 відсотків. А при виготовленні та продажі супутників, що забезпечують керування світовими мережами капіталу третього «прошарку», — навіть 2000 відсотків! Таким чином, при переході від першого до другого «прошарку» додана вартість зростає в 10–20, від другого до третього — у 100–1000 разів. А от рентабельність четвертого «прошарку» перевищує третій прошарок приблизно в 10 тисяч разів» [258, с. 4].

Є необхідність у напрацюваннях, пов'язаних із перспективним розвитком суспільних та соціально-економічних відносин, через курикулярну складову освіти в старшій школі. Це період, коли загальноосвітня ланка «розпочинає процес адаптації особистості до ринку праці» [76]. На сучасному етапі розвитку є потреба у побудові освітньої системи, що спрямовуватиме старшокласників до агро-сиро-

винного, науково-технологічного й індустріально-промислового, інформаційно-комунікативного, морально-духовного цілепокладання. В Україні, як і в кожній розвиненій країні світового співтовариства, домінуючими є лише окремі напрями розвитку, які в економічній оцінці хоча і мають різну додану вартість, але характеризуються системним виявом і в соціально-економічній структурі виконують функції забезпечення динаміки розвитку країни та задоволення соціальних потреб населення.

Для інтеграції України в світові суспільні та соціально-економічні системи необхідне «системне пізнання світу» [2] й об'єктивний прогноз можливих тенденцій і напрямів розвитку. Позитивного результату можна досягти шляхом співпраці між галузями наукових досліджень, які охоплюють перспективи цих процесів, науково обґрунтовують і прогнозують майбутнє. Про науково-технічний процес і його вплив на розвиток суспільства та особистості розмірковують В. Курило і В. Шепотько: «Об'єктивна оцінка суспільного розвитку дає можливість визначити місце і роль науково-технічного прогресу в житті суспільства. Він є рушійною силою соціально-економічного життя, створює передумови для глибоких змін у знаряддях та інших засобах праці, в методах ведення і організації виробничих процесів.

Ми живемо у вік бурхливої науково-технічної революції, яка є виявом науково-технічного прогресу, що охопив одночасно науку і техніку. Щоб зрозуміти суть сучасної науково-технічної революції, необхідно проаналізувати подібні революції минулого [...]» [173, с. 10]. Знаючи напрями й тенденції майбутнього розвитку, освітяни й науковці через державний курикулум зможуть запропонувати модель підготовки особистості до зустрічі з новими викликами і спрогнозувати майбутні можливості. Новітні підходи у розв'язанні цих проблем характеризуватимуться систематизованістю, глибинним розумінням тенденцій майбутнього, зокрема, окресленням найближчих напрямів змін.

Відповідно до потреб сьогодення старша школа засобами виховних технологій, через курикулум, формуватиме в старшокласників рівень національної свідомості, достатньої життєвої компетентності, соціального розвитку, необхідної комп'ютерної грамотності, уміння опрацьовувати інформацію, володіння іноземними мовами тощо. Сутність шкільної соціалізації досліджує Н. М. Лавриченко.

Вона зауважує: «[...] сутність соціалізації як предмета наукового пізнання вочевидь розкривається у проблемі взаємної зумовленості і співвимірності людини та суспільства. Порушення цієї гармонії призводить до знецінення людського життя і до втрати внутрішнього сенсу життя суспільного. Збереження та поповнення такої співвимірності є найважливішим суспільним завданням, у розв'язанні якого значна роль належить і педагогічним методам» [125, с. 84]. Але недоліком загальноосвітньої підготовки залишається сформованість у старшокласників недостатніх для життя і самозабезпечення вмінь, потрібних для розв'язання практичних завдань на основі використання здобутих знань. Аналіз показує, що зміст освіти в старшій школі переобтяжений надмірним фактологічним матеріалом, містить відомості, які не мають освітньої цінності. Його структура недостатньо враховує необхідність диференціації учіння залежно від схильностей, здібностей, життєвих планів старшокласників. За останні роки значно зросло навчальне навантаження старшокласників, зумовлене невідповідністю змісту освіти і навчальних технологій їхнім психофізіологічним особливостям, що гальмує гармонійний розвиток, негативно впливає на стан здоров'я і мотивацію навчання.

Такий стан потребує перегляду підходів до організації навчально-виховного процесу, визначення мети і завдань освіти в старшій школі, формування її курикулярної основи. У визначенні пріоритетів особистісно-розвиваючого змісту освіти на сучасному етапі розвитку освітня практика потребує допомоги науковців, державних і суспільних інституцій.

«Зосередження на потребах освіти і розвитку особистості передбачає пряму залежність проектування навчального змісту і методичного забезпечення» [35] залежно від вікових та індивідуальних особливостей учнів. У цьому напрямі переважають педагогічні технології на основі активізації й інтенсифікації діяльності школярів. Г. К. Селевко пропонує активні моделі навчання: «Принцип активності школяра в навчальному процесі був і залишається одним із основних у педагогіці. Його сутність — цілеспрямоване активне сприйняття школярами явищ, які вони вивчають, їх осмислення, аналіз і застосування. Цей принцип передбачає якість навчальної діяльності, що характеризується високим рівнем мотивації, усвідомленою потребою в засвоєнні знань і вмінь» [250, с. 194]. Основою перетворень

стане реальне знання потенційних можливостей старшокласників, прогнозування потреб і моделей розвитку. На цьому ґрунтуватиметься використання особистісно-орієнтованих педагогічних технологій у старшій школі.

Згідно з таким підходом до створення розвивального середовища зусилля загальноосвітньої ланки спрямовуються в площину особистісно орієнтованого виховання, визначення і формування ціннісних орієнтацій, а також переосмислення усіх факторів, від яких залежить якість навчально-виховного процесу. Сучасні освітні парадигми цілеспрямовуються до дитиноцентризму з пріоритетом розвитку особистості і характеризуються створенням до морального й духовно-розвивального освітнього середовища. Про його контури позитивні та негативні ознаки говорить І. Д. Бех: «Якість практичної виховної діяльності визначається наявністю чи відсутністю чинника ризику, що супроводжує досягнення певної системи морально-розвивальних цінностей як кожним вихованцем зокрема, так і всім дитячим загалом. Не доводиться обґрунтовувати того, що нині ступінь такого ризику доволі високий. Він виявляється в дедалі глибшій моральній деградації суспільства. Серед ознак такого становища однією з найвиразніших є неприпустима легковажність тих, хто причетний до виховання молодого покоління [...] в недостатньому усвідомленні надзвичайної складності цього процесу і в некритичному використанні доволі поверхових, а тому й невиважених наукових поглядів, підходів, позицій ...» [30, с. 114].

У наш час, «коли для суспільства і особистості знання стали потужним засобом виробничої сфери та ресурсом у визначенні стратегічних напрямів економічного поступу» [48], надзвичайно важливим є їх автентичність. Автентичність впливає на сучасне і впливатиме на майбутнє формування курикулуму для старшої школи. Це відбувається у зв'язку з тим, що інформація стає доступнішою. Знання й інформація є потужним фундаментом у вибудові економічних систем і глобальних проєктів. Чітко окреслюється стійка динаміка в технологічному наповненні життя людини, що зумовлює необхідність постійної адаптації особистості до швидких життєвих змін та ритмів. Інформація набула життєвості і масштабності не лише на глобальному, але й на регіональному рівнях.

Основою знань, їхнім базовим компонентом є інформація. Знання і життєвий досвід адаптують особистість до оточення і «умож-

ливають управління нею простими і складними усталеними і щойно виниклими, ще невідомими ситуаціями» [152, с. 157]. Але знання змінюють свою змістовність і творчий вияв. На сучасному етапі розвитку суспільства «колективна творчість переважає індивідуальну в інноваційності» [62, с.1167]. Впродовж багатьох століть основною рушійною силою була творчість індивідуальна. Особливості освіти в контексті цивілізованих змін аналізує В. Г. Кремень: «У сучасному світі в силу об'єктивних тенденцій загальноцивілізаційного характеру суспільство набуває ряд характерних рис, які не були властиві для попереднього періоду. Це висуває нові вимоги як до загальносуспільного розвитку, так і до життя і діяльності кожної людини зокрема. Кардинальний характер цивілізаційних змін на початку ХХІ століття зумовлює такий же масштаб перемін, які повинні відбутися у підготовці (передусім у школі) дитини до життя і діяльності [...]» [266, с. 3]. Тому в сфері знань важливо дбати не лише про їх «індивідуальне здобуття, але й про їх опанування в навчальних колективах і об'єднаннях» [98], як важливих структурах суспільного поступу до нового рівня розвитку. При цьому внутрішньою потребою для креативної особистості і суспільства в цілому ставатиме систематичне отримання знань впродовж всього життя і їх колективістська реалізація у виробничих структурах суспільства.

Рух до «Знаннєвого суспільства має як позитивні, так і негативні наслідки» [116; 118]. Глобальний доступ до інформації засобами новітніх інформаційно-комунікативних технологій, з одного боку, спрощує її отримання, а з іншого такий доступ до інформації дасть очікувані вихідні результати лише після докладання значних індивідуальних зусиль в їх ретельній обробці й систематизації та інтеграції в площині застосування.

Доступ до інформації «інформаційно-комунікативними засобами та Інтернет-технологіями» [295] несе в собі й *певні загрози*, пов'язані із запозиченням (копіюванням) інших культур на території отримання і застосування. Певні кроки України в напрямі європейської і євроатлантичної інтеграції аналізують М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш та ін.: «[...] освіта і наука прагне досягти відповідності між змістом навчання і знаннями, уміннями та навичками, необхідними для певної професійної діяльності, і наближення їх до європейських стандартів. Впровадження результатів виконання Державної програми сприятиме створенню умов для входження України в європейський еконо-

мічний, політичний, науковий та освітній простір [...]» [46, с. 37]. Щоб уникнути певних загроз перед доступом до інформації (для старшої школи і широкого загалу) треба її ретельно опрацьовувати і обирати в межах компетентностей. В разі недотримання цього принципу неякісно надана старшокласникам і широкому загалу інформація уповільнюватиме поступальний розвиток, а ще гірше – спрямовуватиме суспільні та соціально-економічні процеси (стандартизовані критерії суспільного життя, освіти, традиційні системи праці, повсякденне життя, культурний розвиток тощо) на хибний шлях.

Звертаємо увагу на необхідність допомоги старшокласникам у формуванні істинних «життєвих ціннісних орієнтацій, поведінки, живого міжособистісного спілкування і взаємодії з певними прошарками суспільства» [269]. Ці цінності складають основу людського багатовимірного буття, яке не може бути замінене «віртуальним життям інформаційної мережі».

Разом із тим, у наш час і в майбутньому відбуватимуться певні зміни щодо масового доступу до релевантної інформації, швидкості її отримання засобом міжнародної комунікаційної мережі та оперативності взаємодій між користувачами. Це впливатиме на періодичність коригування курикулуму в старшій школі, завдання якого полягатиме в збалансуванні, передачі, ретельній обробці, креативному використанні інформації в процесі реалізації різних навчальних проектів.

Пропонована модель курикулуму для старшої школи в формуванні знань старшокласників має базуватися як на національній культурно-історичній, так і на полікультурній спадщині й соціальному, історичному підґрунті «із врахуванням індивідуалізації і соціалізації» [1, с. 24] в процесі відбору інформації, яка знаходитиметься в постійній особистісній, колективістській і владній взаємодії.

Перегляд різних моделей і форм у процесі осмислення застарілих освітянських положень і процесів складатиме значну частку в курикулярній роботі. Початок навчання школяра має розпочинатися з простого матеріалу з поступовим його ускладненням, із періодичним повторенням вивченого. «Інтенсивність повторення визначається особистісними психофізіологічними характеристиками» [39].

У цих умовах старшокласники, які навчатимуться вчитися, здобуваючи знання і вміння в найрізноманітніших життєвих ситуаціях, навіть поза межами навчально-виховних інституцій, формуватимуть

в собі, «як об'єкти суспільного розвитку» [7, с. 233], цінності й орієнтації оточуючого середовища. З часом отримані знання і вміння трансформуватимуться з однієї площини в іншу, що дозволить їм успішно розв'язувати непередбачувані проблемні ситуації впродовж життя. Підвищуючи життєспроможність, старшокласник формуватиме здатність діяти на рефлексивному рівні, самокритичному ставленні в процесі здобування знань, напрацюванні критеріїв адекватної оцінки своїх успіхів і поразок під час виконання завдань з метою здобування і розвитку компетентнісних цінностей.

Проаналізувавши традиційний курикулум у старшій школі загальноосвітньої ланки робимо висновок, що на сучасному етапі домінує традиційний підхід в організації навчально-виховного процесу. А саме: концентрація зусиль педагога на формуванні знань; зосередження старшокласника на вчителеві та академічних предметах; поділ змісту освіти на предмети; чіткий регламент структури і розподілу навчального навантаження; адміністративне втручання та централізоване управління; незмінність (відсутність коригування) академічного підходу; орієнтованість на вивчення і точне відображення заздалегідь підготовлених знань; пріоритет сумарного оцінювання отриманих старшокласником знань; надання переваги лекторським (офіційним) догматичним підходам у здійсненні навчально-виховного процесу; домінування одноманітності теоретичних проєкцій при викладенні навчального матеріалу тощо.

Необхідність перегляду традиційного курикулуму в старшій школі викликана «глобальними інтеграційними процесами регіонального й світового масштабу» [105; 226; 267], а також трансформацією України в європейське і світове співтовариство. На основі визначених перспектив розвитку зміст і організація навчально-виховного процесу в старшій школі загальноосвітньої ланки має орієнтуватися на таких підходах: формування в старшокласників вихідних знань та наслідків їх застосування; зосередження педагога на здібностях і психофізіологічних можливостях особистості; диференційований підхід при розподілі навчального навантаження; передбачення прогнозованої гнучкості, ґрунтованої на різних типах та рівнях територіально-місцевої автономії (регіону з місцевим самоврядуванням) у рамках загальноприйнятих принципів та стандартів якості; відкритість і доступність для суспільства; наступність в системі безперервної освіти; стимулюванні розвитку здібностей вищого поряд-

ку, набуття соціальних, психоемоційних, технологічних, практичних, моторних, художніх та інших умінь; зосередження педагога на прогресивно-виховному оцінюванні; домінування підходів, орієнтованих на активну участь старшокласника, його співпрацю і взаємодію з педагогом; перевага комплексних підходів, які сприяють встановленню зв'язків між теорією та практикою, а також допомогі педагога у застосовуванні знань і вирішенні при цьому певних практико орієнтованих завдань; організація особистісно-орієнтованого навчально-виховного процесу.

У цьому інноваційному процесі важливим є безконфліктне існування традиційного й сучасного курикулуму для старшої школи і створення умов для поступового переходу від традиційної до інноваційної курикулярної моделі. Не слід забувати, що «традиційні» навчальні програми та плани свого часу сприяли розвитку інтелектуальних умінь вищого порядку й підвищенню рівня креативності особистості. Вони допомагали реалізувати прагнення особистості до «самовдосконалення, мотивували відкриття й дослідження світу і прикладання певних зусиль до його вдосконалення» [5]. Можливо, вони були не досить ефективними в досягненні поставленої мети і результатів, потребували більших затрат енергії, але в навчально-виховному процесі досягали певних позитивних результатів.

На сучасному ж етапі суспільного та соціально-економічного розвитку важливо сформувати в старшокласників якості для «адаптації в оточуючому середовищі, озброївши їх знаннями і вміннями для проведення гуманних змін» [82; 257], які покращуватимуть життя людини, не руйнуючи природне середовище. Це спонукає до проведення аналізу принципових відмінностей традиційного і сучасного курикулуму для старшої школи, їх розуміння, переосмислення і виходу на змішану модель із врахуванням притаманних українській культурі традицій та «інституціоналізації як соціологічних констант [...]». [26, с. 131].

Для перебудови освітньої системи з метою відображення в ній потреб адаптації до нових ситуацій в швидкозмінному світі, потрібна компетентність в багатьох складових вибудови освітнього простору. Компетентнісний підхід базується на знаннях, здібностях, уміннях осмислювати і діяти, вивчати, самостійно здійснювати пошук проблем і в перебудові освітньої системи базується на форму-

ванні умінь і наявних можливостей, достатніх для адекватних дій у відповідних ситуаціях.

Створення ситуації, в якій «особистість постійно розвиватиметься, зростатиме, дозріватиме» [27, с. 21] вимагає: розробки основних універсальних компетентностей для українського суспільства, що потребує узгодження з цінностями і напрямками розвитку; розчленування компетентностей за категоріями узагальненості й конкретності, індивідуальності і колективності, базовості, важливості, пересічності тощо; практичної реалізації завдань довгострокової стратегії і переходу від предметно-орієнтованого до особистісно-орієнтованого курикулуму; вибудови ментальної навчальної моделі на культурологічній основі.

Наступна проблема стосується автентично-компетентісно зорієнтованого підходу, який спрямований на формування якостей особистості для успішності діяльності в прогнозованому світі, оскільки «людина живе в природному світі і бере участь у природних процесах» [28, с. 94]. У зв'язку з цим підготовка педагогів для роботи із старшокласниками має відповідати критеріям не лише в межах знання навчального предмету, але і в формуванні й розвитку визначених компетентностей. На проблеми формування педагога, його педагогічного досвіду і майстерності звертав увагу І. Ф. Кривонос: «[...] Педагогічний досвід може сформуватися лише у процесі конкретної педагогічної діяльності. Успішному оволодінню вчителем професійним досвідом сприяє: педагогічна уява, спостережливість, такт, вимогливість, вміння розподіляти увагу, організаторські здібності. Педагог, який не володіє цими рисами, не може стати справжнім майстром своєї справи...» [184, с. 576]. Для забезпечення поставлених завдань з впровадження компетентісного підходу необхідна реформа системи професійної підготовки вчителя. Це спонукає до аналізу існуючих і пошуку нових підходів у напрямі формування необхідних для творчої педагогічної дії компетентностей.

Зазначимо, що компетентісний підхід знайде своє місце і в контексті традиційного курикулуму за умови розвитку базових та інструментальних умінь (уміння читати, писати, рахувати тощо). Підґрунтям же для зростання компетентностей є знання, уміння, орієнтації, цінності тощо. У цьому контексті педагоги мають усвідомити, що «старшокласники, здобуваючи та поглиблюючи знання, уміння і установки, водночас здатні швидко та ефективно їх застосовувати у

відповідь на змінність ситуацій» [284] в їх особистому, професійному і суспільному житті.

Напрацювання в напрямі продуктивної педагогіки показують, які знання здобуті старшокласниками в результаті навчання дією і ті, що спираються на попередній життєвий досвід, запам'ятовуються надовше, ніж знання, які здобуті теоретично і замало пов'язані із повсякденним життям. Про необхідність інтеграції теоретичних знань в площину формування практичних вмінь і навичок, а також про участь школярів у продуктивній праці говорить В. М. Мадзігон. Він стверджує: «Психологічна і практична готовність до свідомої і активної праці на користь суспільства — головне завдання національного виховання молодого покоління [...]. Раціональна організація продуктивної праці у поєднанні з навчанням учнів є важливим засобом не тільки інтелектуального, фізичного і морального, але і соціального розвитку особистості. Всі спроби уникнути продуктивної праці закінчувались негативно як для особистості, так і для суспільства в цілому [...]. Багатогранність і багатство інтелектуального змісту продуктивної праці, постановка перед школярами цікавих технічних, технологічних і організаційно-економічних завдань, вирішення яких потребує самостійності мислення, творчості [...] дозволить сформувати креативну особистість [...]» [138, с. 18-20].

Загальноосвітні школи, які не зможуть запропонувати особистісно-розвивальну, соціально орієнтовану курикулярну основу, втрачатимуть школярів, які досягатимуть в навчанні низьких результатів у віці до 15 років, почуваючи себе незахищеними в соціальному плані. Шлях до усунення цих проблем лежить через вибудову освітньо-виховних моделей базової і спеціальної освіти для старшої школи, а також участі старшокласників і їх батьків в обговоренні і виборі власного навчального плану. Це підвищить «соціальну мотивованість» [38] і стимулюватиме докладання ними зусиль для успішного опанування запропонованого курикулуму.

Заслугує на увагу проблема контролю за особистісними переживаннями і страхами старшокласників, яка набуває актуальності у зв'язку із зміною суспільного та соціально-економічного державного устрою. Зустрічаючись з ними в молодому віці, особистість не завжди підготовлена їх побороти. Тягар успішності і страх поразки найбільше хвилює сьогодні старшокласників. Розробники рамкових основ змісту загальної середньої освіти, звертаючи ува-

гу на цю проблему, зазначають: «... освіті потрібно допомагати індивідууму та суспільству загалом контролювати переживання та страхи. Є багато страхів, які людині необхідно побороти, з-поміж них — страх зазнати поразки. [...] Чи ми маємо перелік тих переживань і страхів, на боротьбу з якими освіті (та курикулуму) слід звернути особливу увагу? Чи можливо створити такий перелік на основі аналізу подій сучасності? Чи можливо передбачити, як і які страхи будуть змінюватися [...]. [...] не слід забувати, що людина — тендітне створіння, а сучасний світ в жодному разі не дає надії, що майбутнє буде мирним, затишним місцем без страхів та переживань» [45, с. 16-17].

Отримавши орієнтовний перелік переживань і страхів, освітяни співпрацюватимуть із старшокласниками і батьками в їх подоланні, або хоча б нівелюванні до мінімуму за допомогою певних засобів. Зрозуміло, що створити перелік на основі аналізу сучасних подій і прогнозу на майбутнє, передбачаючи динаміку змін, навряд чи можливо. Але оскільки сучасні події в світі не гарантують мирного співіснування, є потреба в підготовці молодого покоління до можливих змін страхів і переживань. Один із засобів — допомога старшокласникам у створенні й розвитку надійних і продуктивних міжособистісних зв'язків як на регіональних рівнях, так і в світовому масштабі.

Підсумовуючи вищевикладене, приходимо до висновку, що при розробці базової і спеціальної складових державного курикулуму для старшої школи слід ретельніше аналізувати міжнародні освітні моделі й системи, а при відборі окремих складових, з метою навіть часткової трансформації на український освітній простір, звертати увагу не тільки на їх ефективність в міжнародному освітньому просторі, а й на тенденцію змін у суспільних і соціально-економічних відносинах. Шляхом аналізу історично сформованих просвітницьких процесів необхідно трансформувати в майбутні навчально-виховні моделі і системи кращі здобутки української і світової педагогіки, переглянувши основні освітні складові з метою коригування курикулярної основи в старшій школі на новій культурологічній базі. В умовах складного полікультурного простору такий підхід забезпечить поступ підростаючого покоління й країни до нового рівня духовного, суспільного та соціально-економічного розвитку. Рівень же задоволення потреб особистості й суспільства знаходиться в прямій залежності від якості курикулярної основи в старшій школі

(початковій ланці системи неперервної освіти) і динаміки навчальних досягнень старшокласників.

1.2. Становлення національного курикулуму для старшої школи

Реформа рамкових основ змісту загальної середньої освіти (національного курикулуму) характерна для старшої школи в країнах, які, розвиваючись, періодично коригують напрями шляхів поступу сучасних суспільних відносин та соціально-економічної сфери. Мета цього реформаторського процесу зумовлюється: формуванням особистісних цінностей старшокласників; збереженням і розвитком національної культурно-історичної спадщини; запозиченням найкращих напрацювань людства на терені цивілізованого світового співтовариства; входженням в Європейський і світовий полікультурний і економічний простір зі своїми перевагами, які стануть складовими частинами загальнолюдських цінностей світового рівня тощо. Складність полягає в узгодженні існуючого національного курикулуму в старшій школі з суспільними та соціально-економічними потребами регіонального й національного масштабу, а також в необхідності організації порівняльного супроводу курикулярної основи з основними сучасними світовими характеристиками.

Цей процес зумовлює необхідність періодичного коригування національного курикулуму в старшій школі, зумовлену такими чинниками: на основі автентичних знань забезпечується поступ цивілізованого суспільства; технології, які сприяють доступу до цінної інформації, динамічно змінюються, стають надійнішими і швидшими (з моменту запиту інформації до моменту її отримання і використання); пропонувані навчальні програми для старшої школи, які базуються на принципах формування в старшокласників базових і спеціальних (профільних) знань, на момент їх впровадження часто-густо не відповідають сучасним вимогам; молоде покоління потребує знань і вмінь, які допоможуть йому впоратись із сучасними і майбутніми викликами «знаннєвого» суспільства; традиційні програми базуються на вивченні фактологічного матеріалу й удосконаленні частини знань і потребують заміни на нові, в яких наголос робиться на розвиток навичок мислення, формування креативності, налагодження міжособистісних відносин тощо.

Реструктуризація світових суспільних відносин та соціально-економічних процесів вимагає періодичного оновлення змісту, методів і форм навчання [158]. Динаміка демократичних процесів і деформації навколо демократизації, зростання числа країн з ринковою економікою все гостріше піднімає питання чому треба навчати (базові й спеціальні знання і вміння) в старшій школі, і що повинне знати підростаюче покоління після закінчення загальноосвітньої школи, перед вступом до вищих навчальних закладів, в процесі входження у ринок праці тощо. Роль освіти як потужної складової соціальної сфери аналізує Н. Г. Ничкало. «Нова доба потребує розвитку педагогічного знання з урахуванням загальної системи людинознавства, розвитку прогресивних традицій педагогічної антропології, створення сучасних наукових теорій і методики професійного розвитку і виховання особистості. Цілісній системі освіти має відповідати цілісна педагогічна наука, яка б охоплювала всі ланки державної і громадської освіти та самоосвіти, сприяла розвитку неперервної освіти [...]» [163, с. 211].

У сучасних умовах суспільного та соціально-економічного розвитку план дій з освітньої реформи старшої школи загальноосвітньої ланки полягає в уточненні і коригуванні національного курикулуму; в централізації й диференціації курикулярної основи навчальних програм, які містять базові й спеціальні складові, з послідовністю викладення того, що повинен знати і вміти старшокласник; у формуванні критеріїв, показників і визначенні мети досягнень, до яких прагнуть старшокласники; в періодичному моніторингу курикулярної основи з метою виявлення відповідності бажаному результату, а також її прогнозування і запобігання критичним ситуаціям; в упорядкуванні оцінювальних критеріїв, пов'язаних з національним курикулумом, стандартами навчання і показниками, які забезпечують концентрацію уваги педагогів на результатах навчання; у зміщенні акцентів критеріїв і показників старшої школи для підвищення якості навчально-виховного процесу засобами планування, стимулювання, фінансування, моніторингу, покарання тощо. З приводу соціально-економічної перебудови роботи загальноосвітньої ланки висловились В. М. Курило і В. П. Шепотько. «Сьогодні дедалі частіше використовуються такі процеси і предмети природи, з якими людство не зустрічалося у своєму повсякденному житті. Тому обов'язковою умовою вирішення поставлених технічних завдань стають

відкриття в природі тих чи інших явищ і процесів, пізнання їх законів і їх різнобічних дій. Тому в сучасний період потреби практики вимагають, щоб наука у своєму розвитку випереджала техніку і виробництво» [173, с. 14].

У «знансєвих» суспільствах спостерігається тенденція зміни акцентів навчання для всієї старшої школи, а не окремої її частини (залежно від соціальної щаблини). Це зумовлене високим рівнем викладання для всього учнівського загалу незалежно від здібностей та суспільного статусу; пріоритетами в формуванні базових й спеціальних знань і вмінь, потрібних старшокласнику, а не повинності викладача у виконанні службових обов'язків; запам'ятовуванням фактів для застосування знань і вмінь, які більше підходять для інформаційних-комунікативних суспільств та економік на знаннєвій основі. Але, вибудовуючи нове із запозиченого, не потрібно втрачати ефективно працююче власне. На підтримку власної національної освітньої системи висловився А. І. Кузьмінський. «В останні роки помітною стала тенденція ігнорування національних надбань у царині освіти й виховання і сліпого копіювання, механічної екстраполяції чужого досвіду. Це своєрідне «мавпування». Не можна не рахуватися з думкою К. Д. Ушинського: «Загальної системи виховання для всіх народів немає не тільки на практиці, а й у теорії, і німецька педагогіка не більше як теорія німецького виховання. У кожного своя особлива національна система виховання, а тому запозичення одним народом у іншого виховних систем є неможливим [...]» [122, с. 12].

Проведення освітянських реформ державного і регіонального масштабу супроводжується обґрунтованою зміною курикулярної основи з визначенням нових підходів в опануванні навчального матеріалу, що вимагає від старшої школи досягнення позитивних результатів на новому рівні розвитку. Пропонована освітньою наукою і практикою нова освітня модель проходить експериментальну апробацію, а впровадження для широкого загалу освітньої практики в старшій школі відбуватиметься після закінчення експериментальної роботи і наявності позитивних результатів, відображених у висновках і відгуках (школа, сім'я, суспільні інституції тощо). Формування вимог для підсумкового внутрішнього й зовнішнього моніторингу в випускному класі старшої школи відбувається наприкінці навчання і співпадає з термінами відбору студентів для вищих на-

вчальних закладів. Своє бачення сутності національно-регіонального компоненту аналізує Н. Г. Никифорова. «Слід відзначити, що національно-регіональний компонент доречний лише тоді, коли існують специфічні національно-регіональні запити. Їх відсутність прирівнюється до відсутності відповідного замовника і подальша робота з проектування змісту освіти втрачає сенс. [...] Національно-регіональний компонент передбачає введення відповідного змісту освіти [...]» [160, с. 87].

В англійській і американській системах освіти курикулум старшої школи асоціюється з тим, чому навчатимуть старшокласників, звертаючи увагу на мету, зміст, методи, форми навчання, а також педагогічний інструментарій. Курикулум німецької старшої школи розглядається як навчальна система, яка описує річні навчальні програми за предметами разом із процедурою викладання в навчальних колективах. Специфіку устрою Європейської системи освіти досліджувала Н. М. Лавриченко. «Так, Франція, [...] маючи централізовану систему освіти, так само як Італія, Швеція, Люксембург прагне забезпечити мобільність та адаптивність освіти завдяки раціональному розподілу управлінських компетенцій міністерських структур та навчальних закладів на місцях. Середньоосвітнім школам не лише надається право, а й ставиться в обов'язок складати власні плани навчально-виховної та соціально-культурної діяльності. [...] Педагогічні реформи у таких країнах, як Англія, Німеччина, Швейцарія [...] полягають, навпаки, у посиленні державної регламентації [...]» [125, с. 177]. Ці моделі можуть бути основою при формуванні універсальних підходів у процесі побудови національного курикулуму. Але процес адаптації і межі коригування певних моделей курикулуму знаходиться в прямій залежності від завдань, які суспільство ставить перед державною освітньою системою.

Освітня і науковці країн, які у вибудові курикулуму для старшої школи шукають допомоги ззовні (зокрема й в Україні) мають зрозуміти чому певна модель працює в тій чи іншій освітній системі окремо взятої країни, яка політика в галузі освіти стимулює ці зміни і які суспільні, «культурно-історичні й соціально-економічні характеристики» [254, с. 710] конкретних країн впливають на цей процес.

У сучасному міжнародному освітньому просторі відображені певні підходи у вибудові і періодичному коригуванні наступних основних курикулярних моделей:

1. У класичному курикулумі пропонується навчальна програма формується і деталізується на базі змісту навчання. Ця модель курикулуму визначає мету освіти і формує відповідний зміст навчання в старшій школі. Процес супроводжується вибором альтернативних «методик, які забезпечують виконання поставлених завдань, виходячи із можливостей педагогів на основі здібностей учнів» [4]. Результати навчання відображають можливість засвоєння матеріалу старшокласниками. У подальшому їх використовують, як аналітичну складову при корегуванні курикулуму;

2. У моделі курикулуму на базі досвіду домінує процес забезпечення досягнення мети. Педагогам і управлінцям старшої школи надається можливість самостійного прийняття рішень щодо організації навчально-виховного процесу. Використання цієї моделі потребує високого рівня освіти і наявності вчительського досвіду. Завдання – забезпечення опису навчального досвіду на основі педагогічної майстерності. Недоліком є те, що цей курикулум важче використовувати в оцінці навчальних досягнень старшокласників;

3. Модель курикулуму як рамкової структури визначає мету і загальні керівні принципи для фактичного його планування. Це всеохоплюючий документ, який описує загальну мету навчання, конкретну мету освіти і викладання окремих або декількох груп предметів. Такий курикулум дозволяє розробку навчальних програм регіональним управлінням освіти і науки, школам і досвідченим вчителям. При реалізації цієї моделі завданням органів державної влади є регулювання розподілу навчального навантаження, науково-методичний супровід, фінансування тощо. Перевагою цієї курикулярної моделі є забезпечення якості освіти в старшій школі шляхом децентралізації. Але реалізацію цієї моделі зможуть забезпечити висококваліфіковані педагоги, які живуть проблемами регіональної освіти не рахуючись з власним часом;

4. Курикулум на основі результатів базується на тому, що саме старшокласник має вивчити в процесі навчання. Його особливістю є спрямованість викладання на точний опис очікуваних результатів навчання, яких треба досягти при вивченні різних предметів, а також надання вчителям детального переліку знань і навичок, якими повинні володіти старшокласники на певному етапі їх навчання в старшій школі. Ця модель дає державним освітнім органам, педагогам, батькам і старшокласникам усвідомлювати можливості стар-

шої школи через критерії і показники результативності навчання. Даний курикулум робить зовнішнє оцінювання і тестування релевантним завдяки загально погодженим очікуванням, задекларованим у курикулумі;

5. Продовженням напрацювань курикулуму на базі результатів стала його модель на основі стандартів. Вона просувається у напрямі встановлення критеріїв знань і вмінь старшокласників з різних предметів на різних етапах шкільного життя. Особливістю моделі є встановлення єдиних державних стандартів для всієї загальноосвітньої ланки, які орієнтовані на окремі предмети і мають опис очікуваних результатів в процесі навчання. Вони є основою для розробки курикулуму, а їх сильною стороною є здатність забезпечувати вимірювальні критерії, які в подальшому використовуються для оцінки якості навчання. [45, с. 21-22].

Слід зауважити, що створити чітко визначений тип національного курикулуму, який влаштує усі зацікавлені сторони, в принципі, неможливо. У міжнародному освітньому просторі практикується використання різних видів (пристосованих до місцевих умов) складових курикулуму, акценти в яких розставляються з урахуванням як особистісних характеристик учнів, так і національних і регіональних особливостей.

Наступною проблемою при розробці національного курикулуму є забезпечення балансу між інтеграцією і сегрегацією. Хоч інтеграційні процеси певною мірою стосуються старшокласників, які потребують групового розподілу залежно від здібностей і особистісних характеристик, визначених вчителями у співпраці з психологами. Складно визначити, якою мірою курикулум має інтегрувати окремі шкільні предмети в групи і чи слід тримати традиційні шкільні предмети незалежними в освітньому процесі. Але існує думка про створення групи шкільних дисциплін для здійснення інтеграційних процесів з метою формування особистісних компетентностей. В. О. Подоляк вважає: «...ключова компетентність випускника має інтегративну основу, тому що її джерелом є різні сфери культури і діяльності: духовної, соціальної, інформаційної, естетичної, екологічної тощо. Компетентність випускника є базовою міждисциплінарною, вона вимагає значного інтелектуального, багатофункціонального розвитку, включаючи аналітичні, комунікативні та інші процеси...» [219, с. 202].

Залучення до розробки курикулуму вчителів як експертів обмежене та регулюється ознаками його моделі (змісту, досвіду, рамкової структури, результатів, стандартів). Реформи ж передбачають надання вчителю більшої свободи індивідуального вибору і надання школам ширших повноважень під час розробки курикулуму. Але в країнах, де запроваджуються єдині державні стандарти, сформоване узагальнене і послідовне відображення знань і вмінь старшокласників, що обмежує реальні можливості впливу вчителів і школи на формування курикулуму. Слід відзначити, що процес залучення вчителів до розробки курикулуму уможливорює рух у напрямку підвищення їхніх професійних якостей, що в свою чергу відіграє позитивну роль в успішному опануванні навчального матеріалу старшокласниками.

Нові підходи до реформування курикулуму передбачають систематизовану зовнішню оцінку роботи вчителів старшої школи загальноосвітньої ланки. Відповідно рівень знань старшокласників на регулярній основі визначатиметься шляхом зовнішнього тестування відповідними установами. За допомогою різних заходів, разом з інспектуванням і перевіркою роботи педагогів, здійснюється зовнішній моніторинг старшої школи. Звідси виникає проблема розробки нових критеріїв культури оцінювання, завдання яких полягає в налагодженні зв'язку між курикулумом і оцінкою навчальних досягнень старшокласників.

На сучасному етапі рівень знань старшокласників оцінюється за допомогою спеціально визначених критеріїв, які тільки частково пов'язуються із курикулярною основою. У такий спосіб поряд з організацію навчального процесу, згідно курикулуму, паралельно існує підготовка старшокласників до складання тестових завдань, розроблених за іншою критеріальною основою.

Курикулум на базі стандартів задовольняє критеріальні функції викладацького і навчального характеру, а також функції об'єктивності оцінювання. Це стосується як систем, де старшокласники часто проходять зовнішні тести, результати яких оприлюднюються широкому загалу, так і систем, де оцінка знань проводиться вчителями з фіксацією результатів у класному журналі успішності.

Зрозуміло, що підвищення рейтингу загальноосвітньої школи залежатиме від якості державної і регіональної курикулярної основи. Розгляд соціально орієнтованої курикулярної моделі за активної участі вчителів у процесі планування розглядається як інструмент

динамічного розвитку старшої школи. Отримавши можливість реформування курикулуму, школа і викладачі свідомо включаються в творчий процес, що в результаті покращує мікроклімат і командну результативність на шляху створення якісного освітнього результату. Цей процес допомагає у створенні не лише якіснішого курикулуму, а й надихає педагогічних працівників до «креативних дій в процесі організації і проведення навчально-виховних заходів, що в свою чергу дає змогу на новому рівні зрозуміти сутність освітніх проблем» [16] і окреслити напрями вибудови перспективної моделі творчої школи.

У міжнародному освітньому просторі паралельно із збалансованим становленням курикулярної основи спостерігається динаміка якісних освітніх показників у старшій школі, розвиток в інших галузях освіти (спеціальна, інформаційні й комунікативні технології тощо), а також покращення відносин з батьками і соціумом на новому рівні розвитку міжособистісних, суспільних і соціально-економічних відносин.

Реформування освіти є процесом, який регламентується експертною оцінкою і супроводжується процесом постійного набуття знань про освіту на національному рівні і в міжнародному масштабі [179]. Цей процес вимагає недопущення до освітньої реформи фахівців, знання і досвід роботи яких лежать в інших площинах.

Розробка національного курикулуму — це постійний процес, і неправильно було б розглядати його як проект обмежений в часі. Аналізуючи освітні реформи в окремих країнах світового співтовариства, можна окреслити найбільш суттєві зміни, які відбуваються в формуванні курикулярної основи. Але в сучасному швидкозмінному і непередбачуваному світовому просторі навряд чи можливо розробити і запровадити універсальний національний курикулум, який гарантовано використовуватиметься впродовж значного терміну. Тому є потреба допомогти вчителям старшої школи зрозуміти, що курикулум є «органічним механізмом, який допомагає педагогічному загалу знайти оптимальні шляхи в наданні якісної освіти старшокласникам і зорієнтувати їх на майбутні суспільні, соціально-економічні» [24] й професійні відносини.

Стержнем будь-якої освітньої реформи є розробка курикулярної основи. Але це не лише перелік тем, які належить викладати педагогічному загалу і вивчати старшокласникам. Найбільш складною

функцією національного курикулуму є спрямування політики оцінювання в русло загальної освітньої стратегії. Слід також мати на увазі, що якісно розроблений курикулум може сприяти вчителям у створенні власної освітньої школи, яка разом із забезпеченням рівного доступу до якісної освіти зніматиме частину суспільної напруги.

Рухаючись до вступу в Європейський Союз і Світове Співтовариство, помилковою буде думка про наявність універсального європейського курикулуму, однакових принципів і цінностей в світовому освітньому просторі, а також принципів, форм і методів викладання і навчання, яких дотримуються країни-члени. Безумовно, в багатьох країнах світу є глобальні напрацювання і на їх основі до регіональної освіти пред'являються певні стандарти (задоволення прав особистості на освіту, рівень кваліфікації, мобільність та інші норми), які треба брати до уваги. Але ці вимоги не можуть стосуватися фундаментальної складової курикулуму, який є «самобутнім в окремо взятому національному загальноосвітньому просторі» [23]. Особливо країни Європи мають залишати багатовекторність курикулярної основи, зберігаючи і збагачуючи вікові напрацювання в напрямі еволюційного становлення навчально-виховного простору, традицій, культури, суспільної та соціально-економічної структури. Україна на платформі Європейського Союзу має певні можливості для пошуку потенційних рішень шляхом аналізу цивілізованого досвіду, який корисний тільки як джерело для реформування національної курикулярної основи в старшій школі. Пряме ж перенесення курикулярної основи навіть з найпередовіших країн світу (США, Німеччина, Швеція, Швейцарія, Фінляндія тощо) на український загальноосвітній простір приречене на провал.

Для отримання позитивних результатів у формуванні національного курикулуму потрібне міцне фінансове підґрунтя і добре обладнана науково-практична дослідницька база. На даному етапі Україна може скористатися створеним підґрунтям (допомога міжнародних організацій, фінансування міжнародного банку, державне фінансування тощо) для проведення наукових досліджень з метою визначення і створення моделі національного курикулуму із змістовним регіональним компонентом [8]. А на майбутнє має забезпечити умови для проведення неперервних досліджень з метою своєчасного і якісного коригування курикулярної основи для старшої школи. Якісний національний курикулум створює старшокласникам підґрунтя для креа-

тивного росту і дає їм можливість адаптації в суспільне і соціально-економічне середовище на початковому етапі вибудови своєї професійної траєкторії.

Вибудувати якісний державний і регіональний компоненти національного курикулуму для старшої школи можливо шляхом аналізу результатів міжнародних досягнень в загальноосвітній ланці.

Використання в національному курикулумі продуктивних складових частин зарубіжного досвіду потребує співставлення з державними можливостями у визначенні: джерел фінансування освіти (викладання, навчальне забезпечення, гаряче харчування, медичне обслуговування, елементи соціального захисту, транспорт тощо) в старшій школі; принципів формування навчальних класів; терміну навчання до моменту отримання базової освіти, а також ймовірність і термін продовження навчання в старшій школі загальноосвітньої ланки; меж впливу (відсоток від загального курикулуму) органів місцевого самоврядування і самостійності загальноосвітньої школи у формуванні складових курикулуму (вивчення курсів за вибором школярів та їх батьків і спеціальна (профільна) освіта); можливостей задоволення спеціальних потреб, надання соціальної допомоги, а також створення підґрунтя для освітнього (індивідуальний навчальний супровід та консультації) і особистісного розвитку; вибору елективних знань і планування післяшкільної освіти; критеріїв і показників рівності доступу до якісної освіти; свободи вибору старшокласниками окремих складових курикулуму на основі індивідуальних можливостей; створення гетерогенних груп; рівня академічних знань вчителів; ступеня адміністрування в системі загальної середньої освіти з наголосом на сприяння, підтримку і розвиток чи на контроль; періодичності державних іспитів, тестувань і визначення рейтингу школи; критеріїв і показників оцінки ефективності освітньої політики; шляхів виявлення і захисту досягнень, які складають освітню цінність тощо.

Крім того, для забезпечення динаміки особистісного й суспільного розвитку, а також зняття напруги і уникнення неприємних дискусій в суспільстві, провідними в системі загальної середньої освіти України мають стати ідеї соціальної та освітньої справедливості й рівноправності. Важливо, щоб загальноосвітня система з періоду раннього дитинства до старшої школи була для школяра послідовною і наступною.

У цьому висхідному процесі важливою передумовою є управління цілями. Окреслюється складова мети національного курикулуму — цілеспрямоване становлення міцнішої бази місцевого самоврядування і загальноосвітніх шкіл (у тому числі забезпечення педагогічними кадрами), які відповідають за практичну організацію освіти, що в свою чергу дасть змогу долучитися до процесу створення рівних можливостей в освіті і водночас дбати про її високу якість. Особливості проектування муніципального освітнього простору окреслюють М. Я. Макарова, М. Р. Пашенко. «Муніципальний освітній простір досліджується як сукупність освітніх закладів і всіх соціальних інституцій, незалежно від їх форм власності й адміністративного підпорядкування, які знаходяться на території муніципальної освіти, а також державних і суспільних органів управління освітою, соціальних партнерів і структур, взаємодіючих в напрямі комплексного розвитку населення регіону і муніципальної освіти» [141, с. 66].

Для того, щоб курикулярну основу систематизувати на державному рівні, передбачається створення нормативно-правової бази, ухвалені урядом (щодо цілей освіти й розподілу навчального навантаження) за попереднім узгодженням з органами місцевого самоврядування (включаючи школи, які завершать роботу над своїми курикулумами), управлінськими і суспільними структурами. Можна законодавчо визначити систему, в якій національний курикулум впливатиме не лише на регіональні курикулуми, а й на підготовку педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах, діяльність органів місцевої влади, видавців навчальної літератури, управлінської і громадської освітньої систем тощо. Якість шкільного життя залежить від багатьох чинників (навчальних планів, професіоналізму вчителя, матеріально-технічного забезпечення тощо), але ключовим є рівень підготовки і працездатності педагогічних кадрів. Тому відповідний рівень професіоналізму вчителя мають забезпечити університети, а органи місцевої влади дбати про підвищення їх професійної майстерності у відповідності до сучасних вимог.

При плануванні органами місцевої влади і школами регіонального курикулуму з одночасною орієнтацією на національний курикулум, беруться до уваги стратегічні плани міської громади (регіональна стратегія розвитку, безпека, соціальне забезпечення сімей, запобігання негативним звичкам у підростаючого покоління тощо). В регіональному курикулумі відображаються шляхи організації ос-

вітнього процесу на всій території місцевої громади і в кожній школі окремо. У даному випадку держава забезпечує підтримку як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях шляхом надання їм значної свободи в професійно-креативній діяльності.

Аналіз показує, що стратегічним в освітній практиці є визначення мети навчально-виховного процесу, а не деталізація основного навчального змісту і освітньої діяльності. Тому в національному курикулумі враховуються всі аспекти життя старшої школи й визначається орієнтація старшокласників на майбутнє. Він характеризує «ціннісні орієнтації, завдання й структуру освіти, навчально-виховну концепцію, навчальне оточення, культурологічну основу і основні психолого-педагогічні підходи» [15], рівень міжпредметного інтегрування на основі взаємодії вчителів, періодичність консультування, порядок здійснення оцінювання навчальних досягнень старшокласників, організацію позашкільних заходів і взаємозв'язок з родинами. Освітніми цілями передбачається навчання старшокласників компетентностям, необхідним для ефективної їх життєдіяльності в сучасному і майбутньому швидкозмінному світі.

На етапі планування і впровадження національний курикулум передбачає взаємодію місцевих органів влади й суспільної та соціально-економічної структур із старшою школою в таких напрямках: соціального захисту та охорони здоров'я; уточнення критеріїв постійного оцінювання і показників розвитку регіональної освітньої системи і курикулуму; самооцінювання школою навчальних досягнень старшокласників, стану їх здоров'я, добробуту тощо. Результатом взаємодії має стати визначення слабких місць в регіональному освітньому просторі й напрацювання механізму для усунення недоліків.

Для динамічного розвитку шкільного співтовариства важливо мати внутрішню потребу в неперервному ситуативному навчанні і самонавчанні всіх учасників навчально-виховного процесу. В ситуативному навчанні важливу роль відіграє навчальне оточення, включаючи культурологічну основу сім'ї і соціуму з прилеглою територією, а також потенціал, який використовується в процесі навчання. У зв'язку з цим культурний рівень загальноосвітньої школи повинен знаходитись у поступі, мати відкритий характер, підкріплений готовністю надання школою, а при необхідності органами місцевої влади, щоденної соціальної і навчально-виховної підтримки старшокласників.

Слід зазначити, що в одній групі навчаються старшокласники з різними здібностями. Вони очікують від вчителя індивідуального підходу. Тому важливо сформувати у вчителя не лише вміння розпізнавати навчальні проблеми старшокласника якомога раніше, а й «здатність знаходити ефективні механізми подолання невдач, орієнтуючи особистість на індивідуальний шлях до саморозвитку знань і вмінь» [72]. Оцінювання їхніх навчальних досягнень має базуватися на досягненні мети, підтриманні інтересу до навчання, візуалізації навчально-виховного прогресу і зміцненні особистісної самоповаги.

Актуальним є пошук розумного балансу між академічними досягненнями старшокласників та їхнім внутрішнім комфортом і благополуччям. Цього можливо досягти через поступ старшої школи до креативної діяльності шляхом одночасного створення атмосфери «жаги самостійного отримання академічних знань і відчуття захищеності, дружби, турботливості оточення тощо» [170]. У зазначеному контексті важливими є підтримка і супровід самоосвіти і самовиховання старшокласників в індивідуалізованому навчально-виховному процесі й особистісному становленні.

Створення національного курикулуму відбуватиметься паралельно із відстоюванням позицій регіонального і шкільного курикулуму в цілепокладанні якості освіти. Органи місцевої влади для забезпечення навчально-виховного процесу повинні турбуватися про створення методичних рекомендацій регіонального рівня і вибудовувати структуру, яка забезпечуватиме кооперацію школи з суспільними інституціями. Завдання ж регіональної управлінської освіти і загальноосвітньої ланки – створення шкільних курикулумів з урахуванням місцевих особливостей, які підлягатимуть коригуванню в процесі щорічного планування навчально-виховного процесу.

У забезпеченні рівного доступу до освіти й високої якості викладання, а також гарантування справедливого оцінювання навчальних досягнень старшокласників важливу роль відіграє підготовка і застосування єдиних критеріїв оцінювання для кожного навчального предмету. Напрацьовані критерії визначення рівнів знань, умінь, навичок зумовлюватимуть коригування національного курикулуму. При цьому структура та окремі елементи регіонального і шкільного курикулуму не тільки співпадатимуть з національним курикулумом, а й стануть провідними і обов'язковими для виконання.

Органи місцевої влади і старша школа в процесі оцінювання ефективності своєї роботи повинні «висвітлювати діяльність школи через показники, доступні для батьків і широкого загалу» [111]. Це уможливить педагогам формувати інтегративне розуміння мети, процесів і результатів діяльності старшої школи й регіональної освіти в цілому.

На державному рівні оцінювання, базоване на вибіркових даних моніторингу навчальних досягнень старшокласників з окремих навчальних предметів, дослідницько-орієнтоване оцінювання їхньої природної обдарованості, а також наявності здібностей учитися в певному освітньому напрямку уможливорює визначення рівня якості і ефективності національної системи освіти. В результаті аналізу окреслюються гендерні, мовні, етнічні відмінності регіонального характеру, які відображають рівень засвоєння національного курікулу і наявність типових проблемних моментів у навчальному процесі. Ця інформація використовується для визначення в старшокласників мети, намірів, мотивів, прагнень, ідеалів тощо. Важливо, щоб учасники моніторингового процесу отримували результати аналізу не лише про свій навчальний заклад, а й результати всіх учасників, що дасть можливість їх порівняння із загальнодержавними з метою окреслення напрямів подальшого поступу.

Привертають увагу проблеми формування завдань і базових цінностей шкільної культури і навчального середовища, концепція навчальних підходів в освітній діяльності. Педагоги формують своє ставлення в досягненні мети на певних рівнях навчання шляхом залучення до співпраці з школами й суспільними інституціями старшокласників, окремих навчальних груп, батьківського загалу. Особливо в старшій школі обов'язковими є співпраця і залучення старшокласників, їхніх батьків і всієї шкільної спільноти до процесів планування і впровадження спеціальної (профільної) складової курікулу. Під час визначення завдань навчально-виховного процесу і мети впровадження шкільних предметів, а також розподілу шкільних годин, педагогічні працівники проводять обговорення цих питань з батьками, розкриваючи своє бачення поступу особистості, місцевої громади й суспільства на сучасному і майбутньому етапах розвитку. Ними продумуються шляхи (теоретичні, методологічні, методичні, організаційні, практичні) досягнення на практиці визначеної стратегічної мети.

Разом із тим, забезпечити взаємозв'язок національного й регіонального компонентів курикулуму є одним із питань управлінсько-громадської структури державного рівня. Її функції поєднують потреби щоденного життя старшої школи з національною та міжнародною суспільною та соціально-економічною політикою, а також налагодження механізму реагування на недоліки і їх усунення.

Особливого підходу потребує створення прогресивних програм розвитку старшої школи і післядипломної педагогічної освіти. Розробка і реалізація цих програм уможливить підтримку місцевими органами влади старшої школи в роботі над курикулярною основою впровадженням державної освітньої політики; забезпечення динаміки педагогічної майстерності на новому рівні особистісного і суспільного розвитку; поглиблення, розвиток і взаємозв'язок природничо-математичного, технологічного, художньо-естетичного та інших розділів відображених в національного курикулумі.

Запорукою успіху загальноосвітньої системи певної країни є висококваліфіковані та мотивовані вчителі. Такого вчителя треба поетапно формувати, його соціальний статус, соціальні виплати і гарантії мають бути високими. Підготовка висококваліфікованого вчителя старшої школи «відбувається в процесі поєднання самонавчання і викладання з науковими дослідженнями» [41]. В цьому процесі відбувається формування у вчителя здатності до самостійного аналізу і розв'язання проблем на етапі перегляду власної педагогічної діяльності за допомогою освітньої науки і системи післядипломної педагогічної освіти.

Закономірно, що атмосфера взаємин у середовищі спілкування старшокласників, як і в суспільстві, змінюється. Тому на старшу школу загальноосвітньої ланки особливо покладається розробка навчально-виховних заходів, спрямованих на збалансований розвиток, добробут і стан фізичного й психологічного здоров'я старшокласників. У зазначеному контексті до педагогічних колективів зростатимуть вимоги в царині розширення сфер впливу на особистість і соціум. Зазначимо, що для педагогічної практики старшої школи це означатиме напрацювання системи заходів, цілеспрямованих на максимальне вирішення соціальних потреб старшокласників і їхніх родин.

Одним із видів таких потреб є досягнення певного рівня справедливості й рівноправності в навчанні, де увага зосереджується на ін-

дивідуальній підтримці в процесі навчання, що в гетерогенних групах сприятиме особистісному розвитку в загальнодержавному масштабі. Це зумовлюватиме активну участь старшокласників у плануванні й навчанні, співпраці і взаємодопомозі, сприятиме формуванню особистісної відповідальності і підвищенню рівня готовності до продовження навчання в системі неперервної освіти.

Наступною суспільною, соціально-економічною та психолого-педагогічною проблемою є скорочення рівня народжуваності і міграція населення в міста. Розв'язати її лише регулюванням кількості навчальних закладів неможливо.

Проблему слід пов'язувати в площині покращення якості освіти на всій території країни шляхом міжрегіональної кооперації (укладення договорів) з метою забезпечення високого рівня навчально-виховного процесу і задоволення освітніх потреб.

При цьому одним із невикористаних на сьогодні резервів є часткове віртуальне навчання (навчально-інформаційний банк загальноосвітньої ланки), яке при умові створення певного психолого-педагогічного підґрунтя і супроводу забезпечуватиме додатковий інформаційний ресурс всім учасникам навчально-виховного процесу.

У результаті аналізу окреслюється роль учасників впровадження державного і регіонального компонентів національного курикулуму, які, поряд із контролем за динамікою розвитку визначених напрямів, виявляють здатність до формування висновків за результатами реформи й сприяють усуненню існуючих недоліків.

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що створення чітко визначеного національного курикулуму для старшої школи, який влаштує усі зацікавлені сторони (старшокласників, батьків, регіони, державу тощо) в принципі неможливо. Але практика використання пристосованих до місцевих умов складових різних варіантів курикулумів, акценти в яких розставляються з урахуванням національних і регіональних особливостей, зможе максимально задовольнити освітні запити старшокласників.

Закономірним у цьому процесі має бути особистісний і колективний рух на шляху створення національного курикулуму, його періодичне коригування залежно від характеру змін і напрямів розвитку, а також пошук у сучасних умовах оптимальних шляхів поступу особистісного, суспільного та соціально-економічного характеру.

1.3. Теоретичний аспект підготовки учнів до професійної діяльності

Підготовка підростаючого покоління до професійної діяльності, його соціально-професійна адаптація завжди була актуальною, але в даний час соціально-економічної нестабільності вона є надзвичайно гострою проблемою. Конфронтація, деформація економіки, кризові явища в духовному житті світового співтовариства стимулюють тенденції розвитку важковирішуваних для молоді ситуативних задач. У підростаючого покоління зростає агресія, невпевненість в майбутньому, в здобутті професії та наданні робочих місць для задоволення своїх соціально-життєвих потреб.

Перед суспільством кожної країни світу сьогодні стоїть завдання успішного подолання негативних соціально-економічних та культурологічних ситуацій. Їх позитивне вирішення пов'язане з формуванням високого рівня професійної мобільності, моральної впевненості і стійкості, максимального використання здібностей нових поколінь працівників. Оскільки «пізнання завжди здійснюється через досвід життєдіяльності» [91, с. 40] є необхідність створення умов для отримання досвіду професійної діяльності в умовах профільного навчання.

Виробництво ніколи не обходилося без планового поповнення трудовими ресурсами з числа молоді. А вона в нинішніх умовах безробіття є найбільш уразливою, невідповідною до нових вимог політичного та соціально-економічного буття.

Необхідно відзначити важливість підготовки молоді до ефективного включення в майбутню професійну діяльність. Аналіз вітчизняної і зарубіжної практики засвідчує, що ця проблема повинна розв'язуватись в загальноосвітній школі в процесі професійної орієнтації, мета якої — формування в шкільній молоді готовності до праці, вибору професії, професійного самовизначення.

На думку російських дослідників, «професійна орієнтація є складною комплексною системою, що включає наступні компоненти: професійне просвітництво, розвиток інтересів і схильностей до майбутньої діяльності, професійну консультацію, професійний відбір і соціально-професійну адаптацію» [285, с. 4].

У Росії з 1997 року значна увага приділяється відпрацюванню таких напрямів: твоя професійна кар'єра; технологія професійного ус-

піху; форми і методи «практично орієнтованої підтримки соціально-професійної адаптації молоді» [223] в умовах ринку праці; критерії і показники готовності школярів до професійного визначення. Ці напрями є складовими частинами системи трудової підготовки шкільної молоді. Слід зазначити, що у напрямі «Твоя професійна кар'єра» розглядається: зміст і завдання професійної орієнтації; основні компоненти процесу професійного самовизначення на етапі вибору професії (образ «Я», аналіз професійної діяльності, професійні проби, фактори ефективності професійної проби); оцінка здатності особистості до вибору професії. Відзначимо, що пріоритетом профорієнтації в рамках загальноосвітньої школи Росії є формування в школярів здатності до вибору сфери професійної діяльності, яка максимальна відповідає особистісним якостям і потребам ринку праці.

Зреалізована ідея про рівноправну взаємодію особистості і суспільних структур (позашкільні та дошкільні заклади, загальноосвітні школи, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні, середньо-спеціальні і вищі навчальні заклади, служби профорієнтації, органи, які регулюють використання трудових ресурсів, а також підприємства, сім'я тощо) в процесі професійного самовизначення людини передбачає визначення відносин, які, з одного боку — є рушійними силами цього процесу, а з другого — створюють адекватну оцінку про ті соціально-економічні завдання, які стоять перед російським суспільством і які потрібно буде вирішувати в майбутньому. Створюючи умови для успішного входження особистості в новий, невідомий для неї світ професій і просування в ньому до бажаної мети, суспільство дає «орієнтири, які відображають кількісну і якісну потребу суспільства (регіону) в кадрах» [143], а також конкретні види праці, професій, можливості підготовки до них. При цьому значущою є проблема засвоєння школярами адекватних розумінь професійної діяльності з огляду професії, що обирається, і власних можливостей їх активного розвитку, формування потреби й уміння включатись в суспільну працю і в соціальні відносини трудового колективу. Орієнтація на професійну діяльність і вибір професійного майбутнього особистості є невід'ємною частиною всього навчально-виховного процесу Росії, за умови доповнення його інформаційною і консультаційною роботою, практичною діяльністю для розвитку схильностей і здібностей школярів до праці. На необхідності вивчення інтересів і схильностей підростаючого покоління

ня, створення умов для самопізнання наголошують В. П. Бондарев, А. В. Гапоненко, Л. А. Зингер. «[...] важливим етапом прийняття рішення життєвого і професійного самовизначення є пізнання своєї індивідуальності в оточуючому середовищі. [...] Знання й уміння в процесі самопізнання дають кожному з нас шанс знайти своє місце в професійній діяльності, бути комунікабельними в спілкуванні з людьми, продуктивно використовувати власні можливості на заняттях і цікаво в процесі спілкування на відпочинку. Що є головним в життєвому і професійному самовизначенні? Активна життєва позиція, бажання пізнати якомога більше про оточуючий світ і самого себе: читання літератури, практична діяльність (заняття в гуртках, секціях, консультування педагогів, психологів) [...]» [36, с. 33].

У системі загальної середньої освіти педагогічна наука Росії розробила перелік поетапних заходів з підготовки до професійної діяльності школярів І–ХІ класів. Так, в учнів І–ІV класів з допомогою активних засобів профорієнтаційної діяльності (ділові ігри, групи за інтересами, факультативи, суспільно корисна праця, індивідуальні співбесіди тощо) формується добросовісне ставлення до праці, розуміння її ролі в житті людини і суспільства, орієнтир на вибір професії, розвиток інтересу до трудової діяльності. У підлітків ІV–VII класів формується усвідомлення власних інтересів, здібностей, суспільних цінностей, пов'язаних з вибором професії і свого місця в суспільстві. При цьому майбутня професійна діяльність для підлітка є шляхом до реалізації своїх можливостей. У школярів VIII–IX класів обґрунтована необхідність формування уяви про професії народного господарства, перспективи професійного росту і майстерності, правил вибору професії, а також уміння адекватно оцінювати свої особистісні можливості згідно з професією, що обирається. Надається допомога в індивідуальному консультуванні щодо вибору професії, а в разі необхідності – визначення стратегії опанування запасного варіанту. Завершальним етапом є робота з учнями X–XI класів зі здійснення профорієнтаційної діяльності на базі поглибленого вивчення тих предметів, до яких виявляється стійкий інтерес і здібності. Концентрується увага старшокласників на таких моментах: формуванні професійно важливих якостей в обраному виді діяльності, оцінці та корекції професійних планів; ознайомленні учнів із способами досягнення результатів у професійній діяльності, самопідготовці до обраної професії, саморозвитку в ній. Російські вчені С. М. Чистякова, А. Я. Журки-

на, Е. Н. Землянська, В. І. Коваль, Т. А. Родіонова, Л. А. Дмитрієва, С. В. Сальцева та інші з метою визначення рівня сформованості необхідних компонентів пропонують такі критерії: «[...] наявність необхідних знань про світ праці, професії, себе, загальні й спеціальні уміння і навички; емоційно-оцінне відношення до набутих знань, вмінь і навичок; усвідомлення вибору професії [...]» [119, с. 10].

У російській теорії значне місце в складному і довготривалому процесі професійного самовизначення особистості посідає «розробка його компонентів на етапі вибору професії, де ефективність процесу професійного самовизначення визначається між узгодженістю психологічних можливостей особистості та змісту і вимог професійної діяльності» [110], а також особистісною її здатністю адаптуватися до змін соціально-економічних умов у зв'язку з облаштуванням своєї професійної кар'єри. Відповідно, професійна орієнтація спрямовується на активізацію внутрішніх психологічних ресурсів особистості для включення у певний напрям професійної діяльності, щоб максимально реалізувати себе в ній.

Перехід до нового соціально-економічного устрою в Росії зумовив зміну ролі людини в господарській системі суспільства, перегляд вимог до неї як фахівця. На перший план виходять такі особистісні якості працівника як інтелектуальність, відповідальність, соціально-професійна мобільність, схильність до комерційного ризику, здатність приймати самостійні рішення тощо. Новий господарський механізм, зорієнтований на ініціативність, стимулювання людських можливостей та творчих здібностей, створює умови особистості для вільного вибору життєвого професійного шляху. Відповідно система загальної середньої освіти повинна надавати школярам допомогу в адаптації до нових виробничих відносин за рахунок створення умов особистісного психологічного росту та підвищення рівня інформативності в різних аспектах сучасної праці.

Результатом процесу професійного самовизначення старшокласників є вибір майбутньої професії. Допомога російським школярам у виборі професії передбачає необхідність створення спеціально організованої для них діяльності, яка включає отримання знань про себе («образ "Я"»), про світ професійної праці з наступним співвідношенням знань про себе із знанням про професійну діяльність (професійна спроба). «Образ "Я"» розглядається у вигляді уявлень особистості про себе, як суб'єкта діяльності, і включає три основні

складові: когнітивна (сукупність знань про свої індивідуальні особливості), емоційно-почуттєва (наявність певних переживань у відношенні до себе), регулююча (можливість керувати своєю поведінкою). Критеріями сформованості «образу “Я”» є: в когнітивному плані – повнота, диференційованість і системність знань про свої психофізіологічні і психологічні ресурси; в емоційно-почуттєвому – адекватність самооцінки і прийняття себе в позитивному переживанні; в регулюючому – здатність до самоконтролю над своєю поведінкою і психічною активністю. Про необхідність формування у школярів особистісних орієнтацій в умовах загальноосвітньої школи наголошують С. М. Чистякова, В. А. Власов, М. С. Гуткин, С. П. Зуєва, Л. Н. Кабардова, В. В. Колинько та інші «Формування в умовах школи повноцінного «образу “Я”» школярів відбувається в керованому процесі. В рамках концепції формування «образу Я» і відповідності його світу професій з наступним напрацюванням в учнів уміння вибудовується особистісний навчальний план [...]. [...] спрямований на вирішення наступних основних завдань: підвищення рівня психологічної компетентності учнів, формування у них позитивного сприйняття і відчуття своєї природної індивідуальної цінності, розвиток у школярів готовності до вільного вибору того чи іншого варіанту особистісного професійного майбутнього [...]» [224, с. 6].

«Образ “Я”» є ядром, навколо якого формуються провідні мотиви особистості [290, с. 539], зокрема й у виборі професії. Сформованість «образу “Я”» виступає в якості однієї з умов відповідності вимог різних професій і ефективної реалізації свого психологічного потенціалу (в тому числі інтелектуального) в майбутній професійній діяльності.

На розвиток уяви про себе впливають різні чинники: сім'я, спілкування з ровесниками, дорослими, засоби масової інформації тощо. Але не завжди в цих умовах «образ “Я”» школяра відповідає його реальним психологічним характеристикам [241, с. 307]. Тому формування в умовах загальноосвітньої школи «образу “Я”» учнів здійснюється в керованому процесі. Концепція передбачає формування «образу “Я”» у співвідношенні з його світом професій і з наступним напрацюванням у школярів умінь складати особистий професійний план у новому навчальному курсі «Твоя професійна кар'єра», завданням якого є підвищення рівня професійної компетенції учнів та формування у них позитивного сприйняття і відчуття особистісної ціннос-

ті, готовності вибрати той чи інший варіант свого професійного майбутнього. Засобами педагогічної дії і аналізу педагога виявляють інтереси і схильності особистості. З цього приводу В. П. Бондарев, А. В. Гапоненко та інші зазначають: «Якщо інтерес супроводжується активною діяльністю, якщо людина наполеглива в досягненні своєї мети, переборюючи труднощі і перепони, значить, можна говорити не просто про інтерес, а про схильність. Інтерес виражається формулою «хочу знати», а схильність «хочу зробити». Професії краще всього обирати згідно із своїми стійкими інтересами і схильностями. Якщо життєві професійні плани пов'язані з особистісними інтересами, можна говорити про професійні інтереси» [36, с. 34].

Розвиваюча психологічна діагностика є одним із методичних засобів, що цілеспрямовано допомагає учням передати новий вид знань. Вона передбачає використання в роботі з школярами «комплексу методик, які забезпечують можливість отримання кожним учнем інформації про свої індивідуальні психологічні якості» [11] та їх відповідність вимогам тієї чи іншої професії, а також можливості розвитку їхніх психологічних якостей. Програма розвиваючої психологічної діагностики охоплює шість напрямів, які характеризують індивідуальні психологічні ресурси особистості: психофізіологічний — психіка і поведінка виявлення основних якостей нервової системи; мотиваційний — особистісні нахили і інтереси, пов'язані з вибором професії; характерологічний — риси характеру, які виявляються в системі провідних відносин особистості — до діяльності, інших людей, самого себе, матеріального світу; емоційно-вольовий — типові для особистості емоційні стани, а також можливості вольової регуляції діяльності; інтелектуальний — формування інтелектуальних здібностей із врахуванням показників інтелектуальних здібностей та інтелектуальної продуктивності і показників інтелектуальної діяльності; соціально-психологічний — взаємодії з людьми. Таким чином, розвиваюча психодіагностика є елементом профорієнтаційної роботи, оскільки в умовах психологічного самопізнання у школярів формується «образ «Я»» в поєднанні когнітивної, емоційно-почуттєвої, регулюючої складових, а підвищення рівня рефлексії (самосвідомості) забезпечує можливість свідомого і обґрунтованого вибору учнями професії із врахуванням власних психологічних особливостей, а також можливість більш повної професійної самореалізації в майбутній професійній діяльності.

Створення в Росії кооперативів, акціонерних товариств, виробничих об'єднань, розвиток підприємництва якісно змінили зміст і структуру праці, підвищили її ефективність, що в свою чергу вимагає оволодіння школярами аналітичних підходів до професійної діяльності. При здійсненні такого аналізу необхідно вміти ділити єдиний процес трудової діяльності працівника на окремі складові, диференціювати їх, узагальнювати і виділяти основні ознаки, які визначають зміст і структуру праці. Формування в учнів здатності аналізувати професійну діяльність здійснюється за допомогою професіографії, предметом вивчення якої є професії та їх класифікація, а результатом професіографічного дослідження – професіограма.

Діалектика загального, особливого та індивідуального дозволяє виділити рівні професіографічного опису професійної діяльності. Опис професійної діяльності визначає загальні орієнтири суб'єкта у світі праці за рахунок виокремлення ознак професійної діяльності і формування на їхній основі психічних образів, які стимулюють розуміння характеристик світу професій. Для цього використовують технологічні (мета і засоби праці), соціально-психологічні (самостійність, індивідуальність, колективність праці), емоційно-вольові (міра напруги і відповідальності) складові професійної діяльності. Дослідники виділяють 53 складові, які утворюють сім типів класифікації: предмет праці (людина, техніка, природа, знакова система, художній образ); мета праці (гностична, перетворювальна, досконала); засоби праці (ручні, автоматичні, механізовані, функціональні); проблемність трудових ситуацій (робота за алгоритмом, розв'язання проблем); колективність процесу праці (індивідуальна, колективна робота); відповідальність у праці (моральна, матеріальна); умови праці (побутові, на відкритому повітрі, мікрокліматичні, специфічні). На необхідності таких складових звернули увагу С. Н. Чистякова, В. А. Власов та інші: «Дані кваліфікаційні складові дозволяють використовувати модульний принцип опису професії у вигляді формули професії [...]. Інформаційно-довідковий опис спрямований на виокремлення економічних, технологічних, медичних і психологічних характеристик професійної діяльності, знання яких необхідне учням для більш детального аналізу і розуміння специфіки професії, що обирається. Він використовується в якості методичного засобу для аналізу професії при виявленні в школяра стійкого інтересу до певного виду діяльності» [224, с. 8].

У функціональному описі професійно важливих якостей і медичних обмежень до професійної діяльності зазначаються нормативні характеристики. На цьому рівні опису використовується інформаційно-методична психограма і психографічна характеристика професії. Інформаційно-методична психограма описує технологічні операції та психологічні функції, які реалізують ці операції. За допомогою психографічного матеріалу школярі детальніше знайомляться із специфічними вимогами професії і її співпаданням із індивідуальними інтересами та особливостями працівника.

Психічні процеси, функції, способи їх реалізації професіоналом, зберігання і переробка інформації, можливості керування увагою, емоційно-вольовою сферою, психомоторикою, особистісні характеристики зумовлюють психографічний опис. Отримуючи професіографічну інформацію, вивчаючи і осмислюючи зміст праці та його вимоги до особистості, учень розвиває здатність до аналізу професійної діяльності. У цьому процесі вчитель включає учня в саморозвиток, самопідготовку, самоосвіту, самовиховання засобами довідникової, технологічної та методичної літератури.

Для формування в учнів здатності до аналізу професійної діяльності використовуються й інші прийоми: «Навчання умінню виявляти кваліфікаційні ознаки професійної діяльності, проводити порівняльний аналіз професій і визначення формули професій; оголошення відомостей про вакансії, порівняння різних професій на основі загального критерію при організації професійних проб; розробка спеціальних описів професій, що розкривають специфіку типу професій, короткої характеристики технологічних, психологічних параметрів діяльності персоналу, формули професії; включення в практику індивідуальної профконсультації аналізу характеристики професійної діяльності; використання виокремлених кваліфікаційних критеріїв і формул професії в процесі оцінки здібностей учнів до аналізу професійної діяльності завдяки модифікації формули Ф-тесту за 53 кваліфікаційними ознаками» [285, с. 21].

Слід зазначити, що російські вчені та практики значну увагу приділяють удосконаленню та розробці нових професійних проб, за допомогою яких проводиться професійне випробовування, яке моделює елементи конкретного виду професійної діяльності та сприяє свідомому та обґрунтованому вибору професії. Під час професійних проб: учням надають інформацію про конкретні види професійної

діяльності; моделюють елементи різних видів професійної діяльності; визначають рівень готовності учнів до виконання професійних проб; забезпечують умови для якісного виконання професійних проб. Процес професійних проб передбачає актуалізацію отримання знань і розуміння виду професійної діяльності, формування початкових умінь і розуміння уявлень про себе як проба-перевірка, випробування властивостей суб'єкта професійної діяльності. При розробці та удосконаленні професійних проб використовуються напрацювання професора С. Фукуями (Японія), згідно яких професійна проба є найважливішим етапом професійної орієнтації. Процес професійних проб необхідний учню для отримання досвіду в роботі, яку він обрав і намагається визначити, чи відповідає характер цієї роботи його здібностям та умінням. Диференціюються вони за віком школярів, рівнем готовності до їх виконання, за змістом, формами і методами. Вони включають у себе комплекс теоретичних і практичних знань, які моделюють основні характеристики предмета, завдання, умови і знаряддя праці, ситуації з виявлення професійно важливих якостей, що дозволяє учням здійснювати аналіз власних можливостей в опануванні професії. Їх ефективність залежить від об'єктивних (структура, зміст, умови проби) та суб'єктивних (фізіологічні, психологічні) факторів.

Програми професійних проб розроблені згідно з вимогами професій. Здійснюються вони в два етапи: підготовчий (виділення діагностичної і навчальної складової) й практичний. Програма і зміст підготовчого етапу забезпечує зв'язок професійних проб з основними компонентами професійного самовизначення. Практичний етап проби складається з трьох напрямів і трьох рівнів складності. Перший рівень вимагає від учнів сформованості професійних умінь, достатніх для реалізації на рівні виконання. Другий рівень має виконавчо-творчий характер, в ньому передбачаються елементи раціоналізації професійної діяльності. Третій рівень вимагає від учнів планування своєї роботи, постановки мети, аналізу результатів професійної діяльності.

Інтеграція «технологічного, ситуативного і функціонального аспекту дозволяє створити цілісний образ професії» [157]. Технологічний аспект характеризує операційну сторону професії і дозволяє виявити рівень оволодіння школярами певними професійними уміннями. В завдання цього аспекту входять вправи з відпрацювання прийомів роботи знаряддями праці, які використовуються в певній професії. Особ-

ливістю змісту цих завдань є відтворення предметної сторони професійної діяльності. Ситуативний аспект відтворює змістову сторону професійної діяльності та відзначає предметно-логічні дії, які в неї входять. Виконання цих завдань потребує від учнів певних осмислених дій на основі досвіду і знань отриманих в процесі підготовки до виконання проби. Функціональний аспект відтворює структурно-функціональну сторону професійної діяльності. Його завдання спрямовані на моделювання професійної діяльності в цілому і активізують потреби, установки, цілі, мотиви, що впливають на напрямок професійної діяльності. Щоправда досягти оптимального задовільного внутрішнього стану в результаті професійних проб без додаткових занять неможливо. «Для школярів, які успішно пройшли професійні проби, зацікавилися і бажають поглибити свої знання, уміння і навички в конкретному професійному напрямі, можуть організовуватись заняття в позаурочний час [...]». Розглядаючи професійну пробу як заключний цикл конкретних дій, передбачаються її діагностичні і навчальні можливості. Крім того, професійна проба, що моделює реальну професійну діяльність, стимулює формування адекватної самооцінки рівня готовності до професії, яка обирається, і сприяє реалізації принципу вільного професійного вибору» [224, с. 11].

Професійні проби можуть входити в структуру уроку або здійснюватися в позаурочний час, проводитись індивідуально або в групі учнів. Під час проведення проб школярі VIII-XI класів пробують свої можливості за типами професій: людина-людина, людина-природа, людина-техніка, людина-знакова система, людина-художній образ. Послідовність проб така. Спочатку проводять професійні проби, які відносяться до певної сфери професійної діяльності з предмета праці. Потім пробуються сили в наступній групі проб, яка складається теж з п'яти проб, які відрізняються від першої метою, засобами, порядками праці. Кожен учень випробовує себе в усіх видах професійної діяльності, що допомагає йому максимально проаналізувати свої здібності, можливості, потреби у відповідності з особливостями і вимогами професійної діяльності. С. Н. Чистякова, В. П. Бондарев, Л. А. Дмитриєва та інші акцентують увагу ще на одному аспекті, що впливає на похибку психолого-педагогічних рекомендацій: «Консультант у процесі бесіди має уточнити минулий досвід школяра, який міг вплинути на його професійні наміри. Беручи до уваги тільки високі бали з тих чи інших сфер діяльності, консультант може

дати не вірні рекомендації. [...] інтерпретація отриманих результатів – складний і неоднозначний процес, що потребує відповідної кваліфікації і навичок [...]» [285, с. 50].

У професійній пробі, як завершальному етапі конкретних дій, передбачаються діагностичні і навчальні можливості. Вона моделює реальну професійну діяльність, стимулює формування адекватної самооцінки рівня готовності до професії, що обирається і сприяє реалізації принципу вільного професійного самовизначення.

Особливого значення набуває процес оцінки здатності особистості до вибору професії, оскільки під час психолого-педагогічного процесу, який пов'язаний з розвитком, а отже, і зміною особистості, виникає необхідність оцінки його результативності, простежуючи при цьому динаміку та здійснюючи регулювання, корекцію та прогноз найважливішого життєвого процесу – професійного самовизначення. Розвиток професійного самовизначення школярів стимулює в їхній свідомості зміни, які обумовлені: розвитком умінь самоаналізу, накопиченням допрофесійного і професійного досвіду; можливістю формування здатності особистості вибирати професію, яка відповідає її інтересам, можливостям, здібностям і запитам сучасного ринку праці. Здатність особистості до вибору професії розглядається як динамічна характеристика професійного самовизначення і її зміни дозволяють проаналізувати динаміку адаптації в професії, а учню – виявити адекватність власних можливостей до вимог професійної діяльності.

Здатність особистості обирати професію оцінюється за допомогою образів-регуляторів, а також уяви про три компоненти «образу «Я»: когнітивний – «я знаю»; емоційно-оцінювальний – «я відношусь»; поведінковий – «я дію». Крім того, кваліфікація професій за признаками професійної діяльності включає «технологічні, соціально-психологічні та емоційно-вольові характеристики» [114] за допомогою яких в процесі оцінювання учень аналізує присутність ознак професійної діяльності в професійних пробах і визначає їх прийнятність та адекватність своїм можливостям та інтересам.

Отримання кількісних показників оцінки здібностей до вибору професійної діяльності проводиться за допомогою методу інтересів, розробленого професором С. Фукуямою (Японія). Як методичний інструмент виступає удосконалений Ф-тест. При визначенні здатності до вибору професії використовуються дані учня та ек-

спертні оцінки батьків, вчителів та друзів. Оцінка здатності визначається на основі кількісних показників: індексу самоаналізу; індексу аналізу професій; показників характеристик-вимог. На основі індексів визначається показник здатності до вибору професії. Вірогідність отриманої оцінки здатності до вибору професії підтверджується обчисленням показника відповідності обраної професії схильностям та можливостям учня [224, с. 14].

1.4. Сутність змісту і якості загальної і профільної освіти

Останні п'ятнадцять років за своїми соціально-економічними та політичними наслідками виявилися періодом утвердження України як незалежної держави, яка прагне зайняти гідне місце на політичній та соціально-економічній карті світу. Процес становлення і розбудови української держави продовжується. Одне із основоположних завдань полягає в тому, щоб на даному етапі її розвитку облаштувати політичну, економічну, соціальну і гуманітарну сфери, а також виправити деформації, що виникли в них на сучасному етапі.

Забезпечити на майбутнє міцний фундамент України як високорозвиненої, соціально спрямованої, демократичної, правової держави, її трансформування у світовий інтеграційний процес як країни з конкурентоспроможною економікою, здатної вирішувати найскладніші питання свого розвитку можливо за умови практичної реалізації завдань довгострокової, широкомасштабної стратегії поступу [70; 71].

Для цього суспільство має створити достатній потенціал для: формування нових відносин у сфері освіти, науки, економіки; розробки нових технологій у промисловому виробництві; соціокультурної інтеграції нашого суспільства в світове співтовариство; забезпечення якості та рівня життя людей тощо.

Рухаючись у геополітичному напрямі, спостерігається: спрямованість сучасного цивілізаційного процесу в Україні до глобалізації; прогресивне зростання значущості ідейної, духовної, гуманітарної сфер [281]; застосування високих інформаційних технологій, постіндустріальних принципів суспільного розвитку; підвищення ролі інтелектуального капіталу, соціальних і гуманітарних чинників економічного прогресу; утвердження базових засад розвитку, який сприяє економічному зростанню і розподілу його результатів; розширення можливостей людей до самоствердження та благополуччя.

Разом з тим, відкриваючи перед суспільством певні можливості (розширення обміну товарами та послугами, інформаційне забезпечення, технології і капітал, взаємодію у гуманітарній сфері, культурне і духовне збагачення особистості), глобалізація несе в собі й істотні загрози, зумовлюючи розмежування країни на цивілізаційну і периферійну частини, поглиблюючи деформацію в соціально-економічній сфері. У цьому процесі важливо враховувати тенденцію переходу до полікультурного світового співтовариства, в якому основою взаємодії держав, їх економік має стати регіональна інтеграція; етичні зобов'язання «людей по відношенню один до одного з точки зору їх стану у вигляді правил, які змінюються в залежності від суб'єктів застосування» [93, с. 516; 92] у процесі життєдіяльності особистостей.

Процес інтеграції України в світове співтовариство періодично змінюватиме всі сфери життя людей і державних інституцій, не омине він і освітньо-наукової галузі. Це зазначає В. Г. Кремень: «Різноманітні зміни, що потребують ціннісних корекцій в освітньо-виховному процесі і до чого повинен бути готовий педагог, відбуваються у взаємовідносинах людини і держави, людини і світу, держави і світу. Зумовлені вони насамперед глобалізацією [...]. Часто її зводять лише до зближення народів, створення дедалі більшого економічного простору, інформаційного середовища [...]. [...] глобалізація означає загострення конкуренції між державами-націями, набуття нею глобальних масштабів, поширення не тільки на економіку, а й інші сфери життєдіяльності країн. Тому для кожної країни важливим є згуртування громадян, найбільш повне усвідомлення національних інтересів у кожній сфері життєдіяльності і їх послідовне відстоювання у конкурентних взаємовідносинах із іншими державами. Це особливо важливо для України, що стала самостійним суб'єктом геополітики нещодавно, коли світ уже був поділений на зони впливів [...]» [117, с. 8].

Після визначення орієнтирів на входження в світовий освітній і науковий простір у країні має здійснюватись модернізація освітньої діяльності у контексті загально визнаних світових вимог, щораз наполегливіше працюватимуть науковці і практики над приєднанням до європейських і світових процесів у вибудові системи неперервної освіти в Україні. Складовою частиною цього процесу є вибудова освітньо-виховної системи загальноосвітньої і професійної ла-

нок. Про їх перспективи говорить Н. Г. Ничкало: «[...] уваги потребують проблеми фундаменталізації змісту загальної і професійної освіти, проектування цілісного процесу професійного навчання виробничого персоналу в різних педагогічних системах, формування професійної компетенції майбутнього фахівця, а також професійного навчання на виробництві [...]» [163, с. 214].

Освітня система загальноосвітньої ланки створює умови, за яких більша кількість школярів (з допомогою педагогів), скориставшись усіма перевагами й здобутками національної системи освіти і науки, а також досвідом світового співтовариства, визначає духовні, культурологічні й інші пріоритетні загальнолюдські цінності, що мають бути мобільними та конкурентоспроможними на світовому ринку праці. Загальноосвітня школа є установою, яка створює базові особистісні умови і можливості для соціалізації молоді. Основні соціалізаційні засади аналізує Н. М. Лавриченко: «Освіта як особлива соціальна інституція залежна у своїй організації від особливостей структури та функціонування інших суспільних підсистем — економічної, політичної соціальної і, в свою чергу, справляє визначальні організаційні та функціональні впливи на інші суспільні підсистеми [...]. Саме це й зумовлює посилення наголосу на значенні умов соціалізації як особливої форми і змісту взаємозв'язків освіти в сучасному суспільстві» [125, с. 83].

Обрані шляхи модернізації загальноосвітньої ланки багато в чому аналогічні загальноєвропейським підходам. Слід пам'ятати про «поступовість і наступність при створенні умов для інтеграційних процесів» [127] у загальноосвітній ланці, що притаманне європейським країнам.

Важливо, щоб у ході модернізації визначальними критеріями в рамках навчально-виховного процесу стали: зміст освіти і якість підготовки школярів; зміцнення довіри між суб'єктами освіти; відповідність принципам внутрішнього і зовнішнього ринку праці; мобільність; сумісність кваліфікації на загальноосвітньому, вузівському та післявузівському етапах підготовки; посилення конкурентоспроможності вітчизняної системи освіти. С. У. Гончаренко: «Сучасна постіндустріальна ситуація вимагає від суспільства, якщо воно хоче вижити, переходу на новий рівень соціокультурного розвитку, фундамент якого складатимуть зразки діяльності і поведінки, які ґрунтуються на фундаментальному знанні і розумінні механізмів са-

моререалізації природи, суспільства і усвідомлення їх еволюції з метою стійкого розвитку людства в майбутньому. Успіхи [...] зв'язані з підвищенням розвиваючого і виховуючого потенціалу, з виходом освіти за рамки технологічної парадигми, з втіленням в ній ідей культуродоцільності, гуманітаризації, з виходом на передній план цілісного знання, з формування цілісної особистості і цілісної особисто значущої картини світу» [58, с. 26].

Одне із основних завдань освітньо-наукової галузі — створення в системі неперервної освіти структурованого освітньо-виховного простору, конкурентоспроможного світовим аналогам. Складовою цього простору є загальноосвітня і профільна школи, які потребують визначення пріоритетів у змісті навчально-виховного процесу і розробки внутрішніх та зовнішніх державних і громадських систем контролю за якістю освіти.

Разом із тим слід звернути увагу на розбудову гуманізованої загальної і профільної школи. Гуманізація загальної і профільної освіти передбачає формування наступних сутнісних характеристик: зміна освітньої парадигми із знаннєвої на смислову, тобто зміщення пріоритетів освітнього процесу в бік розвитку психічних, фізичних, інтелектуальних, морально-етичних та інших сфер особистості [61]; концентрація зусиль на формуванні «культури практичного інтелекту» [44, с. 19] і вихованні креативної особистості, її індивідуальності і свободи, вільної, із самостійним мисленням, здатної пропонувати усвідомлені самостійні рішення; забезпечення необхідних організаційно-педагогічних, морально-психологічних та інших умов для успішного досягнення зазначеної переорієнтації освітнього процесу.

Невід'ємним і визначальним компонентом освітньо-виховного процесу є його зміст. Універсальність змісту сприяє розпізнанню основ, якостей і мети учіння, а також процесів, які відбуваються навколо суб'єктів освіти, забезпечуючи їх знаннями для аналізу і прийняття адекватних рішень в окремих ситуативних життєвих моментах. З цього приводу Я. А. Коменський зауважував: «[...] необхідно турбуватися і навіть домагатися того, щоб усіх, хто з'явився в світ не тільки в якості спостерігача, але і в якості майбутніх діячів, навчити розпізнавати основи, властивості і цілі найважливішого із всього існуючого і того, що відбувається, щоб у цьому світі не трапилось їм нічого, про що вони не мали можливості висловити думку і, що вони не могли б використати з певною метою розумно, без

шкідливої помилки» [107, с. 29]. У змісті освіти відображаються складові нагромадженого людством соціально-економічного досвіду, який через міжособистісні стосунки, сім'ю, громаду, суспільні інституції передається молодому поколінню як загальноприйняті і загальновизнані засади і цінності, необхідні для формування особистості. Саме через зміст освіти визначається спрямованість навчально-виховного процесу, його пріоритети і характер. Особливості цього процесу аналізують В. М. Курило, В. П. Шепотько: «На новому етапі розвитку школи [...] необхідність забезпечити органічне поєднання професійної освіти в школі з подальшим підвищенням рівня загальноосвітньої підготовки учнів» [173, с. 316].

Основні досвідні засади, які визначають суть гуманізації навчання і побудову на її основі навчально-виховного процесу, визначаються змістом освіти. При вибудові розвивального змісту освіти передбачається перегляд підходів до відбору і наповнення основних його компонентів. Вони визначаються основною метою гуманізованого навчально-виховного процесу: формування духовної, гуманної, креативної особистості на основі інтелектуального (розумового) розвитку; задоволення запитів і інтересів, виявлення і розвитку здібностей особистості. Про особливості духовного становлення, морально-духовного виховання зазначає І. Д. Бех: «[...] відношення розумового розвитку особистості до її духовного становлення є важливим не тільки для теорії виховання, а й для доцільної організації виховного процесу. [...] вплив розумового розвитку на морально-духовне виховання досить великий. [...] розумово розвинена людина характеризується більшою мірою моральності, ніж нерозвинена. [...] трапляється, що розумна й освічена людина не демонструє високої моральності. Отже, слід з'ясувати, які чинники, крім розумового розвитку, впливають на формування такої особистості» [30, с. 38].

У зв'язку з цим актуалізуються проблеми формування змісту загальної і профільної освіти, «перегляд співвідношення структури основних компонентів» [64] змісту освіти: знання про природу, суспільство, людину і способи її діяльності, мислення, техніку; життєвий досвід у здійсненні діяльності; досвід креативної діяльності; досвід емоційно-ціннісного ставлення до дійсності тощо. Сьогодні переважає традиційна знаннева орієнтованість навчально-виховного процесу, з основним завданням — надавати школярам якомога більше знань та їх запам'ятовування як визначених шаблонів-зразків.

Зміщення акцентів у цілях навчання передбачає вплив таких компонентів змісту, які забезпечують формування рис креативної особистості. Творча і новаторська особистість формується, передусім, у «процесі навчально-проблемно-пошукової діяльності» [129], яка має передбачатися і відображатись у змісті навчання. Але вирішення питання про місце самостійної проблемно-пошукової діяльності школярів у процесі вивчення конкретного предмету, про визначення тієї частини знань і способів діяльності, що мають стати об'єктом проблемного навчання, має бути керованою вчителем у тісній взаємодії із учнем. Тому при напрацюванні рекомендацій для загальноосвітньої ланки (з кожної освітньої галузі і предмету) в навчальних програмах, науково-методичних рекомендаціях, підручниках і посібниках має бути деталізований зміст і обсяг системної креативної діяльності школярів, яку можна реалізувати у навчально-виховному процесі. Особливості всебічного розвитку особистості в умовах загальноосвітньої школи досліджував В. О. Сухомлинський: «Гармонії особистості, що уявляється нам як ідеал всебічного розвитку, не можна досягнути без гармонійної виховної роботи. Навчання, уроки, виконання завдань, постійне одержання оцінок ні в якому разі не повинні стати єдиною і всепоглинаючою міркою [...]. Вона повинна на власному досвіді переконатися, що її вимірюють багатьма мірами, до неї підходять з різних боків. [...] Особистість не мислима, якщо людина на заявляє про себе, [...] якщо вона не утверджує себе в діяльності, [...] якщо вона не переживає гідності творця [...]. Гармонійне виховання полягає в тому, щоб моральне багатство багатогранної діяльності людини, яку ми виховуємо, накладалось на всі сфери духовного життя школи. [...] духовне життя школи, [...] коли в системі різноманітних дійових відношень особистості, яка формується, до навколишнього природного і суспільного середовища моральне багатство стає провідною ниткою. Усе, що робиться в школі, повинно мати глибокий моральний смисл [...]» [263, с. 74-75].

Наступна проблема при формуванні змісту освіти пов'язана із «подоланням суперечностей у навчально-виховному процесі» [131], які виявляються між вимогами державних інституцій і суспільства (щодо загальної і профільної освіти школярів) та їх потребами і інтересами. Максимально уникнути цих суперечностей можливо при формуванні нових підходів до визначення структури змісту загальної середньої освіти. В структурі враховується збалансованість осо-

бистісних і суспільних інтересів (обов'язкові для всіх вимоги державного стандарту до загальноосвітньої підготовки школярів (інваріантна складова змісту) і забезпечення індивідуальної орієнтованості змісту освіти (варіативна складова змісту)). Варіативна складова уможливорює вибір школярем предметів і курсів, які допоможуть йому долучитися до певних видів практичної діяльності. Але старшокласника потрібно підготувати до рівня, коли він свідомо вирішуватиме, які знання і в якому обсязі йому необхідні для реалізації його життєвих планів, а значить, і для вибудови професійної кар'єри.

Допомога старшокласникам у вибудові професійної кар'єри забезпечується змістом профільної освіти у старшій школі. При організації профільного навчання зміст однієї освітньої галузі вивчається глибше і ширше (шляхом збільшення кількості навчальних годин, відведених типовим навчальним планом на вивчення групи відповідних профільних предметів певної галузі, а також введенням додаткових предметів і курсів за рахунок варіативної складової), ніж передбачено інваріантною складовою, яка відображається в Типових навчальних планах загальноосвітніх навчальних закладів. Максимально врахувати і задовольнити освітні потреби старшокласників можливо за умови визначення функцій Міністерства освіти і науки, регіональних управлінь освіти і науки та загальноосвітньої ланки у реалізації ідеї Концепції профільного навчання в старшій школі. При наявності двох і більше класів у старшій школі профілі навчання в загальноосвітній ланці регіону обираються і формуються під керівництвом місцевих управлінь освіти і науки на основі здібностей, освітніх запитів старшокласників та потреб регіонального і державного ринку праці. При цьому Міністерство освіти і науки розробляє зміст навчання в профільній школі (включаючи зміст професійної підготовки) і забезпечує його відповідними навчально-виховними комплектами (програми, типові навчальні плани, науково-методичні рекомендації, навчальні підручники, посібники).

Важливою проблемою, пов'язаною із змістом загальної і профільної освіти, є «розробка і науково-методичний супровід його посильності» [75] (обґрунтованим відбором навчального матеріалу в певному обсязі і за рівнем складності) при вивченні школярами. Зазначимо, що надмірні психофізіологічні навантаження школярів «знижують інтерес до навчання і погіршують їх здоров'я» [6]. Крім того, засвоєння школярами навчального матеріалу, який характеризує його

відтворення і застосування на практиці відбувається, як правило, за наявності сторонньої допомоги. Тому проблема наповнення й доступності змісту загальної і профільної освіти нині актуальна. Відрегулювати ці деформаційні процеси можливо засобом корегування окремих положень Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та Концепції профільного навчання в старшій школі. Ідеться про визначення або уточнення вимог до загальної і профільної підготовки школярів через обов'язковий для всіх школярів зміст навчання і періодичний моніторинг рівня його засвоєння. При цьому враховуються: навчальні можливості школярів різного віку, які обумовлені їх здібностями і психофізіологічними можливостями; мінімізація при відборі елементів змісту як передумова забезпечення його фундаментальності і фактор уникнення від фактологічного матеріалу, який не несе суттєвого загальноосвітнього і профільного навантаження.

Формувати зміст як посильний для засвоєння школярем потрібно, але не в формі «зведення шкільної освіти до інтегрованих курсів» [123], що приведе до вилучення з природничо-математичних та інших предметів обґрунтувань і тверджень. Для того, щоб сформувати дієву, самостійно мислячу особистість, здатну відстоювати особистісні і суспільні інтереси, протистояти безвідповідальним людям, в школі їй треба вчити умінню доведення і здатності вирізняти правильні твердження від неправильних.

Процес мислення передбачає «вичерпність аргументації, чутливість до сумнівних, незаконних узагальнень і необґрунтованих аналогій» [136], навички при розгляді всіх ймовірних варіантів. Він може бути сформований на базі шкільних навчальних доведень природничо-математичних, технологічних і інших освітніх дисциплін. Недоступність таких доведень для певної частини школярів пояснюється не їх складністю, а відсутністю в шкільній освітній практиці достатньої кількості вчителів, які володіють раціональними методиками навчання цих доведень, виокремлюючи умову і висновок доводжуваного твердження до розуміння сутності, його логічної структури, видів тощо.

Варто торкнутися критики змісту шкільної природничо-математичної, технологічної і художньо-естетичної освіти щодо їх несучасності, застарілості навчального матеріалу, в той час, коли в європейській і світовій практиці ці напрями профільної школи динамічно розвиваються. З цього приводу слід зауважити, що сучасність за-

гальної і профільної освіти вимірюється не скільки тим, яку частку у їх змісті посідають новітні досягнення, скільки тим, як вони сприяють формуванню психологічних, культурологічних, гуманітарних інших цінностей особистості згідно з нинішніми навчально-виховними завданнями загальноосвітньої школи. Сутністю освіти у даному випадку має бути сформований кінцевий результат на основі шкільного загальноосвітнього і профільного компоненту, доступного для школярів і максимально зорієнтованого на практичну реалізацію.

Характер змісту загальної і профільної освіти визначається обраною стратегією при його формуванні. Зупинимось на двох основних підходах до формування і обґрунтування змісту навчання: прийнятті існуючої номенклатури шкільних навчальних предметів з деякими корективами у визначенні їх змісту; розробці педагогічної моделі випускника загальноосвітньої школи з наступним відбором навчального змісту, який забезпечує визначену модель. З цієї метою окреслимо сукупні риси змісту загальної і профільної освіти та обґрунтуємо перелік і характеристики освітніх галузей, що вивчатимуться без поділу їх за напрямами і навчальними предметами в профільній школі. Галузевий підхід уможливить виокремлення навчального змісту як єдиного цілого, розробку концептуальних засад і відповідної їх оцінки за «критеріями необхідності й достатності на етапі формування» [132]. Опрацювання змістового наповнення кожної освітньої галузі, яке розгортається у системі відповідних навчальних предметів і курсів, є наступним етапом формування навчального змісту. Можливі різні варіанти структурування в систему навчальних предметів, у яких втілюється зміст певного освітнього напрямку. Обумовлюється це вихідними принципами, які покладені в основу структурування змісту освіти і особливостями ступеневого навчання в загальноосвітній ланці.

Одним із важливих аспектів змісту загальної і профільної освіти є структурування, яке періодично корелюється з урахуванням психофізіологічних особливостей, характерних для вікових періодів розвитку особистості. Структурування сприяє реалізації природовідповідності у навчально-виховному процесі, що є одним із провідних принципів педагогіки. Проаналізуємо декілька пов'язаних з цим проблем.

Так, є судження, згідно з яким людині притаманний тип мислення, що «зумовлюється діяльністю півкуль кори головного мозку» [50]. Правопівкульні школярі характеризуються наочно-образним, лівопівкульні – вербально-логічним типом мисленням. Змішаний

тип мислення характеризується відсутністю переваги одного із названих типів над іншим. У такому випадку успішність навчання названих груп школярів обумовлюється відповідним розгортанням навчального змісту і особливостями його опанування, що враховують вищеназвані особливості мислення. Тому дидактичні підходи, які можуть виявитися ефективними для школярів з вербально-логічним типом мислення, не даватимуть очікуваного результату в навчанні школярів з наочно-образним типом мислення. Не розв'язує цієї проблеми і універсалізація форм, методів, дидактичних чи методичних прийомів при проведенні навчально-виховного процесу.

При цьому слід зазначити, що загальні дидактичні закономірності, правила, принципи, які допомагають обґрунтовано конструювати особистісно орієнтований процес навчання, залишаються незмінними, хоч навчальний процес індивідуалізується, починаючи з обґрунтування педагогічної доцільності в розгортанні навчального змісту і закінчуючи оцінюванням результатів його опанування. Єдиного, універсального, ефективного підходу до технологій, які матимуть позитивний результат в оволодінні навчальним змістом групою школярів з різним типом мислення, не існує.

Логіка пізнання має свої принципи, правила, структуру. При їх порушенні в шкільному навчанні неправильно вибудовується вивчення певного навчального предмета, що створює зайві труднощі для учасників навчально-виховного процесу. У зазначеному контексті кожен конкретний випадок потребує уваги і вибудови педагогічно обґрунтованого підходу у вигляді системи викладу і вивчення навчального змісту, їх відповідності логіці пізнання і розвитку школярів.

Хотілося б звернути увагу на ще одну суттєву складову гуманізації змісту загальної і профільної освіти — «забезпечення значущості для кожного школяра опановуваних знань, умінь і навичок» [57]. Вони формуються з метою освоєння і перетворення дійсності, розкриття їх зв'язків з людиною і суспільством, їх усвідомлення школярами не лише як елемента загальнолюдської культури, але й культурологічної основи сучасної особистості. Усвідомлення школярем необхідності й доцільності включення конкретного знання до навчального змісту допомагає нівелювати гостроту суттєвих протиріч між вчителем і учнем під час проведення навчально-виховного процесу.

З реалізацією принципу природовідповідності в навчанні, а відповідно, і структурування змісту шкільної освіти, пов'язана проб-

лема інтеграції цього змісту. Слід наголосити, що в процесі розробки і організації навчального змісту забезпечується «цілісність знань, формування цілісного образу світу, що відноситься до основних результатів навчання» [168]. Тому посилення інтеграційних процесів у формуванні змісту навчально-виховного процесу в навчанні школярів є актуальною дидактичною проблемою. Аналізуючи можливі варіанти її розв'язання, варто відштовхуватися від принципу природовідповідності, через цілісність навколишнього світу з урахуванням вікових особливостей особистості. У зв'язку з цим учень сприймає навколишній світ цілісним, визначаючи і обумовлюючи його пізнання своїми віковими особливостями і можливостями. Тому не варто штучно розчленовувати навколишній світ на окремі об'єкти і вивчати їх у значній кількості навчальних предметів, шукаючи і застосовуючи при цьому дидактичні засоби інтеграції знань.

Варто зупинитися на необхідності організації гуманізованого навчально-виховного процесу, який несумісний з нав'язуванням школярам «незаперечних істин». Погляди і переконання людини мають особистісний, ексклюзивний характер, формуються в результаті навчально-пізнавальної діяльності, шляхом аналізу широкого спектру існуючих підходів, трактувань, оцінок конкретних фактів, явищ, подій тощо. Саме це є складовою частиною процесу, який забезпечує креативне становлення і розвиток особистості на всіх життєвих етапах. Власне при формуванні стійких переконань особистість має бути вільною, самостійною, позбавленою всілякого зовнішнього тиску. З цією метою є необхідність надавати учням повну (достатню), об'єктивну, достовірну навчально-пізнавальну інформацію. Професіоналізм педагогів полягає в підготовці школярів (формуванні в них достатніх знань, умінь, навичок тощо) до здійснення ними вільного, свідомого, і, разом з тим, адекватного вибору в життєвих ситуаціях.

Сутність змісту і якості загальної і профільної освіти полягає в осягненні учнями на певному етапі їхнього розвитку смислової сутності світу. Вони, разом з наставниками, мають шукати відповіді на спільні проблеми людського буття, сприймаючи невизначеність ситуацій як норму і сигнал до дії. У таких пошуках їм може допомогти звернення до духовної, культурно-історичної, освітньої, наукової, педагогічної, трудової, національної і інтернаціональної спадщини.

Висновки до першого розділу

1. Сучасні зміни, що відбуваються в світі, зумовлюють побудову нового освітнього і наукового простору, спрямованого на виховання і розвиток відповідальної за свої дії особистості, здатної до саморозвитку, самоосвіти, самовиховання, навченої мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію й використовувати набуті знання, вміння і навички, приймати адекватні рішення у розв'язанні практичних завдань. Це забезпечує формування нових морально-духовних і професійних особистісних цінностей, що є підґрунтям для стійкої динаміки випереджального особистісного і суспільного розвитку.

Процес виховання і навчання суб'єктів учіння забезпечується співпрацею науки й освітньої практики у просторі освітньо-наукових і виховних систем. Фахівці, які розробляють, впроваджують і постійно удосконалюють наукоємні технології й продукцію, сприяють соціалізації особистості, розвиваючи і збагачуючи різновиди її життєвого досвіду.

2. Сутність соціалізації розкривається у взаємній зумовленості і співвимірності людини та суспільства. Ця гармонія забезпечує і підвищує життєвий поступ суспільного життя завдяки освітній системі, яка структурується її змістом, формами і методами.

Гуманізація та гуманітаризація загальної і профільної освіти зміщує пріоритети освітнього процесу в бік розвитку психічних, фізичних, інтелектуальних, морально-етичних, естетичних та інших сфер особистості, концентрує зусилля на вихованні креативної і вільної особистості, здатної запропонувати усвідомлені самостійні рішення, забезпечити необхідні організаційні, морально-психологічні та інших умови для успішного досягнення поставлених нею цілей.

3. Структурування змісту загальної і профільної освіти періодично корелюється врахуванням психофізіологічних особливостей та вікових періодів розвитку особистості.

Потреби освіти і розвиток суб'єктів учіння забезпечується проектуванням навчального змісту та методичною підтримкою з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей.

Знання і життєвий досвід адаптують особистість до оточення і уможливають управління розвитком її наукового та соціального досвіду, зміст якого, наповнений різними компетенціями загально-

цивілізаційного характеру характеризує зміни у потребах особистості та у запитах суспільства.

4. Освітня система навчає учнів вчитися, здобувати знання і вміння в інституційованих закладах та в різних життєвих ситуаціях поза межами навчально-виховних інституцій, формуючи та розвиваючи цінності й орієнтації особистості притаманні соціальному середовищу. Здобуті старшокласниками в процесі учіння знання, що спираються на попередній життєвий досвід, запам'ятовуються надовше, ніж знання, здобуті теоретично і мало пов'язані з повсякденним життям. Отримані знання і вміння трансформуються з однієї площини в іншу, що сприяє успішному розв'язанню непередбачуваних проблемних життєвих ситуацій. Саморозвиваючись, старшокласник формує: здатність діяти на рефлексивному рівні; самокритично оцінювати здобуті знання, напрацьовувати критерії адекватної оцінки своїх успіхів і поразок під час учіння з метою здобування і розвитку особистісних компетенцій.

5. Взаємодія особистості і суспільних структур (позашкільні та дошкільні заклади, загальноосвітні школи, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні, середньо-спеціальні і вищі навчальні заклади, служби профорієнтації, органи, що регулюють використання трудових ресурсів, а також підприємства, сім'я тощо) в процесі професійного самовизначення визначає відносини, які, з одного боку, є рушійними силами цього процесу, а з другого – створює адекватну оцінку про соціально-економічні завдання, які стоять перед суспільством і які потрібно вирішувати в майбутньому. Створюючи умови для успішного входження особистості в новий, невідомий для неї світ професій і просування в ньому до бажаної мети, суспільство уможливорює орієнтири, що відображають кількісну і якісну потребу суспільства (регіону) в кадрах, а також конкретні види праці, професії, можливості підготовки до них.

Розділ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ

У розділі проаналізовані процеси виховання і розвитку дітей засобами праці; формування ціннісної свідомості на основі сприйняття оточуючої дійсності, усвідомлення її особистісної і суспільної значущості на етапі передачі культурно-історичних цінностей через трудове зусилля; становлення пізнавальної цінності дитини як регулятора її поведінки; формування дитячої свідомості, спрямованої на прийняття адекватних самостійних трудових рішень; сімейного трудового виховання як початкового етапу у побудові професійної траєкторії. Теоретично обґрунтовано: особливості, завдання, суть, роль і місце дирекції та педагогічного колективу в організації освітнього процесу профільної школи; ціннісні орієнтації і спосіб життя педагогічного колективу; значення директора в формуванні особистісних якостей і педагогічної майстерності; необхідність поетапного формування розумових дій, механізму саморозвитку (самоосвіти і самовиховання), естетичних і моральних, дієво-практичних і творчих якостей, сфери фізичного розвитку; ключові компетентності вчителів та учнів.

2.1. Виховання і розвиток дітей засобами праці

Праця завжди була основою суспільних і соціально-економічних відносин на шляху створення умов для благополучного духовного і матеріального людського життя. У процесі виховання і розвитку людини праця стала одним із основних елементів налагодження між-

особистісних, міжсуспільних відносин, формування на основі ціннісної свідомості образу оточуючої дійсності, усвідомлення її особистісної і суспільної значущості та розуміння необхідності її періодичного видозмінення шляхом компетентного впливу.

Вчені прийшли до висновку, що праця є сукупністю цілеспрямованих дій, що потребують розумової (сенсорний апарат, емоційна та психічна сфера людини) і фізичної (опорно-м'язова система) енергії на шляху створення матеріальних та духовних цінностей. У цьому контексті однією з важливих якостей особистості вважається працелюбність. Саме цю позитивну «моральну якість особистості, яка виражається в кількості і якості результатів, треба виховувати» [100]. Вона дуже важлива при формуванні у дитини бажання здійснювати трудову діяльність. Але при цьому треба враховувати, що передача молодому поколінню культурно-історичних цінностей здійснюється через особистісне трудове зусилля.

Долучення до праці підростаючого покоління «зумовлене необхідністю формування особистісних цінностей, завжди зумовлених сприйманням і пізнанням навколишнього середовища» [101, с. 150]. Тому трудові завдання з боку батьків та педагогів повинні мати зміст, спрямований на формування поведінки дитини, розуміння нею соціальних цінностей, розвиток естетичних смаків і почуттів та власного трудового досвіду. При цьому пізнавальний досвід дитини має бути регулятором її поведінки.

Батькам важливо пам'ятати, що їхня дитина з часом перебере на себе обов'язки члена трудового суспільства і, відповідно, її авторитет у цьому суспільстві, її особистісний статус залежатиме виключно від того, наскільки вона спроможна брати участь у суспільній праці, а, отже, від рівня її трудової підготовки. Сутність виховання підростаючого покоління засобами праці розкриває В. О. Сухомлинський: «Громадянське начало праці органічно зливається з почуттям власної гідності. Праця в ім'я загального блага не означає самовідречення й знеособлення людини. Радість праці для людей має в своїй основі глибоко особисте почуття гордості, власної гідності. [...] Важливо, щоб в основі громадянських почуттів лежала трудова гордість підлітка, переживання того, що у своїй улюбленій справі він неперевершений майстер. Знайти, відкрити, утвердити в людині її трудовий корінь, добитися, щоб кожен став майстром в якійсь праці, щоб трудова гордість назавжди ввійшла в духовне життя й

стала найсильнішим емоційним стимулом діяльності, — в цьому полягає єдність ідейного й духовного виховання» [263, с. 578].

Від рівня трудової підготовки залежатиме також і благополуччя людини, передусім матеріальний рівень життя. Аналіз наукових досліджень показує, що, як правило, від природи люди володіють приблизно однаковими трудовими даними, але в житті одні вміють працювати краще, а інші — гірше, одні здатні тільки до найпростішої праці, інші — до праці більш складної, отже більш цінної. Та сукупність особистісних якостей не стільки даються людині від природи, скільки «формуються в ній системою навчання та виховання впродовж життя» [3]. Період же їх активного становлення припадає на молодший вік. Разом із тим трудова підготовка, виховання трудових якостей людини — це підготовка не тільки майбутнього громадянина, а й формування здатності самозабезпечити себе належним життєвим рівнем, самодостатнім добробутом власної сім'ї. У зв'язку з цим слід визнати, що людина працює для задоволення власних життєвих потреб.

У демократичному суспільстві основною цінністю є творча, креативна праця особистості. Основне завдання педагогів — навчити кожного індивіда творчій праці. При здійсненні педагогічної дії в середовищі дітей вчителів слід врахувати, що творча праця можлива лише тоді, коли «дитина ставиться до неї свідомо, з любов'ю, коли вона бачить в ній радість, розуміє користь і необхідність» [261], коли праця для неї є основною формою вираження таланту чи здібностей. Таке ставлення до праці можливе тільки тоді, коли сформована глибинна потреба самоствердження індивіда працею, звичка до трудового зусилля, коли ніяка робота не викликає неприємних вражень і відрази, якщо в ній є бодай якийсь сенс. З приводу формування особистісних цінностей на різних вікових етапах В. В. Рибалка наголошує: «Кожному віковому етапу психічного розвитку властива своя провідна діяльність, в ході якої задовольняються актуальні потреби індивіда, що розвивається, формуються мотиваційні, пізнавальні, цілеутворюючі, операційні, емоційні процеси. Це такі види як пізнавальна діяльність, спілкування, гра, виконання доручень дорослих, навчання, праця, творча діяльність» [240, с. 89].

Слід підкреслити, що творча праця неможлива для людей, які роботу сприймають зі страхом, які бояться трудового перенавантаження, які намагаються якнайшвидше позбутися певної роботи і розпо-

чати щось інше. Але це інше здається їм цікавим і привабливим лише доти, доки вони його не розпочали. Значну увагу виховному аспекту праці приділяв видатний український педагог і письменник, випускник Полтавського педагогічного інституту А. С. Макаренко: «Праця завжди була основою людського буття, вона створювала благополучне людське життя і культуру. [...] Тому у виховній роботі праця має бути одним із основних елементів. [...] Ваша дитина буде членом трудового суспільства, відповідно, його цінність у суспільстві буде залежати виключно від того, яким чином він буде брати участь у суспільній праці, наскільки він буде до праці підготовлений. [...] Праця має бути творчою, спрямованою на створення суспільного багатства і культури країни. [...] В трудовому зусиллі виховується не тільки кваліфікаційна підготовка, а й свідоме відношення до інших людей. ... Головна користь від праці – психічний, духовний розвиток людини [...]». [139, с. 395-397].

При вибудові взаємостосунків з дітьми слід врахувати, що в трудовому зусиллі виховується не тільки трудова підготовка однієї людини, а і підготовка особистості, а отже виховується правильне ставлення до інших людей, а це уже – моральна підготовка. В. М. Мадзігон: «В сучасній школі навчання має органічно поєднуватись з суспільно корисною виробничою працею школярів, це необхідно не тільки з економічної точки зору, а й тому, що даний підхід сприяє гармонійному вихованню розвиненої особистості. Залучення школярів до посиленої виробничої праці є ефективним засобом їх фізичного, морального і інтелектуального розвитку, який дозволить еволюційним шляхом усунути фізичні недоліки людей [...]. [...] Людина, її внутрішні можливості, талант і здібності розкриваються через працю» [138, с. 16-17]. Людина, яка на кожному кроці намагається позбутися роботи, яка спокійно дивиться, як працюють інші, користується плодами їхньої роботи – така людина не має моралі. І навпаки, спільні трудові зусилля, робота в колективі, трудова взаємодопомога людей, їх трудова взаємозалежність можуть створити надійні моральні відносини між людьми. Ці відносини полягають не лише в тому, що кожна людина віддає свої сили на загальне благо, а й у тому, що вона й від інших вимагає того ж, і не хоче поряд із собою бачити людину, яка працюю ігнорує. Лише участь у колективній праці дозволяє людині вибудовувати адекватні моральні відносини з іншими людьми – приязнь і товариські стосунки зі всіма пра-

цюючими, обурення та осуд тих, хто не хоче працювати, або працює незадовільно.

У трудовому вихованні розвиваються не лише м'язи, або інші фізіологічні складові — зір, органи дотику тощо. Фізичний розвиток у праці має велике значення, бо є важливим і дуже необхідним елементом фізичної культури. Але головна користь праці полягає в духовному та психолого-педагогічному розвитку людини. Духовний розвиток породжується гармонійною працею і визначає ту особливість вихованої людини, яка відрізняє її від людей, у яких відсутня відповідальність за створення культурних надбань, достатнього соціально-економічного добробуту та налагодження гармонійних суспільних відносин. І. Д. Бех: «У ранній юності особистість перетворюється в розвиненого суб'єкта, що опановує суспільний досвід, робить його своїм надбанням, тобто відбувається розгорнута соціалізація. Водночас юнаки й дівчата набувають також дедалі більше самостійності, відносної автономності — відбувається подальша їхня індивідуалізація. [...] Реальна індивідуалізація [...] передбачає максимально глибоке розкриття індивідуальних можливостей людини, що не може бути зроблено без соціалізації особистості» [30, с. 108].

Відповідно, особливу увагу трудовому вихованню особистості має приділяти сім'я. Сутність вибудови трудових відносин між батьками і дітьми полягає у «дonesенні дітям не тільки суспільно-виробничого значення праці, а й її важливості в особистісному житті» [264]. Щасливіше живуть ті люди, які багато чого вміють робити в житті, яким багато чого вдається, які не розгублюються ні за яких обставин, які вміють володіти речами і управляти ними. І навпаки — співчуття заслуговують ті фізично здорові люди, які не вміють обслуговувати себе і завжди потребують опіки або постійної дружньої послуги чи допомоги. А якщо їм ніхто не допомагає — живуть у дискомфорті, неорганізовано, неохайно, розгублено.

Саме тому у вихованні своїх дітей, у налагодженні системи сімейного трудового виховання батьки мають бути послідовними і терплячими на шляху «пізнання дітьми оточуючої дійсності і формування в них свідомої цілеспрямованості» [151, с. 193] на шляху прийняття дитиною адекватних самостійних трудових рішень.

Зазначимо, що в лоні сім'ї «важко дати дитині трудове виховання, пов'язане з майбутньою професійною діяльністю» [255]. Тому про підготовку молодого покоління в певному професійному напря-

мі мають дбати державні і регіональні освітні інституції. А їм потрібно створити відповідні умови для успішного виконання покладених завдань, особливо у містах з великою кількістю населення, де наявність навчальних закладів має бути достатньою для забезпечення фахівцями самодостатньої соціально-економічної сфери для людей. Як зазначалося вище про сутність, важливість і необхідність трудового виховання в психологічному і виховному аспектах говорив К. Д. Ушинський: «Матеріальні цінності праці є складовими людського багатства, але тільки внутрішня, духовна сила праці слугує джерелом людської гідності, а разом з тим і моральності, і щастя. [...] Праця [...] – моральна категорія людини, на яку вона погоджується для досягнення істинно людської мети в житті. [...] Без особистісної праці людина не може рухатись вперед, не може залишатися на одному місці, але має йти назад. [...] Зрозуміло, що для здоров'я людини корисно поєднання фізичної і інтелектуальної праці [...]. Необхідно, щоб для вихованця було неможливим залишатися без роботи в руках, без думки в голові, тому, що в ці хвилини руйнується голова, серце і моральність [...]» [278, с. 11-25].

Разом із тим батьки повинні знати, що долучення дітей до праці в сім'ї є початком руху у напрямі отримання професійної кваліфікації. Саме сімейне трудове виховання є необхідною складовою у подальшій співпраці дитини з педагогами та батьками на шляху вибудови її професійної траєкторії. Дитина, яка до навчання у старшій загальноосвітній школі отримала в сім'ї достатнє трудове виховання, має якісніші особистісні показники, необхідні для подальшого успішного навчання за спеціальною трудовою підготовкою. А діти, які «отримали в сім'ї мало трудового досвіду, як правило, не можуть успішно розпочати навчально-виробничий процес з опанування певної кваліфікації, їх переслідують неприємності» [263], не зважаючи на значні зусилля самої дитини, педагогічних працівників та її батьків.

Важливо звернути увагу батьків та дітей на те, що праця не може бути лише фізичною. Із розвитком науково-технічного прогресу фізична праця все більше втрачатиме своє значення в суспільному житті. Особливо це стосується тяжкої фізичної праці. Зокрема, будівництво багатоповерхових будинків відбувається із запровадженням новітніх технологій і техніки. Механізовані ресурси і технологічні процеси витісняють фізичну працю. І в результаті цього від людини вимагаються не стільки фізичні, скільки розумові здібності –

увага, розрахунок, раціоналізаторство, винахідливість, ознайомлення з основами наукової організації праці та їх практичного застосування тощо для управління новими технологічними процесами. Має переважати творча мобілізація духовних сил, тяжку фізичну працю повинне замінити застосування апробованих раціональних методів організації робочого місця (матеріали, інструменти, нові пристосування, нові прийоми роботи). Родина і вчителі повинні перебувати у постійних пошуках «виховання і навчання дитини мислячої, прогнозуючої подальший розвиток життєвих ситуацій» [288].

У процесі трудового виховання дітей важливо поєднувати фізичну працю з розумовою. Основним чинником у даному випадку є організація трудового зусилля, його справжня «людська» наповненість потребою самоствердження у праці. Одноманітна фізична робота, що вимагає витрат лише м'язової енергії, у виховному плані буде мінімальною, хоч не можна стверджувати, що така праця не корисна. Привчаючись до фізичного трудового зусилля, дитина бере участь у суспільній праці, морально розвивається в трудовій рівності з іншими людьми. Тут не можна нехтувати постійним наповненням фізичної праці цікавими організаційними завданнями.

Трудові завдання визначаються як на короткий проміжок часу, так і на довготривалий. На місяці і навіть роки. У цьому випадку для «виконання трудового завдання дитині надається свобода у виборі відповідних засобів» [121]. Передусім, дитина повинна відчувати відповідальність не лише за виконану роботу, а й за її якість. Значно менше буде користі від того, якщо ви скажете дитині: «взьми відповідні знаряддя, підмети кімнату та прибери навколо будинку», ніж від доручення, пролонгованому в часі: «підтримуй чистоту в кімнаті та навколо будинку». Тут дитина має самовизначитись своєю самостійністю. У першому випадку ви поставили перед дитиною лише фізичне завдання, а в другому — організаційне. Останнє значно ефективніше і корисніше. Чим складнішим і самостійнішим буде трудове завдання, тим краще воно досягає педагогічного успіху. Часто-густо батьки цього не враховують, подрібнюючи трудові завдання. Посилаючи дитину до магазину купити певну річ чи продукт харчування, у педагогічному сенсі краще покласти відповідальність постійного забезпечення ними родини.

Трудова участь дитини у родині має розпочинатись з ранніх років. Спочатку у грі, в процесі якої дитина несе відповідальність за

справність іграшок, їх чистоту і порядок в іграшковому куточку. Трудові доручення постійно ускладнюються, віддаляються від гри, розподіляються за видами і напрямками роботи, залежно від віку та умов сімейного укладу. Зокрема: санітарно-гігієнічні (самообслуговувати себе; слідувати за тим, щоб у квартирі не з'являлись паразити (клопи, блохи, таргани тощо) та інформувати про їх наявність батьків; поливати квіти в своїй кімнаті або у всьому будинку; витирати пил на підвіконні; відповідати за книжкову шафу та утримання її в порядку; прибирати кімнату, або частину кімнати та шафу, де знаходяться речі; чистити свій одяг, одяг молодших братів та сестер тощо); харчування (в певні дні відповідати за порядок на кухні; сервірувати стіл перед сніданком, обідом та вечерею; годувати котика чи собачку тощо); організаційно-господарські (отримувати газети і складати їх у певному місці та відділяти нові від прочитаних; пришивати на своєму одязі відірвані гудзики, маючи для цього голку та нитку; якщо в квартирі (будинку) є телефон, першому підходити до нього; вести телефонний довідник; допомагати мамі або сестрі у виконанні посильних господарських справ; купувати хліб, кефір та інші необхідні продукти харчування, а також мило, зубну пасту тощо); художньо-естетичні (турбуватись про дизайнові оформлення своєї кімнати та, за згодою батьків, інших кімнат портретами, репродукціями, власними виробами, турбуватись про те, щоб у будинку були квіти; в більш зрілому віці самостійно планувати і обслуговувати відвідування родиною театрів і кіно, довідуватись про програми, купувати білети та зберігати їх; тримати укомплектованою домашню аптечку та відповідати за її своєчасне поповнення тощо); робота на присадибній ділянці у весняно-літній та зимово-осінній період (прибирати сміття з присадибної ділянки; виривати бур'ян; скопувати ґрунт; загрибати ріллю; відповідати за певну частину квітника, як в плані посіву, так і догляду за ним; садити картоплю і інші сільськогосподарські культури та у відповідну пору року збирати урожай; поливати ґрунт та газони; виконувати посильні зовнішні фарбувальні роботи; чистити доріжки від снігу та посипати доріжки піском тощо); аналіз роботи та забезпечення комп'ютерної техніки (слідувати за роботою операційної системи комп'ютера, забезпечувати відповідними програмами та драйверами, необхідними для функціонування, плановим тестуванням та чистою оперативної системи комп'ютера тощо). Крім того, з метою трудо-

вого виховання дітей кожна сім'я знайде в себе багато подібних робіт, більш менш цікавих і посильних.

Зрозуміло, що не можна завантажувати дітей великим обсягом робіт, але у всякому разі потрібно, щоб не падала в очі різниця в трудовому навантаженні батьків та дітей. Безсумнівно, якщо батьку чи мамі важко в домашньому господарюванні, діти мають їм допомагати. Хоч на сучасному етапі розвитку суспільних відносин буває інакше. Все більше родин користуються послугами домогосподарок. Діти звикають до їхніх послуг навіть у випадках, коли вони можуть самі себе обслуговувати. У зв'язку з цим батьки мають запровадити такий робочий режим, щоб домогосподарка не виконувала тих робіт, які можуть і повинні виконувати самі діти.

Навчаючись у загальноосвітньому закладі, діти навантажені шкільними домашніми завданнями і для кожного з них ця робота вважається головною і першочерговою. Більше того, діти мають усвідомлювати, що в шкільній роботі вони виконують функцію не тільки особистісну, але й суспільну. Адже за успішне навчання вони несуть відповідальність не тільки перед батьками, але й перед суспільством. З іншого боку, помилковим є те, що шкільні домашні завдання є пріоритетними, а сімейні трудові завдання відкидаються на задній план. Таке уособлення шкільної роботи дуже небезпечне, бо, як правило, викликає у дітей повну зневагу до життя і праці сімейного колективу. В родині завжди має відчуватися атмосфера колективізму, тоді якомога більше відчувається і взаємодопомога членів родини.

Звідси постає логічне запитання: якими діями можна і потрібно викликати у дитини те чи інше трудове зусилля? Ці дії можуть бути різними. З раннього дитинства потрібно підказувати і показувати шляхи вирішення трудових завдань. У межах особистісно орієнтованого підходу до «трудоного виховання дитини необхідно вважати ідеальною формою, коли дитина сама бачить необхідність виконання тієї чи іншої роботи» [124], розуміє, що мамі чи батьку ніколи її зробити, коли вона за власною ініціативою приходить на допомогу сімейному колективу. Виховувати таку готовність до праці, таку увагу до потреб своєї родини — означає виховувати соціально орієнтовану людину (особистість).

У молодому шкільному віці через відсутність досвіду чи недостатню орієнтацію дитина не може самостійно відчувати потребу в необхідності виконання тієї чи іншої роботи. У таких випадках батьки

мають делікатно підказати чи допомогти дитині виявити своє відношення до певного трудового завдання і взяти участь у його вирішенні. Це найкраще робити, викликаючи простий технічний інтерес до роботи, але не зловживаючи цим способом у майбутньому. Дитину треба вчити свідомо виконувати і такі роботи, які не викликають в неї особливої зацікавленості, які на перший погляд здаються нецікавими (нудними). При цьому одним із вирішальних моментів у трудовому зусиллі дитини є не показова зайнятість, а користь та необхідність. Саме батьки виховують у дитини здатність терпляче і без негативних емоцій виконувати неприємні роботи. У перспективі, з розвитком дитини, це рано чи пізно призведе до того, що навіть найнеприємніша робота принесе їй радість.

Коли необхідність або інтерес недостатні, щоб викликати у дитини бажання працювати, варто застосовувати спосіб прохання. Прохання відрізняється від інших видів звернення тим, що воно надає дитині повну свободу вибору. При цьому прохання має бути таким, щоб дитині здавалось, що вона виконує його за власним бажанням, а не спонукається до його виконання примусом. Рекомендоване звертання: «У мене до тебе прохання, хоч це й важко, і в тебе інші справи, але це важливо для ...».

У формуванні стабільних трудових взаємовідносин між батьками і дітьми прохання — найкращий і найм'якший спосіб звертання. Батьки, звичайно, повинні відчувати, коли це доречно робити. Форму прохання краще використовувати у тих випадках, коли є впевненість, що прохання дитина виконає з радістю. Якщо ж є сумнів, краще застосувати форму звичайного, спокійного, впевненого, ділового доручення. Важливо, щоб з раннього віку дитини «правильно чергувалися прохання і доручення, збуджуючи при цьому особисту ініціативу дитини, навчаючи її необхідності самостійного планування роботи і за власною ініціативою виконання її» [264]. Тоді в дорученні не буде вже ніякої негативної динаміки. При занедбаному вихованні батьки, як правило, примушують дітей виконувати певну роботу.

Оскільки психіка школяра базується на швидкій взаємодії емоцій й поведінки, примус може бути різним — від урівноваженого зауваження, спрямованого на виконання певної роботи, до примусу різкого і вимогливого. У всякому випадку неприйнятним є застосування фізичного примусу, який викликає у дитини огиду і відразу до процесу виконання трудового завдання.

Батьків зазвичай хвилює проблема так званих «лінивих» дітей. Звертаючи увагу на цю надзвичайно гостру проблему, слід зауважити, що лінь до трудового зусилля, лише в деяких випадках пояснюється незадовільним станом здоров'я, фізичною слабкістю, відсутністю сили духу. У цих випадках найкраще звернутись до лікаря. Переважно ж лінь у дитини розвивається завдяки неправильному вихованню, коли змалку батьки не виховують у неї цілеспрямованої енергійної рухливості, не привчають долати перешкоди, не збуджують інтерес до сімейного господарювання, не виховують звички до праці, і головне — звички до естетичного та морального задоволення від праці. Спосіб боротьби з лінню один — поступове залучення дитини до процесу праці та пробудження у неї інтересу до свідомої трудової дії. Домогтись позитивного результату можливо засобами впливу на вищий, соціальний вияв емоцій — естетичні почуття, що призведе до поступового формування ціннісної свідомості дитини. Через процес естетичного почуття відбувається становлення ціннісної свідомості дитини і системи потреб, зокрема, і в царині усвідомленої трудової дії. Про естетичні регулятори педагогічної майстерності як засобу становлення ціннісної свідомості особистості говорить І. А. Зязюн: «... суб'єктивна свобода її відношень до соціальних цінностей зумовлюється їх сприйманням, естетичним переживанням і, відповідно, опануванням завдяки власному досвідові. [...] Психіка молодого школяра базується на швидкій взаємодії емоції і поведінки. [...] варто виокремити емоційно-когнітивний етап у становленні ціннісної свідомості. [...] оволодіння цінностями [...] відбувається в емоційно-когнітивній площині, де психічною формою вияву ціннісної свідомості і як наслідок відношення є переживання. Зароджується воно через предметне (почуттєво-практичне) чи образно-метафоричне пізнання і розвивається до усвідомленого почуття» [80, с. 7-8].

Разом з лінню потрібно боротися і з іншим недоліком. Є діти, які виконують будь-яку роботу, але роблять її без захоплення, без інтересу, без радості. Як правило, вони працюють тому, що хочуть уникнути неприємностей та дорікань з боку дорослих. Слід зазначити, що з віком вони «легко втрачатимуть контроль над результатами своєї праці, привчаючись ставитися до неї без самоаналізу» [94]. Із них виростатимуть громадяни, які легко піддаватимуться експлуатації з боку тих, хто працює непродуктивно. Це небезпечний процес як для родини, так і для демократичного суспільства, в якому

не потрібно виховувати «безмежну» покірливість людей з відсутністю моральної вимогливості до своєї роботи та до діяльності інших людей. Потрібно спрямовувати зусилля на створення якісного соціального продукту та накопичення на цій основі культурно-історичної спадщини, яка стане основою для подальшого соціального відтворення наступних поколінь держави.

При вибудові демократичного, самодостатнього суспільства обумовлюється, що виховання дітей здійснюється у такий спосіб, щоб у суспільстві не було умов для експлуатації, щоб експлуатаційні моменти не могли з'являтися навіть у домашніх умовах. Саме батьки мають слідкувати, щоб старші діти не користувались працею молодших, окрім випадків взаємодопомоги, щоб в родині не було трудової нерівності, окрім випадків вікового чи медичного обмеження на тяжку фізичну працю.

Особливої уваги у процесі трудового виховання потребує розв'язання проблеми якості праці, визначення її показників. Якість праці має велике значення у виховному процесі. Високої якості праці потрібно вимагати серйозно і домагатися завжди. Зрозуміло, що дитина ще недосвідчена, часто-густо вона фізично і інтелектуально не готова виконати роботу якісно, але від неї має вимагатися така якість, яку вона може забезпечити, виходячи із своїх психофізіологічних та досвідних можливостей.

Підбиття підсумків виконаної роботи має відбуватися «дипломатично», без сварки і дорікань дитині за неякісно виконану роботу. Якщо робота виконана неякісно, то необхідно вимагати, щоб вона була перероблена, або ж зроблена спочатку. При цьому робота за дитину силами самих батьків не допускається. Як виняток, допомога є виправданою у випадку коли дитина не підготовлена зробити її самостійно.

Слід зазначити, що по закінченні виконання дитиною трудового завдання не варто використовувати методи заохочення і покарання, оскільки при вибудові правильних взаємовідносин батьків з дітьми отримання і виконання трудового завдання саме по собі справлятиме приємність, задоволення і відчуття радості. Визнання роботи добре виконаною стане дитині найкращою нагородою за працю та виявлені при цьому винахідливість, спритність і достатнє самостійне логічне мислення. Навіть словесною похвалою не потрібно зловживати, і особливо не треба хвалити дитину за виконану роботу в

присутності знайомих чи друзів, і тим більше – карати дитину за незадовільно виконану, або за невиконану роботу. Головне – домогтися від дитини виконання поставленого трудового завдання та повторно коректно підсумувати результати його виконання.

2.2. Трудове виховання старшокласників в умовах профільного навчання

Однією з умов забезпечення стабільної динаміки соціально-економічного розвитку України є процес всебічного налагодження та систематизованого коригування суспільного життя. Для країни, яка претендує на визнання її світовим співтовариством високорозвинутою, правовою, демократичною державою, вибудова системи активізації особистісної діяльності є однією з умов досягнення успіху на цьому складному шляху. Країна може динамічно розвиватись за дотримання певних умов, однією з яких є ефективне використання та планово-прогнозоване відтворення інтелектуальних та творчих можливостей кожної людини, яка проживає в державі.

Міжособистісні відносини у нашій державі складні, тому формування найкращих якостей кожної особистості відіграватиме надзвичайно важливу роль у вирішенні конфліктних ситуацій, які виникатимуть на певних етапах суспільного і соціально-економічного розвитку суспільства. Безперечно, прогресивні зміни у суспільній структурі, її життєдіяльності відбуватимуться лише на засадах покращення людських якостей, коли підростаючі покоління підніматимуться на більш високий рівень духовного і фізичного розвитку, ідейної переконаності і моральності, креативності, освіченості, професіоналізму тощо. На ролі освіти як потужної складової соціальної сфери, важливість розробки і застосування ефективних соціально-гуманітарних програм в навчально-виховних системах, спрямованих на формування елітарної особистості, наголошує І. А. Зязюн: «[...] творчість здійснюється в глибинах людської особистості, вона вступає в складні стосунки з особливостями психіки, з механізмами потягів і гальмувань, вона реально володіє психологічними схильностями. [...] стимулює все більшу увагу дослідників до феномену духовно-психологічного потенціалу особистості, до його соціально-психологічних аспектів. Це домінуюча тенденція сучасного розвитку унікальної духовної і творчої індивідуальності людини, яка супро-

воджується актуалізацією уваги до психологічного переживання особистістю свого власного життєвого шляху. [...] Громадське суспільство — це передусім його громадяни, їх духовний світ, система цінностей, ідей, смислів, якими вони керуються у ставленні один до одного і до суспільства в цілому, [...] долаючи жорстку усталену детерміністську схему залежності духовного життя від матеріальних процесів. І навчитися цьому можна, лише опанувавши соціально-гуманітарні програми системи освіти. Освіта завжди мала два спрямування — на людину і на професію» [79, с. 17-18]. У зв'язку з цим особливого значення набуває науково-практичне розв'язання проблеми трудового виховання старшокласників в умовах профільного навчання на навчальних базах загальноосвітніх навчальних закладів та міжшкільних навчально-виробничих комбінатів. Розв'язання цієї проблеми потребує розробки та поетапного втілення загальнодержавної та регіональної концепцій стабілізації і відтворення продуктивних сил за рахунок шкільної молоді, а також концентрації зусиль не лише науковців, педагогів, психологів, філософів, соціологів, а й управлінців, інженерно-технічних та інших працівників різних галузей народногосподарського комплексу.

Зазначимо, що однією із форм трудового виховання в загальноосвітній ланці є профільна школа, мета якої — «створення умов старшокласникам для послідовного свідомого входження в систему трудових відносин» [113], яка є однією з основних складових частин суспільних взаємовідносин, оскільки праця є системоутворюючим чинником процесу виховання, а трудове виховання є провідним. Про роль трудового виховання і його вплив на розвиток особистості й суспільства говорять І. І. Лукинов, Ю. М. Пахонов, В. Г. Урчукин, С. І. Пирожков та інші: «Виробництво і відтворення людського життя як історичний процес здійснюється, в кінцевому результаті, як процес зміни поколінь. Формування особистості, соціалізація підростаючих поколінь в основному вирішується засобами виховання. Тому виховання в цілому і трудове виховання як окремо взяте є основною формою соціалізації молоді, підготовки її до самостійної діяльності» [271, с. 68].

«Процес зміни поколінь потребує від старшого покоління формування у молоді певних особистісних якостей засобами виховання» [134]. Тому виховання старшокласників, складовою частиною якого є трудове виховання, необхідно вважати ключовим у процесі соціа-

лізації старшокласників, підготовці їх до самостійного прийняття рішень та до самостійної свідомої трудової діяльності. Разом із тим слід зазначити, що соціалізація старшокласників передбачає «визначення суспільно-педагогічних вимірів та культурно-історичних форм цього процесу» [67]. Великого значення набуває дослідження проблеми соціалізації в старшій школі, яка є базовим рівнем соціалізаційного процесу, її змісту та хронологічної структури, форм та методів здійснення, ролі та взаємодії у загальнопедагогічному процесі. При цьому навчання, виховання та соціалізація старшокласників розглядаються нами у їх співвідношенні за логічним обсягом і розгортаються за принципом руху від менш до більш складного. А саме: навчання – процес надання старшокласникам і опанування ними певного обсягу знань, умінь і навичок, оволодіння якими є умовою їх відповідності системі функціональних вимог (технологічна, соціальна та етична складові) до рівня спеціаліста; виховання – процес цілеспрямованого впливу на формування багатогранності особистісних якостей старшокласників: фізичних (здоров'я, працездатність, витривалість тощо); психологічних (інтелект, воля, почуття тощо); духовних (моральність, спрямованість, світогляд, креативність); соціальних (комунікабельність, діловитість, розсудливість, толерантність, здатність до колективної діяльності тощо). Забезпечення органічної єдності внутрішніх якостей старшокласників як суб'єктів певної діяльності та системи необхідних для цієї діяльності знань, умінь і навичок є однією з умов успішної реалізації процесу трудового виховання в умовах профільного навчання. Соціалізація (разом з навчанням та вихованням) є складовою процесу входження старшокласників у діючу соціальну систему спеціальної діяльності, початок і умова їх професійного становлення в процесі профільного навчання, подальшої фахової реалізації та самореалізації, підсумок і завершальний етап формування спеціаліста у профільній школі. Соціалізацію особистості як педагогічний процес в діяльності освітніх закладів досліджує Н. М. Лавриченко: «[...] процес соціалізації особистості охоплює проблематику її навчання і виховання, які в цьому відношенні є передумовами та засобами соціалізації як кінцевої мети педагогічного процесу. Звідси можна зробити той висновок, що дидактика освіти і теорія виховання можуть розглядатися під таким кутом зору як концептуальні складові педагогічної теорії соціалізації. Це аж ніяк не скасовує їхнього статусу та

полі як самостійних базових підрозділів педагогічної науки. [...] Наголосимо також на методологічному значенні поняття соціалізації та теорії організації національної системи освіти та діяльності освітніх закладів [...]» [125, с. 59-60].

Щоб виконати своє історичне призначення, молодь повинна мати більш високий освітньо-професійний рівень, бути духовною, моральною, готувати себе до більш глибокого усвідомлення реалій і протиріч того етапу суспільного розвитку, на якому вона реалізуватиме свій творчий і новаторський потенціал [240, с. 5-8]. При цьому неперервне підвищення освітньо-професійного рівня підростаючих поколінь має бути однією із зважливих складових та основоположних завдань суспільного і соціально-економічного розвитку країни. Реалізація цього завдання обумовлює періодичний перегляд та коригування цілісної системи трудового виховання (трудове навчання, професійна орієнтація, допрофільне навчання, профільне навчання) та окремих її складових, пов'язаних з орієнтацією на ринок праці.

У цій ситуації слід звернути увагу на занепад системи професійної орієнтації у загальноосвітніх навчальних закладах та міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, яка повинна здійснюватись за принципом — люди рівні за своїми громадянськими і конституційними правами.

Складовою частиною міжособистісних відносин є професійна діяльність. Під час співпраці на фаховому рівні та спілкуванні в побуті від рівня свідомості, духовності та професіоналізму особистостей залежатиме життєва атмосфера суспільства. Тому з початком професійної орієнтації, яка за допомогою комплексу психолого-педагогічних, методологічних і методичних заходів орієнтує школяра на вибір професії, в сучасній загальноосвітній школі розпочинається надзвичайно важливий етап професійного самовизначення та вибудова професійної кар'єри старшокласників. Про своє розуміння типології кар'єри висловились Д. О. Закатнов, Н. В. Жемера, М. П. Тищенко: «[...] людей можна поділити на шість різних груп. Ці групи ми називаємо персональними типами і визначаємо їх як Реалістичні, Артистичні, Ділові, Інтелектуальні, Соціальні та Конвенціональні. Згадані вище класифікатори дозволять визначити в якій мірі ваші особливості близькі до кожного з типів особистості» [169, с. II-1].

Ще до прийняття рішення старшокласником та його батьками щодо вибору майбутньої професійно-трудової діяльності методична

та психологічна служби повинні допомогти йому усвідомити себе суб'єктом конкретної професійної діяльності. Таке усвідомлення можливе через: діагностику та аналіз самооцінки індивідуально-психологічних якостей; порівняння своїх можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста; усвідомлення своєї відповідальності за успішне виконання певної діяльності та реалізацію своїх здібностей; саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети; розгляд процесу професійного самовизначення як свідомого вибору професії у відповідності до істинних, а не уявних потреб та інтересів.

Сучасна національна політика потребує перегляду всіх сукупних складових суспільних та соціально-економічних відносин, зокрема й реформування загальноосвітньої і професійної школи. Одним із напрямів реформування системи трудового виховання в загальноосвітній ланці є відхід від абстрактно-освітньої схеми і «наближення виховання та навчання до реального життя в певному суспільному і соціально-економічному просторі та підвищення ефективності навчально-виховного процесу» [19; 20; 21; 22]. Іншими словами — йдеться про динаміка духовного та освітньо-професійного рівня молоді, з одного боку, та поступове зростання її ролі в суспільстві, як взаємопов'язаних процесів, з другого.

Разом із тим, на сучасному етапі розвитку суспільства потрібно вирішити ряд теоретичних і практичних завдань, пов'язаних із удосконаленням системи трудового виховання. Слід підкреслити, що психологічний і педагогічний підходи до вирішенні проблеми трудового виховання старшокласників не відображають усіх можливостей розкриття їхніх здібностей у багатогранності життєвих проявів через обмеження віковими рамками [129, с. 17-21]. Ряд визначних педагогів сучасності зробили надзвичайно важливий внесок у розробку загальної теорії виховання. Але теорія трудового виховання розглядалась ними головним чином у рамках навчально-виробничих і навчальних колективів, що не дозволяло створити цілісну систему виховання, яка охоплює основні життєві етапи розвитку і саморозвитку особистості в процесі її трудового творчого становлення.

Слід зазначити, що формування особистості неможливе у відриві від суспільних та соціально-економічних відносин. І позитивні, й негативні зміни в суспільстві дедалі більше залежатимуть від людського фактора, від рівня загальної і професійної культури суспіль-

них індивідів, оскільки частка людського капіталу в структурі національного багатства розвинених країн світу складає значний відсоток. З приводу необхідності вибудови національних конкурентоспроможних освітньо-наукових систем висловився Г. Г. Філіпчук: «Сучасна національна освіта потребує формування не лише системи умінь, навичок опанування культурних надбань, а й системи ціннісних орієнтирів. [...] В основу конкуренції між народами, державами буде покладена конкуренція освітньо-наукових систем. І прогресивні досягнення, і кризи, депресії, катастрофи й катаклізми дедалі більше залежатимуть від дії чи бездіяльності людського фактора, від рівня окультурення суспільних індивідів. Частка людського капіталу в структурі національного багатства в розвинутих країнах складає до 2/3» [9, с. 27]. Тому віддаленість профільного навчання від трудового виховання, від наявних і перспективних трудових та технологічних процесів, а також від регіональних особливостей і, відповідно, стану ринку праці та реального життя в соціальному середовищі стала одним із джерел розвитку у значної кількості старшокласників небезпечної тенденції до суспільної та соціально-економічної дезорієнтації. У цій ситуації потрібен всебічний аналіз і вирішення з боку державних, регіональних структур управління, органів управління освітою, педагогічної науки та широкого загалу освітян, «розробки нового змісту диференційованого навчання, яке з урахуванням освітніх потреб, нахилів і здібностей» [253] старшокласників, створюватиме умови для їх навчання відповідно до професійного самовизначення, що забезпечуватиметься за рахунок зміни мети, структури та організації навчально-виховного процесу із орієнтацією на суспільні, соціально-економічні відносини в регіонах та державі.

Внутрішня діяльність освітнього закладу, з передбаченням кінцевого результату, формується за допомогою адміністраторів закладу, його вихователів і вчителів. Їхня взаємодія у створенні системи учіння та виховання надзвичайно важлива, оскільки вони знаходяться в процесі постійної співпраці, вибудовуючи відносини між навчальним закладом, учнями і їх родинами, соціумом. Важливість трьох елементів у діяльності навчального закладу підкреслює К. Д. Ушинський: «Діяльність навчального закладу, якщо він має певну виховну мету, складається з трьох елементів, представниками яких є: адміністратори закладу, його вихователі й учителі. [...] Ці три основні

елементи шкільної діяльності — адміністративний, навчальний і виховний — знаходяться в різноманітних комбінаціях між собою. Інколи вони об'єднуються більш менш нерозривно, інколи розпорошуються між окремими особами і часто-густо знаходяться в конфліктному стані між собою» [278, с. 177]. Теорія і практика сучасної загальноосвітньої школи мало звертає увагу на ці складові освітньої системи, хоча від їх співпраці залежить та виховна сила, без якої профільна школа є «декорацією», яка закриває від непосвячених у даний навчально-виховний процес прогалину суспільного виховання. Завдання трудового виховання в профільній школі мають бути зрозумілими не лише педагогічному колективу, вихованцям і їх батькам, а й мати суспільну та соціально-економічну спрямованість, зрозумілу українському суспільству. Важливо, передусім, обґрунтувати і реалізувати на практиці довготривалий неперервний процес трудового виховання молоді на засадах духовності та професіоналізму майбутніх фахівців, які в майбутньому стануть запорукою передбачуваності поведінки особистості, громади, українського суспільства в цілому під час розв'язання міжособистісних та міжсуспільних проблемних ситуацій.

В Україні, у зв'язку з загальноосвітніми тенденціями, проблема трудового виховання старшокласників у профільній школі, їх духовний, інтелектуальний, соціальний, інформаційно-технологічний, креативний базис набуває особливої ваги. Це зумовлює посилення не лише «соціально-гуманітарного чинника в освіті, а й соціально орієнтованої, особистісно спрямованої освіти на оволодіння новітніми засобами та технологіями матеріального виробництва» [88], на утвердження суспільних цінностей в умовах сучасної глобалізації освітнього простору. У цій ситуації і в якісному, і в кількісному параметрах суспільні й технологічні дисципліни мають підвищувати свій статус, налаштовуватись на виховання і освіченість людини духовно розвиненої і технологічно грамотної. Недоліки в трудовому вихованні в роки незалежної України стали однією з причин стихійного занепаду соціально-економічної сфери країни. Вибудова системи трудового виховання не може спиратися лише на морально-етичні засади, бо цим вона відривається від сукупних виробничих відносин, від економічної структури суспільства. На сучасному етапі розвитку суспільства виховувати високоморальну особистість на фоні низького рівня економічного розвитку важко. Виховання ж

в етико-педагогічному плані зводиться, як правило, до формування у старшокласників знань та певних морально-етичних установок. За межі виховання при цьому виводиться профільне навчання у відповідності з істинними інтересами старшокласників та суспільними і соціально-економічними потребами.

Слід звернути увагу, що трудове виховання старшокласників у профільній школі має розвиватися в рамках системи наукової організації праці. Але недостатня увага з боку фахівців у цьому напрямі відповідно до концепції державного та регіонального розвитку розбалансовують не лише теорію, а й практику трудового виховання старшокласників в умовах профільного навчання. В сучасних умовах розвитку суспільства та регіонів теорія трудового виховання старшокласників у профільній школі має підтримуватись педагогічною наукою з урахуванням інших наук, зокрема психології, генетики, демографії, соціології, економіки. Це дозволить комплексно розв'язати багато проблем за участі науковців, органів державної і регіональної влади та уможливить позитивні результати на шляху реалізації.

Варто посилити соціологічний аспект дослідження проблеми трудового виховання старшокласників в умовах профільного навчання, який допоможе вирішити теоретичні і практичні завдання соціології виховання, оскільки вона визначає формування, функціонування і розвиток соціальних відносин, спрямованих на виховання особистості та певних співтовариств в конкретних історичних умовах.

Виховні відносини є однією з провідних категорій соціології виховання. За їх допомогою вибудовуються системні параметри взаємодії між старшокласниками, між учнями і оточуючим середовищем, між членами певних субкультур, які готові до свідомої співпраці згідно з прийнятими в суспільстві ідейно-духовними, моральними, трудовими та іншими нормами. Одним із завдань виховного процесу є «формування особисті з певними суспільними зв'язками, а не самотатньо ізольованої від соціуму особистості» [66]. Зазначимо, що «вихователь» має налаштувати себе і старшокласників на взаємну активність, яка досягає мети при умові самоаналізу з боку старшокласників у напрямі засвоєння ними суспільно необхідних норм поведінки і професійно-трудова знань, умінь і навичок.

Кожна особистість входить до склад різних соціальних груп, — родини, умовного трудового колективу, територіальної групи, соці-

ального прошарку тощо. Оскільки члени тієї чи іншої соціальної групи рано чи пізно вибувають з неї за віком, станом здоров'я чи за інших обставин, відбувається оновлення цих груп. Старшокласники за віком, через відсутність необхідної загальноосвітньої і професійної підготовки, ще не можуть стати повноправними членами соціальних груп і відповідно мати самостійні джерела і засоби існування. З огляду на це, їх потрібно розглядати як потенційних кандидатів у члени певних соціальних груп, а тому трудове виховання старшокласників у профільній школі має розглядатися як частина системи соціальних відносин, яке здійснює підготовку членів суспільних, соціальних прошарків, громадян країни з певними обов'язками, правами тощо.

Структура трудових виховних відносин не повинна зводитись лише до гносеологічного аспекту, бо тоді вона втратить цілісне бачення розвитку сукупних суспільних відносин. Системний підхід допомагає виокремити ієрархію зв'язків, виділяючи провідний блок в системі трудових виховних відносин, та визначаючи основні протиріччя в системі трудового виховання. Основними суспільними і соціально-економічними протиріччями у напрямі трудового виховання старшокласників в умовах профільного навчання є «розбіжність між нормативними і реальними виховними відношеннями» [115]. Під нормативним виховним відношенням розуміється система виховних цілей, яка відповідає об'єктивним вимогам тієї чи іншої суспільної і суспільно-економічної структури на певному етапі її історичного розвитку. В умовах різких перепадів суспільно-економічного розвитку, його революційних перетворень розбіжності між нормативним і реальним виховними відношеннями можуть бути доволі великими, оскільки формування нормативного виховного відношення, а тим більше нормативної системи виховних цілей доволі складний і суперечливий процес, який в силу тих чи інших обставин історичного розвитку може запізнюватись, залежно від об'єктивних вимог суспільного і соціально-економічного поступу.

Наступним протиріччям системи трудових виховних відносин є протиріччя між «суспільно визнаними цілями і завданнями трудового виховання старшокласників та їх суб'єктивними реакціями» [273]. В умовах динаміки суспільного розвитку і накопичення при цьому стресових ситуацій таке протиріччя може стати визначальним на певному відрізку часу. Але зводити проблему тільки до цього не

можна, бо розвиток протиріч між нормативним і реальним виховним відношенням, надмірне зростання одного із блоків в структурі трудових виховних відносин можуть призвести до кризових ситуацій.

Теоретичний аналіз показує, що трудове виховання старшокласників в умовах профільного навчання має «враховувати їх взаємодію з конкретними історичними умовами суспільного і соціально-економічного розвитку» [239] та соціальними інституціями, що здійснюють на них цілеспрямований вплив. Це процес, який з одного боку спрямований на залучення старшокласників до цінностей культури, а з іншого — на врахування покликання, призначення кожного з них протягом життя всебічно розвивати і саморозвивати свій духовний, моральний та професійний потенціал. Для цього важливо, щоб трудове виховання забезпечувало процес індивідуалізації, знаходження особистістю власного «Я», віддачу накопичених сутнісних сил суспільства сутнісним силам особистості. На виховання як процес цілеспрямованого впливу суспільного середовища на особу звертають увагу В. П. Андрущенко, М. І. Горlach: «[...] виховання можна визначити як триєдиний процес взаємодій впливу суспільного середовища, цілеспрямованих політичних, моральних, естетичних та інших дій і соціальної активності самої особи. Особа — це складна система, яка здатна сприймати зовнішні дії, знаходити у них певну інформацію і творчо ставитись до зовнішнього світу відповідно до змісту соціальних програм. Така програма відображає можливі зміни системи в майбутньому, що визначається її структурою і сприйнятливістю до різних зовнішніх впливів. Соціальна програма, як і будь-яка інша, акумулює соціальний досвід поколінь, різні види впливів середовища» [260, с. 539].

Слід визнати, що одним із головних загальновизнаних критеріїв при вибудові системи трудового виховання старшокласників у загальноосвітній ланці має бути ступінь практичної участі в суспільно-корисній праці. Найвагоміша результативність такої участі, а отже, і найвища ефективність використання здібностей, талантів і можливостей кожного члена суспільства — необхідна і обов'язкова умова найповнішої реалізації переваг певного суспільства (демократичного, соціально-інтегрованого тощо) і перспектив його подальшого розвитку. Тому трудове виховання старшокласників, які є не лише відображенням складової суспільних відносин, а насамперед, активним фактором їх майбутнього розвитку, має спрямовуватись не лише

на «сприйняття та опанування ними ціннісних орієнтацій та настанов, а й сприяти привнесенню і нагромадженню індивідуального внеску в динаміку життєдіяльності суспільства» [251].

Однією з якісних складових становлення суспільства є соціальні регулятори людської поведінки і діяльності. За своєю сутністю таким регулятором виступає вся система суспільних відносин, яку кожне покоління отримує в готовому вигляді. У суспільстві є певні цінності, норми, правила поведінки в різноманітних ситуаціях, є заборони, санкції на порушення норм, механізми культури, що впливають на розум та почуття, забезпечують прийняття більшістю людей того ладу, в якому вони живуть. Все це відноситься до соціальних регуляторів поведінки особистості.

Трудове виховання старшокласників посідає ключове місце в налагодженні майбутніх економічних відносин, хоч вони не забезпечують всіх потреб у різноманітності життєвих ситуацій, не визначають всіх механізмів їх соціального регулювання. Не можна розраховувати на кардинальні зміни економічних структур, бо рівень їх змін залежить від «системи соціальних регуляторів» [17], а зміни в економічних відносинах самі по собі включають зміни усієї системи соціальних регуляторів. Так, наприклад, свого часу індустріалізація примусила мільйони селян стати промисловими робітниками, при цьому соціальна структура суспільства змінювалась дуже швидко, тоді як зміна соціальних регуляторів особистісної діяльності та поведінки відбувалися досить повільно. Адже ці регулятори не формуються довільно: зміни в продуктивних силах — це завжди зміни самої людини, типу людської особистості. Визріла для змін особистість у всій повноті її соціокультурних характеристик — відповідно відкривається простір і для змін всієї системи соціальних відносин, а отже, і відповідних регуляторів особистісної поведінки. Не визріла — зміни загальмовуються.

При побудові системи трудового виховання старшокласників слід врахувати, що для сучасного українського суспільства характерні чисельні маргінальні прошарки, до того ж ситуація ускладнюється через значну територіальну неоднорідність населення. Поведінка маргінальних прошарків вже не вписується в рамки системи соціального регулювання, а, відповідно, вона не вписується і в рамки системи трудового виховання, що тільки формується на нових засадах. Такі люди житимуть водночас у двох світах, не будучи пов-

ністю адаптованими до жодного з них. Їхня «інтеграція ускладнюватиметься, їхня свідомість роздвоюватиметься, вони легко губитимуть орієнтири» [297], стануть зручним об'єктом політичного маніпулювання, звертатимуть на шлях асоціальної поведінки, вдаватимуться до агресивності або поринатимуть в соціальну апатію.

Забезпечення динаміки суспільних відносин та соціально-економічного розвитку України можливе за умови розкриття сутності сучасного державотворення і створення освітньо-науковими засобами відповідного йому цивілізаційно-професійного потенціалу. Під час реалізації цього завдання особливого значення набуває розв'язання проблеми трудового виховання старшокласників в умовах профільного навчання. Старшокласники, які в майбутньому стануть фахівцями, здатними до роботи в нових умовах, відповідно до сучасних завдань суспільного буття та соціально-економічного розвитку країни, орієнтуватимуться як на внутрішні, так і на зовнішні відносини. Відповідно зміст освіти в профільній школі, її можливості як початкової у становленні професійної майстерності повинні відповідати вимогам сьогодення у напрямі підготовки старшокласників до процесів входження і адаптації в систему міжособистісних і трудових відносин. При цьому профільна школа має удосконалювати і розвивати особистісні якості старшокласників і орієнтувати їх на подальшу підготовку в системі неперервної освіти у напрямі роботи з агросировинними суспільствами й економіками, заснованими на ресурсодобувному капіталі; науково-технологічними й індустриально-промисловими, заснованими на індустриально-промисловому капіталі; інформаційно-комунікаційними суспільствами з надмобільною торгово-фінансовою економікою, що управляється капіталом знань, інтелекту; ідейно та духовно інтегрованими суспільствами.

2.3. Особливості організації навчально-виховного процесу в освітній галузі «технологія»

Надання допомоги педагогічними працівниками учням старших класів у професійному самовизначенні в освітній галузі «Технологія» передбачає організацію їхньої профорієнтаційної й навчально-трудової діяльності з метою визначення і розвитку здібностей кожного з них [63]. Це вимагає відповідного раціонально-почуттєвого впливу з допомогою сукупності сучасних психолого-педагогічних

засобів. Цій проблемі в старшій школі необхідно постійно приділяти увагу, оскільки реалії суспільних та соціально-економічних відносин на сучасному етапі розвитку суспільства потребують неодмінного її переосмислення.

Визначення умов, що уможливлюють одержання позитивних результатів у формуванні особистісних якостей суб'єктів учіння в освітній галузі «Технологія», вимагає вивчення педагогічних реалій, передусім впливу на особистість ряду визначальних чинників, що забезпечують відповідний рівень сприймання, поведінки, самовизначення і дії. Особливістю педагогічного управління професійним самовизначенням старшокласників в умовах середніх загальноосвітніх шкіл та міжшкільних навчально-виробничих комбінатів є те, що на початкових етапах об'єктом діяльності педагога може бути окремий учень чи група учнів, що вимагає як індивідуалізації, так і диференціації профорієнтаційної роботи.

Більш функціональною щодо формування готовності старшокласників до професійного самовизначення на різних вікових етапах виявилась система профорієнтаційних заходів, запропонована С. М. Чистяковою, А. Я. Журкиною, Е. М. Землянською та іншими : «З учнями 10-11 класів на основі набутих ними знань, досвіду на попередніх етапах навчання здійснюються профорієнтаційні заходи, що передбачають: поглиблене вивчення навчальних і спеціальних предметів, до яких у них виявляється стійкий інтерес і здібності; концентрацію уваги на формуванні професійно важливих якостей в обраному напрямі діяльності; здійснення контролю, корекції професійних планів, виявлення рівнів їх обґрунтованості; визначення шляху для самопідготовки до майбутньої професійної діяльності, способи самодіагностики, оцінки результатів, досягнень; формування основи для соціально-професійної адаптації старшокласників: розвиток норм, ціннісних орієнтацій, мотивів вибору професії, професійної спрямованості; формування професійних інтересів» [119, с. 52].

Важливу роль у професійному самовизначенні старшокласників відіграють інтереси і установки, сформовані в шкільному віці. Орієнтування в усвідомленні поведінки учнів цікаво інтерпретує український психолог Б. Федоришина. «Виникнення і розвиток ставлення й інтересів, їх розширення і поглиблення залежить головним чином від системи виховання, а також від деяких особливостей засвоєння учнем відповідного інформативного матеріалу, [...] цілеспря-

мованого формування професійних інтересів і ставлень. Маємо на увазі не волюнтаристський підхід до цього (ігнорування психологічної структури самої особи та її природних потенцій), а таке формування професійних інтересів та ставлень, яке збігається з можливостями учня і створює умови для їх подальшого розквіту в самому процесі майбутньої професійної праці. Звідси виникає необхідність попереднього вивчення перспективних можливостей учня, включаючи ті інтереси, що вже є у нього і які деякою мірою можуть мати професійне значення» [280, с. 21]. При цьому слід зазначити, що для різних учнів старших класів потрібна неоднакова затрата часу, щоб перейти від об'єкта управління до самоуправління (самовиховання), а в кінцевому рахунку до професійного самовизначення. Цей етап має кілька стадій, бо в процесі переходу від елементів самовизначення до певного рівня самостійності відбуваються певні психологічні зміни у поведінці особистості.

Кожен етап профорієнтаційної роботи з учнями старших класів має специфічні особливості і відповідні ситуативні стосунки у відношеннях педагога й учня. Певна стабільність змісту діяльності педагога на початкових етапах згодом змінюється варіативністю на наступних внаслідок поступового зміцнення ефективності зворотного зв'язку із старшокласниками. У такий спосіб педагогічний вплив зумовлюється вибором оптимальних засобів для індивідуальної і комплексної роботи педагога. Але кожен етап має певну мету (складова загальної мети): зміст, план дій, організаційно-педагогічні умови, комунікативні стосунки, оцінювання й корекція поведінкової активності тощо. Це зумовлює визначення відповідних засобів з метою успішної реалізації зазначених компонентів, які в цілому утворюють функціональну систему управління професійним самовизначенням старшокласників, де визначальною є головна мета профорієнтації та її складові. З метою досягнення особистісної і суспільної мети в професійному самовизначенні І. Кон пропонує розглядати його багатовимірним і багатоступеневим процесом: «Професійне самовизначення можна оцінювати різними вимірами. По-перше, як комплекс завдань, які суспільство ставить перед особистістю і які ця особистість має послідовно вирішувати протягом певного часу. По-друге, як процес поетапного прийняття рішень за допомогою формування балансу між своїми бажаннями і схильностями та потребами існуючої системи суспільного розподілу праці. По-третє, як про-

цес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність» [109, с. 196].

Кінцевим результатом ефективного управління професійним самовизначенням є перехід старшокласників з об'єкта управління в суб'єкт. Спрямування старшокласників на освітню галузь «Технологія», їх закріплення в цій галузі, а отже ефективність управління професійним самовизначенням досягається наявністю системи комплексних заходів (умови реалізації, механізми корекції, комунікації, критерії і показники оцінювання тощо).

Домогтися позитивного результату можна за умови відповідної підготовки педагогів. Більшість учителів сучасної середньої загальноосвітньої школи на утилітарному рівні розуміють потребу і шляхи профорієнтації старшокласників. Однак, наукові дослідження показують, що лише 8-12% старшокласників назвали вчителів, які вплинули на вибір ними майбутньої професії. Навіть педагоги, які викладають курс «Основи вибору професії», недостатньо володіють педагогічними засобами для формування в старшокласників готовності до вибору певного виду трудової діяльності чи професії. Це зумовлено тим, що в змісті повної загальної середньої освіти не визначено чіткої кінцевої мети профорієнтаційної роботи з учнями різних вікових груп, що є однією з причин відсутності ефективного механізму впливу на особистість відповідними засобами з метою реалізації конкретних освітніх завдань.

Також встановлено, що при здійсненні профорієнтаційних заходів, спрямованих на освітню галузь «Технологія», викладачі та майстри міжшкільних навчально-виробничих комбінатів переважно обмежуються методами розповіді та бесіди, інколи організацією самостійної роботи з учнями старших класів. Розповідь будується найчастіше на питаннях загальної характеристики професій, бесіда і самостійна робота використовується для закріплення отриманих знань. Джерелом позитивного профорієнтаційного поступу учнів є педагог, який за словами І. Назімова, повинен стати наставником в процесі двосторонньої взаємодії та «Ознайомлювати учнів з різними професіями в процесі всієї навчально-виховної роботи в школі — під час уроків з основ наук, трудового і виробничого навчання, гурткових занять тощо. Організовується також ряд спеціальних профосвітніх заходів (зустріч з представниками різних професій, екскурсії, диспути на тему «Ким я хочу бути?», «Моя улюблена професія» тощо)» [156, с. 43].

Мало часу приділяють викладачі й майстри стимулюванню інтересу до навчального матеріалу та його зв'язку з практичною діяльністю представників тих чи інших професій. В результаті дослідження нами виявлено, що більшість викладачів міжшкільних навчально-виробничих комбінатів мало знають про методи профорієнтаційної роботи на заняттях. На запитання: «Які методи є найбільш характерними для профорієнтаційної роботи в процесі трудової підготовки?» були одержані наступні результати: групу словесних методів назвали – 86% викладачів, наочних – 90%, практичних – 60%, гностичних – 14% і стимулюючих – 10%.

Паралельно описаним зрізам виявлено ставлення педагогічних працівників до методів (у відсотках), що забезпечують формування індивідуальних особливостей (якостей, властивостей, рис тощо) учнів старших класів. Ці дані занесені до табл. 1.1.

Таблиця 1.1.
*Результати ставлення педагогічних працівників до методів,
що забезпечують формування особливостей учнів старших класів*

Напрями розвитку особливостей	Методи				
	словесні	наочні	практичні	гностичні	стимулюючі
Спеціальні (професійні) уміння навчально-трудо- вої діяльності	4,2	19,1	74,5	1,9	0,3
Інтерес до конкретних видів праці	1,8	18,2	67,3	1,3	11,4
Творчі здібності, самостійність	1,4	12,6	38,9	33,4	58,1
Самооцінка, самовираження	41,9	28,6	52,3	4,9	61,2

Аналіз даних, наведених у таблиці, свідчить про недостатню інформованість багатьох вчителів про розвивальні можливості сучасних методів педагогічного впливу. Так, наприклад, багато педагогів відзначають, що стимулюючий метод – це оцінка в журналі. Частото-густо заняття, що передбачають формування спеціальних знань й умінь, а також самостійні роботи підміняються бесідами і розповідями. Це нівелює практичну спрямованість профорієнтаційної роботи на заняттях.

Для вивчення рівня усвідомлення учителями трудового навчання змісту профорієнтаційної роботи нами проведено вибіркове опитування 28 вчителів. Так, на запитання: «Які складові частини включає профорієнтаційна робота в школі?», ми одержали дані, які приведені в табл. 1.2.

Таблиця 1.2.
*Визначення вчителями складових профорієнтації старшокласників
за рангом значущості*

Складові профорієнтаційної роботи	Важливість, у %
Профінформаційна робота у процесі проведення навчально-виховного процесу	61,3
«Професійні проби» у процесі навчально-трудової діяльності	19,7
Індивідуальні та групові бесіди про вибір професії	12,5
Екскурсії, зустрічі з спеціалістами, масові заходи з профорієнтації тощо	6,5

Аналіз поданих у таблиці даних свідчить про те, що профорієнтаційну роботу вчителі в основному пов'язують з навчальним процесом. Причиною цього є те, що проведення такої роботи недостатньо висвітлюється у методичній літературі. В ході дослідження виявлено, що лише 18% вчителів трудового та профільного навчання таку роботу проводять систематично.

Про низьку результативність профорієнтаційної роботи із старшокласниками, спрямовану на освітню галузь «Технологія», свідчать протиріччя, пов'язані з особливостями професійного самовизначення учнів старших класів. А саме: між їхніми інтересами, здібностями й вимогами професії, яку вони обирають; бажанням раніше спробувати свої сили у відповідній професійній діяльності й відсутністю таких можливостей в загальноосвітніх навчальних закладах.

Не менш значущі соціально-економічні протиріччя між підвищенням вимог до сучасного спеціаліста й існуючими формами і методами їх вибору, а також їх підготовкою до професійної діяльності. Досліджуючи цю проблему, Б. Федоришин пропонує розробку загальних правил з метою оптимізації співпраці з дітьми: «Як важлива ланка діяльності всього шкільного колективу, робота з підготовки учнів до свідомого вибору професії здійснюється згідно розробленого плану. План профорієнтаційної роботи є необхідним інструментом управління цією важливою ланкою діяльності школи і спирається на глибоке знання завдань, що стоять перед педагогічним колективом, а також визначає оптимальні умови і способи реалізації системи заходів профорієнтаційного характеру, терміни виконання конкретних завдань і їх виконавців» [252, с. 156].

Учні старших класів перед навчанням в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах відносно мало знають про обрані ними про-

фесії чи вид професійної діяльності. Пропонуючи описати обрану професію старшокласникам, ми, аналізуючи зміст описів, відзначили значні труднощі у відповідях на запитання (дуже узагальнено).

Для вивчення інформованості учнів 9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів ми запропонували їм виконати письмове завдання «Оціни професію». Перша частина завдання дозволила виявити діапазон уявлень учнів старших класів про професії взагалі, для чого їм пропонувалось перерахувати назви будь-яких професій, які вони знають (максимальна кількість 50). При цьому передбачалось виявити інформованість і встановити частоту діапазону про ту чи іншу з них, визначити охоплювану ними сферу діяльності. Виявилося, що до 25 назв професій учні працювали інтенсивно, від 25 до 40 – уповільнено, а після 40 – дуже повільно. Із 300 опитаних учнів дев'ятих класів у четвертій чверті виявилось, що в середньому ними називалось 24 професії, найменше число названих професій – 14, найбільше – 48. Ці дані свідчать про невисокий рівень інформованості старшокласників щодо діапазону професій, враховуючи те, що у переліку державного класифікатора наведено тисячі професій.

Аналіз дослідження проблеми підготовки учнівської молоді до професійної діяльності показує, що сучасні загальноосвітні навчальні заклади та міжшкільні навчально-виробничі комбінати через ряд суб'єктивних і об'єктивних причин не готові задовольнити зростаючий попит учнів на знання про відповідні сфери трудової діяльності та професії, які їх цікавлять. Мала ефективність шкільної освіти в цьому плані підтверджується даними про джерела одержання старшокласниками відомостей про зміст різних професій. Ці дані були одержані завдяки проведеному нами опитуванню 413 учнів X–XI класів. Узагальнені дані приведені у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3.
Джерела отримання старшокласниками знань про вибрані ними професії

Джерело відомостей	%	Ранг
Родина (батьки і родичі)	45	1
Газети, журнали, інша література	21	2
Спілкування з друзями, ровесниками	14	3
Загальноосвітня школа, вчителі	7	4
Радіо, телебачення	13	5

Отже, згідно з таблицею, за джерелами одержання старшокласниками профінформаційних відомостей школа посідає останнє місце. На їхній вибір більш ефективно впливають інші фактори.

Для визначення ефективності впливу різних джерел профінформації на учнів 10-11 класів, що вже навчалися в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, ми провели зріз значущості авторитетів для старшокласників і занесли до табл. 1.4.

Таблиця 1.4.
Ранг значимості при виборі майбутньої професії старшокласниками (у %)

Суб'єкти авторитету	Оцінка учнями рекомендацій суб'єктів авторитету	МНВК м. Боярка	МНВК м. Бориспіль	МНВК м. Вишгород	Середнє значення
1	2	3	4	5	6
Батьки	«4» – саме це	28	23	20	24
	«3» – відносно це	21	25	28	25
	«2» – швидше це	18	21	22	20
	«1» – не це	33	31	30	31
Друзі, однокласники	«4» – саме це	14	12	13	13
	«3» – відносно це	17	19	18	18
	«2» – швидше це	22	24	30	25
	«1» – не це	47	45	39	44
Класний керівник	«4» – саме це	10	12	11	11
	«3» – відносно це	17	19	18	18
	«2» – швидше це	19	24	15	19
	«1» – не це	54	45	56	52

Виявлено, що старшокласники одержують інформацію про професії не упорядковано і вона є далеко не повною, інколи спотвореною.

Докорінні соціально-економічні зміни, що відбулися в країні протягом останніх років, не могли не вплинути на систему трудових ціннісних орієнтацій, які в свою чергу, взаємопов'язані з мотивами вибору професії та професійною спрямованістю. Результати досліджень ціннісних трудових орієнтацій дозволили виявити помітні зрушення у цій системі. Ці результати викладено у табл. 1.5.

Таблиця 1.5.
Ціннісні уявлення старшокласників про майбутню професію

Показники	Рангові місця
Корисність суспільству	7
Творчий характер праці	6
Можливість самоствердження	3
Можливість самовдосконалення	4
Визнання колективом, однолітками	5
Матеріальна винагорода	2
Забезпечене майбутнє	1

2.4. Організація діяльності профільного навчально-виховного закладу

Місце і роль дирекції та педагогічного колективу у профільному навчально-виховному закладі ще мало досліджені. У педагогічній літературі відсутні джерела, які б глибоко розкривали завдання, суть, роль цих структур у навчально-виховному процесі. Як наслідок — управлінські освітні структури і педагогічні колективи часто-густо обирають хибний шлях розбудови і розвитку профільної школи у навчанні, вихованні і спрямуванні особистості на професійну діяльність. Це неминуче призводить до дезорієнтації учнів і втрати ними ціннісних орієнтацій суспільного і соціально-економічного спрямування, що унеможливує забезпечення особистісної, а отже, й регіональної і державної динаміки досвідного поступу майбутніх творців матеріального виробництва.

Саме тому навчально-виховний заклад профільної школи є вагомим чинником впливу старшого покоління на підростаюче: як центр духовного життя і творчості із значним інтелектуальним потенціалом; як місце для «генерації та інтеграції знань на основі фундаментальних ідей, законів і теорій» [246, с. 219]; як суспільна інституція організації і здійснення навчально-виховного процесу, яка може сформувати особистісні цінності і якості, необхідні для гармонійного розвитку на визначеному віковому етапі. Запорукою цього може бути добре організований освітній процес в профільному навчально-виховному закладі, який уможливить розвиток знань, умінь, навиків; розумових і практичних дій дітей, їх загальнокультурного, духовного і фізичного розвитку. Це сприятиме після успішного закінчення навчального закладу крокувати в самостійне життя з багажем сформованих особистісних якостей, цінностей і орієнтацій, необхідних для вибудови подальшого життєвого шляху і забезпечення професійного поступу.

У процесі існування і розвитку середовище інституційного навчального закладу має свої сильні і слабкі сторони у колективі як вихованців, так і вихователів. Педагогічний колектив є носієм цінностей, які формують в учнів адекватну свідомість, мораль, почуття. Процес неперервного нагромадження й примноження в педагогічному колективі духовних цінностей і постійне коригування ціннісних орієнтацій є однією з передумов подальшого поступу в удосконаленні навчально-виховного процесу. Слід відзначити таку особливість: чим

значніші духовні цінності і ціннісні орієнтації, протягом багатьох років нагромаджені й збережені в педагогічному колективі, тим «виразніше учнівський колектив набуває статусу суб'єкта педагогічної дії» [169] (активного співучасника навчально-виховного процесу).

Важливою складовою в організації діяльності профільного навчального закладу є продуктивне впровадження передового навчально-виховного досвіду, яке можливе лише за умови — «досвід висококваліфікованих, досвідчених учителів-новаторів повинен найшвидше стати надбанням педагогічного колективу» [25]. Дирекція і педагогічний колектив мають бути не тільки хранителями і носіями духовних цінностей, а і суспільною ланкою забезпечення гармонійного професійного розвитку молодого педагога. Унаслідок цього молодий учитель має змогу відносно швидко й безболісно пройти період адаптації, поступово набуваючи досвіду висококваліфікованого фахівця з певного навчально-виховного напрямку, уникаючи в процесі вдосконалення педагогічної майстерності багатьох помилок у складних освітніх ситуаціях, які часто-густо зустрічаються в педагогічній діяльності.

У свій час К. Д. Ушинський акцентував увагу на тому, що «Діяльність навчального закладу, складається з трьох елементів, представниками яких є: адміністратори закладу, його вихователі і вчителі. Ці три основні елементи шкільної діяльності — адміністративної, навчальної і виховної — перебувають у найрізноманітніших комбінаціях між собою. Інколи вони більш менш об'єднуються, інколи індивідуалізуються, а часто ворогують між собою. Від цієї комбінації залежить та виховна сила, без якої вона є декорацією, яка приховує недоліки суспільного виховання» [278, с. 177].

Непрофесійність дирекції, відсутність згуртованого професійного педагогічного колективу є важким тягарем освітньої педагогічної практики. Цей негативний процес робить вчительську працю непосильною для багатьох вчителів, які за відсутності розуміння і підтримки колег звільняються з роботи, не витримуючи професійних негативізмів. Саме тому важливо розробляти і впроваджувати упереджувальні комплексні заходи щодо збереження педагогічних кадрів, особливо молодих вчителів. Зазначимо, що передусім позитивний психологічний мікроклімат, стаючи колективним надбанням профільного навчально-виховного закладу, зменшує процес відтоку педагогічних кадрів, що в кінцевому результаті сприяє становленню сильного учнівського колективу, а отже, забезпечує особистісний і колективний поступ.

Необхідно, щоб у процесі діяльності педагогічного колективу домінуючими стали колективна думка, позитивне міжособистісне спілкування, креативність. У цьому процесі директор виступає лідером-організатором педагогічного колективу, найкращим гравцем-тренером на шляху розв'язання освітніх і навчально-виховних та виробничих проблем. Його завдання — об'єднання зусиль вчительського загалу з метою удосконалення педагогічної майстерності і «формування колективної думки, спрямованої не тільки на винайдення шляхів розвитку, а й забезпечення поступу засобами креативної праці з одночасним нагромадженням духовних і матеріальних цінностей» [289]. Крім того, обов'язковою умовою вибудови успішного освітнього простору є спрямування регіональної політики на пошук талановитих організаторів освіти і створення їм відповідних творчих умов. Слід зауважити, що відсутність цілеспрямованої кадрової політики і часта зміна директорів профільних навчально-виховних закладів унеможлиблює створення згуртованого педагогічного колективу, здатного вирішувати нагальні проблеми навчально-виховного і навчально-виробничого характеру.

Щоб педагогічний колектив став джерелом прогресивно спрямованої думки, творчості, педагогічного пошуку, щоб освітня практика надихалася найсучаснішими педагогічними ідеями, була осмисленою, теоретично обґрунтованою і реалізованою на практиці, вчителів мають об'єднувати адекватні переконання, суспільні погляди, думки, традиції, культура.

У педагогічній науці і практиці збереження й посилення віри в силу виховання (суспільне явище, діяльність, процес, цінність, система, дія, взаємодія тощо), як однієї з основних і багатозначних категорій педагогіки, повинно стати пріоритетним для кожного педагога профільного навчального закладу. Віра у власні сили і можливості спонукає вчителя не тільки оволодівати думками і почуттями вихованців, але і «впливати на їх формування навіть у найскладніших ситуативних моментах» [68] шкільної і виробничої педагогічної практики.

Закономірним є те, що вихованці стають однодумцями, коли їх об'єднує праця, відповідальність і обов'язок перед товаришами, вчителями, родиною, державою її минулим і майбутнім. З метою зміцнення учнівського колективу, формування у всіх його членів гуманних почуттів, життєвих принципів і якостей потрібно утверджувати в підростаючого покоління шанобливе ставлення до старших поколінь, їх культурно-історичних, професійних надбань і мистецтва педагогічної дії.

Ми живемо в час перебудови суспільних і соціально-економічних відносин. Особливо в цей період учнівському загалу профільної школи потрібна «допомога в формуванні особистісних якостей і впевненості у власних силах» [221]. На основі набутого досвіду професійний педагогічний колектив спроможний запропонувати учням досконалу навчально-виховну систему, яка допоможе оволодіти знаннями, достатніми для вибудови власної благополучної життєвої траєкторії на певних вікових етапах розвитку. Одним із завдань продуктивного функціонування такої навчально-виховної системи є наповнення і збалансування профільного змісту навчально-виховної роботи, цілеспрямованого на пробудження мотивації в прагненні особистості до формування знань, умінь і навиків. Складовою педагогічного і особистісного поступу – виховання в школярів прагнення до освіченості й оволодіння інтелектуальними багатствами. Розкриття потенційних можливостей учнів відбувається лише в процесі формування в них інтелектуальних потреб, інтересів, мотивів, професійних намірів тощо.

Особливу роль у навчально-виховному закладі профільного спрямування відіграє структура навчально-виховного процесу, яка знаходиться в прямій залежності від ціннісних орієнтацій і способу життя педагогічного колективу. З цього приводу В. О. Сухомлинський зазначав: «Жадоба до знань у педагогічному колективі пробуджує жадобу до знань у свідомості учнівського загалу. Прагнення вчителя до знань, неперервність процесу пізнання, удосконалення педагогічної майстерності породжує в учнівській громаді інтерес і потребу до знань, розкриває задатки й здібності. У цьому процесі важливо, щоб педагогічний колектив, формуючи і розвиваючи якості особистості, стимулював здатність змістовного обміну думками в учнівському середовищі, забезпечуючи засобами спілкування і опанування їх поступ до нового рівня розвитку» [263, с. 610].

У процесі вибудови нових суспільних та соціально-економічних відносин незмінними залишаються завдання педагогічного колективу щодо виховного значення праці. Переконання і віра педагога у «виховне значення праці на благо людини, громади, суспільства, держави мають супроводжувати його протягом всього періоду професійної діяльності» [272], оскільки праця завжди була й буде суттю і змістом життя особистості й громади. Слід зазначити, що вихованням без праці, яка увійшла в духовне життя людини в дитинстві, неможливо сформувати гуманістично-цілеспрямовані людську свідомість, мораль, естетичні

цінності, фізичне здоров'я, розум тощо. У праці відбувається процес становлення особистості, започатковується і розвивається колектив, який віддаючи фізичні і духовні сили на благо всіх учасників, створює для громади і суспільства духовні і матеріальні цінності, формуючи при цьому в особистості почуття гідності, обов'язку, відповідальності, вимогливості до себе і найближчого оточення. На необхідності поєднання навчальної і трудової діяльності в освітньому процесі наголошує В. М. Мадзігон: «Творче поєднання навчальної і трудової діяльності зумовлене життєвою необхідністю: трудовий процес потребує теоретичних знань і стимулює пізнавальну активність учнів, сприяє засвоєнню значного об'єму знань, перевірці їх істинності на практиці. Педагогічна технологія поєднання навчання з продуктивною працею на базисній основі політехнізму в процесі неперервної освіти є основним механізмом, який забезпечує поступальний і творчий характер розвитку особистості» [138, с. 113].

Зупинимось ще на одному важливому напрямі роботи педагогічного колективу профільного навчально-виховного закладу — «збалансованості навчально-виховних заходів, спрямованих на формування в особистості психофізіологічного досвіду і фізичного здоров'я» [9]. Для досягнення прогнозованих результатів педагогом створюються умови, в яких учень зрозуміє, що вихованими стають за умови, коли в роки навчання в профільній школі на власному досвіді пізнають, що таке важка і наполеглива праця. При цьому педагогу надається право на вимогливість тому, що важка і наполеглива праця є органічною закономірністю становлення особистості, її особистісних якостей і характеристик. Учень на власному досвіді має відчуття, що таке тяжка, але посиљна праця. У подальшому житті відчуття «важко, але це можливо зробити» [265] йому знадобиться для збільшення діапазону пошуку життєвих орієнтирів і поля професійної діяльності, а також пізнання своїх можливостей з метою подальшого удосконалення і розвитку особистісних якостей. Готуючи шкільну молодь до професійного життя, слід періодично наголошувати, що у свідомій праці людина облагороджується, але кваліфікована праця надзвичайно важка, а тим більше колективна праця, де відносини вибудовуються на взаємних трудових зобов'язаннях із врахуванням можливостей кожного учасника трудового процесу.

Роль і відповідальність вчителя і майстра виробничого навчання в цьому процесі значуща. Вони мають послідовно, наполегливо і кваліфі-

ковано працювати над удосконаленням особистісних якостей учнівського загалу, виховуючи в них найкращі людські почуття, якості і цінності. Покращення певних людських якостей можливо тоді, коли учень започатковує їх на певному рівні розвитку. З часом систематизована співпраця вчителя з учнями поступово сформує у підростаючого покоління «найкращі людські почуття і якості на новому рівні розвитку міжособистісних, суспільних, соціально-економічних відносин» [31].

У зазначеному контексті забезпечення динаміки позитивних результатів роботи профільного навчально-виховного закладу можливе при умові знання дирекцією наукових основ навчання і виховання учнівської молоді. Це допоможе їй у продуктивному управлінні навчально-виховним процесом; підвищенні якісних показників роботи учасників (вчителів, майстрів виробничого навчання, учнів) навчально-виховного процесу; удосконаленні мистецтва впливу на учнів і педагогічний загал; індивідуалізації процесу виховання в певних педагогічних ситуаціях тощо. Важливе значення в цьому процесі має підвищення рівня працездатності директора профільного навчально-виховного закладу, від якого значною мірою залежить успішність роботи закладу. Директор має усвідомлювати, що він авторитетний для педагогічного колективу і учнів, доки працює не тільки над удосконаленням своїх особистісних якостей і педагогічної майстерності, а й над створенням необхідних і достатніх умов для удосконалення фаху педагогічного колективу з метою забезпечення поступу учнівського загалу. Він має: бути добрим організатором, вихователем, дидактом для всіх учасників навчально-виховного процесу; розумітися на соціально-економічних критеріях і нормах, необхідних для благополучної життєдіяльності колективу; знати можливі шляхи вирішення проблем навчально-виховного, навчально-виробничого, суспільного, соціально-економічного характеру і володіти для цього відповідними вміннями і навиками.

Відповідальність, яка покладається на директора профільного закладу освіти, зумовлює його бути вимогливим до самоформування власного духовного світу (моральності, свідомості, інтелекту, вольових якостей тощо). Кredo його життя має стати: любов і повага до дітей; відчуття потреби в учнівському колективі; людяність і здатність проникнути в духовний світ учня, розуміння і відчуття в кожному з учителів і вихованців індивідуального й неповторного. Цього досягається шляхом формування високої педагогічної культури і майстер-

ності, яка визначається особистісною властивістю пізнання світу, що уможливорює не тільки розуміння і відчуття іншого в радості, а й допомогу в стражданні. Такий спосіб життя директора «стимулює розвиток у вчителів поваги до учнів у процесі вибудови міжособистісних взаємовідносин» [53] під час профільного навчання і суспільного життя. Разом з тим, педагогічна праця за природними здібностями і покликанням, щире спілкування з дітьми поглиблює любов і шанобливе ставлення до оточуючих, зміцнює віру в їх розумне начало, що є незаперечним підґрунтям для забезпечення поступу особистості, суспільства і держави.

Для забезпечення оптимального особистісного і суспільного поступу слід врахувати застереження Я. А. Коменського (XVII ст.) з приводу обмежених можливостей людського організму в засвоєнні об'єму навчального матеріалу: «У школах всіх учнів потрібно навчати всьому. Безумовно, вивчити всі науки неможливо. Ми бачимо, що різні науки (фізика, алгебра, геометрія, астрономія, й інші) так глибоко й широко розвинулись, що вивчити їх практично неможливо. Але турбота педагога спрямовується в русло навчання майбутніх фахівців, формування в них розпізнавання основ, якостей і мети найважливішого із існуючого, і того, що відбувається, щоб у житті не зустрілись речі, про які не існує власне судження» [107, с. 29-30]. Це говорить про те, що педагоги профільної школи мають крокувати шляхом розвитку природженого таланту засобами наукового пізнання і наукового проектування.

З часу діяльності Я. А. Коменського минуло майже чотириста років. Світова громадськість вступила в третє тисячоліття. Освіта України задекларувала принципи гуманізації, демократизації, розвитку, профільності, варіативності тощо. Ці принципи дають можливість дирекції і педагогічним колективам навчальних закладів системи загальної середньої освіти вибудовувати власну ефективну модель навчально-виховного процесу профільної школи з урахуванням регіональних особливостей. Освітній прогрес профільної школи рухається в напрямку розробки різних варіантів змісту навчання, пошуку і наукового обґрунтування нових ідей і технологій з використанням можливостей сучасної дидактики і теорії виховання з метою підвищення ефективності освітніх систем. У державному освітньому просторі з'явилися нові педагогічні течії, навчально-виховні технології і системи. Спостерігається процес подальшого ре-

формування державної освітньої політики, який відбувається із врахуванням світових тенденцій, спрямованих на зміну змісту, підходів, відношення, поведінки тощо.

Про функціональність різноманітних існуючих освітніх систем, які впливають на поступ освіти, зазначає І. Зязюн: «В освіті, по суті, всі форми, методи, моделі та теорії, створені у різні часи і за різних обставин, продовжують працювати. І це перше, що з достатнім рівнем вірогідності можна передбачати: освітні системи не лише зберігають свою різноманітність, але цей диверсифікаційний процес, певно, буде лише посилюватися. Однак це не знижує необхідності виявлення в усій різноманітності маршрутів і ліній, за якими відбувається розвиток освіти, її стратегічних напрямків, здатних стати основою прогнозу поступу освітніх систем» [81, с. 315].

У цій ситуації слід проаналізувати, в якій мірі демократичний розвиток суспільства потребує професійного діалогу між: представниками науки, педагогічних освітніх систем (в тому числі і профільної) і навчальних технологій; науковими розробниками і прискіпливими практиками в апробації нових форм освіти, альтернативних державній системі; фахівцями освіти і науки у напрямі використання педагогічних ідей минулого, сучасного й прогнозування і розробки на цій основі майбутніх з метою результативного використання в сучасних суспільних і соціально-економічних умовах.

Беззаперечно в освітній практиці є відсутність достатньої уваги з боку дирекції і педколективу профільних навчально-виховних закладів щодо вивчення спектра сучасних інноваційних технологій, ідей і освітніх напрямків з метою збереження часу на відкриття відомого й апробованого в освіті.

Особливо перед регіональною системою профільної освіти постає завдання «переходу від етапу теоретичних узагальнень, в процесі формування інтелекту» [247], до етапу який характеризується: відношенням до знань, умінь і навиків, як до пріоритетної мети профільного навчання, спрямованої на формування цінностей мислення, креативності і компетентностей особистості; переходом до змісту освіти відповідно до рівня розвитку суспільства з урахуванням компетентнісного підходу; домінуванням інтеграційної мети навчання над вузькопредметною в діяльнісному підході; допомогою педагога учню у вивченні і застосуванні освітніх цінностей, термінологічного апарату і його смислових навантажень; формуванням характеру педаго-

гічних відносин, спрямованих на співробітництво, партнерство в процесі пізнання і діяльності (застосування) між суб'єктом і об'єктом навчання.

Відповідно до змін напрямів суспільного і соціально-економічного розвитку еволюційним шляхом відбувається формування педагогічної ментальності профільної школи: освіта впродовж життя; зміст профільної освіти стимулюватиме збагачення нових процесуальних умінь і розвиток здібностей апелювання до інформації; збагачення методів навчання в результаті творчої співпраці освітньої науки і практики; охоплення освітнього простору інформаційно-телекомунікаційними засобами навчання і виховання; особистісно-орієнтована взаємодія вчителя і учнів; домінування загальнолюдських духовних цінностей і моральних якостей випускника; неперервність інтеграції школи, родини і соціуму; динаміка ролі науки в процесі створення педагогічних технологій, адекватних рівню розвитку суспільства і суспільних відносин.

У психолого-педагогічному аспекті основні тенденції удосконалення освітніх технологій у навчальному закладі характеризуються переходом до: освіти як культурного діалогу; навчання як процесу інтелектуального розвитку з можливістю подальшої реалізації засвоєного на практиці; компетентнісних характеристик особистості; диференційованих профільних й індивідуалізованих програм навчання; внутрішніх мотивів самовдосконалення; саморозвитку, самовибудови, самовдосконалення власного «Я» тощо. Про особистісний розвиток І. Бех говорить: «У ранній юності особистість перетворюється на розвиненого суб'єкта, що опановує суспільний досвід, робить його своїм надбанням, тобто відбувається розгорнута соціалізація. Водночас юнаки й дівчата набувають також дедалі більшої самостійності, відносної автономності – відбувається подальша їхня індивідуалізація» [30, с.108].

Сучасна профільна освіта накопичила певний потенціал (досягнення психолого-педагогічної науки і досвід педагогічних інновацій, авторських шкіл і учителів-новаторів, результати психолого-педагогічних досліджень), який потребує узагальнення і систематизації. Опосередкованим для вибудови профільної школи є процес входження України в світовий освітній простір, який супроводжується труднощами, пов'язаними з переосмисленням соціальних, політичних, економічних і інших цінностей. Тому процес вибудови і

модернізації профільної освіти часто-густо не співпадає з вимогами часу.

Один з інструментаріїв у вирішенні цієї проблеми — «застосування технологічного підходу» [96] в галузі профільної освіти і педагогічних процесів. Застосування терміну «технологія» і технологічного підходу до соціальних процесів, до галузі духовного виробництва (освіти, науки і культури) — нове явище соціальної дійсності в Україні. Окремі аспекти технологічного підходу в галузі освіти висвітлені Г. Селевко: «Поняття «освітній процес», «освітня технологія» (технологія в галузі освіти) більш глобальніше за поняття «педагогічний процес», «педагогічна технологія», бо включає, окрім педагогічних, ще й соціальні, соціально-політичні, управлінські, культурологічні, психолого-педагогічні, медико-педагогічні, економічні й інші аспекти. Педагогіка традиційно охоплює навчання і виховання, а освіта — ще й розвиток дитини. Однозначного тлумачення цих термінів не існує, бо освітня технологія інколи розуміється вузько — як технологія навчального процесу. З іншого боку, поняття «педагогічна технологія» ймовірно відноситься до всіх розділів і видів неперервної освіти (дошкільне, шкільне, ВНЗ, додаткове, сімейне, професійне, виробниче, спеціальне)» [250, с. 11].

Технологічний підхід відкриває певні можливості для концептуального та проєкційного освоєння різних аспектів профільної освіти, педагогічної та соціальної дійсності. Його застосування в профільній школі дозволить: з більшою ймовірністю передбачати результати навчання і ефективніше керувати навчально-виробничим процесом; на науковій основі аналізувати і систематизувати наявний практичний досвід і його використання; розв'язувати освітні і соціально-виховні проблеми; створювати умови для розвитку учнів; пом'якшувати ефект впливу негативних обставин на учнів; ефективно використовувати наявні ресурси; використовувати адекватні технології для вирішення поточних завдань. Науково обґрунтований і апробований на практиці технологічний підхід у профільній школі може розв'язати значну частку проблем, пов'язаних з «ефективним управлінням навчальним процесом і забезпечить прогнозоване досягненням визначених навчальних завдань» [165].

Слід зазначити, що технологічному аспекту в освітній науці і практиці приділяється значна увага. На технологічних функціях педагогіки, а також необхідності аналізу напрацювань дослідників професійної пе-

дагогіки і поглибленню цих досліджень наголошує Н. Г. Ничкало: «Що ж стосується технологічної функції педагогіки, то вона реалізується на наступних рівнях: проективному, перетворювальному, рефлексивному і коригувальному. На останньому рівні передбачається оцінювання впливу результатів наукових досліджень на практику навчання і виховання з подальшою корекцією на основі взаємодії теорії і практичної діяльності. [...] Професійна педагогіка також є однією з педагогічних субдисциплін. У 1979 р. академік С. Я. Батишев відверто писав про це: «Педагогіка і психологія вивчають в основному питання дошкільного і шкільного навчання і виховання, а подальший життєвий шлях людини — навчання професії, виховання у виробничих колективах — залишається поза межами науки [...]». Науковим фундаментом професійної педагогіки як науки — загальні та специфічні закони, закономірності, особливості, принципи та умови освіти, навчання, учіння і виховання особистості професіонала (кваліфікованого робітника, інженера, вчителя, лікаря та інших фахівців)» [164, с. 91].

Завдання професійної педагогіки на сучасному етапі стосуються профільної школи, а отже це вимагає вивчення: закономірностей суспільного і соціально-економічного розвитку; впливу на коригування законодавчої бази профільної школи; наукового і навчально-методичного супроводу навчально-виховного процесу; теоретичних, методологічних і методичних основ і закономірностей педагогічного процесу в профільній школі; навчання старшокласників професії; формування в старшокласників професійно й соціально важливих якостей і ключових компетенцій тощо.

Разом з тим пам'ятаймо про застереження А. С. Макаренка щодо необхідності наближення педагогічної теорії до суспільства, освітньої практики і практичних працівників: «Ймовірно, в жодній галузі знання висококваліфіковані учені так ґрунтовно не відірвані від практики, як у нас. Те, що у цьому є щось надзвичайно дивне і щось надзвичайно передове, не може підлягати ніякому сумніву. Можливо, це зумовлюється неймовірними потугами нашої педагогіки зробити її якнайшоріше справжньою наукою, тому так хочеться мати «справжню» теорію, нехай навіть і відірвану від нашої практики» [140, с. 312]. Важко здивувати і переконати досвідчених педагогів, які мають колосальний досвід педагогічної, індивідуальної і суспільної життєдіяльності і які є людьми професійними й творчими в ефективності теоретичних напрацювань і узагальнень. Але це можливо у випадках,

коли відбувається активна співпраця і взаємодія освітньої науки і практики, яку й треба максимально розвивати. Співпраця має розвиватись на всій території держави, оскільки специфіка профільної регіональної освіти та її інфраструктура різні. Вона формується залежно від особливостей суспільних відносин і специфіки соціально-економічного устрою. У кінцевому випадку вірна організація роботи профільної школи забезпечує підґрунтя для поступу регіону.

З огляду на зазначене, провідними в організації діяльності профільного навчально-виховного закладу на цьому етапі розвитку мають бути: вплив на формування систематизованого регіонального освітньо-наукового простору; формування завдань, мети й особливостей змісту профільної освіти залежно від соціальних замовлень; прогнозування змін науково-технічного й інформаційно-технологічного характеру; обґрунтування навчально-виховного процесу із врахуванням особливостей теоретичного, практичного і виробничого аспектів профільної школи; вибудова взаємозв'язку між навчанням, вихованням і трудовим зусиллям, достатнім для забезпечення динаміки розвитку у процесі формування особистості; оволодіння знаннями, уміннями, навиками, способами розумових дій у професійній діяльності; формування сфери дієво-практичних і творчих якостей; формування самокеруючого механізму особистості; розвиток професійно важливих якостей і ключових компетентностей особистості тощо.

Особливістю організації діяльності профільного закладу є забезпечення взаємозв'язку педагогічного, практичного і виробничого процесів з урахуванням галузевої специфіки. Це має важливе значення для розбудови профільної ланки як складової частини ланцюга професійного становлення особистості в системі регіональної неперервної професійної освіти. У цьому процесі важливо збалансувати теоретичний і практичний компоненти професійної складової змісту освіти і інваріантної частини навчально-виховного процесу, що забезпечить інтеграційний взаємозв'язок між ними на різних етапах професійного становлення особистості.

Важливим для профільного закладу є обґрунтування ключових принципів допрофесійної і професійної освіти: неперервність; фундаментальність; інтеграція освіти, науки і виробництва; професійна підготовка випереджального характеру; рівний доступ до здобуття якісної освіти різними соціальними групами; опосередкований взає-

мозв'язок професійного навчання з реструктуризацією і прогнозованим розвитком соціально-економічного сектору, зайнятості окремої людини і соціальних груп незалежно від форм власності на виробництво; диверсифікація; регіоналізація освітніх процесів; збалансованість загальноосвітнього і професійного змістового наповнення; об'єднуючий характер профільного навчання і виховання; приведення виробничо-технологічних процесів у відповідність з екологічними нормами; варіативність змісту навчання; індивідуалізація і диференціація навчання і побудова професійної кар'єри тощо.

Педагогічний колектив в організації діяльності профільного навчально-виховного закладу має враховувати ключові чинники, які впливають на розвиток систем відтворення виробничого потенціалу. До них відносяться: зміни демографічного характеру; стихійна міграція фахівців; аналіз пропозицій ринку праці та запитів кваліфікованих фахівців; загострення суперечностей між попитом ринку праці на робітників та рівнем їхньої кваліфікаційної підготовки; старіння і вибуття висококваліфікованих спеціалістів; збільшення термінів навчання у загальноосвітній і профільній школі; якісне оновлення виробництва (впровадження нової техніки і застосування новітніх технологій); підвищення вимог до рівня компетентностей особистості тощо.

Висновки до другого розділу

1. Ефективне розв'язання комплексу психолого-педагогічних проблем підготовки учнів до професійної діяльності можливе за умови адекватного ставлення до праці, оскільки вона є сукупністю цілеспрямованих дій, що потребують розумової (сенсорний апарат, емоційна та психічна сфера людини) і фізичної (опорно-м'язова система) енергії у створенні матеріальних та духовних цінностей. Важливою якістю особистості є працелюбність як засіб продуктивної праці і її якості. Долучення до праці підростаючого покоління зумовлюється необхідністю формування особистісних цінностей через сприймання і пізнання навколишнього середовища. Трудові завдання з боку батьків та педагогів спрямовуються на розвиток поведінкової активності дитини, розуміння нею соціальних цінностей, естетичних смаків і почуттів, власного трудового досвіду.

2. У трудовому процесі виховуються не лише трудові компетентності і кваліфікації особистості, а й ставлення до інших людей, а це

вже моральна її підготовка. Тому профільне навчання, органічно поєднуючись із суспільно корисною виробничою працею учнів, має не лише економічну цілеспрямованість, а й цілеспрямованість гармонійного розвитку особистості. Залучення учнів до посиленої виробничої праці є ефективним засобом їх фізичного, морального і інтелектуального розвитку, що дозволяє еволюційним шляхом усунути психофізіологічні недоліки особистості, оскільки її внутрішні можливості, талант і здібності розкриваються засобами праці. Участь у колективній праці вибудовує адекватні моральні відносини з іншими людьми — приятельські і товариські стосунки зі всіма працюючими, обурення тими хто працювати не хоче, або працює незадовільно.

3. Розвиток науково-технічного прогресу все більше витісняє фізичну працю. Майбутнє за механізованими ресурсами і технологічними процесами. У результаті цього від людини вимагаються не стільки фізичні, скільки розумові здібності — увага, розрахунок, раціоналізаторство, винахідливість, знання основ наукової організації праці та їх застосування. Тому учасники освітнього процесу повинні перебувати у постійних пошуках виховання дитини мислячої, прогнозуючої подальший розвиток трудових ситуацій в індивідуальній і колективній праці.

4. Проблема так званих «лінивих» дітей лише в деяких випадках пояснюється незадовільним станом здоров'я, фізичною слабкістю, відсутністю сили духу. Переважно ж лень у дитини розвивається завдяки неправильному вихованню, коли змалку батьки не виховують у дитини цілеспрямованої енергійної рухливості, не привчають долати перешкоди, не збуджують інтересу до сімейного господарювання, не виховують звички до праці і головне — звички до естетичного та морального задоволення від праці. Спосіб боротьби з лінощами один — поступове залучення дитини до процесу праці, започаткування і розвитку в неї інтересу до свідомої трудової дії.

5. Особистість входить до складу різних соціальних груп, — родини, умовного трудового колективу, територіальної групи, соціального прошарку. Члени тієї чи іншої соціальної групи рано чи пізно вибувають з неї, відбувається оновлення цих груп. Старшокласники ще не можуть стати повноправними членами соціальних груп і мати самостійні джерела і засоби існування. Тому трудове виховання старшокласників у профільній школі має розглядатися як частина системи соціальних відносин.

6. Перед регіональною системою профільної освіти постає завдання переходу від етапу теоретичних узагальнень, в процесі формування інтелекту, до етапу, що характеризується: відношенням до знань, умінь і навиків, як до пріоритетної мети профільного навчання, спрямованої на формування цінностей мислення, креативності і компетентностей особистості; переходом до змісту освіти відповідно до рівня розвитку суспільства з урахуванням компетентнісного підходу; домінуванням інтеграційної мети навчання над вузькопредметною в діяльнісному підході; допомогою педагога учню у вивченні і застосуванні освітніх цінностей, термінологічного апарату і його смислових навантажень; формуванням характеру педагогічних відносин, спрямованих на співробітництво, партнерство в процесі пізнання і діяльності.

7. Профільне навчання в загальноосвітніх школах і міжшкільних навчально-виробничих комбінатах (МНБК) не обмежується завданнями лише навчального характеру (знаннями, практичними вміннями, навичками). Потрібно виховувати в них сумлінне ставлення до праці, розвивати інтелект, поглиблення інтересу до світу професій, допомагати у виборі майбутньої спеціальності. Це зумовлює облік поточних і перспективних потреб в кадрах у цілому і на місцях з урахуванням: здібностей, нахилів, інтересів та стану здоров'я учнів; органічного і нерозривного зв'язку з усім навчально-виховним процесом; спрямувань на становлення тісних зв'язків МНБК з виробництвом, з громадськими і державними організаціями та батьківськими комітетами.

У міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, у кабінетах профорієнтації, у методистів з профорієнтації і практичних психологів накопичуються методичні посібники і розробки з профінформації, профконсультації, профвідбору і профадаптації для викладачів і майстрів виробничого навчання, для учнів та їх батьків. Це — своєрідне спонукування для педагогів і психологів загальноосвітньої школи та міжшкільних навчально-виробничих комбінатів до проведення досліджень й виявлення індивідуальних психофізіологічних властивостей особистості і сприяння адекватному вибору учнівською молоддю видів профільного навчання, що відповідають природним здібностям.

Розділ 3

СИСТЕМА ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ЛАНЦІ

У розділі аналізуються історичні тенденції розвитку профорієнтації учнів; психолого-педагогічний аспект підготовки молоді до професійної діяльності; підготовка молоді до свідомого професійного самовизначення; завдання, зміст і структура профінформаційного і профконсультаційного комплексу; формування цінностей особистості у відповідності до комплексу професійних вимог; зміст, структура професіографічної діяльності школярів, вибір та використання психолого-педагогічних засобів у її організації; політехнічний підхід у формуванні професійної спрямованості; співпраця системи загальної середньої освіти з соціально-економічними об'єктами в прогнозуванні розвитку професій та професійної траєкторії школярів із врахуванням стану ринку праці.

3.1. Історичні передумови й теоретичні засади профорієнтації школярів

Характерним для сучасного стану українського суспільства є удосконалення міжособистісних соціальних відносин. Гармонійний розвиток суспільства значною мірою відбувається за допомогою фахівців науково-освітніх інституцій, які на основі історичного та емпіричного досвіду пропонують шляхи становлення та розвитку особистості в соціумі, формуючи завдання і зміст освіти для сучасного й наступного етапів розвитку суспільства. В цьому процесі особливої уваги потребує молодь, яка повинна поступово успадковувати певний обсяг знань від старшого покоління та якісно їх переосмислити і збагатити на новому етапі розвитку людства.

Виховання і навчання молоді є основою цивілізованого демократичного благополучного суспільства, яке ставить на меті духовне збагачення громади та досягнення стабільної динаміки соціально-економічного розвитку. Одним з шляхів молоді до вершин наук є створення в державі мережі навчальних закладів для навчання молоді, для підготовки до життєдіяльності. Вітчизняні дослідники проблем підготовки шкільної молоді до життя в певному соціокультурному середовищі повинні обґрунтувати універсальність, завдання та зміст освіти і методи навчання; розробити загальні вимоги до навчального процесу на основі поступовості та посиленості навчання.

Мистецтво дидактики має допомогти у розв'язанні проблем підготовки шкільної молоді до реального життя: батькам – усвідомити обдарування, здібності та можливості своїх дітей; учителям – пізнати секрети навчання, не знущаючись над собою й оточуючими працелюбством та старанністю понад робочий час; учням – досягти вершин знань, умінь та навиків; навчальним закладам – зберегти і примножити рівень професіоналізму та стабільності; суспільству – зайняти достойне місце у світовому співтоваристві.

Аналізуючи педагогічну спадщину та емпіричний досвід видатних філософів, просвітителів, педагогів, приходимо до висновку, що процес розвитку – поступальний. Він характеризується незворотністю, просуванням до нового рівня, коли реалізуються попередні задуми і набувається досвід участі у різноманітній розвиваючій діяльності. На важливі аспекти проблеми формування сучасної особистості, засвоєння нею змісту освіти звертає у своїх працях І. А. Зязюн: «Особистість, яка здатна засвоїти зміст освіти, повинна володіти такими показниками і властивостями: функціональними (сенсорно-перцептивними) механізмами сприйняття інформації (мисленням, пам'яттю, психомоторикою), певним рівнем саморегуляції, що забезпечує управління психічними процесами і поведінкою людини; життєвим досвідом, що включає такі психічні і психологічні утворення, як знання, уміння, навички і звички; спрямованістю особистості, пізнавальними, перетворюючими, естетичними, комунікативними і фізичними якостями; узагальненими типологічними властивостями (характером, темпераментом, здібностями, онтогенетичними особливостями розвитку); досвідом виконання загальних і спеціальних видів діяльності, зокрема й творчої тощо. Спрямованість із усіма її складовими зумовлює діяльність особистості» [78, с. 4].

Педагогічні задуми чеського філософа-гуманіста, вченого, педагога, письменника Яна Амоса Коменського формувались у XVII столітті. Його погляди на людину протистояли догмам середньовіччя, оскільки він бачив творіння природи в кожній особистості, відстоював її право на розвиток та саморозвиток всіх своїх можливостей, надавав великого значення вихованню і освіті, які повинні сформувати людей, здатних працювати на суспільство. На основі гуманістичних традицій Франсуа Рабле та Мішеля Монтеня він першим із педагогів поступово обґрунтував принцип природовідповідності у вихованні. Люди однаково обдаровані природою, вони рівні й потребують більш повного розумового й духовного розвитку, які, через набуті знання, уміння і навички принесуть користь земній цивілізації. Визнання особливих закономірностей формування особистості тісно взаємопов'язане з законами природи, оскільки природне в людини має властивість саморозвиватися та самовдосконалюватися. У праці «Освіта в школі має бути універсальною» Я. Коменський визначав основні аспекти суті навчання в школах: «Ми бачимо, що будь-яка наука (фізика, арифметика, геометрія, астрономія, сільське господарство, садівництво тощо.) так розвинулася, що найталановитіші люди, які бажають займатися теоретичними роздумами і дослідженнями, присвятили б цьому все життя. [...] необхідно турбуватися і навіть домагатися, щоб всі, хто прийшов у цей світ не тільки в якості спостерігача, а й майбутнього діяча, навчилися розпізнавати суть, якості і мету найважливішого із існуючого і того, що відбувається, щоб у цьому світі не зустрілось їм нічого, про що вони не мали б скромної думки і чим би вони не могли скористатися для визначення розумної мети без стратегічної помилки» [95, с. 29].

Коменський обґрунтував універсальність освіти в школах; загальні вимоги до навчального процесу; основи поступовості та легкості навчання; методи навчання; мету, вимоги, форми дисципліни та їх застосування; необхідність створення чотирьохступеневої школи з її завданнями, змістом освіти, що безумовно позитивно вплинуло на формування подальших світових освітньо-наукових поглядів у напрямі підготовки молоді до реального життя у тому числі професійного.

Педагогічний аспект проблеми підготовки молоді до професійної діяльності засобами професійної орієнтації має певне вітчизняне історико-філософське підґрунтя, оскільки аналіз історичних тенден-

цій розвитку психолого-педагогічної теорії профорієнтації, необхідний для виразного розуміння її сучасного стану і проблем показує, що протягом багатьох років накопичено значний досвід та істотні результати пізнання цієї проблеми.

У вітчизняній філософській думці існує оригінальна теорія спорідненої праці видатного українського філософа-гуманіста, просвітителя і поета XVIII століття Григорія Савовича Сковороди, який вважав принцип «пізнання себе», своєї внутрішньої натури вольовим, творчим актом, спрямованим на виявлення і утвердження в кожній людині її природних схильностей до певного виду діяльності. Це тривалий процес, під час якого людина може пізнавати свої можливості, відчувати впевненість у своїх здібностях, визначати своє місце у суспільстві, приносячи йому найбільшу користь, але водночас він потребує від особистості цілеспрямованих творчих зусиль і наполегливості.

Сковорода не бажав «прийняти світ, у якому панує суспільна нерівність, у якому імущі верстви, не обмежуючись володінням маєтками, посадами, нещадно політично і духовно гноблять трудящих» [65]. Усвідомлення цього спонукали його до вироблення вчення, у якому критика переноситься у сферу моралі, що базується на імперативі додержання тієї природи, яка є першопричиною всього сущого. Сковорода переконаний, що справедливе суспільство виникає на ґрунті освіти, пізнання людьми самих себе. Він зазначає, що врегулювання матеріальних відносин та взаємовідносин між людьми залежатиме від моральних принципів, які люди сповідують. В основі моральності і справедливості лежить скворородинська концепція спорідненої праці як людського способу життєдіяльності, корисної для всього суспільства за рахунок перетворення праці із засобу до життя в найпершу життєву потребу і найвищу насолоду.

Суб'єктивним виявом людського щастя Сковорода вважає внутрішній світ, сердечність, душевність. Досягнути його можна, йдучи за велінням своєї внутрішньої натури через спорідненість у певному виді вільної трудової діяльності за покликанням. Принцип «пізнай себе» за Сковородою має своїм змістом пізнання своїх природних схильностей до певного виду діяльності та їх розвиток освітою, наукою, вихованням, практикою. Суть концепції спорідненої праці як засобу забезпечення щастям і справедливої насолоди життям полягає в тому, що праця за покликанням, праця як реалізація твор-

чих здібностей, обдарувань і талантів є внутрішньою потребою і приносить вищу насолоду.

Особливого значення у пізнанні природи людини та у визначенні нею свого місця в житті Сковорода надає практиці, вправам, функція яких полягає в удосконаленні природних даних до рівня довершеності. Він розрізняє науку й властивість вдачі, характеру, навчання й практику, які спрямовують людину на шлях спорідненої суспільно-корисної праці, яка є основою вияву сутності людини в її духовних прагненнях і сподіваннях.

Перенесення центру уваги із сфери споживання у сферу продуктивної діяльності, де головним у людському житті є споріднена праця, яка водночас є і потребою, і вищою насолодою, а висування суспільного ідеалу, де кожен працює за своїми здібностями, і де праця виступає найпершою потребою, є важливим у філософській думці Сковороди і в принципі є вічними.

На думку Г. Сковороди, в ідеальному суспільстві його члени мають реалізувати свої природні обдарування у спорідненій праці, і за допомогою освіти кожен має пізнати себе та свої природні схильності і обдарування. Щастя доступне всім і кожному, варто лише відвернути увагу від надмірних матеріалістичних інтересів і пізнати в собі особистість, з'ясувати для чого народжений, знайти своє покликання і щастя в природовідповідній праці. «Занепад високих духовних цінностей на тлі обожнення матеріального багатства спонукають Сковороду до вироблення вчення, у якому вістря критики суспільних відносин та боротьби за їх докорінну перебудову переноситься у сферу моралі, що будується на імперативі додержання тієї природи, яка є першопричиною всього сущого, включаючи й людину. [...] справедливе суспільство виникає на ґрунті освіти, пізнання людьми самих себе. Врегулювання матеріальних відносин та взаємовідносин між людьми залежатиме від додержання певних моральних принципів. В основі моральності і справедливості, на думку філософа лежить природовідповідна праця, яка є корисною для всього суспільства [...]» [256, с. 16].

Самопізнання філософ пов'язував із спорідненою суспільно-корисною працею, що найбільше відповідає природним уподобанням кожної людини. Завдяки самопізнанню кожна людина, розвиваючи власні здібності і наближається до природи. Високістю духу людина забезпечує своє щастя, яке досягається не багатством, славою й

чинами, а душевним спокоєм та корисною творчою працею, як все-перемагаючою силою, без якої немає людської свободи і людського добра. Праця, що не відповідає можливостям і здібностям людини, не приносить їй ні насолоди, ні морального задоволення, і, як правило, завдає їй і суспільству неповторної шкоди.

У теорії пізнання Сковороди набуває розвитку категорія досвіду як основи пізнання. Вона допомагає здолати відрив практики від наукового пізнання і змушує кожну людину боротися за власну природовідповідність. «Швидкою допомогою» у цій боротьбі у наш час є профорієнтація, функціями якої стають поточне і перспективне планування, координація, контроль, теоретичне, методологічне, методичне, інформаційне забезпечення тощо. Такий спеціально організований психолого-педагогічний підхід допоможе досягти головної мети – динаміки підготовки старшокласників до свідомого професійного самовизначення (отримання знань про себе; інформація про світ професійної праці; співставлення знань про себе та знань про професійну діяльність за допомогою професійних проб; стимулювання активізації внутрішніх психологічних ресурсів з метою включення в професійну діяльність та максимальну реалізацію себе в ній).

Кожен історичний період поступу суспільства характеризується коректуванням завдань у розв'язанні проблем навчання, виховання і підготовки молоді до повноцінного творчого життя. Від того, наскільки успішно вона входить у соціальне життя, залежатиме благополуччя суспільства в цілому. У соціальному статусі молоді різних країн є відмінності, але є й схожі риси, які визначають типові ознаки на основі узагальнюючих характеристик, які відносяться до певної верстви населення, груп чи класів соціальної структури. Наявність у людей спільних моральних, духовних та інших соціальних характеристик дозволяє виявити джерела виховання особистості. «З метою розширення не лише меж пізнання, а й можливостей удосконалення суспільної практики в напрямі виховання особистості необхідно долучити родину [...], засоби масової інформації (радіо, кіно, телебачення, газети, журнали тощо). Вони можуть зробити популярними професії, які потрібні нашому суспільству» [74, с. 8].

З початком професійної орієнтації розпочинається важливий етап професійного самовизначення – «усвідомлення себе суб'єктом конкретної професійної діяльності» [55]. «Діагностика та аналіз самооцінки індивідуально-психологічних якостей» [56] уможливорює

усвідомлення власних здібностей і на цій основі саморегуляцію поведінки в досягненні поставленої мети — опанування професії обраної з певної галузі народного господарства, або професії міжгалузевого характеру (оператор ЕОМ, бухгалтер та ін.). «В Україні народне господарство поділяється на такі галузі: промисловість та будівництво; транспорт та зв'язок; сільське господарство; торгівля (сюди ж вклучене громадське харчування та матеріально-технічне забезпечення); наука; освіта; охорона здоров'я; апарат органів державного управління; інші галузі невиробничої сфери» [69, с. 1.2].

Соціальне середовище, в якому здійснюються профорієнтаційні заходи на свідомий вибір професії, повинне цілеспрямовувати молодь із закріпленням її на певному робочому місці. Цей процес налагоджується: обґрунтуванням аналітиками, економістами та статистами прогнозу наявності робочих місць на певний період часу для відпрацювання профорієнтаційних заходів навчальними закладами системи загальної середньої освіти; систематизацією знань про всі професії через наукову професіографію і, особливо, знання вимог до людини певної професії та розуміння того, що позитивний результат може бути тільки завдяки комплексній роботі вчених багатьох спеціальностей; «аналізу та синтезу знань про особистісні інтереси і здібності учнів» [153] та систематизацію цих знань навчальним закладом за допомогою науковців; відповідністю особистісних якостей та вимог професії до школяра; відповідності навчальних закладів системи загальної середньої освіти вимогам держави і суспільства в напрямі «підготовки молоді до життя в реальному соціально-економічному середовищі» [176].

У системі загальної середньої освіти ця проблема потребує наукового переосмислення, результатом якого має бути впровадження в освітню практику нового змісту навчально-виховної роботи, особливо в старшій школі, оскільки разом з отриманням загальноосвітніх знань є нагальна необхідність послідовно готувати молоде покоління до професійної діяльності. Необхідно розробити державні і регіональні соціально-економічні програми з відповідним державно-регіональним фінансуванням, що дасть можливість молоді через кваліфіковану працю одержувати належну зарплатню для задоволення своїх потреб. На жаль, сьогодні спостерігається відсутність збалансованості в процесі планового відтворення людських ресурсів України з пріоритетною політикою їх реалізації на регіональному рівні.

Один із напрямів створення системи «активного впливу на формування професійної підготовки школярів (через систему навчально-виховних заходів) повинен мати політехнічну спрямованість, оскільки в сучасних умовах трудової діяльності спостерігається стрімка динаміка запровадження нових технологій, які вимагають від особистості підвищення рівня загальнотрудової і загальнотехнічної підготовки» [12; 13; 14] з метою оволодіння новими засобами праці та якісно новими методами виробництва. Про взаємну залежність видів праці і структурних елементів зазначає В. М. Мадзігон: «Аналізуючи засоби праці (від ручного до автоматичного обладнання, яке керує технологічними процесами, веде облік продукції і вирішує завдання), ми приходимо до висновку, що зміни у видах праці знаходяться у прямій залежності від змін її структурних елементів і перш за все – від змін у знаряддях праці. Від рівня розвитку знарядь праці безпосередньо залежить склад і структура технологічних функцій працівників виробництва, а отже їх загальнотрудовий, кваліфікаційний рівень, ступінь їх розвитку як головної виробничої сили суспільства» [137, с. 4].

Навчально-виховний процес загальноосвітньої школи має орієнтувати школярів на: подальше навчання у вищих навчальних закладах; трудову діяльність протягом певного терміну з подальшим навчанням у вищих навчальних закладах; професійну діяльність безпосередньо після закінчення школи з одержанням вищої освіти, за бажанням, без відриву від виробництва. Разом із тим, із введенням дванадцятирічної освіти загальноосвітня школа може стати суттєвим державним ресурсом поповнення робітничих кадрів з мінімальними затратами на їх підготовку, за рахунок фінансування з державного або місцевого бюджету інваріантної та варіативної складових навчального плану профільної підготовки школярів.

Одним із завдань педагогічної науки і практики є розробка методик систематичного виховного впливу на школярів I–XI класів у напрямі розвитку їхніх здібностей для виконання свого призначення в сфері інтелектуального та матеріального виробництва, але із зазначенням того, що у вищому навчальному закладі має навчатись молодь, яка досягла достатнього для продовження навчання освітнього рівня. Разом з тим, слід звернути увагу на те, що загальноосвітня школа повинна орієнтувати школярів на трудову діяльність після закінчення школи не як на негативну перспективу, а як на проміжний етап

професійної кар'єри, оскільки «сподівання особистості у виборі спеціальності для подальшого навчання можуть бути втрачені» [177] в результаті трудової діяльності. Крім того, варто пояснювати, що фахівець з вищою освітою, який має досвід робітничої діяльності, що співпадає з його спеціалізацією у вищому навчальному закладі, має значні переваги, оскільки вибір подальшого професійного шляху здійснюється свідомо завдяки досвіду трудової діяльності.

Разом із тим необхідно «ініціювати та підтримувати інтерес в учнів до різних видів професійної діяльності» [87]. Цього можна досягти належною організацією навчально-виховного процесу, починаючи з викладання основ наук, стимулювання і розвитку інтересу до потрібних суспільству і громаді професій засобами викладання певних навчальних дисциплін та створенням «спеціальних концепцій і системно-структурних надбудов» [298], спрямованих на пропаганду, матеріальне заохочення та закріплення на цих ділянках роботи майбутніх фахівців.

У змісті профорієнтаційної роботи потрібно передбачити дитячу технічну творчість, гурткову та факультативну роботу, агропромислове дослідництво тощо. Важливо, щоб учасники профорієнтаційних заходів (фахівці навчальних закладів системи загальної середньої освіти, родина з її сімейними та професійними традиціями, місцева громада, соціальні освітні інституції, державні, законодавчі та регіональні органи влади тощо) працювали в цьому напрямі як єдине ціле і всіляко допомагали один одному в комплексному розв'язанні проблеми, оскільки загальноосвітня ланка, як би налагоджено вона не працювала, не в змозі самостійно вирішити завдання, визначені профорієнтаційними заходами, спрямованими на задоволення потреб особистості та суспільства. Особливу роль в успішному проведенні профорієнтаційних заходів мають відігравати засоби масової інформації та комп'ютеризоване навчально-розвиваюче середовище. Телебачення, радіо, кіно, комп'ютерні системи посідають значне місце в житті молоді і за допомогою цих засобів можна забезпечити популярність професіям, які конче необхідні нашому суспільству. В свою чергу суспільство повинне забезпечити відповідні соціально-економічні умови для довготривалого закріплення цих фахівців на певних робочих місцях.

Особливого значення набуває компетентна організація навчально-виховного процесу загальноосвітньої ланки у напрямі опану-

вання школярами загальноосвітніх знань, а також знань, умінь і навиків професійного характеру та психологічної готовності до їх практичного застосування. Звідси виникає необхідність переосмислення організації навчально-виховного процесу шкільної молоді у напрямі підготовки її до майбутньої професійної діяльності. Разом з тим, потребують змін критерії та показники результативності загальноосвітньої ланки, які мають відображати як інтелектуальний рівень підготовки учнів, так і рівень підготовленості до процесу соціальної та професійної адаптації на певних вікових етапах розвитку особистості.

Подальше удосконалення профорієнтаційної системи має відбуватись в руслі соціально-економічного розвитку України на основі історичного та емпіричного досвіду теорії природовідповідності, спрямованої на свідомий і самостійний вибір школярем напрямку майбутньої професійної діяльності. Орієнтовні перспективні напрями у вирішенні комплексної профорієнтаційної проблеми такі: загальнотеоретичні питання та їх наукове забезпечення; система санкціонованої та керованої інформації; організаційно-практичні питання тощо.

3.2. Профінформаційна робота зі старшокласниками

Перед психолого-педагогічною наукою і практикою стоїть важливе й актуальне завдання — з допомогою навчально-виховних засобів прилучити старшокласників до свідомого професійного самовизначення. Надання допомоги у професійному самовизначенні передбачає «організацію спеціальної навчально-виховної роботи, в основі якої — раціонально-чуттєвий вплив» [174] на школярів у напрямі свідомого вибору професії з допомогою використання сукупності відповідних психолого-педагогічних засобів. Одним з таких засобів є профорієнтаційна система, до складу якої входить професійна інформація для вирішення певних завдань навчально-виховного характеру. Формування професійних інтересів і мотивованих професійних намірів має відбуватись з усвідомленням психологічних особливостей і можливостей особистості в руслі позитивного ставлення до різних видів професійної діяльності і особливо до тих, у яких є нагальна потреба для динамічного соціально-економічного розвитку регіонів і держави.

Як окремий і відносно самостійний елемент професійної орієнтації, професійна інформація є системою організації і проведення навчально-виховної роботи, спрямованої на: опанування особистістю необхідних знань про психологічні, психофізіологічні та соціально-економічні умови правильного вибору напрямку професійної діяльності (професії); формування індивідуальних знань та умінь, необхідних для аналізу вимог різних професій до психологічної структури особистості; аналіз особистісних професійно значущих якостей, шляхів і засобів їх розвитку на різних вікових етапах.

Професійна інформація є одним з основних елементів профорієнтаційної системи загальноосвітньої ланки, яка за своїми завданнями і засобами має бути нерозривно пов'язана зі всією системою навчально-виховної роботи загальноосвітньої ланки. Основним завданням всього профінформаційного комплексу як елементу структури професійної орієнтації, є послідовна цілеспрямована підготовка старшокласників до свідомого професійного самовизначення, що допоможе гармонійному розвитку особистості в процесі подальшого навчання або професійної діяльності після закінчення загальноосвітнього навчального закладу. Але завдання виховання, вирішуються через взаємозв'язок елементів профорієнтації. «У взаємозв'язку елементів, що розглядаються, маємо певну послідовність (профінформація, профконсультація, профвідбір), визначену завданнями виховання. [...] Формування відношення і інтересів є головною метою профінформаційної роботи. Вибір професії можливо здійснювати, використовуючи матеріали профконсультації. Але при цьому професійне самовизначення відбуватиметься на основі неповноцінних професійних інтересів, нестійкого, слабо мотивованого відношення до обраної професії» [252, с. 7]. Сьогодення вимагає від науковців та практиків, які стурбовані проблемами старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів, переосмислення змісту і цілей навчально-виховного процесу, який повинен співпадати із завданнями профінформаційної роботи з чітко визначеною пріоритетною інформацією.

Слід наголосити, що комплекс заходів у напрямі професійної інформації старшокласників повинен передбачати вирішення таких основних завдань: розкриття значущості професійної інформації про найбільш масові і потрібні певним регіонам професії; інформування про умови оволодіння тими чи іншими професіями (про навчальні заклади, умови вступу до них, предмети, терміни навчання,

кваліфікаційні перспективи тощо); формування позитивного ставлення до різних видів професійної діяльності і особливо до тих, в яких є нагальна потреба для соціально-економічного розвитку регіону і держави; формування професійних інтересів і мотивованих професійних намірів, в основі яких — усвідомлення психологічних особливостей і можливостей особистості та соціально-економічних потреб регіону і суспільства в кадрах. При цьому завдання перших двох — відображення інформаційно-довідкових функцій профінформації, а двох інших — формування виховних функцій. В процесі профінформаційної роботи ці функції виявляються у взаємозв'язку і взаємодії одна з одною.

Так, цілеспрямоване формування інтересів і відносин особистості передбачає опанування старшокласниками довідкової інформації. Зауважимо — необхідна довідкова інформація з метою активного її використання в подальшій самостійній профінформаційній роботі не може бути ефективною при нейтральному або негативному відношенні до неї. Удосконаленню функціональності управлінської інформації, її ефективності, на переконання Є. О. Клімова, сприяють: «Розробка методів формування професійної спрямованості молоді, професійних здібностей і профпридатності, вирівнювання соціального престижу різних професій, економічного й морального регулювання процесу розподілу та закріплення трудових ресурсів; розробка системних заходів із підвищення привабливості сфер матеріального виробництва і обслуговування, ефективності впливу засобів масового виховання, спрямованого на формування мотивів вибору професії; визначення системи роботи загальноосвітньої школи з профорієнтації, профконсультації, профінформації в єдності з родиною і соціально-економічними об'єктами [...]» [47, с. 35].

Отже, систему професійної інформації необхідно будувати так, щоб інформаційний матеріал був основою для формування в старшокласників необхідних знань про професії, про їх вплив на внутрішній світ, і щоб ці знання допомагали приймати обґрунтовані рішення у напрямі свідомого професійного самовизначення кожним суб'єктом освітньо-виховної системи.

Для розв'язання цієї проблеми особливого значення набуває розробка психологічних основ профінформаційної роботи, оскільки засвоєння старшокласниками різноманітної інформації, включаючи інформацію профорієнтаційного характеру, буде ефективною лише

при дотриманні певних умов. Важливо, щоб запропонована інформація була доступною, а викладення інформаційного матеріалу за змістом і формою відповідали їх можливостям при сприйманні і аналізі (спеціальна термінологія, технологічні відомості тощо), які обумовлені віковими і освітніми особливостями.

Процес формування свідомого, стійкого і адекватного відношення до певної професії відбуватиметься за умови викладу інформаційного матеріалу доступно, правдиво і всебічно, з використанням різноманітних організаційних форм (виготовлення наочностей, професіографічні заходи – екскурсії, зустрічі, бесіди, дослідництво, уроки професійної інформації тощо), для активізації сприйняття і мислення старшокласників.

Разом із тим, з допомогою органів місцевого самоврядування і місцевої влади необхідно переглянути взаємовідносини між загальноосвітньою ланкою і підприємствами, установами й організаціями, які відчують дефіцит кваліфікованих кадрів. Спільні зусилля мають цілеспрямовуватися на всебічну і об'єктивну подачу профінформаційного матеріалу, що, безумовно, підвищить ефективність виховних функцій професійної інформації. Так, наприклад, підприємства, установи чи організації, які відчують потребу в фахівцях або зацікавлені в плановому відтворенні кваліфікованих кадрів, повинні допомагати загальноосвітній школі та міжшкільному навчально-виробничому комбінату в проведенні профорієнтаційної роботи, запрошуючи для зустрічей із старшокласниками кращих представників тієї чи іншої професії. Наголошуємо, що інформаційний матеріал має подаватися старшокласникам в професіографічному і аналітичному плані. Розкриття ж тільки привабливих сторін професійної діяльності, їх соціального значення, матеріальних благ, засобів оволодіння безумовно призведе до деформації об'єктивних реалій у напрямі формування позитивного відношення і стійкого інтересу до професії, а ще гірше – дезорієнтує старшокласників у виборі та оволодінні певною професією під час навчання в загальноосвітній школі чи після її закінчення. Доказом цього є напрацювання М. Тименка який звертає увагу на упередження деформацій у вибудові професійної кар'єри: «На жаль, молоді люди, не маючи достатнього життєвого досвіду, схильні до поспішних висновків і вчинків. Зіставляючи дійсність зі своїми ідеалами без врахування досвіду попередніх поколінь, вони роблять помилки, які потрібно попередити старшим поколінням» [186, с. 16-17].

Особливого значення в профінформаційній роботі набуває уміння педагога, психолога і представника певного підприємства сформулювати стійкий професійний інтерес або зацікавленість до певного виду професійної діяльності. Для цього під час бесіди з старшокласниками в загальноосвітній школі, міжшкільному навчально-виробничому комбінаті чи безпосередньо на підприємстві представник має надавати професіографічну за змістом інформацію (соціально-економічне значення професії і виробничої технології, фактори, які обумовлюють успішність в професійній діяльності тощо).

Слід підкреслити, що представника підприємства потрібно підготувати до відповідей на елементарні запитання: чому йому подобається ця професія, які фактори впливають на його успішність у професійній діяльності та чому є люди, яким не подобається їхня професія і які не можуть досягти успіхів та власного морального задоволення при її виконанні тощо. Важливо в ході бесіди розкрити психологічну структуру професії. Варто звернути увагу на деякі проблеми. Не кожна людина, наприклад, може бути хорошим державним управлінцем, директором малого приватного підприємства, вчителем, медиком, інженером, механіком, слюсарем тощо і разом з тим отримувати задоволення від своєї праці. Кожна з цих професій має специфічні вимоги до особистості. Спеціаліст державного управління повинен мати високий рівень інтелекту, бути комунікабельним, відповідальним, уміти бачити перспективу розвитку регіону і держави та мати певні риси характеру (акуратність, пунктуальність, чесність, відповідальність, високу духовність тощо). Міркування навколо орієнтирів в обранні професії висловлюють Д. О. Закатнов, Н. В. Жемера, М. П. Тименко: «При плануванні кар'єри та виборі професії людина бажає, зокрема, розв'язати такі проблеми: переконатися, що обрана професія максимально відповідає її особливостям, уподобанням та прагненням; набутти впевненості, що проблема зміни обраної професії перед нею не постане. [...] існують певні прийоми, які дозволяють знизити ймовірність та не бажані наслідки невірного вибору професії» [169, с. II-3].

Крім того, з допомогою професіографічних елементів бесіди, старшокласникам потрібно створити умови для аналізу привабливих професій і розкриття сутності психологічної структури конкретного виду професійної діяльності, даючи при цьому можливість проаналізувати свої особистісні якості. Не завадить зусилля фахів-

ців спрямувати на усвідомлення старшокласниками того, що люди різні за індивідуальними особливостями психологічної структури, психофізіологічними можливостями, рівнем і напрямом творчого потенціалу в певному виді професійної діяльності, які значною мірою залежать від природних особливостей, освіченості, сформованого досвіду, освіти, світогляду, моральності та духовності.

«Позитивне відношення і інтерес до професії зумовлюється пізнавальною активністю особистості» [126]. При підготовці і проведенні профорієнтаційних заходів у загальноосвітніх школах та міжшкільних навчально-виробничих комбінатах необхідно враховувати психологічні умови розвитку пізнавальної активності старшокласників. Для цього треба створити старшокласникам умови для самостійного пошуку нової професіографічної інформації, що дозволить їм частково вирішити інформаційні, пошукові й дослідницькі проблеми. Прикладом може бути професіографічна екскурсія на підприємство, під час якої старшокласникам потрібно розповісти про структуру підприємства, ознайомити з матеріально-технічною базою, задіяною для виробництва кінцевого продукту, з технологічним процесом.

Важливо під час підготовки до екскурсії виділити професії, які є суспільно необхідними і максимально розкрити їх сутність та вимоги, які вони пред'являють до психологічної структури особистості. Бажано провести порівняльний аналіз рівня професійності (рівень кваліфікації, стиль роботи, результати роботи) окремої групи працівників. Така екскурсія готує старшокласників до сприймання психологічної структури особистості, до її розуміння і використання.

Підвищення рівня пізнавальної активності можна досягти з допомогою самостійних професіографічних досліджень, в процесі підготовки до яких вчителі і старшокласник повинні підготувати запитання, відповіді на які дадуть інформацію для складання професіограми, яка допоможе зробити перелік і опис загальнотрудових та спеціальних умінь і навиків, необхідних для успішного виконання певної професійної діяльності.

Про підвищення якості підготовки майбутніх фахівців засобом діяльнісного підходу наголошує І. А. Зязюн: «У філософському розумінні «діяльність» — це поєднання таких різнорідних феноменів, як знання, операції, речі, цілі, мотиви, свідомість, знаки, смисли, значення тощо. Найбільш універсальним, хоч і неповним визначенням діяльності прийнято вважати таке: це специфічна, властива лише

людині, форма активного відношення до оточуючого світу, зміст якої складає доцільну зміну і перетворення цього світу на основі опанування розвитку різних форм реальної діяльності. У сучасній парадигмі підкріплення діяльнісного підходу особистісним дозволить підвищити якість підготовки майбутніх спеціалістів через інтеграцію особистісних показників і професійної готовності. Такий синтез дозволить подолати відокремленість навчально-виховного процесу від особистості, відкриваючи перспективи його удосконалення у формуванні професійної готовності особистості» [78, с. 4]. В полі зору педагогів повинна знаходитись особистість майбутнього спеціаліста, розвиток її професійно-морального і інтелектуального потенціалів, формування установки на творчу діяльність.

Наступним завданням педагогічних працівників є активізація емоційно-почуттєво-вольових механізмів. При певній динаміці розвитку ці механізми формують ініціативність як складову характеру особистості, що дозволяє покращити самостійну пізнавальну діяльність. В свою чергу розвиток самостійної пізнавальної діяльності залежить від емоційно-почуттєво-вольових компонентів психологічної структури особистості, але їх подальший розвиток знаходиться в прямій залежності від рівня активності особистості до самостійної діяльності.

Слід зазначити, що в організації самостійного професіографічного дослідження професійної діяльності суб'єкта освіти має враховуватись функціональна залежність між емоційно-почуттєво-вольовими компонентами психологічної структури і активністю його самостійної діяльності. Завдання педагогом повинно ставитись чітко, проблемно, зрозуміло і життєво важливо, що допоможе активізувати мислення, самостійний аналіз, вибір засобів для його вирішення, стимулюватиме приплив позитивних емоцій в діях для досягнення очікуваного результату. Розглядаючи складність відносин у вирішенні проблемних задач І. Д. Бех зауважує: «Мета соціально-моральної задачі не може бути досягнута лише діями педагога, спрямованими на активне осмислення вихованцем етичних знань та відповідних ситуацій як таких, тобто відчужених від них. Діяльність щодо їх осмислення мусить вестися з позиції усвідомлення вихованцем себе, свого образу «Я»» [29, с. 257].

Для підготовки учнів до самостійного вирішення профорієнтаційних заходів потрібно подбати про необхідний мінімум знань з

психології, соціальної психології соціології, економіки. Для досягнення позитивного результату, організовуються спеціальні профінформаційні уроки при проведенні яких, використовуються певні методи навчання. С. У. Калюга, М. Л. Кондюрина, І. А. Салова та інші поділяють їх на: «[...] пояснювально-ілюстративні, або репродуктивні (бесіда, розповідь, пояснення, лекція, ілюстрація явищ і процесів, що вивчаються, засобами наочності) та інформаційно-пошукові (проблемний виклад, евристичні бесіди, диспути, методи організації дослідницької діяльності, методи спостереження, робота з навчальною та іншою літературою). Залежно від змісту матеріалу, рівня підготовленості до сприймання нової навчальної інформації, матеріально-технічної бази школи і методичної підготовленості вчителя на заняттях застосовують різні методи навчання. Поєднання їх має сприяти розвитку творчої активності школярів, активізації їх пізнавальної діяльності» [146, с. 8].

Досягнення позитивних результатів можливе при виборі і впровадженні найбільш раціональних форм і методів навчально-виховної роботи, за допомогою яких можливо максимально вирішити проблему профорієнтаційної роботи. Профінформаційна робота має розглядатись як один з необхідних специфічних елементів навчальної і виховної роботи загальноосвітньої школи і міжшкільного навчально-виробничого комбінату. У побудові системи профінформаційної роботи потрібно дотримуватись принципу наступності на різних вікових етапах розвитку особистості.

Організовувати профорієнтаційну роботу з школярами потрібно з першого до останнього року навчання в загальноосвітній школі. Залежно від віку і загальноосвітнього рівня школяра вона має набувати певних форм і змісту. Сутність профорієнтаційних заходів в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів аналізують В. М. Мадзігон, В. З. Моцак та інші: «Систематичне вивчення особистості учня в умовах роботи комбінатів проводиться на основі цілеспрямованих індивідуальних спостережень, аналізу даних лікарської комісії, анкетування, бесіди з батьками учня, оцінювання його успішності у всіх видах трудової і виробничої діяльності. Відомості про спостереження фіксуються у відповідній документації — журналі спостережень, картці інтересів, щоденнику тощо» [155, с. 135]. Одним із перших завдань профорієнтаційної роботи має бути формування позитивного ставлення до всіх видів трудової діяльності. Цей стан має

сформувати основу готовності школярів до системного вивчення і успішного опанування курсу «Основи вибору професії». На рівні цього етапу не потрібно домагатися стійких професійних інтересів, за виключенням випадків, коли учень виявляє надзвичайні здібності (фізико-математичні, суспільно-гуманітарні, художньо-естетичні тощо). Динамічний розвиток психологічної структури неможливо здійснити при формуванні професійного інтересу в пропонуваному загальноосвітньою ланкою напрямі, але педагоги, які проводять профорієнтаційну і виховну роботу, мають спрямовувати зусилля на вивчення динаміки інтересів школярів. Інтерес є каталізатором пізнавальної діяльності і водночас поштовхом для виявлення здатності школяра до розвитку та саморозвитку і формування нових здібностей, які диференціюються, вирізняються і в майбутньому стануть основою професійних здібностей.

На цій основі має розгортатись профорієнтаційна робота загальноосвітньої ланки, яка у подальшому спрямовуватиметься на розширення і поглиблення інтересів учнів за допомогою інформації профорієнтаційного характеру, яку можна збільшувати в процесі вивчення загальноосвітніх дисциплін, екскурсій на різні об'єкти регіону, а також під час зустрічей з фахівцями, бесід, диспутів, гурткової роботи, суспільно-корисної праці, профільного навчання тощо.

Під впливом профорієнтаційних заходів і зовнішніх спеціальних чинників у школярів 8-9 класів виявляється психологічна готовність до переходу на новий рівень сприймання профорієнтаційної інформації. В цей період потрібно розпочати формування груп школярів за загальним профілюючим інтересом щодо вибору професії. На даному етапі потрібно зменшувати діапазон інтересів з метою концентрації й поглиблення, що з часом уможливить позитивні результати в процесі професійного самовизначення школярів.

З учнями старших класів потрібно своєчасно розпочати процес активної пізнавальної діяльності у напрямі професіографічного аналізу різних професій. Їх потрібно навчити розглядати професії не за випадковими ознаками, а за ознаками, які мають відношення до психологічної структури особистості, оскільки аналіз певного виду професійної діяльності в майбутньому стане основою при виборі професії. Цілеспрямована пізнавальна діяльність учнів тісно пов'язана з їхнім ставленням до трудової діяльності. Це треба врахувати при формуванні позитивного відношення до певних видів і

напрямів професійної діяльності. В свою чергу це уможливляє позитивний результат при аналізі і засвоєнні старшокласниками необхідної професіографічної інформації.

Наступна умова, яка має відношення до впровадження методики профінформаційної роботи в старших класах, стосується соціально-економічної сфери її застосування. Досягнення позитивного результату засобом професійної інформації можливе за умови дотримання певних закономірностей, про що зазначають Б. О. Федоришин, С. Є. Карпиловська та інші: «Основне завдання професійної інформації не повинно залежати від місцезнаходження загальноосвітньої школи чи міжшкільного навчально-виробничого комбінату. Воно має бути разом із суб'єктом професійної орієнтації – старшокласником з його індивідуальними психологічними особливостями, закономірностями розвитку його психологічної структури, потребами і можливостями» [252, с. 23]. Але методи активної професійної інформації повинні мати дві передумови: центральне завдання та закономірності розвитку психологічної структури особистості школяра. Тому основний методичний зміст профінформаційної роботи не повинен залежати від соціально-економічних умов регіону, в якому знаходиться певний навчальний заклад. Основний методичний зміст системи і його основа може змінюватись тільки у випадку зміни і коректування завдань, мети професійної орієнтації і закономірностей розвитку психологічної структури особистості старшокласника.

Важливим є те, що основний методичний елемент системи не потрібно ототожнювати з матеріалом, який використовується в системі. Його зміст має визначатися реальними соціально-економічними умовами за місцем розташування освітнього навчального закладу. Ці умови мають враховуватись при проведенні профінформаційної роботи. Старшокласникам потрібно пропонувати професіографічні дослідження, виходячи з регіональних особливостей соціально-економічного розвитку.

У зазначеному контексті потрібно знайомити старшокласників з професіограмами і психограмами професій, які потрібні у всіх регіонах держави (вчителі, медики, будівельники, працівники сфери обслуговування тощо) та професіями, які є специфічними для певних регіонів. Для західної України – професії, пов'язані з народними промислами, туристичним бізнесом, лісовим господарством тощо. Східні регіони України потребують фахівців професій, які потрібні

для забезпечення функціонування вугледобувних шахт, металургійно-збагачувальних та металопрокатних комбінатів тощо.

Слід підкреслити, що соціально-економічні умови вносять корективи у вибір інформаційного матеріалу для забезпечення профінформаційної роботи з старшокласниками, але при цьому основою для методичної роботи є основні завдання професійної орієнтації і закономірності формування особистості. Це дозволить забезпечити педагога різноманітними методиками профінформаційної роботи з старшокласниками і стимулюватиме розвиток особистісної творчості в напрямі варіативного використання цих методик, залежно від змісту інформаційного матеріалу.

Хотілося б звернути увагу на питання престижності професій, яке вносить корективи в підбір матеріалів для методичного забезпечення функціонування системи профінформаційної роботи загальноосвітньої школи та міжшкільного навчально-виробничого комбінату. Проблема престижу професій має розглядатись фахівцями в різних аспектах: механізми престижу; розвиток ринку праці і динаміка змін; зв'язок з об'єктивними і суб'єктивними факторами тощо. На сучасному етапі розвитку суспільства дана проблема є надзвичайно актуальною, масштабність її розв'язання дозволить відносно збалансувати наявність трудових ресурсів у народногосподарському комплексі України. Не зважаючи на те, що фундаментальним вирішенням даної проблеми займається соціальна психологія, є необхідність зупинитись на тих моментах, які мають безпосереднє відношення до методики профінформаційної роботи.

Зауважимо, що престижність професії відображається на ставленні особистості до певного виду професійної діяльності, а статична кореляція престижу професії і відношення до неї особистості розвиває прямий взаємозв'язок між ними (чим престижніше професія, тим більший інтерес до неї). Треба підкреслити, що в разі, коли психологічна готовність старшокласників до оволодіння непрестижними професіями буде знаходитись на низькому рівні, це погіршить приплив та оновлення трудових ресурсів в певній галузі і активізує процес відтоку кадрів, що призведе до зменшення динаміки розвитку галузі.

Максимально розв'язати проблему престижу професії можливо тільки спільними зусиллями педагогів, органів державної влади та місцевого самоврядування, шляхом створення відповідної навчаль-

но-виховної системи, підтриманої певними соціально-економічними державними та регіональними програмами. Разом з тим, престиж професії потрібно створювати через різноманітну інформацію про неї, її технологічні основи, соціально-економічну значущість тощо.

Потрібно враховувати, що інформація може надходити до старшокласників джерелами, які не контролюються загальноосвітньою школою і міжшкільними навчально-виробничими комбінатами, що призведе до неадекватного відношення до певних професій. Цьому негативному явищу потрібно протиставити інформацію, посилену для сприймання старшокласниками, яка має бути обґрунтованою і всебічно розглядати сутність професії, її творчі можливості, вимоги до психологічної структури особистості, відображати соціальне значення тощо. Дана інформація подається в загальноосвітньому плані з врахуванням особистісних, функціональних особливостей старшокласників і порівнюється з їх можливостями, активізуючи в цьому напрямі процес самооцінки школярів.

Для того, щоб інформація була активною, дієвою і здатною протистояти формальному впливу при підготовці до професіографічних досліджень, відслідковуються професії, які мають попит ринку праці на даному етапі соціально-економічного розвитку регіону.

Отже, сьогодення вимагає від освітян і науковців допомоги старшокласникам у підготовці до свідомого професійного самовизначення за допомогою спеціально організованої навчально-виховної роботи, одним з елементів якої є професійна інформація. Вона має стати для старшокласників життєвим засобом, який на основі психологічних особливостей і можливостей проаналізує професійні інтереси і мотиви професійних намірів та підготує їх до свідомого професійного самовизначення, що, безумовно, допоможе частково вирішити соціально-економічні проблеми молодого покоління.

3.3. Професійна консультація старшокласників в умовах профільного навчання

Проблема професійного консультування старшокласників стає все актуальнішою в системі профільного навчання, спрямованого на свідомий вибір майбутньої трудової діяльності. Зокрема, на усвідомлення себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності з самооцінкою індивідуально-психологічних якостей та співставлен-

ням своїх можливостей з психологічними вимогами професії на основі «періодичної діагностики психологічного стану з метою експертної інтерпретації [...]» [33, с. 11]. Прийняття рішення – це усвідомлення своєї відповідальності за успішне виконання певної діяльності та реалізацію здібностей, саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети.

Свідомий вибір професії – необхідна передумова розвитку природної потреби людини трудитися згідно зі своїми схильностями й здібностями. При неправильному виборі професії здібності людини залишаються нереалізованими, що зумовлює духовні та фізичні незадоволення і, звичайно, це – виробничі втрати. З приводу підготовки учнів до професійного самовизначення С. М. Чистякова зазначає: «Професійне самовизначення є багатовимірним і багатоступеневим процесом, що може розглядатись багатовимірно: як серія завдань, що ставить суспільство перед особистістю, – соціологічний підхід; як процес поетапного прийняття рішень, за допомогою яких індивід формує баланс між власними перевагами й потребами системи розподілу праці в суспільстві – соціально-психологічний підхід; як процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність, – диференційовано-психологічний підхід» [119, с. 4]. Тому завданням фахівців, які займаються проблемами професійної консультації старшокласників, є розробка та впровадження в освітню практику ефективної психолого-педагогічної системи, з допомогою якої можливо максимально пізнати особистість з метою надання їй науково обґрунтованих порад щодо найбільш оптимального професійного самовизначення. Основу професійної консультації складає професійна психодіагностика, що завжди спрямована на виявлення індивідуальних психологічних складових особистості, які у подальшому співвідносяться з вимогами різних професій.

На жаль, сьогодні в психолого-педагогічній практиці профконсультаційна робота обмежується бесідами, спостереженнями та виявленням інтересів школярів, переважно пов'язаних з наступним вибором їхніх навчальних закладів після закінчення загальноосвітньої школи, що, безумовно, негативно впливає на ефективність праці. Приділяється в основному увага не аналізу психологічних можливостей особистості, а рекомендаціям щодо вибору вищих навчальних закладів. Або це консультування зводиться до пропозицій вакансій у

народногосподарському комплексі та можливостей працевлаштування, перспектив та умов праці тощо. Такий підхід обмежує основний зміст професійної консультації особистості і збіднює його. Про багатогранність цієї проблеми зазначає В. В. Чебишев: «У зміст цієї роботи входить: повідомлення учням необхідних знань про значення вибору професії, про основні види праці і професії, про вимоги, що пред'являються до працівників тощо; вивчення фізичних і індивідуально-психологічних особливостей учнів (їх інтересів, нахилів, здібностей); надання допомоги у розв'язанні проблеми вибору професії в формі індивідуальних консультацій); допомога в оволодінні обраною професією і працевлаштуванні» [291, с. 266-267].

Зазначимо, що різні аспекти проблеми консультування в системі профорієнтації особистості широко відображені в працях І. Д. Беха, Д. О. Закатнова, Н. Н. Захарова, Є. О. Клімова, В. М. Мадзігона, В. В. Мачуського, Н. А. Побірченко, В. В. Рибалки, В. В. Синявського, М. П. Тименка, Б. О. Федоришина, В. В. Чебишевої, С. М. Чистякової [69; 73; 102; 138; 145; 239; 186; 279; 291; 119] та інших.

У цих працях звертається увага на те, що удосконалення профорієнтаційної системи зі школярами повинно відбуватись на основі виявлення інтересів, схильностей, здібностей особистості з врахуванням попиту ринку праці в кваліфікованих кадрах. Тому надзвичайно актуальною є розробка і удосконалення психологічних методів діагностики тих властивостей, особливостей, якостей особистості, її психологічних функцій, які відіграють суттєву роль в формуванні професійних здібностей. Правильне використання цих методів допоможе вирішити основне завдання професійної консультації – здійснити прогностичне прогнозування доцільності освоєння різноманітних професій у поєднанні з психологічною структурою особистості. Засобами системи професійної орієнтації потрібно водночас задовольнити попит регіону в кадрах та потреби особистості, але тільки з позиції єдності інтересів регіону та особистості. Для розв'язання цих проблем необхідно правильно вибудувати систему професійної консультації.

Психологічні дослідження проблеми професійної консультації мають «активізувати розробку інтегральних показників профпридатності особистості» [102]. Це завдання потрібно вирішувати в теоретичному і методологічному плані при попередній розробці методів профконсультаційної роботи.

У процесі підготовки школярів до свідомого професійного самовизначення формується їх інтерес і позитивне ставлення до всіх видів трудової професійної діяльності. Ці умови мають розглядатися з позиції специфічних завдань системи трудового виховання і професійної інформації. Але розвиток професійних інтересів також пов'язаний з професійною консультацією, бо професійні інтереси мають розвиватися разом з самопізнанням та об'єктивною самооцінкою власних особливостей і можливостей. Дослідник проблеми професійної консультації як регулятора професійного самовизначення Н. Н. Захаров зазначає: «Консультація з питань професійного самовизначення не повинна обмежуватись лише наданням індивідуальної допомоги школярам у складанні соціально-професійних планів – вона передбачає і спільну з ними розробку програми реалізації цих планів, включаючи підвищення рівня загальної і професійної освіти підлітків, формування у них ідейних, моральних мотивів вибору професії, загальнокультурне зростання і розвиток. [...] професійна консультація в школі має свою специфіку: вона є не лише діагностичною, як наприклад, в умовах центру, а й формуючою вчителем, передусім класним керівником, який у співпраці з учнем розробляє стратегію формування його професійного самовизначення» [173, с. 147].

Успішність профконсультацій старшокласників, як правило, залежить від рівня розкриття тих психологічних і психофізіологічних особливостей особистості, які є суттєвими для майбутньої професійної діяльності. Саме на цьому етапі активізується система психодіагностичної та самодіагностичної роботи, бо саме ця умова є специфічним і центральним завданням профконсультації. Для її вирішення потрібно напрацювати, апробувати і професійно використати активні дослідження.

Вивчення психологічних вікових особливостей старшокласників з метою професійної орієнтації передбачає «аналіз і синтез різних сторін та умов життя і діяльності особистості» [287, с. 327], особливостей становлення та розвитку її професійних інтересів. Ідеться, зокрема, про успішність у навчанні, рівень вихованості, особливості впливу соціально-культурного та соціально-економічного середовища на становлення, розвиток та саморозвиток особистості – взаємовідносин в родині, в школі, з друзями та товаришами. Для цього потрібно використовувати інформацію про школяра, яка накопичується в загальноосвітній школі: медичні та педагогічні характе-

ристики, успішність, сімейне становище та особливості сімейного виховання тощо. Одержані дані слід використовувати при проведенні профконсультаційної роботи.

Про особливості пріоритетності в процесі профконсультаційної роботи говорив Б. О. Федоришин та інші: «У шкільній професійній консультації, психологічній діагностиці (виявлення і прогнозування подальшого розвитку) підлягають не знання, уміння і навички самі по собі, а психологічні можливості учня в засвоєнні знань, формуванні умінь і навиків. Важливим психологічним аспектом шкільної профконсультації є розкриття таких нахилів учнів, які мають значення для майбутнього професійного самовизначення» [228, с. 26].

Разом із тим, ефективна реалізація основного завдання професійної консультації можлива за умови конкретизації змісту та мети профконсультації, а також визначення напрямку пошуку та удосконалення її методичного забезпечення.

При організації професійної консультації необхідно вирішувати основні завдання, які знаходяться у взаємодії між собою: психологічне вивчення школяра і його «здібностей як складного утворення, яке обумовлює здатність до суспільно-корисної професійної діяльності» [243, с. 127]; аналіз психологічних структур та комплексу вимог, які певна професія пред'являє до психологічної структури особистості (психологічна структура професії); визначення шляхів подальшого розвитку особистості. Вирішення цих завдань розкриває ті об'єктивні та суб'єктивні фактори, які обумовлюють правильний вибір професії та ефективну діяльність в ній.

Крім того, при проведенні професійної консультації необхідно враховувати важливу обставину. На процес вибору професії і професійної діяльності в майбутньому впливають зовнішні фактори, які знаходяться поза особистістю: недостатня забезпеченість галузевими професійними кадрами на регіональних рівнях; недоліки в належній організації праці та управлінні трудовою діяльністю на окремих об'єктах тощо. Це, безумовно, призводить до незадоволення особистості умовами трудової діяльності, що різко знижує її працездатність та стимулює процес пошуку іншої роботи. Але в даному випадку плинність кадрів — не наслідок неправильного вибору професії, а результат впливу на особистість факторів, дію яких неможливо усунути методами професійної консультації і тим більше професійної орієнтації. Хоч механізми усунення цих недоліків знаходяться

в соціально-економічній, технологічній та адміністративній площині, вони мають бути враховані при проведенні професійної консультаційної роботи зі школярами.

Є. О. Клімов звертає увагу на комплексний характер профорієнтаційних і профконсультаційних заходів: «Проблема профорієнтації і профконсультації не може вирішуватися лише як шкільна, чи економічна, чи психологічна, чи медична, або проблема професійно-технічної освіти, чи використання трудових ресурсів. Це комплексна проблема – важлива складова більш загальної проблеми наукового управління соціальними процесами і разом з тим проблеми виховання підростаючих поколінь» [103, с. 34].

Наступна проблема – складання психологічно-педагогічної характеристики старшокласників. Це уможливить виявлення особистісних психологічних чинників: інтересів, особливостей характеру, здібностей, мотивацій, відношень тощо. Разом з тим набудуть визначення індивідуальні особливості розвитку мислення, сприймання, пам'яті, емоцій, сенсомоторики, уваги тощо. Виявлення психологічних якостей старшокласника можна використовувати не тільки для констатації рівнів професійних інтересів, а й для «прогнозування можливих напрямків їх подальшого розвитку» [293].

Професійним консультуванням виокремлюються ті відносини, моральні якості і особливості, які безпосередньо пов'язані з підготовкою особистості до професійного самовизначення: виявлення інтересу особистості до певної професії, до трудової діяльності в цілому; до окремих професій та видів трудової діяльності, окремих навчальних предметів та гуртків за інтересами.

На розвиток професійних інтересів старшокласників, на їх активність найвагомніше впливає соціум. Із допомогою професійної консультації необхідно вибудувати взаємозв'язок між професійними інтересами та відношенням до трудової діяльності в соціальному середовищі. Для цього має бути проаналізована мотиваційна сфера особистості, в якій відображається системне ставлення особистості до соціуму, до особистості. При аналізі мотивації особистості потрібно визначити рівень її розвитку і адекватності відношення до громади і до самої себе.

Важливим аспектом змісту та стійкості інтересів є їх зв'язок із здібностями старшокласників до навчальної діяльності та спеціальними здібностями (природничо-математичними, суспільно-гумані-

тарними, технологічними, художньо-естетичними, фізичними). Розвиток інтересу старшокласників до певного виду діяльності має бути підкріплений відповідними здібностями, що забезпечують механізм взаємозв'язку успішної діяльності, позитивного емоційно-почуттєвого тону із задоволенням потреб особистості.

Рівень продуктивного консультування його позитивна індивідуальна оцінка «народжують у суб'єкта особистісну модель взаємодії інтересів та здібностей» [231, с. 283]. В цій ситуації інтереси суб'єктів зумовлюють ефективність професійного консультування.

Консультативно аналізувати та оцінювати інтереси у взаємозв'язку із здібностями необхідно шляхом диференціації істинних і уявних інтересів. Істинні інтереси обумовлюються реальними можливостями особистості в успішній діяльності і є показником актуального рівня розвитку відповідних здібностей. Уявні інтереси не мають особливого значення для консультанта, оскільки їх становлення здійснюється без врахування реальних психологічних можливостей особистості.

Взаємозв'язок інтересів та здібностей відображає особистісний і функціональний аспекти профконсультаційної роботи. Тому здібності старшокласника у консультуванні мають розглядатися не тільки як психологічні особливості особистості, які забезпечують успішний вибір професії. Завдання аналізу психічних процесів особистості — отримання відповіді на запитання: «Які психологічні механізми забезпечують успішність формування знань, умінь і навичок?». Для однієї з найпоширеніших в загальноосвітній школі професії водія — це механізми зорового та слухового сприйняття, сенсомоторні реакції, особливості сенсомоторного мислення, об'єм і стійкість розподілу уваги.

Аналізуючи рівень вимог до професії водія, В. В. Ерасов особливо виокремлює ряд якостей особистості: «Водій, крім хорошого здоров'я, повинен мати ряд якостей, визначальних для його професії. [...] Увага — в процесі роботи спрямовується на різні об'єкти: органи управління, аналіз дорожньої ситуації, або на те й інше водночас. [...] Пам'ять (слухова, зорова, мускульно-рухова і змішана) — з допомогою цього виду пам'яті досягається стійке запам'ятовування. Воно уможливорює переключення механізмів управління автомобілем без зорового контролю, що досягається на уроках з практичного водіння. [...] Зорова оперативна пам'ять — дає можливість орієнтуватися в дорозі [...]. Аналітичні й виконавчі дії — уміння

швидко і вірно аналізувати ситуацію допомагає водію уникнути дорожньо-транспортної пригоди. [...] Реакція – відповідна дія на ускладнення дорожньої ситуації, або небезпеку. [...] Рівновага – знаходиться в прямій залежності від стану вестибулярного апарату, зору, м'язово-суглобного відчуття, чутливості шкіри. [...] З емоційним станом водія, що супроводжує трудову діяльність, пов'язані всі психічні процеси» [227, с. 16].

За допомогою аналізу психічних процесів потрібно знайти співвідношення між особистісними властивостями і якостями, що може виявити взаємодію функціонального і особистісного аспектів.

Але після визначення завдань потрібно знайти способи їх практичного вирішення в профорієнтаційній роботі у цілепокладанні діалектичного цілісного вивчення особистості.

Профконсультація потребує виявлення особливостей певних психічних процесів особистості на етапі переходу від діагностики констатуючого характеру до прогнозуючої психодіагностики. При такому підході професійна консультація досягне не тільки профконсультаційного, а й педагогічного виховного ефекту, оскільки особистість «є не тільки предметом психології, а і предметом філософського, суспільно-історичного пізнання [...]» [128, с. 227].

До необхідності вивчення профконсультантом функціональних особливостей психіки особистості в процесі профконсультації і профвідбору привертає увагу Б. О. Федоришин: «Аналіз всіх видів трудової діяльності людини показує, що увага є тією функціональною особливістю психіки, яка забезпечує умови для оптимальної і активної взаємодії особистості із середовищем. При такій взаємодії рівень «інформативності» об'єкта залежить як від самого об'єкта (об'єктів і технології професійної діяльності), так і від особливостей особистості, взаємодіючої з об'єктом, особливостей психологічних функцій, психологічних станів, рівня знань, умінь, навиків тощо. Сприйнята інформація має бути донесена до свідомості особистості, стати фактом її свідомості. Звідси увага визначається як функціональна складова свідомості, що спрямовує її на джерело значущої для особистості інформації, забезпечуючи оптимальну і активну взаємодію особистості з середовищем» [279, с. 139].

Проаналізуємо приклад розв'язання профконсультантом однієї проблеми в ситуації профвідбору старшокласника на професію водія автотранспортних засобів категорії «С» в двох варіантах.

Перший варіант. Учень показав низький результат стійкості та розподілу уваги. Разом з тим, проявляє інтерес до цієї професії і не має медичних протипоказань щодо її вибору. Виявлені в процесі професійної консультації показники стійкості та розподілу уваги самі по собі є серйозним протипоказанням для вибору даної професії.

Орієнтовний висновок: «Медичних протипоказань не виявлено, але в результаті профдіагностичного дослідження розподілу уваги встановлено, що його психологічні можливості не відповідають вимогам професії. Оволодіння даною професією старшокласнику не рекомендується. Він потребує переорієнтації на іншу професію».

Особливістю другого варіанту є необхідність продовження аналізу за іншими напрямками: вплив вікових особливостей школяра на розвиток певного професійного інтересу; зміст і мотивація інтересу, його стійкість, причини, які обумовлюють цю стійкість; формування особистості школяра; вплив соціокультурного оточення; виявлення особливостей характеру поведінки. Такий профконсультаційний аналіз буде на користь учню. Під час аналізу може виявитися, що: родина учня має автомобіль і він періодично водить його під керівництвом батька; родина не приділяє дитині достатньої уваги; недостатня педагогічна увага спричинила імпульсну поведінку, спрямовану на якнайшвидше задоволення своїх потреб тощо.

Орієнтовний висновок: «Низький рівень стійкості та розподілу уваги, викликаний особливостями поведінки школяра. У нього не сформовані уміння і навички внутрішньої мобілізації для вирішення поставлених перед ним завдань. Але, враховуючи результати поглибленого аналізу, вважаємо за необхідне посилити спеціальний вплив на школяра з урахуванням стійкості інтересу. Він може стати водієм при умові активізації процесу самовиховання, стимулювання дій самоаналізу».

Цей висновок розкриває необхідність і можливі шляхи реалізації особистісно зорієнтованого підходу при проведенні професійної консультації та аналізі окремих психічних функцій. Він відображає зв'язок трьох груп завдань професійної консультації: аналіз особистісного потенціалу; співвідношення психологічної структури особистості і вимог професії; рекомендації відносно розвитку професійної придатності учня.

Зазначимо, що при аналізі психологічної структури особистості виокремлюються структурні елементи, які співвідносяться з вимо-

гами професійної діяльності. Це уможливується після виявлення відповідних вимог до професії.

Зіставимо психологічну структуру особистості та професії. У психологічній структурі особистості виділяються суттєві сторони і елементи, які порівнюються з вимогами професії до психологічної сфери особистості. При цьому потрібно зберегти цілісність психологічної структури особистості. Крім цього, профконсультаційну психогруму потрібно привести у вид, який дасть можливість зіставити її з наявними та перспективними можливостями особистості. Вирішення цього завдання проблематично відображається на змісті профконсультаційної роботи.

Старшокласник не задіяний в професійній діяльності, оскільки його трудова діяльність виявляється в навчанні. Внаслідок цього він не може розвивати і проявляти професійні здібності. На даному віковому етапі завданням професійної консультації має бути допомога школяру у виборі професії чи напряму професійної діяльності. Але на цьому етапі школяр не проявляє свої професійні здібності, бо вони в нього не сформовані. Навіть в умовах профільного навчання старшокласників у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах не завжди професійні здібності мають відношення до майбутнього професійного самовизначення. В цьому випадку є розрив (проміжок) між спрямованістю особистості і структурою професійної діяльності. «У професійній діяльності певних фахівців (пілот, водій хірург, токарь-фрезерувальник тощо) важлива координація рухливості обох рук. Виконання ними професійної дії залежить від точності, швидкості, чіткості та скомбінованості сенсомоторних реакцій. Але сенсомоторна координація (чіткість, точність рухових дій) самі по собі не є професійними здібностями, оскільки професійна здатність починає виявлятися тоді, коли сенсомоторна діяльність наповнюється професійно-технологічним змістом» [228, с. 18]. Професійно-технологічний зміст у різних фахівців неоднаковий. Тому загальний для всіх фахівців психологічний механізм реалізується в різних професійних здібностях. Сенсомоторні механізми, що є загальними для всіх фахівців, мають специфічний розвиток залежно від того, яку роль вони виконують в структурі професійних здібностей і наскільки стануть складовими елементами професійних здібностей. Рівнозначно це стосується структури як не лише сенсомоторики, а й інших психічних процесів і явищ.

Професійна консультація необхідна для узагальнення психологічних можливостей професій з урахуванням психодіагностичних передбачень розвитку і саморозвитку особистості. На цій основі виникає можливість визначитись у напрямках професійного поступу учня, починаючи з допрофесійного періоду та в період професійного самовизначення.

Варто виокремити звужений психодіагностичний комплекс, що уможливить визначення напрямів професійного вибору учня в широкому спектрі професій, які об'єднані загальними вимогами його психофізіологічного комплексу. Диференціація професій знаходиться в прямій залежності від досвідної (інтелектуальної, почуттєвої, вольової) активності учня, його психофізіологічних установок на певний тип професії.

При співставленні психологічної структури особистості, особливостей виявлення психологічних функцій і професіографічної інформації виявляються передумови формування професійних здібностей. Але треба мати на увазі, що ці здібності формуються в процесі професійної діяльності, в яку вступає особистість з ексклюзивними індивідуальними психологічними особливостями. В процесі формування особистості потрібно враховувати фактори, що впливають на формування спеціальних професійних здібностей (стан серцево-судинної системи, нервової діяльності, антропологічні дані тощо) за видами діяльності.

Особливого значення набуває проектування професійних здібностей, які розвиває особистість, визначаючи шляхи і способи удосконалення психологічного механізму, які є основою перспективних професійних здібностей і мають безпосереднє відношення до прямої професійного самовизначення особистості. На даному етапі профконсультаційної роботи формуються проєктивні рекомендації відносно напрямів і способів професійного самовизначення особистості з урахуванням похибки на «включення особистістю механізму захисту — деритуалізації» [144, с. 29] .

Психологічні механізми професійних здібностей змінюються в напрямі загального удосконалення під впливом процесу діяльності. Наприклад, розподіл уваги інженера атомної електростанції і викладача має загальні функціональні властивості. Разом з тим, їх специфічність виявляється в залежності від технологічного змісту діяльності.

Розвиток уваги є специфічною особливістю, що формується в старшокласника під час оволодіння професією. Створення умов для оволодіння професією учнем уможлиблює формування певних індивідуальних якостей його уваги, які впливатимуть на формування спеціальних професійних здібностей. «Увага дає вчителю змогу: відібрати значущі для нього об'єкти, не реагувати на все, а діяти вибірково й розсудливо; вміти зрозуміти стан іншої людини; здійснювати регуляцію й контроль за ходом взаємодії, дотримуватися надзавдання на кожному її етапі; здійснювати рефлексію, бачити себе очима дітей, усвідомлювати недоліки власної поведінки, що негативно впливає на характер взаємодії; увага є інструментом встановлення педагогічного контакту, адже зосередженість на інтересах учнів, вияв уваги до них сприяє розвитку гарних стосунків» [183, с. 133]. Від попереднього рівня розвитку загальних здібностей залежить процес професійної адаптації суб'єкта [час адаптації, ефективність адаптації (психологічні і фізіологічні затрати), перспективність і ефективність формування робітничого стереотипу].

При проектуванні професійних здібностей з урахуванням загальних властивостей, особливостей і здібностей старшокласника слід керуватися профконсультаційними завданнями, що пов'язані з визначенням конкретних профконсультаційних рекомендацій щодо розвитку його загальних здібностей, компенсаторних механізмів в його функціональній структурі. Ці рекомендації реально спрямовують учня на удосконалення його психологічних можливостей. В цьому випадку профконсультаційні рекомендації пов'язані з аналізом різних видів щоденної діяльності учня, включаючи й навчальну.

Враховуючи аналітичний підхід до значущості професійної консультації, підкреслимо, що:

1. Практична реалізація професійної консультації буде ефективною коли в учня переважатиме висока стійкість професійного інтересу, який не дасть можливості переключатись йому на інші види діяльності та дозволить максимально реалізувати свої здібності. Разом з тим, продуктивність професійної консультації знаходиться в прямій залежності від вірно вибудованої системи професійної інформації.

2. Сучасна загальноосвітня ланка не має можливості використовувати наявні і необхідні психологічні методики, які необхідні для виявлення і оцінки у старшокласника рівнів розвитку певних психоло-

гічних функцій. Є потреба в підготовці психологів і педагогів для проведення профконсультаційної роботи на психодіагностичній основі.

3. Профконсультаційна робота із старшокласниками має проводитися при допомозі педагогів-профконсультантів із використанням різних методик (спостереження за діяльністю та розвитком, вивчення результатів діяльності, анкетування, складання і аналіз психолого-педагогічних характеристик тощо) у яких вони компетентні. Процес вивчення динаміки фізичного і психологічного розвитку здійснюється у взаємодії з старшокласниками і допомагає змодельовувати їхні характеристики та спрогнозувати перспективні можливості і тенденції подальшого розвитку у вигляді прогностичної характеристики. Учень в процесі профконсультації навчається в динаміці темпу та напрямку професійного розвитку, які обумовлюються зовнішніми і внутрішніми причинами.

Профконсультаційна спрямованість педагогічних методів залежить від розуміння педагогом завдань професійної консультації, від його вміння аналізувати психологічну структуру учня та узгоджувати отриману інформацію із професіографічним матеріалом. Для цього йому потрібно ретельно вивчити пізнавальну, аналітичну та прогностичну складові його наявного досвіду із пропозицією перспективного поступу.

4. Шкільна психологічна діагностика базується на кількості і якості засвоєних школярами знань, вікових характеристичних особливостях розвитку відповідних психофізіологічних механізмів. Високий рівень успішності школяра уможливорює визначення ступеню розвитку його психологічних механізмів. Слід врахувати при цьому важливу обставину, що низький рівень успішності не завжди буде правдивим показником відсутності відповідних здібностей, бо він може залежати від таких чинників, як: недостатній розвиток відповідних здібностей; відсутність інтересу до певної діяльності при наявності відповідних здібностей; відсутність умов для здійснення діяльності; помилки чи недостатня увага педагогів до інтелектуального і почуттєвого розвитку школяра тощо.

У загальноосвітній школі та міжшкільному навчально-виробничому комбінаті завданням професійної консультації має бути не лише констатація рівня засвоєння знань, умінь і навичок, а й виявлення психологічних можливостей школяра в оволодінні знаннями, уміннями і навичками. Важливим у професійній консультації є розкрит-

тя схильностей, які мають безпосереднє відношення до професійного самовизначення школяра. В цих ситуаціях учитель-профконсультант повинен бути відповідно підготовлений до ефективної співпраці із школярем.

3.4. Професіографічна діяльність школярів

Важливим чинником в освітній практиці та психолого-педагогічній науці є наявність довгострокової, поетапної програми виховання та навчання шкільної молоді. Така програма дозволить не лише формувати особистість із широким професійним світоглядом і майстерністю, знанням політехнічних основ сучасного виробництва, здатну швидко і ефективно орієнтуватись у професійній політиці певної галузі, а при необхідності – й суспільства в цілому, а й через працю розвивати інші позитивні загальнолюдські якості, які необхідні для налагодження гармонійних міжособистісних та міжсуспільних відносин. Це означає, що педагоги і психологи в першу чергу мають допомогти школярам підготуватися до повноцінної праці, до самозабезпечення себе в соціумі, а при необхідності – й до зміни видів трудової діяльності. Безумовно, це вимагає від фахівців кваліфікованого підходу до вибудови навчально-виховної системи, спрямованої на становлення і розвиток майбутнього професійного потенціалу країни з традиційною орієнтацією на узагальнення, аналіз та примноження попередніх позитивних здобутків старших поколінь у всіх видах і напрямках трудової діяльності.

Ключове місце у вибудові системи виховання належить вихователю, який спрямовує особистість на шляху поступу. З цього приводу відомі висновки І. Канта: «Людина може стати людиною лише шляхом виховання. Вона — те, що робить з неї виховання. Слід зауважити, що людина може бути вихована лише людиною — людьми, які отримали виховання. Тому недоліки в дисципліні й навчанні деяких людей роблять їх у свою чергу поганими вихователями своїх підопічних. Якби коли-небудь за виховання взялась особа вищого порядку, тоді дійсно побачили б, якою може стати людина. [...] ми бачимо, як правителі більшою мірою турбуються лише про себе і не беруть участі у важливих дослідженнях, спрямованих на виховання з метою наближення людини хоча б на крок до досконалості» [93, с. 401].

Вирішення навчально-виховних завдань тісно пов'язане з налагодженням системи професійної орієнтації, яка має поєднати в собі комплекс психолого-педагогічних, методологічних і методичних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу вибору професії і працевлаштування молоді відповідно до інтересів, нахилів і сформованих здібностей з урахуванням потреб регіонів у спеціалістах всіх сфер суспільної діяльності.

На свідомому і стійкому виборі професії, важливості логічного морального обґрунтування професійних планів наголошував у своїх працях Є. О. Клімов: «Вибір професії – один із етапів розвитку суб'єкта діяльності. Особистісні професійні плани – психологічний регулятор професіоналізації особистості. Свідомий і стійкий вибір професії можливий лише на базі широкого орієнтування: а) у світі професій; б) в основних групах професійно-важливих особистісних якостей; в) в основних групах професійних навчальних закладів; г) в основних вимогах до правильного вибору професії і основних видах помилок вибору. Особистісні професійні плани мають бути логічно і морально обґрунтовані, спираючись на реальні здібності, захоплення і в якості структурних компонентів включати уявлення: а) про систему завдань; б) про шляхи й засоби досягнення найближчої мети; в) про зовнішні і внутрішні умови їх досягнення; г) про запасні варіанти професіоналізації; д) загальні уявлення про предмет, завдання, знаряддя в умовах праці, що обираються» [104, с. 79].

Однією з ефективних форм професійної орієнтації шкільної молоді в загальноосвітніх навчально-виховних закладах та міжшкільних навчально-виробничих комбінатах є професіографічне дослідження з цілеспрямованим самостійним пошуком інформації про певну професію чи групу професій. У процесі професіографічних досліджень складається профорієнтаційна характеристика відповідної професійної діяльності згідно з певними вимогами. Таке дослідження забезпечує формування достатнього рівня пізнавальної активності школярів, їх ініціативності на рівні евристичного пошуку, а також сприяє розвитку самоорганізації як визначальної якості особистості [34, с. 10] у професійному самовизначенні. Одержана школярами інформація є перспективною у плані її розширення і поглиблення, забезпечує розвиток здатності до аналізу, критичного осмислення, самостійного пошуку потрібних відомостей тощо. Оволодіваючи певними знаннями, школяр має змогу саморозвивати

своє ставлення до тієї чи іншої професії, її вимог до людини, що, у свою чергу впливає на «формування її психологічних цінностей, на розвиток ціннісних орієнтацій, інтересів та намірів особистості» [83] у напрямі вибудови власної професійної траєкторії.

Складовою інструментарію в професіографічному дослідженні є професіограма. На завдання професіограми звертають увагу В. М. Галицький, О. В. Мельник, В. В. Синявський: «Професіограма — документ, в якому подано комплексно систематизований і всебічний опис об'єктивної характеристики професії і сукупність її вимог до індивідуально-психологічних особливостей людини. Зміст і обсяг професіограми залежить від мети, з якою проводиться вивчення професії. Такою можуть виступати: профорієнтація і профконсультація, профвідбір, професійне навчання, раціоналізація режиму і умов праці» [259, с. 170].

Учень потребує опосередкованого психолого-педагогічного супроводу в процесі самостійного дослідження професії засобом літературних джерел, спостереження за роботою представників певних професій, бесіди з професіоналами чи професіографічних зустрічей. Одержання відомостей про перспективи професійної кар'єри, поряд з визначенням своїх індивідуальних можливостей, допомагають учню свідомо визначати відповідність даній професії.

Слід зазначити, що самостійність пізнавальних дій школярів у ході професіографічної діяльності «активізує потребнісно-мотиваційну та операційно-технічну сфери особистості» [244], що забезпечує достатній рівень підготовленості до свідомого професійного самовизначення школярів. У процесі такої діяльності виконується два завдання: профінформаційне (одержання необхідної і достатньої інформації), а також виховне (розвиток і саморозвиток впевненості у власних можливостях на шляху вирішення життєвих завдань), що у кінцевому підсумку впливає на формування готовності школярів до самостійного вирішення наступних важливих завдань.

Важливі завдання індивіда реалізуються «засобом особистісної установки» [286, с. 297], яка не існує сама по собі, а є складовою ієрархічної системи диспозицій. Тут слід скористатися напрацюваннями І. С. Кона: «Перший рівень її складають елементарні установки, які формуються на основі вітальних потреб і в простих ситуаціях. Такі установки є не що інше, як закріплена попереднім досвідом готовність до дії. Вони позбавлені модальності (переживання «за»

чи «проти») і неусвідомлені. Другий рівень диспозиційної структури – система соціальних установок, які володіють основними трьома компонентами (когнітивними, емоційними і поведінковими) і формуються в людини на базі оцінки окремих соціальних об'єктів і ситуацій. Третій рівень – базові соціальні установки, які визначають загальну спрямованість активності особистості. Четвертий рівень створює систему ціннісних орієнтацій, спрямованих на життєдіяльність і засоби досягнення цих завдань, детермінованими загальними соціальними умовами життя індивіда» [108, с. 67-68].

Співпрацю педагогів та школярів важливо створити відповідні умови для формування і вияву самостійності та ініціативності особистості, що дасть змогу школярам досягти запланованих вчителем результатів професіографічного дослідження.

При проведенні професіографічного дослідження доцільно здійснювати педагогічний вплив таким чином, щоб забезпечити широкий простір для самостійної діяльності шкільної молоді, активізуючи у неї почуття новизни і тим самим підвищувати рівень її зацікавленості і відповідальності за виконувану роботу, що суттєво впливатиме на ефективність виховної функції професіографічного дослідження.

Слід зазначити, що кінцевою метою професіографічної діяльності школяра є складання опису конкретної професії, її вивчення, поглиблене оволодіння знаннями та вміннями, яких вимагає дана професія та аналіз інших видів професійної діяльності. У ході роботи педагоги мають «налаштовувати учнів виявляти творчість та ініціативу під час самостійної роботи» [161] з опису, а зустрічаючись зі спеціалістами оперативно перетворювати, коригувати, уточнювати намічені на підготовчому етапі способи виявлення і одержання потрібної інформації та її обсяги.

Завдання професіографічних досліджень полягає в розкритті сутності технологічного вивчення вимог, які професія ставить до «якостей, психологічних особливостей та психофізіологічних можливостей особистості» [232] для досягнення позитивного результату у виборі молоддю людиною відповідної професії або напряму професійної діяльності. Саме тому проблема професіографічних досліджень школярів є актуальною в плані переосмислення освітньою теорією і практикою.

Варто звернутися до аналізу особливостей вибудови успішної професійної кар'єри, проведеного К. К. Платоновим і Г. Г. Голубє-

вим: «Прогноз професійної діяльності — це опис очікуваних сприятливих і несприятливих особливостей конкретної діяльності, які визначаються психологічною структурою особистості. Даний прогноз має бути максимально точним, обґрунтованим матеріалом вивчення особистості в різних видах діяльності; структурним — з аналізом труднощів і вірогідних помилкових дій особистості; віддаленим — орієнтуючим на найбільш стійкі очікувані труднощі й помилкові дії, виявлення яких можна передбачити не лише на близьких, а й віддалених етапах професійного навчання і діяльності)» [218, с. 187].

Зміст професіографічної діяльності школярів визначається метою та завданнями поетапного формування властивостей та якостей у підготовці до професійного самовизначення в певній сфері. Тому реалізація змісту професіографічної діяльності має здійснюватись у кілька взаємопов'язаних етапів.

Підготовчий етап характеризується отриманням школярами інформації про зовнішні компоненти професій певної сфери (об'єкти, зміст, знаряддя, умови праці тощо) і навчанням самостійно виділяти їх у професіях. Як правило, таку інформацію вони сприймають без усвідомлення її цінності для вибору професії. Це найбільш поверхове, когнітивне засвоєння, в результаті якого ще не виявляється суб'єктивне ставлення школярів до професіографічної інформації.

Зміст даного етапу реалізується переважно шляхом інформування школярів про професії певної сфери. Професіографічну інформацію на цьому етапі доцільно повідомляти в контексті курсів «Основи вибору професії», «Твоя професійна кар'єра» та програми трудового навчання для учнів основної школи. Але в результаті дослідження виявилось, що зміст курсів та програма надають не однакові можливості в отриманні інформації про різні професії. У відповідності до курсів і програми на вивчення різних професій відводиться не однакова кількість занять. Тому в змістовному компоненті структурно-функціональної моделі професіографічної діяльності інформування школярів про певні професії здійснюється за трьома рівнями, умовно виділеними в залежності від об'єму інформації.

Перший рівень передбачає інформування загального характеру про різновиди зовнішніх компонентів професій, тобто перераховуються види об'єктів, робіт, обладнання, інструменти та пристрої без їх характеристик; види підприємств, виробничих приміщень без характеристик параметрів санітарно-гігієнічних та соціально-еконо-

мічних умов праці тощо. *Другий рівень* характеризується інформуванням конкретного характеру. Тут відбувається ознайомлення школярів не тільки із різновидами зовнішніх компонентів професій, а й з їх параметрами. Зокрема, дається перелік об'єктів, робіт, знарядь праці із їх характеристикою; аналізуються підприємства та виробничі приміщення за санітарно-гігієнічними вимогами та соціально-економічними умовами праці тощо. *На третьому рівні* здійснюється інформування поглибленого характеру. Це, перш за все, стосується різновидів зовнішніх компонентів професій, аналізу професійно важливих якостей та властивостей робітника. Перераховуються види об'єктів, робіт, знарядь праці у сукупності з їх параметрами; називаються підприємства та виробничі приміщення, де працюють професіонали, аналізуються параметри санітарно-гігієнічних та соціально-економічних умов праці тощо. Усі параметри зовнішніх компонентів професій пов'язуються із професійно важливими якостями та властивостями робітників.

Разом із тим «ієрархічна структура процесу інформування за даними рівнями дозволяє відображати взаємозв'язок між кількісними та якісними характеристиками інформації» [237], яку отримують школярі на уроках допрофільного навчання. На першому рівні школярам пропонується такий обсяг інформації про професії, який має розвивати уяву про різновиди компонентів та їх кількість. На другому рівні до інформації про різновиди компонентів додаються відомості, що відображають конкретні якісні особливості професій, тобто наводиться характеристика компонентів через їх параметри. Нарешті на третьому рівні інформація поглиблюється за рахунок встановлення взаємозв'язків між зовнішніми та внутрішніми сторонами професій, коли конкретні параметри компонентів пов'язуються із відповідними характеристиками властивостей та якостей спеціалістів.

Таким чином процес інформування школярів має вибудовуватися за принципом концентричності. Відомості про професії при інформуванні за першим рівнем входять до відомостей при інформуванні за другим рівнем. В свою чергу відомості про професії при інформуванні за першими двома рівнями є основою відомостей при інформуванні за третім рівнем.

При розробці змісту професіографічної діяльності школярів (підготовчий етап) на прикладі «Дизайн середовища» у принциповій схемі інформування передбачаються:

- ✓ розділи та теми курсів та програми трудового навчання — «Озеленення території населених пунктів»;
- ✓ кількість годин від 34 до 68;
- ✓ інформування загального характеру першого рівня — «Квітництво»;
- ✓ інформування конкретного характеру другого рівня — «Флорист — декоратор»;
- ✓ формування поглибленого характеру третього рівня — «Озеленувач території».

Для ознайомлення з професіями різних категорій школярів, тобто для забезпечення професіографічною інформацією різних категорій хлопців та дівчат — як у міських, так і в сільських школах — має пропонуватись ідентична за кількістю та якістю інформація про професії. Наприклад:

- ✓ категорія школярів — хлопці і дівчата міських та сільських загальноосвітніх навчальних закладів;
- ✓ кількість професій для інформування загального характеру — 3;
- ✓ кількість професій для інформування конкретного характеру — 5;
- ✓ кількість професій для поглибленого інформування — 3.

Професіографічне інформування хлопців та дівчат будується таким чином, щоб при вивченні професій школярі послідовно ознайомлювалися з усіма їх характеристиками, при цьому професіографічна інформація пов'язується із змістом курсів та програмою трудового навчання. Наприклад, вивчення об'єктів праці відбувається під час ознайомлення з кресленнями виробів, видами з'єднань деталей, фізичними, механічними властивостями виробів та сировини, вимогами до якості та їх дизайнового оформлення. Відомості про зміст праці школярі отримують при опануванні механічною та ручною технологіями обробки виробів, виконанні конкретних трудових операцій та прийомів з обробки виробів. Інформування про знаряддя праці здійснюється в процесі вивчення обладнання, інструментів та пристроїв, необхідних для обробки виробів. Умови праці характеризуються при ознайомленні з організацією робочих місць. При цьому відомості технічного, технологічного, дизайнового, економічного характеру з навчальної програми доповнюються професіографічною інформацією в контексті змісту її розділів та тем.

Таким чином, на підготовчому етапі школярі знайомляться не тільки з різновидами зовнішніх компонентів професій та з їх пара-

метрами, але й з якостями та властивостями, необхідними працівникам у конкретних видах діяльності. Така побудова системи інформаційного забезпечення сприяє формуванню в школярів уявлення про професійну діяльність в сукупності її зовнішньої та внутрішньої сторін, завдяки чому створюється база для подальшого самостійного вивчення школярами професій певної сфери.

Для основного етапу професіографічної діяльності характерним є значно більша самостійність школярів, які мають свідомо визначити параметри зовнішніх компонентів професій певної сфери, дати розгорнуту їх характеристику, виявити та проаналізувати взаємозв'язки із вимогами до професіоналів.

На наступному етапі професіографічна інформація сприйматиметься школярами з усвідомленням її цінності для вибору майбутньої професії. Це – період формування об'єктивного ставлення учнів до професіографічної інформації, яка набуває емоційно-почуттєвого характеру та особистісної значущості. Професіографічна діяльність піднімається на ціннісно-орієнтаційний рівень. Змістовний матеріал цього етапу реалізується шляхом професіографічного пошуку та професіографічного аналізу інформації про професії певної сфери. «Без знання особливостей різних професій неможливо займатися ні вибором професії для кожної людини, ні відбором відповідних людей для конкретної професії. [...] У професіограмі об'єктивні особливості трудового процесу, його технологічні, технічні, організаційні й інші характеристики неначе перекладаються на мову психологічних, фізіологічних і соціально-психологічних понять. Це необхідно для того, щоб створити єдину основу для співставлення особливостей особистості і вимог професії» [227, с. 5].

Професіографічний пошук розглядається як самостійний збір школярами інформації про параметри зовнішніх компонентів конкретних професій. При цьому зміст професіографічного пошуку включає такі види діяльності школярів:

- ✓ попереднє ознайомлення з літературою про професії певної сфери;
- ✓ виділення зовнішніх компонентів у професіях;
- ✓ виявлення показників для характеристики їх параметрів;
- ✓ складання плану професіографічного пошуку із зазначенням можливих джерел інформації про професії певної сфери;

- ✓ розробка моделей документів для збору та зберігання інформації про професії (протоколи спостереження, протоколи бесід із працівниками тощо);

- ✓ безпосередній збір інформації за допомогою визначених методів професіографічного пошуку.

При складанні плану професіографічного пошуку інформації про професії враховуються показники, які характеризують параметри професій (різновиди об'єктів праці та розміри об'єктів праці) і джерела отримання інформації (вивчення каталогів та спостереження об'єктів праці).

Після закінчення пошукової роботи школярі переходять до аналізу зібраної інформації, спрямованої на виявлення взаємозв'язків між параметрами зовнішніх компонентів та професійно важливих якостей і властивостей робітників.

Зазначимо, що у процесі професіографічного аналізу школярі здійснюють:

- ✓ розподіл зібраної інформації на «окремі групи за параметрами» [84];

- ✓ групування даних про параметри за зовнішніми компонентами професії;

- ✓ аналіз значущості та типовості параметрів для даної професії;

- ✓ встановлення взаємозв'язків між параметрами зовнішніх компонентів професії та професійно важливими якостями і властивостями професіоналів;

- ✓ розподіл зібраної інформації за розділами професіографічного документа та його складання.

При складанні професіографічного документа розробляється схема професіограми, яка містить в собі інформацію про зовнішні компоненти професії із зазначеними вимогами до осіб, що збираються її отримати. У такій професіограмі виробничої характеристики професії повинні знайти відображення загальні відомості про професію (назва професії, можливі кваліфікаційні рівні в професії чи спеціальності тощо); характеристики об'єктів, змісту, знарядь та умов праці. Значне місце відводиться описові параметрів зовнішніх компонентів професії із визначенням професійно важливих якостей та властивостей робітників відповідної спеціалізації.

На заключному етапі професіографічної діяльності відбувається засвоєння школярами характеристик внутрішньої сторони профе-

сійної праці. Професіографічна інформація стосується як професійно важливих якостей та властивостей, так і особистих якостей та властивостей школярів, що сприяє формуванню уявлення про себе в ролі майбутніх професіоналів. Професіографічна інформація носить не тільки емоційно-почуттєвий характер, а й моделюючий (проекування школярами власного професійного майбутнього в контексті професій, що стає значним регулятором їх професійних намірів на практично-дійовому рівні). Тому реалізація змісту третього етапу відбувається шляхом професіографічного синтезу та професіографічного прогнозування школярами власних перспектив, пов'язаних з конкретною професією.

Зазначимо, що професіографічний синтез розглядається як цілеспрямована діяльність школярів в напрямі порівняння особистих властивостей та якостей із професійними вимогами до робітника-професіонала. Цей процес передбачає виконання таких видів робіт:

- ✓ перегруповання визначених професійно важливих якостей та властивостей на підставі структури образу професіонала, що містить «підструктури спрямованості, досвіду, психофізіологічних властивостей та якостей» [120];

- ✓ аналітико-синтетичне порівняння особистих властивостей та якостей із образом професіонала;

- ✓ гіпотетична побудова власного образу як майбутнього працівника так і професії, що вивчається;

- ✓ складання професіографічного документа.

Одержані результати дослідження дають підстави стверджувати, що найбільший ефект при професіографічному синтезі досягається, коли школярами складається часткова професіограма з характеристикою тільки професійно важливих якостей та властивостей робітників. У професіограмі фіксуються загальні відомості про професію, характеристики професійної спрямованості, необхідні психофізіологічні властивості та якості робітників, аналізується значення досвіду у професійній діяльності. Крім переліку професійно важливих якостей та властивостей наводяться конкретні приклади, що характеризують їх значення і роль при виконанні працівником своїх професійних функцій.

За результатами професіографічного синтезу школярі здійснюють прогнозування власного професійного майбутнього. Іншими словами, вони проектують для себе уявно можливі варіанти і шля-

хи професійної освіти та розвитку в контексті професії яка вивчається. При здійсненні професіографічного прогнозування важливо включати школярів у такі види роботи:

- ✓ прогнозування розвитку професії у зв'язку із модернізацією суспільного виробництва;
- ✓ визначення відповідних до прогнозу шляхів отримання необхідних знань та вмінь;
- ✓ проектування для себе шляхів розвитку тих якостей і властивостей, які необхідні для успішного опанування професії та подальшої трудової діяльності;
- ✓ планування можливого професійного росту в майбутньому;
- ✓ складання професіографічного документа з педагогічною характеристикою професії.

Часткова професіограма з педагогічною характеристикою професії має відображати: загальні відомості про професію, характеристику можливого розвитку професії у суспільному виробництві; визначення шляхів професійної освіти та професійного росту, планування шляхів розвитку професійно важливих якостей і властивостей у період навчання в загальноосвітній школі.

Включенню школярів у професіографічний синтез та професіографічне прогнозування повинне передувати опанування курсів «Основи вибору професії» та «Твоя професійна кар'єра», що мають викладатися у VIII – IX класах. Програмою курсів передбачається загальне ознайомлення школярів із професійно важливими якостями і властивостями робітників та можливими шляхами отримання професій. Низка тем відводиться вивченню психофізіологічних якостей та властивостей особистості, завдяки чому школярі мають можливість на уроках продіагностувати свої індивідуальні особливості. Опанування матеріалу згаданих курсів закладає основи для подальшого поглибленого вивчення школярами вимог професій певної сфери, що висуюються до працівників з метою прогнозування варіантів вибудови власної майбутньої професійної траєкторії.

3.5. Педагогічні засоби організації професіографічної діяльності школярів

Вирішення завдань, пов'язаних із вихованням та навчанням шкільної молоді, формуванням особистості із широким професійним сві-

тогледом і майстерністю, знанням основ ринку праці, вимагає швидких і ефективних орієнтацій у професійній політиці певної галузі, володіння достатніми знаннями, уміннями і навичками для організації креативно-продуктивної праці задля налагодження системи професійної орієнтації. Остання має поєднувати в собі комплекс психолого-педагогічних, методологічних і методичних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу вибору професії і працевлаштування молоді відповідно до інтересів, нахилів і сформованих здібностей з урахуванням потреб регіонів у спеціалістах всіх сфер суспільної діяльності.

З метою зібрання учнями об'єктивної інформації про професії до яких вони виявляють інтерес, ознайомлення з психологічними якостями працівників та властивостей суб'єктів праці, використовується професіографія. Складові професіографічної діяльності розкривають у своєму дослідженні Д. О. Закатнов, Н. В. Жемера, М. П. Тищенко: «Спостереження – це спосіб збору первинної інформації про професії. Спостереження може бути безпосереднім та опосередкованим. Безпосереднє спостереження – це процес ознайомлення з характеристиками праці, виконанням професійних завдань на робочому місці. Опосередковане спостереження – процес ознайомлення з характеристиками праці та виконання професійних завдань за допомогою секундоміра, фотокамери, відеокамери та інших пристроїв. Опитування може відбуватись у формі усної бесіди або у формі анкетування. Перевага бесіди полягає у з'ясуванні технічних питань: позитивні та негативні способи професійної діяльності; труднощі при виконанні певних завдань; вплив професії на розвиток інтересів та нахилів людини; необхідні здібності, знання та уміння для виконання роботи; психологічні якості особистості та показники здоров'я, що вимагаються» [69, с. 1-1].

Професіографічна діяльність (дослідження) є однією з ефективних форм професійної орієнтації шкільної молоді в умовах загальноосвітньої ланки (загальноосвітні навчальні заклади, міжшкільні навчально-виробничі комбінати тощо). У процесі професіографічного дослідження учні мають здійснювати самостійний пошук інформації про певну професію чи декілька професій, а результати дослідження систематизувати й усебічно описати (згідно з певними вимогами) і занести до професіограми. Специфічним для професіографічних досліджень є формування достатнього рівня пізнавальної

активності школярів у напрямі підготовки до свідомого професійного самовизначення. Цей процес сприяє розвитку самостійності як визначальної якості особистості. Напрацьовуючи навчальний матеріал і одержуючи інформацію, суб'єкт учіння формує своє ставлення до тієї чи іншої професії, аналізує її вимоги до особистості, що в свою чергу формує його психолого-педагогічні цінності і розвиває ціннісні орієнтації, інтереси, наміри тощо.

Проблема правильного вибору та ефективного використання педагогічних засобів в організації професіографічної діяльності є актуальною, оскільки від їх правильного визначення залежить рівень пізнання вимог, які професія ставить до якостей, психологічних особливостей та психофізіологічних можливостей особистості.

Успішне засвоєння школярем змісту професіографічної діяльності залежить від «доцільного підбору і диференціації психолого-педагогічних методів і форм» [97] в організації цього процесу з урахуванням притаманних їй специфічних особливостей. Йдеться про надання професіографічній діяльності статусу одного з напрямків навчально-виховного процесу в загальноосвітній ланці: передбачення не тільки розвитку у школярів професійної спрямованості, але й формування особистісних психологічних цінностей, знань та умінь самостійного вивчення професій; використання елементів пошуково-дослідницького характеру, обумовлених технологією професіографічних досліджень: пошуку, аналізу, синтезу, прогнозування тощо. «... Професіографічний матеріал дає можливість і самій людині усвідомити свої психофізіологічні якості, здібності, здійснення адекватної оцінки щодо її придатності до конкретної професії. Професіографічна діяльність вимушує людину «аналізувати» себе, «прилаштовувати» професію до себе і тим самим формувати власну професійну спрямованість» [227, с. 6].

Широкий діапазон завдань професіографічної діяльності, особливості її змісту детермінують використання різноманітних форм організації занять. Дослідження показують, що на підготовчому етапі роботи слід проводити переважно за груповою формою навчання: на курсах за вибором; уроках трудового навчання за класно-урочною системою; при проведенні професіографічних зустрічей та екскурсій згідно з шкільною програмою; групових консультацій тощо.

На основному та заключному етапах професіографічної діяльності школярів доцільне поєднання як групових, так і індивідуаль-

них форм шляхом їх об'єднання у тимчасові науково-дослідні колективи. Їх організація базується на спеціально розроблених вихідних позиціях:

- ✓ урахування індивідуальних особливостей, інтересів, здібностей та вікового розвитку школярів;

- ✓ забезпечення взаємозв'язку діяльності шкільної молоді у колективі на основі взаємодії, організації та управління. Інформаційно-пізнавальна взаємодія відбувається через отримання, передачу та обмін інформацією в процесі спільного дослідження професій. Організація забезпечує діяльність як колективу в цілому, так і кожного з учасників зокрема. Управління передбачає своєчасний контроль результатів та коригування змісту, форм та методів професіографічної діяльності школярів;

- ✓ стимулювання діяльності шляхом виконання кожним учасником ролі не тільки «одержувача», але й «передавача» інформації в ході дослідження, обміну набутим досвідом тощо;

- ✓ багатоперспективна спрямованість діяльності за рахунок об'єднання у колектив дослідницьких лабораторій (2–8 учасників), напрями діяльності яких визначаються професійними інтересами її членів до певної сфери;

- ✓ забезпечення самостійності школярів через систему індивідуальних професіографічних дослідницьких завдань.

Пропонується наступна структура та напрями діяльності тимчасового науково-дослідницького колективу:

- ✓ дослідницька лабораторія № 1: загальна професіографічна діяльність колективу; засвоєння технологій професіографічних досліджень; обмін досвідом та інформацією; конференції; групові заняття (теоретичні та лабораторно-практичні); консультації тощо.

- ✓ дослідницька лабораторія №2: професіографічна діяльність дослідницьких лабораторій; професіографічне дослідження конкретних професій певної сфери; індивідуально-самостійні заняття; професіографічні екскурсії; професіографічні зустрічі; заліки тощо.

Тимчасовий науково-дослідницький колектив може об'єднувати декілька лабораторій, які досліджують конкретні професії певної сфери, але кожна з них має свій напрям професіографічних досліджень, згідно з профілем професій.

До основних форм організації та здійснення професіографічної діяльності школярів слід віднести:

✓ групові заняття – лекції, уроки, практичні, лабораторні роботи. Учні вивчають структуру професійної діяльності, зміст і методи професіографічних досліджень, різновиди професіографічної документації. Під час лабораторно-практичних занять опрацьовуються технології і методи професіографічних досліджень;

✓ конференції – використовуються для обміну досвідом з технологій і методик професіографічних досліджень та взаємообміну інформацією щодо конкретних професій певної сфери;

✓ консультації – проводяться як для всього колективу і дослідницьких лабораторій, так і для окремих учнів;

✓ індивідуально-самостійні заняття – практикуються при підготовці школярів до професіографічних досліджень при складанні професіограм та виконанні курсової роботи. Останнє виконується наприкінці заключного етапу, включає самостійне дослідження учнем конкретної професії певної сфери, опис її результатів у професіограмі з відповідним захистом;

✓ професіографічні екскурсії – наближають учнів до максимально реальних виробничих умов у поєднанні професіографічних екскурсій з професіографічними зустрічами;

✓ підбиття підсумків професіографічної дослідницької діяльності школярів – в обов'язковому порядку у формі заліку або письмового звіту та захисту одержаних результатів.

У професіографічній діяльності найбільш ефективними є дві групи методів реалізації її змісту:

✓ педагогічні методи, які вирішують завдання виховання та навчання учнів під час професіографічної діяльності;

✓ методи професіографічного дослідження професій, що адаптовані для вирішення завдань самостійного вивчення професій.

У свою чергу методи професіографічного дослідження умовно поділяються на чотири підгрупи:

✓ методи професіографічного пошуку;

✓ методи професіографічного аналізу;

✓ методи професіографічного синтезу;

✓ методи професіографічного прогнозування.

Методи професіографічного пошуку широко використовуються при самостійному зборі школярами інформації про професії певної сфери, вивченні літературних джерел, застосуванні різновидів спостереження за роботою фахівців та в бесідах з ними. Вивчення

літературних джерел уможливорює створення загальних уявлень про професійну діяльність і виявлення окремих її аспектів. Він передбачає використання:

- ✓ інструкційно-нормативних видань («Єдиний державний класифікатор професій»), серійних видань про професії певної сфери («Твоя професія», «Ким бути?», «Твоя професійна кар'єра» тощо), енциклопедичних видань («Світ професій»). В них наведено інформацію про перелік професій, історію їх виникнення та розвиток, місце та роль у суспільному виробництві;

- ✓ тарифно-кваліфікаційних довідників професій певної сфери, які містять перелік видів робіт за кваліфікаційними рівнями та вимоги до кваліфікаційних знань робітників;

- ✓ довідників професіоналів певної сфери, де характеристики робіт поєднано з характеристиками знарядь та умов праці на підприємствах, а також окреслено можливі шляхи отримання професій;

- ✓ довідників з обладнання, пристроїв та інструментів, які ознайомлюють із призначенням, будовою, принципами роботи та техніко-технологічними параметрами конкретних знарядь праці професіоналів;

- ✓ довідників для вступників до професійних навчальних закладів системи загальної середньої освіти, де охарактеризовано шляхи отримання професій певної сфери;

- ✓ спеціальної літератури профорієнтаційної спрямованості, призначеної для школярів. Дані джерела розкривають параметри робіт професіоналів, знаряддя та умови їх праці, вимоги професій певної сфери до робітників та шляхи отримання цих професій;

- ✓ літератури техніко-технологічної спрямованості, де вміщено описи технологічних процесів конкретних виробництв, техніко-технологічні характеристики знарядь праці, робочих місць професіоналів;

- ✓ видань рекламного характеру (проспектів, каталогів, альбомів), що характеризують продукцію різних підприємств або послуги, які вони надають;

- ✓ професіограм та психограм професій певної сфери, де є інформація про вимоги до робітників.

Зазначимо, що метод спостереження доцільно використовувати для вивчення об'єктів та знарядь праці у певній сфері, особливостей організації робочих місць, робочих прийомів та операцій, окремих фрагментів технологічних процесів. Разом із тим процес

спостереження за професійною діяльністю повинен відповідати певним вимогам:

- ✓ цілеспрямованості спостережень як необхідності у процесі попереднього визначення показників для характеристик компонентів професій;
- ✓ проведенню спостереження за попередньо розробленим планом, що передбачає послідовність дослідження параметрів професії як складової протоколу спостереження;
- ✓ обов'язковій фіксації результатів спостереження, яка забезпечує зберігання зібраної інформації та полегшує подальшу її обробку при професіографічному аналізі.

Саме тому з метою фіксації школярами зібраних даних про професії певної сфери рекомендуються протоколи спостережень у формі відповідних таблиць, де вказується: план спостереження (види об'єктів праці, розміри об'єктів праці, вимоги до кольорового оформлення об'єктів); результати спостереження (у професіокарту заносяться конкретні параметри професії згідно показників для їх характеристики за пунктами плану спостереження).

У процесі заповнення професіокарти увага акцентується на психофізіологічній характеристиці, а не на вивченні особистості в процесі праці. О. І. Галкіна, Р. Д. Каверіна, Є. О. Клімов й інші зазначають: «Це зобов'язує відповісти на запитання, яку роль в структурі тієї чи іншої діяльності відіграють різноманітні психофізіологічні компоненти: сенсорні процеси, розумові дії, моторика, увага, емоційний фон, а також і деякі особистісні особливості. Виявлення їх питомої ваги в структурі діяльності дозволяє визначити систему психофізіологічних вимог професії до працюючої людини як суб'єкта праці. Такий підхід дозволяє не просто розглядати особливості або індивідуальні можливості сприйняття, пам'яті, мислення й інших психічних процесів і якостей, а й визначати характер і об'єм домінуючих в роботі сигналів подразників, видів опанованого матеріалу, типів завдань, роль вербальних функцій, емоційних факторів» [86, с. 71-145].

Для забезпечення динаміки розвитку учнів у процесі професіографічних досліджень відбувається їх співпраця з наставниками. Досліджуючи психологічні умови передачі наставниками професіональної майстерності І. С. Гичан вважає: «Провідну роль у формуванні умінь відіграє мислення, яке охоплює узагальнений образ певного трудового руху. Формування уяви про рух реалізується на осно-

ві спостереження молодого фахівця за роботою наставника. Своєчасна практична демонстрація і вербальне пояснення наставника про його трудові дії стимулюють всю роботу в цілому» [51, с. 69].

Варто звернути увагу на те, що бесіди із фахівцями доцільні у випадках, коли немає можливостей виявити ті аспекти професійної діяльності, які не підлягають спостереженню. Це стосується, зокрема, доповнень та пояснень спеціалістів до параметрів об'єктів та знарядь праці, видів робіт при підготовці до праці впродовж робочого дня та по його закінченні; особливостей розумових дій фахівців; характеристик санітарно-гігієнічних та соціально-економічних умов праці; психофізіологічних властивостей та якостей особистості; шляхів отримання професійної освіти тощо. При цьому для організації професіографічної діяльності школярів, як правило, обираються об'єкти з умовами праці, які характеризуються відносно низьким рівнем шуму у виробничих приміщеннях, мають вільний темп виконання технологічних операцій і відсутність на підприємствах суворого пропускового режиму, що полегшує проведення бесід із професіоналами.

Під час організації та проведення бесіди школярів із професіоналами рекомендується дотримуватись таких вимог:

- ✓ при підготовці бесіди педагог чи психолог попередньо пояснює професіоналові та учням мету і завдання бесіди;
- ✓ під час бесіди школярі уважно вислуховують інформацію спеціаліста, не перебиваючи його;
- ✓ якщо необхідно, педагог тактовно допомагає учневі або професіоналу підтримувати розмову, роз'яснюючи зміст запитань та відповідей;
- ✓ запитання та відповіді мають бути прості й доступні за змістом і формою. Враховуючи, що професіонал, як правило, не має відповідної підготовки з психології та професіографії, а учень обмежений знаннями у тій галузі, яку він вивчає, під час бесіди бажано уникати спеціальної психологічної та професійно-технологічної термінології.

Разом із тим результативність бесіди суттєво залежатиме від наявності плану її проведення, який дозволяє оперативно вибудувати розмову та спроектувати її в необхідному напрямку. Складатися він має на основі плану професіонального пошуку, з якого вибираються ті пункти вивчення професії, які можна здійснити за допомогою бесі-

ди. План бесіди входить до протоколу бесіди, який допомагає зберегти отримані відомості про професію та полегшує їх подальшу обробку. Останні зручно вести у формі таблиці, де питання розташовані навпроти відповідей. Протокол бесіди про професію:

✓ план бесіди: «Які види виробів ви виготовляєте чи які види послуг, надаєте? Яких розмірів Ваша продукція та її загальна характеристика»? [...];

✓ відповіді професіонала [...].

Другу групу складають методи професіографічного аналізу зібраних відомостей про професії певної сфери (порівняльний та системно-структурний аналіз).

Метод порівняльного аналізу переважно застосовується для виявлення школярами значущості та типовості параметрів професії, яка вивчається. Аналітичним шляхом визначаються частота присутності кожного параметра в професійній діяльності, його значущість для результатів, частота та важливість взаємодії з ним працівника. Нетипові та незначущі для професії параметри відхиляються і не беруться до уваги. В процесі порівняльного аналізу школярі викреслюють такі параметри в документах для збору та зберігання інформації про професію.

Метод системно-структурного аналізу бажано використовувати при встановленні взаємозв'язків між параметрами зовнішніх компонентів професій та професійно важливими якостями і властивостями працівників.

Після системно-структурного аналізу всі характеристики професії систематизуються. До кожного параметру добирається професійно важлива якість або властивість робітника і оформляються:

✓ компоненти професії: об'єкт праці, зміст праці, знаряддя праці, умови праці;

✓ параметри компонентів: маленькі розміри до кількох міліметрів, крихкість деталей тощо;

✓ відповідні професійно важливі якості та властивості: гострота зору, вправність пальців рук тощо.

Методи професіографічного синтезу належать до третьої групи методів дослідження професії. Представляються вони двома методами — структурного та порівняльного аналізу. За допомогою структурного аналізу можливе чітке перегрупування професійно важливих якостей та властивостей у структуру образу спеціаліста, який

дає можливість за допомогою отриманих результатів побудувати цілісний образ робітника-професіонала, а саме: ставлення до себе; ставлення до інших людей; спрямованість ставлення до праці; професійні інтереси; професійні нахили; професійні переконання; досвід; професійні знання; професійні вміння; психофізіологічні властивості та якості; відчуття та сприйняття; увага; пам'ять; мислення; уява; рухові (моторні) якості; темперамент тощо.

Аналогічним шляхом школярами проводиться побудова власного образу як майбутнього робітника в професії певної сфери, яка досліджується.

Методом порівняльного аналізу здійснюється співставлення особистих властивостей та якостей із характеристиками професіонала. У процесі порівняння власного образу з образом робітника-професіонала визначається наявність чи відсутність тих властивостей та якостей, які необхідні для успішної професійної діяльності у певній сфері. Таким чином, школярами вибудовується образ кандидата для праці за певною професією, що фактично відображає їх можливості у майбутній професійній діяльності:

- ✓ професійно важливі якості та властивості працівника: гострота зору; вправність рук; концентрація уваги; врівноваженість тощо;
- ✓ рівень розвитку учня: високий; середній; низький;
- ✓ співвіднесення образу кандидата для праці: плюс (+) чи мінус (-).

Через те, що в професіографічній діяльності передбачене лише вивчення учнями професій, тобто без проведення професійного відбору, рекомендується рівень розвитку професійно важливих якостей та властивостей у працівника умовно вважати високим або вище середнього рівня (на підставі їх значущості для успішної праці за професією).

На підставі попереднього діагностування рівень розвитку особистих якостей та властивостей школярів може позначатися відповідно як «низький», «середній» та «високий». Наприклад, при вивченні курсу «Основи вибору професії» знак «+» ставиться у випадках високого рівня наявності професійно важливих якостей і властивостей в учня, а знак «-» — відповідно при середньому та низькому рівнях.

Для виявлення школярами своїх можливостей у майбутній професійній діяльності рекомендується розроблена система методів

прогнозування розвитку професій у суспільному виробництві та передбачення власного вірогідного вияву в професії.

За допомогою методу прогнозування розвитку професії учні виявляють тенденції можливих змін у параметрах об'єктів, змісту, знарядь та умов праці у зв'язку із науково-технічним прогресом, інтенсифікацією інформатизації та комп'ютеризації виробництва напрямками та темпами соціально-економічного розвитку регіону та суспільства. З цією метою організовується вивчення прогнозів у галузі техніки та технології відповідного виробництва. Подібна інформація найчастіше буває у періодичних виданнях техніко-технологічної спрямованості окремої галузі: «Автомобільний транспорт», «Швейне виробництво» у виданнях з питань новітніх технологій та технічного обладнання; «Нові комп'ютерні технології» у виданнях, присвячених новинкам комп'ютерної інженерії, рекламі оргтехніки, зварювального обладнання тощо; «Економіка України» та «Експрес-новини: наука, техніка, виробництво» у виданнях з питань розвитку економіки виробництва. Внаслідок пізнавальної аналітико-синтетичної діяльності школярі, за необхідності, вносять зміни до професійно важливих якостей та властивостей робітників відповідної спеціалізації, а також корективи в образ кандидата для праці у певній сфері.

Метод прогнозування власного професійного розвитку дає учням можливість визначити для себе оптимальні варіанти набуття професійної освіти з урахуванням прогнозу вірогідного розвитку професії. Відповідно система загальної середньої освіти (міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні навчальні заклади тощо) має максимально задовольнити потреби та забезпечити умови для отримання майбутньої професії школярами.

Заключним етапом прогнозування власного професійного розвитку є проектування шляхів професійного зростання в майбутній професії. Це стосується підвищення кваліфікації, отримання додаткової спеціальності або вищої освіти за обраним напрямом діяльності. Одержані результати професіографічного прогнозування заносяться школярами до професіограми (комплексно-систематизований і всебічний опис об'єктивних характеристик професії і сукупність її вимог до індивідуально-психологічних особливостей особистості).

Професіографічне дослідження має передбачати широке використання педагогічних методів, але перевага тим чи іншим методам надається у залежності від завдань дослідження. Зокрема, розпо-

відь, лекція, ілюстрація, демонстрація необхідні при інформуванні підлітків про особливості професій певної сфери на підготовчому етапі, а вивчення технології професіографічних досліджень здійснюється на основному та заключному етапах. Письмові вправи найефективніші в процесі закріплення набутих знань про зовнішні компоненти професій певної сфери, про технологію здійснення самостійних досліджень професій, а також при формуванні вмінь застосовувати набуті знання на практиці.

Для стимулювання та мотивації професіографічної діяльності школярів дієвими виявились пізнавальні дискусії, профорієнтаційні ігри, вікторини. Наприклад, під час дискусій на теми: «Виховання особистості та стабілізація на регіональному та державному ринках праці» і «Професія та розвиток суспільства» проблематика впливу соціально-економічного та науково-технічного розвитку суспільства на розвиток професії та рівень професіоналізму стимулює інтерес школярів до вивчення можливостей власного розвитку у контексті професії. Індивідуальне та фронтальне усне опитування, письмовий контроль в основному дають високі результати при застосуванні на уроках, а тестування, анкетування, спостереження за роботою школярів раціональне на всіх етапах професіографічної діяльності.

Під час формування проміжних результатів професіографічних досліджень варто враховувати окремі висновки в дослідженнях У. Р. Кала, В. В. Раудик. Вони звертають увагу на тяжкі життєві моменти учнівської молоді, подолання яких відбувається завдяки внутрішнім резервам психофізіології особистості: «... труднощі, тимчасові поразки, послаблення мотивації можливі в будь-якій діяльності. Відповідно неможливо уникнути і стресових ситуацій. Переборювання подібних ситуацій може відбутися засобами саморегуляції і не повною мірою усвідомлено» [89, с. 38]. Результативність цього процесу позитивно впливатиме на подальшу вибудову професійної кар'єри.

Вищевикладене дає можливість стверджувати: професіографічна діяльність (дослідження) є ефективною складовою професійної орієнтації шкільної молоді в умовах загальноосвітньої ланки, спрямованої на формування достатнього рівня пізнавальної активності школярів у напрямі підготовки до свідомого професійного самовизначення, що в свою чергу формує його психологічні цінності, розвиває ціннісні орієнтації, інтереси, наміри тощо; успішне засвоєння школярем професіографічного змісту залежить

від підбору психолого-педагогічних методів і форм в організації цього процесу (поєднання групових та індивідуальних форм шляхом їх об'єднання у тимчасові структуровані науково-дослідні колективи зі своїм напрямом досліджень згідно профілю професій і методів виховного та навчального характеру, які адаптовані для вирішення завдань самостійного вивчення професій тощо); результативність професіографічної діяльності залежить від структурованого плану її проведення та фіксації зібраних даних у протоколах спостережень; необхідність коригування системи методів прогнозування розвитку професій у суспільному виробництві та власного вірогідного розвитку в професії; система загальної середньої освіти має максимально задовольнити потреби і забезпечити умови для отримання професії та допомоги учневі в прогнозуванні професійної траєкторії через систему неперервної освіти з урахуванням стану ринку праці.

Висновки до третього розділу

1. Соціальне середовище, в якому здійснюються профорієнтаційні заходи, спрямовує молодь на свідомий вибір професії із закріпленням людини на певному робочому місці. Цей процес налагоджується: обґрунтуванням аналітиками, економістами та статистами прогнозу наявності робочих місць для відпрацювання профорієнтаційних заходів; систематизацією знань про всі професії через наукову професіографію і знання вимог до людини певної професії; аналізом та синтезом знань про особистісні інтереси і здібності учнів та їх систематизацію; відповідністю особистісних якостей та вимог професії; відповідністю навчальних закладів системи загальної середньої освіти вимогам громади, суспільства і держави в цілепокладанні підготовки молоді до життя в реальному соціально-економічному середовищі.

2. Система загальної середньої освіти потребує впровадження в освітню практику нового змісту навчально-виховної роботи, оскільки разом з отриманням загальноосвітніх знань є нагальна необхідність готувати молоде покоління до професійної діяльності. Потребує розробки державна і регіональні соціально-економічні програми з відповідним державно-регіональним фінансуванням, що уможлиблює через кваліфіковану працю молоді одержування нею належ-

ної зарплатні для задоволення своїх потреб. Це вимагає ініціювання та підтримування інтересу в учнів до різних видів професійної діяльності. Досягається це належною організацією навчально-виховного процесу, починаючи з викладання основ наук, стимулювання і розвитку інтересу до потрібних суспільству і громаді професій засобами викладання певних навчальних дисциплін та створенням спеціальних концепцій, спрямованих на пропаганду, матеріальне заохочення та закріплення на цих ділянках роботи майбутніх фахівців.

3. Організація навчально-виховного процесу загальноосвітньої ланки спрямовується у напрямі опанування школярами загальноосвітніх знань, а також знань, умінь і навиків професійного характеру та психологічної готовності їх практичного застосування. Набуває необхідності переосмислення організації навчально-виховного процесу шкільної молоді у напрямку підготовки її до майбутньої професійної діяльності. Потребують змін критерії та показники результативності загальноосвітньої ланки, які мають відображати як інтелектуальний рівень підготовки учнів, так і рівень підготовленості до процесу соціальної та професійної адаптації на певних вікових етапах розвитку особистості.

Завданням профінформаційного комплексу як елементу структури професійної орієнтації, є послідовна цілеспрямована підготовка учнів до свідомого професійного самовизначення. Формування відношення й інтересів є провідним у профінформаційній роботі. Комплекс заходів у напрямі професійної інформації учнів передбачає вирішення наступних завдань: розкриття значущості професійної інформації про найбільш масові і потрібні професії; інформування про умови оволодіння професіями; формування позитивного відношення до видів професійної діяльності; формування професійних інтересів і мотивованих професійних намірів, в основі яких лежить усвідомлення психологічних особливостей і можливостей особистості та соціально-економічних потреб.

4. Потребують перегляду взаємовідносини між загальноосвітньою ланкою і підприємствами, установами й організаціями, які відчують дефіцит кваліфікованих кадрів. Спільні зусилля мають спрямовуватись на всебічну і об'єктивну подачу профінформаційного матеріалу, що безумовно підвищить ефективність виховних функцій професійної інформації. Інформаційний матеріал подається старшокласникам у професіографічному і аналітичному плані. Роз-

криття ж тільки приваблюючих сторін професійної діяльності, їх соціального значення, матеріальних благ, засобів оволодіння безумовно призведе до деформації об'єктивних реалій у напрямі формування позитивного відношення і стійкого інтересу до професії, а в гіршому випадку – дезорієнтує старшокласників у виборі та оволодінні певною професією під час навчання в загальноосвітній школі чи після її закінчення, що призведе до плінності кадрів.

5. Складання психолого-педагогічної характеристики старшокласників уможлиблює виявлення особистісних психологічних чинників: інтересів, особливостей характеру, здібностей, мотивацій, відношень тощо. Разом із тим набувають визначення індивідуальні особливості розвитку мислення, сприймання, пам'яті, емоцій, сенсомоторики, уваги тощо. Виявлення психологічних якостей старшокласника можна використовувати не лише для констатації рівнів професійних інтересів, але і для прогнозування можливих напрямків його подальшого розвитку.

При співставленні психологічної структури особистості, особливостей виявлення психологічних функцій і професіографічної інформації виявляються передумови формування професійних здібностей. Ці здібності формуються в процесі професійної діяльності, в яку вступає особистість з ексклюзивними індивідуальними психологічними особливостями. У процесі формування особистості враховуються фактори, що впливають на формування спеціальних професійних здібностей (стан серцево-судинної системи, нервової діяльності, антропологічні дані тощо) за видами діяльності.

Розділ 4

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ УЧНІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО ВИБОРУ

У розділі аналізуються педагогічний та емпіричний аспект формування готовності учнів до професійної діяльності у полікультурному середовищі; історичні передумови розвитку профорієнтації і трудового виховання учнів; психолого-педагогічний аспект підготовки учнів до свідомого професійного самовизначення; особливості організації навчання і виховання у профільній школі; зміст технологічної і художньо-естетичної освіти; освітня модель розвивального особистісного навчання; процес відтворення педагогічних кадрів і особливості орієнтації школярів на педагогічні професії.

4.1. Вплив полікультурного оточення на професійний вибір старшокласників

Людська особистість, як відомо, різновекторна не лише біологічно, за ознаками фізичного розвитку, розумових здібностей, темпераменту тощо, а й соціально, духовно й морально. У соціумі, як правило, є добро – свідомих людей, носіїв суспільних цінностей. Але є й зло – аморальних і соціально небезпечних індивідів. Поки що не маємо наукового обґрунтування, чому ці два крила життєвого лету людей у суспільстві, протилежних за духовним началом, моральними вчинками, за поведінкою і відношенням до своїх обов'язків є вічними атрибутивними ознаками, яких неможливо позбутися. Не на всі ці запитання знаходимо відповідь, та й роль різних соціальних обставин, що впливають на виховання особистості, важко порівняти і оцінити з точки зору здорового глузду.

Аналізуючи умови комплексного підходу до розв'язання проблеми виховання засобом впливу у взаємозв'язку окремих чинників, І. І. Лукинов зазначає: «Все чіткіше виявляється взаємозв'язок виховної роботи з соціальним плануванням, він стає очевидним, як тільки мова заходить про цільові функції такого планування — забезпечення працездатності колективу, всебічного і гармонійного розвитку людини, включаючи виховання соціально активної особистості. Відповідно, виховання і соціальне планування взаємопов'язані діалектично: перше є необхідною умовою процесу підготовки «усебічно розвинених і усебічно підготовлених людей, людей, які уміють робити все», друге — засобом управління цим процесом» [135, с. 334].

У соціальному складі молоді є відмінності, але в кожному суспільному прошарку можна виявити схожі риси, які визначають типові ознаки особистості, особливо коли йдеться про узагальнюючі характеристики, які відносяться до певних соціальних структур і підструктур, верств населення і груп.

Наявність схожості в учнівській молоді поряд з відмінностями в моральних, духовних та інших соціальних характеристиках дозволяє якоюсь мірою «виявити джерела й засоби їх виховання, розвитку, формування» [300].

Певна схожість в загальних рисах соціальної структурованості тієї чи іншої спільноти індивідів вказує на однаковість сформованих у процесі розвитку потреб, і це відкриває одну з важливих таємниць «механізмів вихованості, розвитку, поступу і захоплення людини» [167].

У разі успіху цього пошуку відбувається розширення не лише меж пізнання, але й можливостей удосконалення суспільної практики, її найважливішої складової — розвитку і саморозвитку учнів. Від результатів такої роботи залежать всі інші складові їхньої життєтворчості: плідність праці, спосіб і якість життя, задоволеність запитів, благополуччя, гармонійність міжособистісних стосунків. Реальність суспільного прогресу, досягнення високих ідеалів і вікових сподівань в решті-решт визначаються саме «здатністю до освіти і самоосвіти до виховання і самовиховання особистості» [8] шляхетною, збагаченою духовністю, моральними переконаннями, удосконаленими способами і формами міжлюдського спілкування.

Суспільства у всі часи користувалися потужними засоби впливу на соціальний досвід молоді. Література, «мистецтво, суспільні цінності і погляди, історична культура» [245] та історичні традиції — все це

завжди впливало на процеси розвитку особистості, на її соціалізацію домінуванням спільних значущих якостей.

Ці впливи можуть входити в пасивне русло, або активізуватись, і, в свою чергу, підлягати глибокому аналізу на більш узагальненій основі. Пошук шляхів, які пояснюють вплив на молодь, зокрема шкільну, певних соціальних явищ не завжди простий і однозначний, не у всіх випадках піддатливий легкому знаходженню фундаментальної основи.

Характерно, що злеті у мистецтві і літературі з їх високими ідеалами можуть відбуватися в умовах деградації, кризи суспільної системи, і навпаки, на стадії піднесення соціуму мистецтво може розвиватися пасивно, в'яло, нерішуче.

Також піднесення прогресивних високих ідеалів може мати місце при загальній безграмотності основної маси населення, а зниження їх рівня може спостерігатись в період високої освіченості основної частини соціуму. Зрозуміло, що проникливий розум може виявляти ті чи інші джерела подібних парадоксів, оцінювати «міру впливу на учнів, різних факторів їх виховання» [130] (політики, мистецтва, соціальних рухів тощо). Причини в таких випадках виявляються, як правило, не просто другорядними і складними, але й закономірними.

Набуває визначеності думка про те, що найбільш глибокі, усталені, отже, й можливі у виявленні причини розвитку соціальних властивостей і якостей суб'єктів учіння виявляються не в надбудовних сферах, а в сферах економічних відносин, що становлять базисні підвалини структури суспільства.

Це певною мірою відноситься до пошуку головних, найбільш потужних джерел розвитку і саморозвитку учнів, але завжди у певному, чітко визначеному цілепокладанні. Концепція «соціокультурного впливу суспільства», яку можна змоделювати в контексті аналізу впливу економіки і праці, як факторів виховних, дозволяє виокремити дві сфери впливу виховного характеру.

По-перше, можна говорити про вплив на учнів способу життя безпосереднього «соціального оточення через інформацію про трудову діяльність і безпосередню участь у ній» [299], її стимулах, ознаках самозабезпечення тощо, яка доноситься від родини, друзів, сусідів, знайомих, через офіційні інформаційні канали (телебачення, радіо, газети тощо).

По-друге, економіка безпосередньо впливає як фактор виховання на працюючу особистість (старшокласника — учасника навчально-ви-

робничих відносин), забезпечуючи її розвитком і саморозвитком власного досвіду трудової, професійної діяльності, формуванням необхідної професійної концепції для розвитку особистості. У вимогах середовища, які ставляться до старшокласника, потрібно виділити «вплив виробничих сил, зумовлений виробничими відносинами» [236]. Виробничі сили, залежні від виробничих відносин, здійснюють на формування особистості відносно самостійний вплив. Відомо, що на початкових етапах свого розвитку промислове виробництво використовувало людський фактор за ознаками функціональної дії машини. Від людини вимагалось виконання функцій фізично-енергетичної дії машини. У сучасних умовах розгалуженості інноваційних перетворень становище змінилося. На фоні нової техніки і виробничих технологій різко зросла необхідність використання духовного досвіду особистості як вирішального фактору виробничого прогресу (інтелектуального, почуттєвого, вольового і тощо). Ймовірною ілюстрацією цього є те, що у певних напрямках інноваційного прогресу найефективнішими є інвестиції в розвиток знань, умінь, навичок, тобто кваліфікації особистості. Вимога часу полягає в тому, що ці вкладення вигідні й тоді, коли ідеться не тільки про професійні, а й про важливі соціальні показники особистості, як ціннісні набутки соціуму.

Оскільки мова йде про професійні якості, то важливо відзначити зростання під впливом інноваційного переоснащення (в т.ч. інформаційних технологій) розриву в результативності якості праці середнього і висококваліфікованого працівника.

Періодичні зміни на ринку праці ставлять певні вимоги до професійних якостей підростаючого покоління. Характерною ознакою нашого часу є швидке повернення коштів, вкладених у підготовку фахівця (певної сфери діяльності) залежно від досягнення ним високого рівня професіоналізму.

Якщо в традиційному виробництві, в якому не відбулося інноваційного переозброєння, віддача працівника з середньою і високою кваліфікацією відрізняється в декілька разів, то на підприємствах, де введені інноваційні технології вона, може бути значно вищою. Свого часу вчені-кібернетики, зокрема В. М. Глушко, аналізуючи роботу фахівців інформаційних і комп'ютерних технологій, прийшли до висновку, що результативність окремих фахівців вищого ґатунку в цій галузі приблизно в тисячу разів вища, ніж середнього. Велика різниця між фахівцями високого і середнього рівня кваліфікації спостерігається і

в різних галузях господарського комплексу. Тому важливими для нашого суспільства є розробка і впровадження в освітні системи такого змісту навчально-виховного процесу, який дозволить підготувати до життя моральну, професійну, високоосвічену особистість. Однією з рентабельних сфер життя соціуму є діяльність, яка розвиває, удосконалює та доводить до високого рівня професіоналізму особистісні якості фахівця згідно з вимогами багатьох видів професійної діяльності, особливо в сучасних нанотехнологіях.

Високоорганізоване виробництво пред'являє до молоді вимоги не лише як до працівників, а й як до високорозвинених особистостей, адаптованих до життя в певних соціальних умовах. Ідеться про такі якості, як «висока культура і висока моральність» [148], що набуваються в процесі морально-естетичного, екологічного виховання, з розвитком ініціативності, самоорганізації до самовдосконалення, саморозвитку, самоідентифікації.

Сучасне виробництво вимагає від людини високої загальної культури і моральності, бо вони набули вже сьогодні безпосереднього виробничого значення, впливаючи на продуктивність праці. В інноваційних умовах праця характеризується високою напругою, потребує точності, великих психічних навантажень. Вона не може бути ефективною без внутрішнього комфорту і душевної рівноваги. Творча атмосфера панує лише там, де працюють високоморальні, культурні, професійно підготовлені люди з гармонійними гуманістичними відносинами.

Продуктивні сили уособлюють в собі відповідні вимоги до підростаючої особистості згідно з рівнем виробничих відносин. Саме виробничі відносини, як форма і зміст розвитку продуктивних сил, впливають на особистість найбільш потужно.

За своєю природою виробничі відносини вимагають «усебічного гармонійного і вільного розвитку майбутнього фахівця» [249]. Для цього йому необхідно володіти розкриттям сутності інноваційних перетворень, що визначаються економікою і системою організації праці.

Особливу роль у професійному виборі шкільної молоді відіграють навчально-виробничі відносини, що впливають на формування особистості через працю та її зміст.

У системі загальної середньої освіти учні старших класів знайомляться з трудовим вихованням (трудове навчання та креслення, профільне навчання, допрофесійна і професійна підготовка). Але відсутність чітко організованого навчально-виховного процесу, спрямо-

ваного на суспільні і соціально-економічні відносини ставить перед педагогічною теорією і практикою важливі й актуальні завдання — подолати певну віддаленість системи підготовки шкільної молоді до професійної діяльності від реальних потреб суспільства щодо кадрів в умовах ринкової економіки. Тому прогнозування та визначення конкретних шляхів реалізації навчально-виховних завдань з трудового виховання на сучасному етапі розвитку нашої держави повинно базуватися на врахуванні потреб особистості та особливостей соціально-економічного розвитку суспільства.

Аналізуючи особливості побудови навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі, приходимо до висновку, що в сучасній школі відсутнє системне поєднання навчання з виробничою працею учнів. Академік В. М. Мадзігон зауважує: «Головними причинами, які перешкоджають розв'язанню проблеми поєднання навчання з виробничою працею школярів, були і є відсутність науково-педагогічних і політичних основ змісту і організації виробничої праці учнів, слабкий зв'язок навчально-виховного процесу з життям. Йдеться про тісний зв'язок прийнятих рішень, спрямованих на перевлаштування школи з радикальними змінами в інших сферах життя суспільства, про наповнення науково-технічним змістом сучасної школи.

Обґрунтовуючи шляхи, форми і методи поєднання змісту навчання з виробничою працею на широкому політехнічному підґрунті, необхідно, перш за все, враховувати сучасні вимоги науково-технічного прогресу про перетворення науки в безпосередню виробничу силу [...]. Ці зміни мають першочергове значення для визначення змісту неперервної освіти і обґрунтування політехнічних основ поєднання навчання з виробничою працею» [155, с. 8].

Відповідно, навчальні заклади, як одні з найважливіших суспільних інституцій держави, мають надавати старшокласникам допомогу в адаптації до нових виробничих відносин за рахунок створення умов для особистісного зростання, підвищення рівня інформованості про різні аспекти праці в сучасних економічних умовах, всіляко сприяти їх професійному самовизначенню.

Надання допомоги учням старших класів у професійному самовизначенні з боку педагогічних працівників передбачає необхідність спеціальної організації їхньої навчально-виховної роботи, що вимагає раціонального педагогічного впливу на учнівську молодь через використання сукупності відповідних психолого-педагогічних засобів.

Російський дослідник проблеми підготовки школярів до професійного самовизначення С. М. Чистякова наголошує: «Допомога учням у правильному виборі професії передбачає: отримання знань про себе і про світ професійної праці; співвідношення знань про себе і знань про професійну працю. [...] Виходячи із сутності професійного самовизначення, можна виділити основні засоби його формування: професійна інформація і просвіта; розвиток інтересів, нахилів і здібностей; професійна консультація; професійний відбір; соціально-професійна адаптація. [...] Однею з умов формування професійного самовизначення молоді є медико-педагогічна робота, яка включає в себе, поряд з медичною професійною консультацією, вирішення освітніх завдань: підвищення рівня знань молоді про фізіологічне значення праці, про самовизначення як джерело підвищення адаптивності організму і гігієнічних аспектів професійного вибору» [119, с. 6].

«Системний підхід у визначенні умов, що уможливають позитивні результати у формуванні особистісних якостей» [32], вимагає вивчення педагогічної реальності, і передусім впливу на особистість ряду визначальних факторів, що забезпечують відповідний рівень сприймання та вольової дії. Особливістю педагогічного управління професійним самовизначенням старшокласників в умовах середніх загальноосвітніх шкіл та міжшкільних навчально-виробничих комбінатів є те, що на початкових етапах об'єктом діяльності педагога може бути і окремих учень і група, що вимагає як індивідуалізації, так і диференціації профорієнтаційної роботи. При цьому слід зазначити, що для різних учнів старших класів потрібен неоднаковий час, щоб перейти від об'єкта управління до самоуправління (самовиховання), а в кінцевому підсумку до професійного самовизначення. Цей етап також має кілька стадій, бо у процесі переходу від елементів самовизначення до певного рівня самостійності відбувається багато психологічних змін у поведінці особистості.

Досліджуючи особливості організації навчально-виховного процесу в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах В. М. Мадзігон, В. З. Моцак, Д. М. Тернопольський, Г. А. Кондратюк та інші обґрунтовують особистісне і суспільне значення неперервності профорієнтаційних заходів: «Профорієнтаційна робота в комбінаті є продовженням раніше розпочатої профорієнтаційної роботи в школі. Тут вона проходить в більш активній формі в усіх напрямках. До роботи з профорієнтації, крім інженерно-педагогічного колективу, залуча-

ють також виробничі колективи базових підприємств, шкіл, відділів освіти, батьківський комітет та представників громадськості. [...] Ця робота планомірно розпочинається на початку навчального року з вступних бесід на тему «твоя майбутня професія», під час яких слід насамперед розповісти учням про значення правильного вибору професії для кожної людини і для всієї держави. При цьому треба підкреслити суспільне значення майбутньої професії, дати відомості про потреби в кадрах, можливості працевлаштування» [155, с. 40].

Процес професійного самовизначення складний і багато в чому суперечливий. З одного боку, він має враховувати інтереси, нахили, здібності особистості, а з другого — потреби суспільства у працівниках і спеціалістах певних сфер професійної діяльності. Отже, на професійне самовизначення старшокласників впливають два основних чинники — інтереси особистості і потреби суспільства. Забезпечити їх взаємодію у поєднанні інтересів покликана професійна орієнтація. У цьому контексті вона є надзвичайно важливим чинником.

Складність і багатогранність конкретної ситуації у виборі професії описує Є. О. Клімов: «Доводиться брати до уваги наступні обставини: позицію старших членів родини, які несуть безпосередню відповідальність за те, як влаштовується твоє життя; позиція товаришів, подруг, у яких підвищується увага до питань побудови свого професійного майбутнього; позиція шкільних педагогів, класного керівника, які є спеціалістами-людинознавцями; особисті професійні плани (головна мета, найближчі і віддалені конкретні завдання, шляхи й засоби досягнення життєвої мети, зовнішні і внутрішні умови досягнення мети, запасні варіанти завдань і шляхів їх досягнення на випадок виникнення непередбачених труднощів); здібності; рівень прагнення до суспільного визнання; інформованість про співвідношення орієнтації і реалізації планів; нахили, що виявляються і формуються в діяльності» [99, с. 140].

Кожен етап профорієнтаційної роботи з учнями старших класів характеризується певною педагогічною ситуацією в стосунках і діях педагога та учня. Певна стабільність змісту діяльності педагога на початкових етапах змінюється варіативністю на заключних етапах, бо зростає ефективність зворотного зв'язку із старшокласниками. Таким чином, педагогічний вплив передбачає вибір оптимальних засобів для індивідуальної і комплексної роботи педагога, але кожен етап має певну мету (складова загальної мети), зміст, план дій, організаційно-педагогічні умови, передбачає комунікативні стосунки,

оцінювання й корекцію. Тому потрібно визначати й відповідні засоби для успішної реалізації зазначених компонентів, які в цілому утворюють функціональну систему управління професійним самовизначенням старшокласників, де основоположною є головна мета профорієнтації у єдності її складових.

З метою забезпечення профорієнтаційної результативності український психолог, педагог Б. О. Федоришин пропонує здійснювати довготривалий і послідовний вплив на учнів засобами профорієнтаційного інструментарію: «Профорієнтаційна робота в школі не обмежується роботою лише із старшокласниками і лише в рамках пропонованої нами системи. Ця робота проводиться протягом усього періоду навчання і виховання школярів – від першого до випускного класу. Більше того, «впливу профорієнтаційного цілеспрямування» учень піддається і поза школою, коли школа не має можливості контролювати і спрямовувати його життєдіяльність. Мова йде про вплив сім'ї, найближчого оточення, літератури та інших видів мистецтва, зокрема кіно, засобів масової інформації» [252, с. 18]. Тому, готуючись до профорієнтаційних занять, педагог має враховувати наявні в учня знання, уміння, навички, які сформували в нього певні відношення, інтереси, установки. Це зумовлює уточнення методики і змісту профорієнтаційних заходів із старшокласниками.

Наведенні теоретичні положення можна реалізувати в практиці профорієнтаційної роботи з учнями старших класів за умови відповідної підготовки педагогів. На жаль, більшість учителів сучасної загальноосвітньої школи часто-густо лише на утилітарному рівні розуміють потреби і шляхи профорієнтації старшокласників. Наукові дослідження показують, що лише 8-12% старшокласників вказали, що на вибір їхньої майбутньої професії вплинули вчителі. Навіть педагоги, які викладають курси «Основи вибору професії», «Твоя професійна кар'єра» недостатньо володіють педагогічними засобами для формування в старшокласників готовності до вибору певного виду професійної діяльності. Це зумовлено тим, що в змісті повної загальної середньої освіти не визначено чіткої кінцевої мети профорієнтаційної роботи з учнями різних вікових груп, що є причиною слабого впливу на особистість відповідних засобів, за допомогою яких реалізують конкретні освітні завдання.

Результати досліджень дозволяють стверджувати, що при здійсненні профорієнтаційних заходів викладачі та майстри міжшкільних

навчально-виробничих комбінатів переважно обмежуються методами розповіді та бесіди, інколи організацією самостійної роботи учнів старших класів. Розповіді та бесіди базуються найчастіше на питаннях загальної характеристики професій, а самостійна робота використовується для закріплення отриманих знань. Викладачі та майстри мало часу приділяють стимулюванню інтересу до навчального матеріалу та його зв'язку з практичною діяльністю представників тих чи інших професій. Більшість викладачів у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах не достатньо володіють методами профорієнтаційної роботи на заняттях. Як зазначалося вище, на запитання: «Які методи є найбільш характерними для профорієнтаційної роботи в процесі трудової підготовки?» були одержані такі відповіді: групу словесних методів назвали 86% викладачів, наочних – 90%, практичних – 60%, гностичних – 14% і стимулюючих – 10%.

Паралельно описаним зрізам виявлено ставлення педагогічних працівників до методів, що забезпечують формування індивідуальних особливостей (якостей, властивостей, рис тощо) учнів старших класів. Аналіз даних свідчить про недостатню інформованість значної частини вчителів про розвивальні можливості сучасних методів педагогічного впливу. Багато педагогів відзначають як стимулюючий метод оцінку в журналі. Часто заняття, що передбачають формування спеціальних знань та умінь, а також навиків самостійної роботи, замінюються бесідами і розповідями. Це, відповідно, нівелює практичну спрямованість профорієнтаційної роботи.

Про низьку результативність профорієнтаційної роботи із старшокласниками свідчать протиріччя, пов'язані з особливостями професійного самовизначення учнів старших класів: між їх інтересами, здібностями та вимогами до професії, яку обирають; бажанням раніше спробувати свої сили у відповідній професійній діяльності та відсутністю таких можливостей у загальноосвітніх навчальних закладах.

Учні старших класів перед навчанням в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах дуже мало знають про обрані ними професії чи види професійної діяльності. З метою вивчення інформованості учнів ми запропонували виконати письмове завдання. Це дозволило виявити діапазон уявлень учнів старших класів про професії взагалі, для чого їм пропонувалось перерахувати назви будь яких професій, які вони знають. Передбачалось виявити інформованість і встановити частоту діапазону про ту чи іншу з них, визначити охоплювану ни-

ми сферу діяльності. Виявилося, що рівень інформованості старшокласників щодо діапазону професій невисокий.

Аналізуючи систему підготовки учнівської молоді до професійної діяльності, можна зробити висновок, що сучасні загальноосвітні навчальні заклади та міжшкільні навчально-виробничі комбінати з ряду об'єктивних та суб'єктивних причин не готові задовольнити зростаючий інтерес старшокласників до знань про відповідні сфери трудової діяльності й професії, які їх цікавлять. Ефективність у цьому відношенні шкільної освіти підтверджується даними про джерела одержання старшокласниками відомостей про зміст різних професій, що показало проведення нами опитування (розділ 3.2, сторінка 105 монографії: «... родина (батьки і родичі) 45% -1 місце; газети, журнали, інша література 21% – 2; спілкування з друзями, ровесниками 14% – 3; радіо, телебачення 13% – 4; загальноосвітня школа, вчителі 7% – 5. Отже, згідно з наведеними даними, за джерелами одержання старшокласниками профінформаційних відомостей школа посідає останнє місце. На вибір учнями майбутнього фахового напряму більш ефективно впливають інші інформаційні джерела»).

Успішне вирішення цих проблем найбільш ефективно може розв'язуватися в ході профорієнтаційної роботи, тому що в її основі – індивідуальний підхід до учнів старших класів, а метою є вивчення індивідуальних особливостей особистості й вироблення на основі цього кваліфікованої поради, що сприяє адекватному вибору профільного навчання чи напряму професійної діяльності.

Докорінні соціально-економічні зміни, що відбулися в країні протягом останніх років, не могли не вплинути на систему трудових ціннісних орієнтацій, що, в свою чергу, взаємопов'язані з мотивами вибору професії та професійною спрямованістю. Результати досліджень ціннісних трудових орієнтацій дозволили виявити помітні зрушення у цій системі.

Наведені результати констатуючих зрізів засвідчили, що самовдосконалення та самоствердження в праці й корисність суспільству раніше очолювали ієрархії ціннісних уявлень про майбутню професію. В умовах становлення ринкової економіки на перші місця висунулися матеріальна винагорода та забезпечення майбутнього (розділ 3.2 монографії: «... узагальнені дані ціннісних уявлень старшокласників про майбутню професію: корисність суспільству – 7 місце; творчий характер праці – 6; визнання колективом, однолітками – 5; можливість са-

мовдосконалення – 4; можливість самоствердження – 3; матеріальна винагорода – 2; забезпечене майбутнє – 1»).

4.2. Теоретичні засади навчання старшокласників за напрямом «Технологія і дизайн»

Особливістю розвитку соціально-економічно орієнтованих прогресивних суспільств світового співтовариства третього тисячоліття є поєднання динамічного технологічного розвитку та розв'язання проблем виховання і підготовки професійних кадрів, конкурентоспроможних на світовому ринку праці. Сучасний ринок праці потребує фахівців широкого профілю освітньої галузі «Технологія», які здійснюють художнє конструювання та оформлення речей (знаряддя праці, промислової продукції, оформлення інтер'єру тощо).

У зв'язку з цим одним із завдань системи неперервної освіти України є вибудова системи підготовки професійних кадрів з відповідною базовою освітою, кадрів, які відповідають вимогам професійної підготовки висококваліфікованих фахівців згідно з потребами сьогодення за напрямом «Технологія і дизайн».

Вітчизняна педагогічна наука має певні здобутки у визначенні шляхів і в практичній реалізації технологічної освіти, що на сучасному етапі соціально-економічного розвитку потребує наукового переосмислення. *Актуальність цієї проблеми* спонукає державні органи управління освітою і наукою, органи освіти місцевого самоврядування до створення певної освітньо-наукової системи, спрямованої на задоволення запитів школярів, максимально зорієнтованої на виявлення і розвиток здібностей особистості у напрямі майбутньої професійно-технологічної діяльності. Підґрунтям для цього мають стати проміжні результати психодіагностики особистості та вибудова на цій основі професійної кар'єри з метою успішної самореалізації в сучасних та прогнозованих умовах ринку праці.

Важливе місце в процесі виховання, навчання і професійного становлення фахівців за напрямом «Технологія і дизайн» займає система загальної середньої освіти, яка є початковою ланкою системи неперервної професійної освіти. З огляду на це, одним із напрямів у системі трудового виховання (трудове навчання, професійна орієнтація, допрофільне та профільне навчання) загальноосвітньої ланки має стати «Дизайн» (як відповідна галузь мистецтва, наукового знан-

ня, технічної естетики), представлений в змісті освітньої галузі «Технологія». Технології, мистецтво дизайну і креслення — взаємодоповнюючі складові в створенні новітніх надійних екологічно безпечних технологій з певним художньо-конструкторським оформленням у нових видах і типах виробів, що відповідатимуть вимогам суспільства щодо корисності, зручності в експлуатації, краси тощо. Безумовно, технологічний рівень, якість і дизайн виробу має відповідати стандартам міжсуспільного соціально-економічного простору.

Для досягнення цієї мети складовими змісту освітньої галузі «Технологія» мають бути навчання техніці, технологіям, основам дизайну, креслення тощо. Це спонукає науковців і практиків до розробки перспективних, практикоорієнтованих концептуальних положень, педагогічних підходів і умов, методів і засобів навчання з метою якісного наповнення змісту технологічної освіти.

Технологічна освіта включає в себе проектно-конструкторську діяльність і процес виготовлення продукції, що об'єднує в собі не лише завдання освітньої галузі «Технологія», але й образотворчого мистецтва і дизайну в цілому з метою розвитку особистості, виготовлення якісного і привабливого продукту для споживача.

У сучасних умовах вибудова в освітньо-науковому просторі України системи технологічного виховання і освіти, здатної реалізувати особистісну парадигму, є закономірним наслідком реалізації ідеї оновлення змісту навчання школярів, передбаченого концепцією профільного навчання в старшій школі і Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти. Орієнтація освіти на удосконалення процесу становлення особистості викликана передусім процесами гуманізації і демократизації в країні, кризами в технології, дизайні, екології і соціалізації особистості. Це актуалізує дослідження в напрямі профільного навчання старшокласників, а саме — розробку і застосування особистісно орієнтованих освітніх технологій для здійснення навчально-виховного процесу в загальноосвітній ланці.

Зазначимо, що структурована система державної освіти має охарактеризувати і зреалізувати єдність наступних елементів: завдання освіти на певному етапі розвитку особистості і суспільства; контингент школярів для навчання; зміст освіти; визначення форм і методів навчання з метою успішного оволодіння змістом освіти. Провідну роль у цьому процесі відіграє вчитель, якому надзвичайно важко працювати на сучасному етапі розвитку суспільства і деформованих пріорите-

тах цінностей, на що вказують В. М. Курило, В. П. Шепотько: «Внутрішня соціальна і морально-психологічна атмосфера вчительства — справа надзвичайної складності і відповідальності. Її успіх може бути забезпечений передусім зміною морального клімату суспільства в цілому, зростанням і зміцненням авторитету вчителів» [173, с. 313].

Аналіз педагогічної спадщини вказує на рівні формування змісту технологічної освіти: загальнотеоретичній (зміст, структура і суспільні функції набутого соціального досвіду та його педагогічна інтерпретація); рівень загального навчального предмета, на якому формується зміст і структура освіти за кожним напрямом профільного навчання, а, відповідно, і предмета; рівень складності і обсягу навчального матеріалу, що входить в курс навчання певного предмета тощо.

Але зміст освіти не відтворює на рівні свідомості всього світу людського життя, на що звертає увагу Р. А. Арцишевський: «Цілком очевидно, що ніякий зміст освіти не є і не може бути безпосереднім відтворенням в людській свідомості дійсності («світу людини»), оскільки взаємозв'язок між ними завжди опосередковується різними формами соціального досвіду, на основі яких і виробляється зміст освіти, як така частина цього всезагального людського досвіду, яка повинна бути засвоєна людиною в процесі її соціалізації. Але тут виникають нові запитання: яка саме частина цього всезагального досвіду і чому саме вона повинна бути представлена у змісті освіти» [10, с. 272].

Слід підкреслити, що однією з умов, що сприяє формуванню активної життєвої позиції, є участь школярів у різних видах навчальної і навчально-виробничої діяльності, особливістю якої є технологія навчання. Технологія навчання на різних рівнях освіти передбачає включення в навчальний процес наступних видів діяльності:

- ✓ реалізації освітніх програм із загальноосвітніх і спеціальних дисциплін;
- ✓ проведення дослідно-експериментальних робіт;
- ✓ підготовки і проведення інформаційних занять;
- ✓ розробки проектів освітніх програм за спеціальностями;
- ✓ вивчення особистісних і виробничо-технологічних факторів у навчально-виховному процесі;
- ✓ оцінки науково-практичного і технологічного рівня педагогічних проектів та їх значення для удосконалення педагогічних програм.

Саме ідея гармонізації різних компонентів навчально-виховного процесу на певних рівнях підготовки майбутніх фахівців потребує

поєднання в технології раціонального і емоційно-почуттєвого компонентів, колективної й індивідуальної форм роботи, інформаційних і проблемних методів навчання, творчої і пошукової методик при вивченні загальноосвітніх і спеціальних дисциплін у профільній школі.

З огляду на це багаторівнева система навчання має забезпечити старшокласникам більшу свободу вибору власної освітньої траєкторії з урахуванням рівня і динаміки розвитку здібностей, схильностей і інтересів, задаючи основний орієнтир педагогічної дії, в центрі уваги якої домінуватимуть устремління, інтереси і схильності.

Процес реалізації основних положень багаторівневої підготовки в умовах загальноосвітньої ланки виявляється, перш за все, у: включенні дисциплін профільно-технологічного курсу в загальноосвітній курс; наданні можливостей старшокласникам здійснювати самостійний пошук навчально-професійної діяльності; проведенні індивідуальних і колективних досліджень паралельно з навчальним процесом тощо. При вивченні спеціальних технологічних дисциплін обов'язково використовуються активні форми навчання: дискусії, семінари, ділові ігри тощо. В ході таких занять якісно змінюється характер взаємодії між педагогом і старшокласниками, перетворюючись із виконавського, функціонального в суб'єктивний, який дозволяє здійснювати спільну продуктивно-креативну діяльність.

На сучасному етапі розвитку педагогіки учень набуває статусу суб'єкта різних відносин і взаємодій. Звертаючи увагу на взаємодію учасників педагогічного процесу, Н. Г. Никифорова стверджує: «Сучасна соціокультурна і науково-практична діяльність учасників педагогічного процесу, спрямована на пошук методології і практики освіти з метою розвитку їх творчого потенціалу, веде до інтеграції педагогічної науки і практики, ґрунтується на принципі природовідповідності. Вона є засобом узгодження позицій педагогів-вчених і педагогів-практиків, виявляє пріоритети і потреби суб'єктів освіти і їх відповідність стандартам, визначає поле спільного творчого проектування з метою розв'язання можливих проблем і протиріч в освітній практиці, інтеграції» [160, с. 91].

Враховуючи це, багаторівнева підготовка старшокласників у освітній галузі «Технологія» загальноосвітньої ланки орієнтується на:

- ✓ участь у різних видах діяльності з використанням методів проєктів;

- ✓ гнучку організацію і швидку перебудову навчально-виховного процесу;
- ✓ орієнтацію на підвищення рівня загальнокультурної, профільної підготовки;
- ✓ створення умов для професійної самореалізації;
- ✓ розвиток саморефлексії тощо.

Ключовим питанням трудового, отже й професійного виховання, є питання про те, яку особистість суспільство хоче отримувати на проміжних етапах її розвитку і якими якостями повинна володіти особистість на порозі професійної діяльності.

Аналізуючи історичні періоди розвитку суспільств, можна стверджувати, що перед системою освіти ставились різні завдання. Безумовно, вони відрізнялись в країнах з різним соціально-економічним і культурним устроєм. Передача культурологічної основи від покоління до покоління в одному випадку сприймалась як виховання моральних якостей, в іншому випадку — як розвиток «енциклопедизму-єдності», шлях до свободи, в третьому — прагматизму (визначення найважливіших життєвих складових). Тобто на різних етапах історичного розвитку людства по — різному розставлялись акценти виховання особистості.

У всі часи існувала проблема вибудови виховної системи. Німецький філософ, педагог І. Кант у XVIII столітті писав: «Сучасне виховання не дає можливості людині досягти мети свого існування. Як по різному живуть люди. Одностайність між ними може відбуватися тільки тоді, коли вони будуть діяти за однаковими правилами, причому ці правила мають стати для них природними. Ми можемо працювати над планом більш доцільного виховання і передати орієнтири наступному поколінню, яке зможе поступово здійснити його. [...] У людині започатковано багато задатків, і наше завдання — пропорційно розвивати здібності і розкривати якості людини від народження, робити так, щоб людина досягала свого призначення. [...] Виховання — це мистецтво, застосування якого має удосконалюватися багатьма поколіннями. Кожне покоління, володіючи знаннями попереднього, може здійснювати таке виховання, яке пропорційно розвиває всі природні здібності людини і таким шляхом веде весь рід людський до його призначення» [93, с. 403-404].

Один із пріоритетних напрямів сучасного періоду реформування системи освіти, зокрема і в Україні, характеризується духовно-розви-

вальним цілеспрямуванням, що сприяє народженню і сталості парадигми дитиноцентризму, з пріоритетом на розвиток почуттєвості і моральності особистості у засвоєнні нею змісту наукових понять.

На це звертає увагу український психолог І. Д. Бех: «Вища духовність розвивається в процесі розгорнутої моральної діяльності. Основною одиницею цієї діяльності виступає моральне поняття, яким має оперувати суб'єкт, тобто вибудовувати систему відповідних моральних суджень, узагальнювати їх на основі аналітико-синтезуючого процесу. І що більш диференційованими будуть ці розумові процеси, то більш емоційно забарвленим виявиться їх результат. Це означає, що він набуде індивідуального сенсу, перетвориться на відповідну морально-духовну цінність людини» [30, с. 39].

У цьому разі дитиноцентристський підхід спрямовуватиметься на розвиток унікальних якостей особистості засобом включення її в різні види взаємодії і діяльності. Відтак, важливою частиною розвитку є усвідомлення себе в суспільстві, визнання зобов'язань і відповідальності перед ним.

Відповідно до ідеї виховання і розвитку особистості в законах і нормативно-правових актах України («Про освіту», «Про загальну середню освіту»; «Про професійно-технічну освіту»; в «Концепції профільного навчання в старшій школі» в інших концепціях і національних програмах розвитку освіти) закладені такі пріоритети: орієнтація на загальнолюдські цінності і міжособистісні відносини; гуманізація; варіативність навчання; підготовка до навчання в системі неперервної освіти; виховання активності, незалежності, наслідування; продовження і розвиток культурних традицій тощо. Це основна база для розвитку нових освітніх парадигм, теоретичного обґрунтування та практичного реформування загальноосвітньої ланки в системі освіти.

Педагоги, які є учасниками навчально-виховного процесу, мають створити в умовах загальноосвітньої ланки навчальне середовище, яке дозволить старшокласникам «розвивати і саморозвивати свій життєвий досвід, використовуючи надбання старших поколінь» [52], але при цьому вчитись самостійно приймати рішення у навчально-виховних ситуаціях, розвиваючи свої когнітивні, креативні і фізичні якості. У цьому процесі учні набувають статусу активних учасників процесу пізнання і самопізнання в навчально-виховному процесі, позбуваючись ознак пасивного об'єкта у сприйманні інформації.

У процесі побудови технологічної освіти увага і зусилля її авторів спрямовуються на розвиток кожного суб'єкта учіння як активного, відповідального члена суспільства, здатного визначати проблему і розв'язувати її засобами технологічно-дизайнкової діяльності.

Технологічно-дизайновий підхід забезпечує досягнення учнями високого рівня освіти, який створить підґрунтя для формування особистості, здатної до саморозвитку і самостійного розв'язання проблем у різних сферах життєдіяльності. Особливістю освіти за напрямом «Технологія і дизайн» є те, що пізнання відбувається через процес проектування і виготовлення продукту праці.

На сучасному етапі розвитку суспільства технологічна підготовка старшокласників є одним із важливих аспектів їх освіти. Вона проходить через всю систему освіти, впливаючи на процес життєвого і професійного самовизначення особистості. У зв'язку з цим ідея реалізації технологічної освіти в загальноосвітній ланці, як і в системі неперервної освіти, стає сьогодні особливо важливою і актуальною.

У стінах загальноосвітньої школи освітня галузь «Технологія» — єдиний практикоорієнтований предмет, що здійснює підготовку до життя і праці. У цьому зв'язку особливо важливе глибоке розуміння ідей, які лежать в основі підготовки старшокласників до міжособистісного спілкування на соціально-побутовому рівні та в професійному середовищі. У свою чергу це потребує уточнення понятійного і термінологічного апарату. Як правило, раніше термін «технологія» в педагогіці використовувався в дидактичних дослідженнях і зв'язувався з поняттям «навчання». Процес навчання за своїм характером цілеспрямований, контрольований педагогом, діагностика результатів навчання часто виражається в критеріальних вимірюваннях, характеристиках тощо. Системне співвідношення мети, засобів, умов і способів визначення навчальних досягнень в певних циклах навчання визначалося й досліджувалося класичною дидактикою. Технологічні підходи в навчанні були результатом системності в проектуванні взаємодії викладання і навчання. Визначення терміну «технологія навчання» змінювалось в процесі еволюції застосування поняття в освітній практиці. Зарубіжний освітній простір 50-х років характеризувався зв'язком технології із технічними засобами навчання (ТЗН) в навчальному процесі. До теперішнього часу дане поняття означає особливі підходи в створенні системних проектів взаємозв'язку в діяльності педагога і учня. 70-ті роки дали поштовх розвитку нового нап-

ряму «теорія систем» як загального напрямку для різних наук, поняття «технологія учіння» і «технологія навчання» стали самостійними термінами дидактики.

З часом у вітчизняній педагогіці термін «технологія» став застосовуватись в ширшому контексті: «інноваційні навчальні технології», «педагогічні технології», «освітні технології». У різних публікаціях «педагогічна технологія» визначається як:

- ✓ цілеспрямоване використання об'єктів, прийомів, технологічних засобів навчання, подій і відносин у навчально-виховному процесі;
- ✓ цілеспрямоване структурування, надання педагогічної інформації і системи організації комунікацій у педагогічному процесі;
- ✓ система управління пізнавальною діяльністю школяра;
- ✓ конструювання засобів і методів педагогічного процесу для вирішення певних завдань;
- ✓ планування процесу навчання і виховання;
- ✓ комплексний інтегративний процес, який включає системне з'єднання ідей, способів організації діяльності людей, ресурсів для досягнення освітньої мети;
- ✓ проектування педагогічних систем;
- ✓ методологія організації освітніх проектів тощо.

Безумовно, такий широкий діапазон застосування в науці й освітній практиці терміну «технологія» спонукає до перегляду системи підготовки і перепідготовки вчителів широкого профілю з таких предметів як технологія, образотворче мистецтво, креслення, що, на жаль, не передбачено в Державних стандартах вищої школи.

Здійснюючи відповідно до завдань освітньої галузі «Технологія» підготовку вчителя до педагогічної діяльності, слід організувати належні навчальні умови, що характеризуються для старшокласника варіативністю, визначеністю мети, а також підготовкою підґрунтя для самостійного вибору ним усвідомлених дій у прийнятті власних рішень, вільних від зовнішнього диктату. Віддаючи пріоритет особистісним чинникам у професійній діяльності, вмінням планувати, контролювати і визначати орієнтири власного розвитку, створюються умови для самостійного становлення особистості, її саморозвитку, самоорганізації.

Зміст навчально-виховного процесу за напрямом профільного навчання «Технологія і дизайн» поряд із теоретичним і практичним навчанням обов'язково повинен включати експериментальну роботу

учнів, що об'єднує теоретичні й практичні знання, отримані ними на різних етапах навчання і найбільш активно розвиває творчі здібності. Це дозволить значною мірою реалізувати творчий потенціал старшокласників при виборі теми, яка «визначає потяг і бажання майбутніх фахівців та можливість корекції плану роботи, залежно від зміни чинників внутрішнього і зовнішнього характеру» [296].

Курс за напрямом «Технологія і дизайн» ґрунтується на широкому використанні міжпредметних зв'язків, а отже індивідуальної роботи учнів з викладачами різних дисциплін на всіх етапах навчання. Методологічною особливістю здійснення освітньо-виховного завдання є виконання певного проекту на різних етапах навчання. Він дозволяє гармонійно включити в навчально-виховний процес дослідницьку і науково-методичну діяльність. Організована у такий спосіб система профільної підготовки учнів здебільшого враховує індивідуальні здібності і створює умови для успішного навчання практично кожного із них.

Одним із перспективних напрямів у вибудові системи профільної освіти в старшій школі є взаємозв'язок між технологічним і художньо-естетичним (в т.ч. дизайном) чинниками. При визначенні основних інтегративних складових профільного навчання — технології і художньо-естетичної («Технологія і дизайн») необхідно передусім теоретично обґрунтувати інтегративний підхід до образотворчого мистецтва і середовища (природа, простір, архітектура тощо). У цьому контексті інтеграція є узагальненою уявою про знання, яке можливо зрозуміти через застосування комплексу методів, об'єднаних в систему з певною послідовністю і зв'язаних один з одним. У такий спосіб взаємодія і єдність учнів у їх особистісних виявах з національними, культурологічними й екологічними процесами відбувається еволюційно в реальній природі та соціально-культурному середовищі, що спонукає до формування в них справжніх цінностей і якостей.

Питання інтеграційного підходу в опануванні мистецтва є цілісним процесом, що вимагає від педагога спеціальної підготовки і передбачає єдність різних видів художнього мислення, уяви, інтуїції, фантазії тощо.

У педагогічній літературі мистецтво виконує роль системно-утворювального фактору. Під час навчання мистецтву педагог (художник, методист, співавтор проекту тощо) допомагає учням: у художньо-образному сенсі осмислити інформацію про оточуючий світ; відчувати потребу в духовному зростанні; виразити внутрішній емоційно-образ-

ний стан, настрій, увагу; розвивати уяву, фантазію і креативність; опановувати культурні й загальнолюдські цінності минулого, сучасного з їх проекцією в майбутнє. Водночас інтегроване викладання мистецтва в старшій школі має на меті розвиток поліхудожніх творчих можливостей учнів на основі різновидів і жанрів мистецтва, їх соціальної еволюції в природному середовищі, предметному оточенні, культурному і науковому оточенні із врахуванням життєвих традицій та звичаїв.

У процесі інтеграційного підходу до опанування мистецтва особливої уваги потребує мистецька педагогіка з урахуванням нею діалектичного співвідношення техніко-технологічної і художньої творчості, мистецтва і наукових систем. Ці галузі є продуктом творчості людини і перебувають у гармонії між собою і природним поступом.

Педагог як особистість і фахівець, реалізуючи педагогічну дію, постійно перебуває в навчально-виховному діалозі. При цьому його супроводить діалектика двох мистецтв: функціонального, професійного (мистецтво педагогічної дії) та мистецтва образного (різних видів і жанрів). Вирішальну роль тут відіграє мистецтво педагогічної дії, з допомогою якого вибудовується освітня система, її теорія і практика.

Важливо виокремити напрями та визначити змістову наповненість процесу опанування учнями образотворчого процесу: творення мистецтва та створення просторового середовища; просторові види діяльності; простір і дія в ньому; середовище як фактор зміни простору; особливості інтеграції в просторі; опанування простору через організоване середовище; реалізація творчо-художнього потенціалу учнів тощо.

Дієвим засобом у навчально-виховному процесі є міжпредметні зв'язки, які дозволяють здійснювати поступовий перехід до інтеграції різних навчальних предметів і, зокрема, до інтеграції технології з проектною діяльністю особистості в сфері матеріальної та інтелектуальної культури, перетворюючої оточуюче середовище [268, с. 185].

У цьому аспекті розкриваються рівні включення учнів у навчальний процес опанування різних мистецтв: міжпредметні зв'язки, що передбачають взаємне ілюстрування одного мистецтва іншим; взаємодія мистецтв у формуванні художнього образу за допомогою різних видів художньої творчості; інтегративне використання не лише художньої інформації, але й «знань із різних галузей наук, що допомагають розкрити більш повно інформацію про предмет» [182].

Одним із результатів реалізації методу проектів в освітній галузі «Технологія», вважається інтегративне навчання основам технології і художньої творчості. Перебуваючи в гармонії між собою, вони є цілісністю в досягненні позитивних результатів у навчальному процесі учнів (оволодіння різними видами діяльності, усвідомлення наявності можливостей для самореалізації, саморозвитку, самовдосконалення тощо).

Багаторівнева система навчання враховує: науково-педагогічні основи проектування технологій і засобів навчання; програмно-цільовий підхід згідно з яким здійснюється зв'язок між провідними компонентами багаторівневої підготовки фахівців: мету, зміст освіти, методи навчання, діяльність педагога і учня; цілепокладання на неперервне цілісне становлення і розвиток фахівців як суб'єктів навчально-трудової діяльності.

Створення системи профільної освіти будується на основі ідей гармонійного розвитку особистості; гуманізації професійно-трудового виховання; універсалізації змісту професійно-трудової підготовки; зв'язку теорії з практикою; неперервної освіти особистості; єдності і взаємозв'язку загальної, політехнічної і професійної освіти; багато-профільності; багаторівневості; універсальності; інтеграції і диференціації; стабільності і динамічності.

Предметом аналізу є принципи розвитку професійної освіти і умови її реалізації. Цей процес базується винятково на ідеї гуманізації професійної освіти згідно з її принципами: фундаментальності; діяльнісної спрямованості; демократизації з врахуванням принципу рівних можливостей; співпраці; відкритості; регіоналізації; самоорганізації; випереджувальної підготовки кадрів і саморозвитку особистості; неперервної освіти у відповідності з принципами багаторівневості, доповнюваності, маневреності; наступності, інтеграції і гнучкості.

Освітня система загальноосвітньої профільної школи вибудовується з пріоритетом на виховання і розвиток особистості, на основі Державного стандарту, але з урахуванням регіональних компонентів, які впливають на формування змісту професійно-трудової освіти. При цьому інваріантна частина регулюється Державним стандартом, а змістове наповнення варіативної складової формується навчальним закладом із урахуванням особливостей регіону, типу закладу, індивідуальних освітніх потреб учнів у відповідності з тими конкретними

завданнями в підготовці фахівців, які ставить перед собою навчальний заклад враховуючи свою специфіку і цілеспрямованість.

Процес експериментальної розробки загальноосвітніх і професійно-технічних стандартів, а також регіональних компонентів навчального змісту «Технологія і дизайн» вимагає більш глибокого аналізу використання міжпредметних і міждисциплінарних зв'язків, рівня і якості освіти, де були б прийняті положення про проектну діяльність людини у сфері матеріальної і інтелектуальної культури (принципи, форми і методи; проектний аналог; природні прототипи; функції і властивості об'єктів; проектування предметів праці на основі заданих функціональних властивостей і вимог дизайну тощо).

4.3. Художньо-естетичне виховання і навчання старшокласників в умовах профільної школи

Характерною властивістю розвитку суспільства є система художньо-естетичних поглядів, яких дотримується певна культурна група соціуму. Такий прошарок представників національної еліти наділений особистісними якостями, які дозволяють не тільки бачити, оцінювати, але і творити прекрасне, вічне в культурі та мистецтві нації (народності) в певний історичний період її розвитку.

Здатністю оцінювати і творити шедеври національної культури й мистецтва наділена, на жаль, незначна частина суспільства. І обов'язок суспільства – створення умов талановитій особистості, яка забезпечує неперервний процес розвитку художньо-естетичного напрямку в соціумі.

Вибудовуючи навчально-виховний простір розвивально-формуючого особистісного спрямування, варто взяти до уваги думку науковця І. А. Зязюна: «Процес розвитку – поступальний; він характеризується незворотністю, просуванням до нового рівня, коли реалізуються попередні результати і набувається досвід участі у різноманітній розвиваючій діяльності. [...] Системно-утворюючою властивістю особистості є її спрямованість (інтенція), яка найбільш вагомо відображає сукупність її соціально значущих властивостей, відношень, мотивів. [...] Особистість, яка здатна засвоїти зміст освіти, повинна володіти такими показниками: функціональними (сенсорно-перцептивними) механізмами сприйняття інформації (мисленням, пам'яттю, сенсомоторикою); певним рівнем саморегуляції, що забезпечує самоуправління

психічними процесами і поведінкою; життєвим досвідом, що включає такі психічні і психологічні утворення, як знання, уміння, навички і звички; цілеспрямованістю, пізнавальними, перетворювальними, естетичними, комунікативними і фізичними якостями; узагальненими типологічними властивостями; досвідом виконання загальних і спеціальних видів діяльності, зокрема й творчої [...]» [78, с. 3].

У змісті освіти «художньо-естетичний напрям узгоджується з віковими характеристиками та відповідними віковими художньо-мистецькими надбаннями» [150].

Без попередніх напрацювань в художньо-естетичному напрямі за певний історичний період не може бути отримано позитивних результатів у вихованні особистості.

Україна має багату художню спадщину, створену українською культурною елітою впродовж значного історичного періоду. На цьому наголошує в своєму дослідженні В. О. Радкевич: «Вже на початку ХХ ст. у східній Україні діяло більш як 120 шкіл, навчальних пунктів і курсів, де молодь оволодівала художніми ремеслами. [...] У 1900 році в Полтаві і губернії створені спеціалізовані майстерні з художнього кування і різьби по дереву. Відкривається Решетилівська майстерня з вишивки, килимарства і ткацтва. [...] Харківське товариство грамотності засновує Декоративно-вишивальну школу. [...] На початку ХХ ст. художньо-промислові школи існували і на Закарпатті, зокрема, в Ужгороді, Хусті, Виноградіві та інші. [...] У грудні 1908 р. у Кам'янець-Подільському відкривається Художньо-реміснична навчальна майстерня з кераміки. ... У 1918 р. в Києві відкривається Приватна мистецька школа [...]» [235, с. 277].

Вчені, які досліджують проблему художньо-естетичного виховання висловлюють своє бачення того, що визначає форми і способи самовираження особистості в повсякденному житті, праці та творчості, прагнуть дослідити фактори, що сприяють формуванню таких особистісних якостей людини, як духовність, моральність, світогляд, художньо-естетичний досвід тощо. Але вплив на особистість соціокультурного середовища, національно-своєрідного за формою і змістом, вивчається недостатньо.

Характерним напрямом наукового пошуку повинно стати художньо-естетичне виховання особистості засобами матеріально-художньої культури. Це мета, до якої має прагнути навчально-виховна система в спеціалізованих навчальних закладах та навчальних закла-

дах системи загальної середньої освіти. Постає необхідність у з'ясуванні основних рис, якостей, властивостей, критеріїв художньо-естетичного виховання і навчання особистості засобами естетичного дизайну. Моделюючи художньо-естетичні здібності особистості, дослідники визначають її майбутнє, прогнозують можливі способи взаємодії з основними сферами суспільного життя: культурою, освітою, виробництвом, дозвіллям.

Інший напрям наукового пошуку вчених пов'язаний з тим, що художньо-естетичне виховання і навчання визначається як засіб досягнення певної мети, цілі, реалізації цільової мистецької концепції. Сучасна концепція художньо-естетичного виховання і навчання старшокласників повинна спиратися на ті процеси, що відповідають критеріям доброго, гуманного, прекрасного, досконалого в мистецтві та житті, враховуючи принципи етнічності. Для розробки української моделі художньо-естетичного виховання і навчання старшокласників у загальноосвітній школі і міжшкільних навчально-виробничих комбінатах (МНВК) має значення емпіричний досвід зарубіжних країн.

Аналізуючи матеріали зарубіжних та вітчизняних дослідників, можна дійти висновку, що у багатьох країнах світу художньо-естетичне виховання посідає значне місце в освітній системі.

У загальноосвітній школі Швеції художньо-естетичне виховання реалізується через систему обов'язкових мистецьких дисциплін, зокрема це візуальні мистецтва, ремесла (обробка деревини, металу, текстильні роботи тощо). Кожна з цих дисциплін вивчається в період обов'язкової освіти.

Послідовних програм, спеціально розроблених для кожного освітнього рівня з цих предметів, немає. Натомість навчальні програми Швеції визначають концепцію шкільного предмету, ціль, суть і структуру предмету та рівень стандарту, якого повинні досягти учні. Таким чином національні програми Швеції є взаємоузгодженими рекомендаціями нормативних документів. Керуючись ними, педагоги кожної школи самостійно вирішують, коли саме має вивчатись той чи інший предмет та які організаційні форми, методи мають бути використані в процесі його вивчення.

Л. Парамонова, Е. Протасова в своєму дослідженні з організації навчання в Швеції пишуть: «У старшій школі Швеції з 2000 року навчання здійснюється за сімнадцятьма національними програмами (з них два — мистецькі). Художньо-естетичний напрям є складовою

обов'язкового спільного ядра усіх програм. Про якість і ефективність художньо-естетичного виховання в Швеції свідчить той факт, що впродовж останнього десятиліття країна пережила мистецький «вибух». Якщо раніше ця країна значною мірою імпортувала творчу продукцію з інших держав, то тепер вона сама стала одним з визначних експортерів витворів мистецтва. А творчість митців у сфері мистецтва музики, танцю, літератури, кіно, моди дістала такого визнання, що нині є однією з найважливіших галузей її культурного розвитку» [178, с. 23]. Враховуючи результативність художньо-естетичного виховання і навчання учнівської молоді в Швеції, важливо емпіричний досвід цієї країни робити надбанням науково-педагогічної громадськості України.

Іншим прикладом слугує Японія, «[...] вишуканий прекрасний сад — втілення самої краси» (Бальмонт).

Особливе місце в структурі свідомості японців посідає естетичне, прекрасне. Цим пояснюється та серйозна увага, яку вони приділяють художньо-естетичному вихованню. Японцям притаманне традиційне, характерне для Далекого Сходу світорозуміння, суттю якого є відчуття людиною своєї єдності з природою та нагальна потреба зберігати гармонійні стосунки з нею. А мистецтво, на думку японців, покликане виявляти красу, робити її відчутною. Японські педагоги вважають, що відчувати красу потрібно через сприйняття прекрасного. Вони переконані, що ніякий науково-технічний поступ не здатний замінити естетичну та етичну складові людського життя.

Модель художньо-естетичного виховання, яка існує в Японії протягом значного історичного періоду, базується на можливості і необхідності розвивати не лише інтелект, але й емоційність, природну здатність кожної людини до витонченого відчуття. Вона ґрунтується на принципі всеохопленості, на твердій переконаності в тому, що здібності творчої особистості (поета, художника, музиканта) можна і потрібно розвивати в кожній особистості. Тому при невеликому академічному навантаженні в шкільному розкладі багато місця відводиться дисциплінам художньо-естетичного напрямку. 20-25% всього навчального часу в японській загальноосвітній школі присвячується заняттям з музики, малювання, ремесел, домоведення.

Система художньо-естетичного виховання Японії характеризується значною увагою до колірної чутливості зору. Ще в дитячому садочку діти знайомляться з палітрою 24 кольорів та відтінків. Випускник

має знати 24 основних кольори та відрізняти по 10 відтінків кожного з них. Таке тонке сприйняття кольорів, уміння гармонійно їх поєднувати сприяє художньо-естетичному рівню культури праці в будь-якій галузі, збагачує світобачення, розвиває емоційність, здатність відчувати найтонші нюанси не лише кольорів, а й станів, настроїв, зумовлених впливом кольорів та їх відтінків.

У старшій школі Японії художньо-естетичне виховання представлене соціальним циклом, що складається з предметів: каліграфії, музики, витонченого мистецтва. Кожен з цих предметів складається з трьох спецкурсів. Таким чином дванадцять різних навчальних курсів японської старшої школи мають на меті художньо-естетичне виховання особистості. До числа обов'язкових належить чотири з них. Протягом навчання в школі японські учні опановують майже тридцять видів художніх робіт: іграшки з глини, пластиліну, ікебана, вироби з кераміки тощо, які допомагають «відшліфувати почуття», «зростити душу», підготувавши її до сприймання і творіння нових зразків матеріально-художньої культури. Досвід Японії у формуванні художньо-естетичної культури особистості є значущим для світової громадськості, він має бути творчо переосмислений, перш за все, українською науково-педагогічною думкою.

Дослідники, які аналізують стан організації та проведення навчально-виховного процесу в навчальних закладах системи загальної середньої освіти України, стверджують, що пріоритетним напрямом діяльності сучасної школи повинно бути формування цілісної системи особистісних цінностей (в т. ч. художньо-естетичних) як духовних надбань людини. Саме їх не вистачає для окультурення гуманізації змісту навчання в загальноосвітній школі та МНВК. У своїх дослідженнях український психолог І. Д. Бех вирізняє: «Цілі і наміри духовної зрілості особистості вкорінені в системі індивідуальних цінностей, завдяки чому вони виконують функцію організації її життєдіяльності [...]». Ціннісну систему людини розуміють як складовий регулятор людської життєдіяльності, який відображає в своїй структурній організації і змісті особливості об'єктивної дійсності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і власне людину в усіх її об'єктивних характеристиках» [29, с. 23]. Саме тому зовнішній і внутрішній світ особистості необхідно гармонізувати засобами матеріально-художньої культури.

Аналізуючи зазначені проблеми в межах запропонованого загальноосвітній ланці змісту навчання, а також наявних умов можна засвід-

чити, що на становлення духовної культури старшокласників не відчувається достатнього впливу художньо-естетичних цінностей, і в першу чергу надбаних цінностей національного характеру, здобутих в результаті історичного поступу суспільства. Увага педагогів цілеспрямована на вирішення питань передачі шкільній молоді спеціальних знань та наукової інформації. Не напрацьовується необхідний життєвий досвід у сфері взаємодії старшокласників із національними видами декоративно-прикладного мистецтва, дизайном у поєднанні з технологіями. Шкільна практика повинна підходити до розв'язання проблем збагачення цінностей і якостей особистості через матеріально-художню культуру, засоби мистецтва, вибудовувати навчально-виховний процес на інноваційній основі, але з урахуванням етнічних культурних пріоритетів. Є потреба у перепідготовці педагогічних кадрів загальноосвітньої школи і МНВК у відповідності з новою освітньою парадигмою.

Педагогічні працівники шкільної освіти не змінилися, залишилися такими, якими їх сформувала освітня практика. Вони традиційно чекають вказівок і розпоряджень від методичних структур та органів управління освітою. А в організації і проведенні навчально-виховного процесу із старшокласниками регіональна освіта, як правило, не відзначається послідовним впровадженням інноваційних освітніх методик в освітню практику. Фахівці, які працюють в системі освіти певного соціуму повинні мати ціннісну основу, щоб брати участь у формуванні особистісних якостей, необхідних для подальшої життєдіяльності старшокласників. Основні цінності професіоналізму складають інтелектуальні, духовні, моральні якості людини. Участь у майбутній соціальній діяльності вимагає мобілізації інтелекту, волі, моральних зусиль, організаційних здібностей.

Досліджуючи інтеграційну функцію культурної парадигми, І. А. Зязюн стверджує: «Людина як творець культури «зурочена» із нею тісними зв'язками повсякденного життя і приречена опановувати її цінності, символи і традиції. Творчість і новаторство — необхідні імпульси динаміки культури, але людство лише поступово сприймає їх як благо і цінності. Ці два образи зумовлювали відношення до неї або як до вищого досягнення розуму, або як до тенет, що обмежують свободу. [...] Сьогодні світ набуває єдності в культурі. У наші дні людство найгостріше відчуває потребу взаємного розуміння і спілкування, інтерес до самотності народів, прагнення до збереження унікального наукового середовища і культурного набутку» [81, с. 100].

Значною мірою збереження історично напрацьованих і поступ до нових культурологічних звершень залежатиме від того, якими якостями і цінностями володітимуть педагоги, які стануть продовжувачами цього процесу. Рівень підготовки висококваліфікованих вчителів художньо-естетичного спрямування може гармонійно здійснюватися, якщо в основу навчальних програм включатиметься базовий компонент спеціальних предметів. Такими предметами можуть бути і ті, які пов'язані з пластичним мистецтвом.

При розробці системи художньо-естетичних критеріїв виховання старшокласників виникає необхідність в ефективних змінах при плануванні, організації навчально-виховного процесу, а також у періодичному його коригуванні. Послідовного вивчення потребують наступні проблеми: художньо-естетичні категорії; культурні цінності та їх використання в освітній практиці; соціально-психологічні передумови функціонування художньо-естетичного досвіду; художньо-естетичні закономірності навчально-виховного процесу; виховні функції навчального закладу; системоутворюючий характер художньо-естетичного пізнання; художньо-естетичний напрям у навчально-виховному закладі та шляхи його розбудови тощо.

Важливим є напрям інноваційної діяльності педагогів, пов'язаний з розкриттям художньо-естетичного змісту навчальної та виховної роботи в загальноосвітній школі та МНВК. Завдяки обґрунтуванню художньо-естетичного змісту навчально-виховного процесу відкривається перспектива оновлення навчального матеріалу, що опановуватиметься і використовуватиметься старшокласниками. Зміст освіти в минулому формувався переважно ідеологічними міркуваннями і спрямовувався на виховання особистості з певними соціально-політичними орієнтаціями, поглядами та ідеалами. Без належного розв'язання залишались проблеми ціннісного вибору, становлення самосвідомості, збагачення культурних традицій та художньо-естетичних інтересів старшокласників. Вчителі рідко звертались до художньо-естетичних понять у процесі викладення навчального матеріалу, надаючи перевагу висвітленню ідейно-моральних цінностей.

Певне місце в діяльності педагога може зайняти розробка технології і методики у напрямі модернізації існуючої традиційної системи, що забезпечуватиме ефективне використання художньо-естетичних знань на уроках. При цьому складові компоненти навчально-виховної роботи повинні узгоджуватися з основними художньо-естетичними принципа-

ми і нормами. На прикладі сучасної освітньої практики переконаємося, що особистість прокладає шлях до художньо-естетичних цінностей часом з суттєвими перешкодами. Вони виникають тому, що не відпрацьовані належно технологія і методика навчально-виховної роботи, яка досі орієнтує особистість на репродуктивне опанування інформації. Старшокласника з його широкими можливостями сприймання, осмислення і творення часом обмежують суто інтелектуальними способами навчальної роботи, рідко стимулюючи емоційно-почуттєву активність, не розвиваючи креативні можливості. Щодо усвідомлення формування внутрішнього світу особистістю І. Д. Бех зазначає: «Усвідомленню вихованцем свого внутрішнього світу, особливо емоційних проявів, слід цілеспрямовано навчати. Якщо учень і педагог одночасно уявлятимуть емоціогенну ситуацію і розмірковуватимуть над нею, то учень навчиться розмірковувати в голос. Творча взаємодія вчителя і учнів є важливою педагогічною умовою для розвитку самостійного мислення особистості. Учні засвоюють способи мислення, пов'язані з конкретною емоцією, вчать спостерігати розумові дії, що при цьому здійснюється, і тим самим набувають здатності уявляти й робити об'єктом споглядання когнітивну (пізнавальну) структуру цієї емоції» [29, с. 177].

Уроки за своєю структурою, етапністю, методичними рекомендаціями, як правило, стандартизовані. У таких умовах викладач не спроможний визначити шлях, яким він поведе старшокласників у світ високих почуттів і творчості. Отже, потрібні зміни в психології педагога, його орієнтації на прийняття самостійних рішень педагогічного характеру, а також зміни в системі методичного забезпечення навчально-виховної роботи загальноосвітньої школи і МНВК.

Розглядаючи специфіку підготовки особистості до художньо-естетичного виховання в українській національній педагогіці, можна виділити такі провідні принципи:

- принцип регіональності — кожному регіону властиві свої традиції і звичаї, обряди, народний побут, мистецтво, ремесло тощо;
- принцип традиційності — наслідування художньо-естетичних надбань минулого і впровадження їх в умовах національного самовизначення навчального закладу, залучення старшокласників до участі в збереженні пам'яток культури, до засвоєння традицій народу, ремесел і народних промислів;
- принцип календарної організації (пов'язаний з народним календарем);

- активної творчої діяльності — сприймати і оцінювати твори мистецтва, збирати перлини народної творчості, відтворювати і примножувати їх;

- єдності художньо-естетичного і психолого-педагогічного впливу — поєднання досягнень, набутих українською педагогікою з можливостями мистецтва, що сприяє розвитку емоційної сфери, естетичних смаків та потреб;

- відповідності віковим особливостям, безперервності й наступності — вчитель не тільки враховує особливості індивіда, а й веде цілеспрямовану роботу щодо його розвитку на кожному віковому етапі.

Зазначені принципи обумовлюють комплексне вивчення української культури, її духовних багатств на основі регіональних програм художньо-естетичного виховання, що складається з урахуванням різних етнічних груп українського народу та пов'язані з народним календарем, який відображає її самобутній устрій життя, свята, обряди, традиції тощо.

Національна педагогіка повинна «розглядати особистість як складову частину природи» [106] і її виховання повинно підпорядковуватись загальним законам природи. Це вимагає вибудовування навчально-виховного процесу в системі загальної середньої освіти з урахуванням особливостей природи людини. Особливо це важливо для МНВК, де відбувається цілеспрямована професійна орієнтація шкільної молоді.

Сучасні концептуальні основи художньо-естетичного виховання старшокласників в умовах МНВК вимагають відродження духовності учнів, включають наповнення навчального змісту національною культурною спадщиною, скарбами декоративно-прикладної творчості, художніх ремесел, етнодизайну. Необхідність внесення змін у систему художньо-естетичного виховання старшої школи потребує «перебудови свідомості, переорієнтації на засвоєння духовних цінностей» [166], продукування нових зразків матеріально-духовної культури. Художньо-естетичне виховання має здійснюватися різними шляхами, обов'язково з дотриманням наступності й вікових особливостей особистості. Зміст освіти у школах I — II ступенів повинен орієнтуватися на розвиток мистецьких уявлень, знань, умінь, цінностей і компетентностей, які стануть підґрунтям для виховання в учнів основної школи ціннісного ставлення до дійсності та творів мистецтва, для збагачення емоційно-чуттєвої сфери, збагачення досвіду практичної мис-

тецької діяльності, формування спеціальних художніх умінь, навичок спілкування з питань мистецтва, набуття системи знань та уявлень про мистецтво, його значення в житті особистості й соціуму, для розвитку художньо-творчого потенціалу індивідууму, виховання здатності до самореалізації в художньо-естетичному напрямі, потреби в самоосвіті тощо.

Зміст художньо-естетичної освіти в старшій школі має забезпечувати виховання потреби та здатності до самореалізації в галузі мистецтва, морально-естетичного самовдосконалення, формування вмінь аналізувати та інтерпретувати твори мистецтва різних епох, аргументовано висловлювати власні судження, застосовувати набуті знання в своєму напрямі трудової діяльності під час профільного навчання чи професійної підготовки старшокласників (художник декоративного розпису по металу, художник мініатюрного живопису, художник розпису по дереву, художник розпису емаллю, художник-оформлювач, а також спеціальності, пов'язані з впорядкуванням приміщень і навколишнього середовища тощо).

В умовах, коли змінюється попит на продукцію виробництва, важливо підготувати випускників до гнучкості технологічного процесу, до адаптації в нових виробничих ситуаціях. Крім того, необхідно поруч з функціональними характеристиками виробів поліпшувати їх художньо-естетичні якості, в яких зацікавлені споживачі продукції. Тому недостатньою стає підготовка старшокласників в умовах загально-освітньої школи та МНВК лише до професійної діяльності в системі «людина-природа», «людина-техніка». Особистісно зорієнтована трудова підготовка вимагає рівноцінного відношення до інших напрямів професійної діяльності: «людина-людина», «людина-знакова система», «людина-художній образ». Досвід організації творчої продуктивної праці старшокласників із зазначених об'єктів праці в певному напрямі професійної діяльності досі не напрацьований. Наприклад, сфера обслуговування, де задовольняються естетичні смаки, культурні потреби людей різних соціальних типів, у поточний момент бурхливо розвивається, але дуже часто не за національними традиціями, без врахування принципу етнічної диференціації. Відтворення і розвиток української нації залежить від змісту цінностей, які закладаються в свідомість шкільної молоді, від того, якою мірою духовність стане основою їхнього життя. Тому непересічне значення має процес формування особистості громадянина України, який здійсню-

ється в навчально-виховних закладах, що покликані не тільки дати високий рівень фахової освіти, озброїти майбутніх фахівців знаннями, вміннями і навичками, а й сприяти вихованню гармонійно розвинутої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини, здатної до саморозвитку і самовдосконалення, наділеної глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, продовжувачем кращих надбань...

4.4. Орієнтація старшокласників на педагогічні професії в умовах профільного навчання

Поняття «Профільне навчання» фундаментально увійшло в освітньо-наукове середовище і набуває статусу усталеного в Україні. Науковці, які визначають шляхи розвитку профільної школи, закладають нові норми і підходи у побудові моделей, що, на їх погляд, забезпечать старшокласникам «успішність в орієнтації на напрями професійної діяльності та подальше поетапне опанування майбутньої професії» [238] з урахуванням особистісних та суспільних інтересів. Зацікавленість держави та регіонів у профільній школі пов'язана з гострою соціальною потребою на суспільному ринку праці фахівців, які кваліфікованою професійною діяльністю забезпечать динаміку суспільного та соціально-економічного розвитку України. Така профільна школа, діючи в соціальному просторі, виконує замовлення щодо задоволення духовних і матеріальних потреб особистості та інтересів держави (регіону). Основними орієнтирами в освітньо-науковому розділі державної теорії наукового управління соціальними процесами мають бути: з одного боку — гармонійний розвиток особистості на основі її здібностей (таланту), інтересів і потреб; з іншого боку — інтереси суспільства (держави, регіону тощо) та їх вплив на хід формування завдань та змісту підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності на основі науково обґрунтованих та практично підтверджених результатів досліджень з відповідною розробкою науково-методичного комплексу, спрямованого на задоволення духовних і матеріальних запитів особистості й суспільства. У зв'язку з цим особливого значення набуває орієнтація старшокласників на педагогічні професії в умовах профільного навчання на засадах духовності, моральності, свободи творчості й професіоналізму.

Розглядаючи проблему відтворення педагогічних кадрів в Україні, варто підкреслити, що в системі загальної середньої освіти проблема орієнтації старшокласників на педагогічні професії в умовах профільного навчання потребує наукового переосмислення, результатом якого має бути впровадження в освітню практику нового змісту навчально-виховної роботи і напрацювань «форм взаємодії викладання й учіння в оволодінні змістом професійної освіти» [57], оскільки разом з отриманням учнями загальноосвітніх знань існує нагальна необхідність послідовно готувати певну частину старшокласників до професійної педагогічної діяльності, яка б відповідала їхнім особистісним якостям і водночас підкріплювалася державними та регіональними соціально-економічними програмами. Аналіз показує, що на ринку праці відсутній процес планового відтворення педагогічних кадрів за напрямками та спеціальностями з пріоритетною політикою на регіональному рівні.

Значну роль у розвитку природних педагогічних здібностей особистості (хист, обдарування тощо) покликані відігравати соціальні інституції. До таких інституцій належать і навчальні заклади системи загальної середньої освіти. Їх основними завданнями мають бути: особистісно орієнтоване навчання та виховання; задоволення прав особистості у напрямі здобуття освіти та забезпечення необхідних умов навчання в освітніх закладах; нормативно-правове забезпечення; визначення структури та змісту навчально-виховного процесу; коригування навчально-виховного процесу органами управління у відповідності до їх повноважень на основі наукових досліджень; визначення прав та обов'язків учасників навчально-виховного процесу.

Продуктивною силою, що забезпечує поступ особистості, є педагог. На врахуванні окремих аспектів під час вибудови освітньої взаємодії, яка забезпечує продуктивність педагогічної дії наголошують І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос, О. Г. Мирошник, В. А. Семиченко, Н. М. Тарасевич: «Педагогічні дії є складовою педагогічної сфери педагогічної діяльності. Вони охоплюють різновиди як психомоторних, так і розумових дій. Психомоторні дії виявляються у виразних рухах і загальній моториці тіла педагога. Сформованість цих дій впливає на рівень оволодіння вчителем педагогічною технікою. Розумові дії пов'язані з вирішенням завдань, що потребують професійної уваги, уяви, мислення, спостережливості педагога. Рівень провадження педагогічної діяльності пов'язаний із наявністю педагогічних умінь» [183, с. 17].

Слід зазначити, що в загальноосвітній школі навчальний процес у профільній школі повинен передбачати цілеспрямоване оволодіння старшокласниками систематизованими знаннями про людину, природу, культуру, суспільство та виробництво через засоби пізнавальної і практичної діяльності. Результатом діяльності має бути духовний, моральний, творчий, інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що й повинно стати основою освіти впродовж життя та подальшої професійної педагогічної діяльності тієї частини підростаючого покоління, яка обрала професію вчителя.

Досліджуючи проблеми систем регуляції та реалізації творчої діяльності, В. В. Рибалка зазначає: «[...] у сучасних психологічних дослідженнях творчості все виразніше виступає тенденція, згідно з якою процесуальний та особистісний аспекти взаємно переплітаються між собою, створюють наукове уявлення про єдину систему регуляції та реалізації творчої діяльності. Така тенденція сприяє формуванню нового перспективного плану розгляду проблеми творчості – особистісного. Через особистісний підхід підвищуються можливості розв'язання і науково-прикладних завдань – з організації управління та розвитку творчого потенціалу молоді» [240, с. 16].

Підґрунтям для розвитку творчого потенціалу старшокласників є інтелектуалізація педагогічної освіти. Вона вимагає ведення навчально-виховного процесу загальноосвітньої профільної школи, спрямованого на гармонійний розвиток особистості. Він ґрунтується на загальнолюдських цінностях і принципах, полікультурності, науковості, інтегративності, системності, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, громадянської свідомості і демократії, поваги до родини, суспільства, держави, людства.

Вибудові профільної школи в нових соціально-економічних умовах приділяє увагу А. П. Самодрин: «У ході вибудови школи на профільних засадах необхідно враховувати умови довкілля дитини, різноманіття оточуючих реалій, життя учня, реальний запит на людину соціуму, природну обдарованість особистості, стан розвитку школи тощо. Профільне навчання в умовах реформування регіональної системи освіти дозволить особистості максимально наблизитись до стану ринкової економіки, знаходячи внутрішні чинники розвитку і саморозвитку» [248, с. 266].

В Україні для розв'язання зазначеної проблеми в системі загальної середньої освіти діють загальноосвітні навчальні заклади різних

типів і форм власності, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, позашкільні заклади, науково-методичні установи, професійно-технічні та вищі навчальні заклади I – II рівнів акредитації, що можуть, разом із наданням повної загальної середньої освіти, орієнтувати старшокласників на педагогічні професії. Їх завдання в загальному освітньому просторі – надати школярам знання, вміння та навички з основ педагогіки, формуючи і розвиваючи при цьому духовність, моральність, соціальну зрілість, громадянську позицію, почуття національної свідомості, творчість, здатність оволодіти системою наукових знань про природу, людину і суспільство та забезпечити достатній рівень підготовленості до свідомого професійного самовизначення, а за бажанням старшокласника – створити умови для отримання кваліфікації (вихователь, гувернер тощо) на рівні курсової підготовки чи первинної професійної освіти.

Розглядаючи питання розбудови системи орієнтації старшокласників на педагогічну діяльність, в загальноосвітній профільній школі потрібно враховувати: особливості державного освітньо-наукового простору; структурованість сучасної педагогічної освіти і науки; аналіз роботи методичних центрів професійної орієнтації школярів та їх науково-методологічного і методичного супроводу з метою виявлення, формування і розвитку педагогічних нахилів старшокласників та підготовки їх до свідомого вибору педагогічної професії (суспільна значущість професії вчителя, сутність педагогічної діяльності вчителя, особливості професійно-педагогічної діяльності тощо); рівень динаміки накопичення знань, вмінь і навичок з основ педагогіки і психології та застосування їх за місцем проведення теоретичних, практичних занять та виробничої практики в установах освіти; виховання в старшокласників життєвої позиції, свідомого ставлення до педагогічної праці, наявності трудової дисципліни, прищеплення їм початкових навичок праці за педагогічною професією; створення умов для гармонійного розвитку особистості, яка повинна мати ціннісну основу професіоналізму (духовні, морально-вольові, інтелектуальні якості, організаційні здібності тощо).

Вивчення професійної спрямованості учнів відбувається упродовж періоду навчання в школі до вступу у вищу школу, про що зазначають В. П. Романенко, М. П. Тименко, С. В. Тезікова: «Визначення професійно-педагогічної спрямованості школяра необхідно здійснювати упродовж усього періоду до вступу у вищий навчальний заклад для того,

щоб аналізувати становлення його як особистості та науково обґрунтовано допомагати цьому процесу. Професійно-педагогічною діагностикою водночас з учителем повинен займатися шкільний психолог. На основі його рекомендацій здійснюється науково обґрунтований підхід до колективу школярів і кожного окремо. Результатом діагностики повинна стати індивідуальна карта кожного педагога та план індивідуального професійного розвитку» [77, с. 47]. Саме це й зумовлює створення освітньо-наукової системи для підготовки старшокласників до майбутньої педагогічної діяльності, забезпеченої науково-методологічним та методичним психолого-педагогічним супроводом.

Важливо, щоб під час здійснення навчально-виховного процесу в профільній школі старшокласників ознайомлювали із: змістом праці; вимогами до особистості вчителя, методиками, які допомагають визначити свої здібності та можливості в співвідношенні їх з вимогами, які педагогічна професія ставить до особистості; наявними професіями в освітньо-наукових установах; організацією робочих місць; технікою безпеки та культурою праці; виробничою гігієною і протипожежними заходами; організацією праці; економікою й умовами оплати праці тощо.

При створенні ефективної системи підготовки старшокласників до професійної діяльності, що характеризується ступенем оволодіння ними педагогічною майстерністю, висувуються специфічні вимоги до вчителів, які значною мірою впливають на вибір педагогічної професії (хоч це й відбувається стихійно, без належного контролю за розвитком професійних інтересів старшокласників до педагогічної діяльності), а також до процесу забезпечення їх знаннями і вміннями та доведення до рівня активності в прагненні сформувати у собі важливі якості, що сприятимуть свідомому уточненню і коригуванню напрямку подальшої професійної діяльності після закінчення загальноосвітньої школи.

Старшокласникам, які орієнтуються на інженерно-педагогічні професії, доцільно створити умови для розвитку пізнавальної активності, самостійності, дисциплінованості, творчості, культури праці, оволодіння загальними науковими принципами певних виробничих процесів, здобувши при цьому знання про виробництво в цілому та набувши відповідних умінь і навичок застосування їх на практиці в певній галузі народного господарства. Для досягнення цієї мети варто спланувати проведення із старшокласниками різноманітної твор-

чої, раціоналізаторської та дослідницької роботи за їхнім бажанням, факультативних занять, спортивних і культурно-масових заходів разом з працюючою молоддю на підприємствах, в установах та організаціях, що їй сприятиме здійсненню комплексного підходу до вибору майбутньої педагогічної професії. При цьому характерними особливостями у визначенні напрямку підготовки старшокласників будуть: виробниче оточення і спеціалізація соціально-економічних об'єктів; перспективи розвитку господарського комплексу; потреби в кадрах на регіональних рівнях; наявність та стан навчальної матеріально-технічної бази, укомплектованість інженерно-педагогічними кадрами та майстрами виробничого навчання у відповідних галузях; ймовірність подальшого навчання та працевлаштування за обраною спеціальністю; відповідність інтересу до тієї чи іншої професії особистісним якостям старшокласника.

Одним із етапів орієнтації старшокласників на педагогічну професію є професійна інформація, яка передбачає вирішення таких основних завдань: розкриття значущості професії педагога; інформування про умови оволодіння тими чи іншими спеціальностями (про навчальні заклади, умови вступу до них, предмети, терміни навчання, кваліфікаційні перспективи тощо); формування позитивного ставлення до педагогічної професії як ключової для забезпечення динаміки соціально-економічного розвитку регіону і держави; формування професійних інтересів і мотивованих професійних намірів, в основі яких лежить усвідомлення психологічних особливостей і можливостей особистості та соціально-економічних потреб регіону і суспільства в педагогічних кадрах.

Завданням перших двох є відображення інформаційно-довідкових функцій профінформації, а двох інших – формування виховних функцій. У процесі профінформаційної роботи ці функції проявляються у взаємозв'язку і взаємодії одна з одною. Так, цілеспрямоване формування інтересів і відносин особистості передбачає озброєння старшокласників довідковою інформацією. Її засвоєння та активне використання в подальшій самостійній профінформаційній роботі не може бути ефективним при нейтральному або негативному ставленні до неї.

Особливості розбудови системи, яка виокремлює існуючі професійні інтереси і стимулює розвиток нових професійних інтересів, досліджували Б. О. Федоришин, С. Е. Карпиловська, Р. І. Миттельман

й інші: «Інтенсивний розвиток психологічної структури особистості підлітка в цей період не дозволяє без шкоди для його подальшого розвитку формувати професійний інтерес у вузькому напрямі. Увага вихователя, який проводить профінформаційну роботу з учнями, увага класного керівника спрямовуються на вивчення динаміки інтересів у підлітків — на рух, зміни, розвиток цих інтересів, на збагачення їх необхідним змістом, на виявлення нових інтересів. І це надзвичайно важливо, тому що інтереси реалізуються як каталізатори пізнавальної діяльності, а саме в діяльності виявляються здібності підлітка, розвиваються і формуються нові здібності, диференціюються, «фільтруються» і виокремлюються ті з них, які в перспективі стануть основою виникнення професійних здібностей» [252, с. 20].

Отже, систему професійної інформації необхідно будувати так, щоб інформаційний матеріал був основою для формування в старшокласників необхідних знань про педагогічні професії, про їх вплив на внутрішній світ, і щоб ці знання допомагали приймати обґрунтовані рішення у напрямі свідомого професійного самовизначення старшокласників. Формування свідомого, стійкого і адекватного ставлення до педагогічної професії відбуватиметься за умови викладення інформаційного матеріалу доступно, об'єктивно і всебічно, з використанням різноманітних організаційних форм (виготовлення наочностей, професіографічних заходів — екскурсій, зустрічей, бесід, дослідництва, уроків професійної інформації тощо), що використовуються для активізації сприйняття і мислення старшокласників.

У зв'язку з цим особливого значення набуває розробка психологічних основ профінформаційної роботи, оскільки засвоєння старшокласниками різноманітної інформації, включаючи інформацію профорієнтаційного характеру, буде ефективною лише при дотриманні певних умов. Важливо, щоб запропонована старшокласникам інформація була доступною, а викладення інформаційного матеріалу за змістом і формою відповідали їх можливостям при сприйнятті і аналізі (спеціальна термінологія, технологічні відомості тощо).

Слід підкреслити, що інформаційний матеріал подається старшокласникам у професіографічному і аналітичному плані. Розкриття ж тільки привабливих сторін педагогічної діяльності, її соціального значення, матеріальних благ, засобів оволодіння безумовно приведе до деформації об'єктивних реалій у напрямі формування позитивного ставлення і стійкого інтересу до професії педагога, або ж — що гір-

ше — дезорієнтує старшокласників у виборі та оволодінні нею під час навчання в загальноосвітній школі чи після її закінчення.

Особливого значення в профінформаційній роботі набуває уміння педагога і психолога сформувати стійкий професійний інтерес або зацікавленість до педагогічної діяльності. Для цього під час бесіди з старшокласниками в загальноосвітній школі чи міжшкільному навчально-виробничому комбінаті педагог має надавати професіографічну за змістом інформацію (соціально-економічне значення професії і фактори, які обумовлюють успішність в професійній діяльності тощо). Слід підкреслити, що профорієнтатору потрібно підготуватись до відповіді на елементарні запитання: чому йому подобається професія педагога, які фактори впливають на його успішність у педагогічній діяльності та чому є люди, яким не подобається ця професія і які не можуть досягти успіхів та морального задоволення, виконуючи її тощо.

Важливо в ході бесіди розкрити психологічну структуру професії педагога, щоб старшокласник зрозумів, що не кожна людина може бути хорошим вчителем, інженером-викладачем, методистом, психологом, майстром виробничого навчання тощо і разом з тим отримувати задоволення від своєї праці. Адже кожна з цих спеціальностей має специфічні вимоги до особистості. Крім того, за допомогою професіографічних елементів бесіди, старшокласникам потрібно створити умови для аналізу привабливості професії педагога і розкриття сутності психологічної структури педагогічної діяльності, даючи при цьому можливість проаналізувати свої особистісні якості.

Зусилля фахівців мають бути спрямовані на усвідомлення старшокласниками того, що люди різні за індивідуальними особливостями психологічної структури, психофізіологічними можливостями, рівнем і напрямом творчого потенціалу в певному виді професійної діяльності, що значною мірою залежить від освіти, світогляду, моральності, духовності тощо.

Підвищення рівня пізнавальної активності можна досягти за допомогою самостійних професіографічних досліджень, у процесі підготовки до яких вчитель і старшокласник повинні підготувати запитання, відповіді на які дадуть інформацію для складання професіограми. А це допоможе зробити перелік і опис загальнотрудових та спеціальних умінь і навичок, необхідних для успішного виконання педагогічної діяльності.

Діяльнісний підхід має підкріплюватись особистісним, що дозволить підвищити якість підготовки майбутніх педагогів через інтеграцію особистісних показників і професійної готовності. Такий синтез дозволить подолати відокремленість навчально-виховного процесу від особистості, відкриваючи перспективи його удосконалення і формування професійної готовності старшокласника. У полі зору педагогів повинна знаходитись особистість майбутнього педагога, розвиток її професійно-морального і інтелектуального потенціалу, формування установки на творчу діяльність.

Наступним завданням педагогів є активізація емоційно-вольових механізмів. При певній динаміці розвитку ці механізми формують ініціативність як рису характеру особистості, що дозволяє «покращити самостійну пізнавальну діяльність» [187] старшокласників. У свою чергу розвиток самостійної пізнавальної діяльності старшокласників залежить від емоційно-вольових компонентів психологічної структури особистості. Але їхній подальший розвиток знаходиться в прямій залежності від рівня активності особистості до самостійної діяльності.

Слід зазначити, що в організації самостійного професіографічного дослідження професійної діяльності старшокласниками має враховуватися функціональна залежність між емоційно-вольовими компонентами психологічної структури особистості і активністю її самостійної діяльності. Завдання педагогом повинне ставитися чітко, проблемно за змістом, зрозуміло і життєво важливо для старшокласника, що допоможе активізувати його мислення, самостійний аналіз, вибір засобів та методів для його вирішення, «стимулюватиме приплив позитивних емоцій в діях» [37] для досягнення очікуваного результату.

Хотілося б звернути увагу на питання престижності професій, яке вносить корективи в підбір матеріалів для методичного забезпечення функціонування системи профінформаційної роботи загальноосвітньої школи, міжшкільного навчально-виробничого комбінату тощо. Проблема престижу професій має розглядатись фахівцями в різних аспектах: механізми престижу; розвиток ринку праці; динаміка змін; зв'язок з об'єктивними і суб'єктивними факторами тощо. На сучасному етапі розвитку суспільства ця проблема є надзвичайно актуальною і розв'язати її можна тільки спільними зусиллями педагогів з органами державної влади та місцевого самоврядування, шляхом створення відповідної навчально-виховної системи, підтриманої певними соціально-економічними державними та регіональними програмами.

Розвиток професійних інтересів у профільній школі також пов'язаний з професійною консультацією, адже професійні інтереси мають «розвиватися разом з самопізнанням та об'єктивною самооцінкою» [83] власних особливостей і можливостей.

Успішність профконсультації старшокласників залежатиме від ступеню розкриття тих психологічних і психофізіологічних особливостей особистості, які є суттєвими для майбутньої професійної діяльності. Саме на цьому етапі необхідно активізувати систему психодіагностичної та самодіагностичної роботи, бо саме ця умова розглядається як специфічне і центральне завдання профконсультації і для її вирішення потрібно напрацювати, апробувати і професійно використовувати активні дослідження, а саме: вивчення успішності у навчанні, рівень вихованості, особливостей впливу соціально-культурного та соціально-економічного середовища на становлення особистості (взаємовідносин в родині, в школі, з друзями та товаришами). Для цього потрібно використовувати інформацію про школяра, яка накопичується в загальноосвітній школі: медичні та педагогічні характеристики, успішність, сімейне середовище та особливості сімейного виховання. Ці дані можуть використовуватися в профконсультаційній роботі.

У регіонах, де є міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійна консультація передбачає надання учням конкретних знань про наявні професії та шляхи їх отримання, виявлення і визначення своїх інтересів, нахилів, індивідуальних особливостей. Види профконсультації, які застосовуються в умовах МНВК, виокремлюють М. П. Тименко, Д. Н. Раззоков, В. В. Мачуський та інші: «[...] довідкова — в ході якої з'ясовуються шляхи працевлаштування, вимоги до прийому на роботу та навчання, можливості оволодіння різноманітними професіями, терміни підготовки, перспективи професійного росту; діагностична — спрямована на вивчення особистості, інтересів, нахилів, здібностей з метою виявлення обраної або близької до неї професії; формуюча, що має керівною метою корекцію вибору професії школярами та пропонує систематичну реєстрацію змін особистості школярів щодо професійного самовизначення; медична — спрямована на виявлення стану здоров'я школярів, їх психофізіологічних особливостей стосовно обраної професії, і, якщо необхідно, переорієнтації на іншу або близьку до обраної галузі діяльності» [229, с. 60].

Крім того, при проведенні професійної консультації необхідно врахувати, що на процес вибору педагогічної професії і успішність у

професійній діяльності впливають зовнішні фактори, що знаходяться поза особистістю: недостатня забезпеченість педагогічними кадрами на регіональних рівнях; недоліки в належній організації праці та управлінні трудовою діяльністю в окремих навчальних закладах, відділах, управліннях освіти тощо. Це, безумовно, призводить до незадоволення особистості в педагогічній діяльності, що знижує її працездатність та стимулює процес пошуку та опанування нею іншої спеціальності. Але в цьому випадку плинність кадрів — не наслідок неправильного вибору професії, а результат впливу на особистість факторів, дію яких неможливо усунути методами професійної консультації чи навіть професійної орієнтації. Хоча механізми усунення цих недоліків лежать у соціально-економічній, освітньо-технологічній та адміністративній площинах, вони мають бути враховані при проведенні професійної консультаційної роботи зі старшокласниками.

Слід звернути увагу на складання психолого-педагогічної характеристики старшокласників, що уможливить виявлення особистісних психологічних характеристик: інтересів, особливостей характеру, здібностей, мотивацій, ставлення до педагогічної діяльності тощо. Разом з тим, необхідно визначити індивідуальні особливості розвитку мислення, сприймання, пам'яті, емоцій, сенсомоторики, уваги тощо. Виявлення особливостей розвитку психологічних якостей старшокласника має використовуватись не лише для констатації рівнів їхніх професійних інтересів, а й для прогнозування можливих напрямів їх подальшого розвитку.

Рівень продуктивного консультування, його позитивне суб'єктивне відображення народжують у старшокласників взаємодію інтересів і здібностей. В цій ситуації інтереси старшокласників виступають в якості фактора ефективного консультування.

Консультативно аналізувати та оцінювати інтереси у взаємозв'язку із здібностями необхідно шляхом диференціювання істинних і уявних інтересів. Істинні інтереси обумовлюються реальними можливостями особистості в успішній діяльності і є показником актуального рівня розвитку відповідних здібностей. Уявні інтереси не мають особливого значення для консультанта, оскільки їх становлення здійснюється без врахування реальних психологічних можливостей особистості.

За допомогою аналізу психічних процесів потрібно знайти співвідношення між особистісними властивостями і якостями, що допоможе виявити взаємодію функціонального і особистісного аспектів.

Професійна консультація потребує аналізу особливостей виявлення певних психічних процесів особистості на етапі переходу від діагностики констатуючого характеру до прогнозуючої психодіагностики. При такому підході професійна консультація досягне не лише профконсультаційного, а й педагогічного виховного ефекту.

«Теоретичної та практичної значущості набуває проблема зіставлення психологічної структури особистості та професії педагога. У психологічній структурі особистості виокремлюються суттєві сторони і елементи, які зіставляються з вимогами професії педагога до психологічної сфери особистості» [233]. При цьому потрібно зберегти цілісність психологічної структури особистості. Крім цього, профконсультаційну психограму потрібно привести до вигляду, який дасть можливість зіставити її з наявними та перспективними можливостями особистості. Вирішення цього завдання відображається на змісті профконсультаційної роботи.

У співставленні «психологічної структури особистості, особливостей виявлення психологічних функцій і професіографічного матеріалу виявляються передумови формування професійних здібностей» [234]. Але треба мати на увазі, що ці здібності формуються під час професійної діяльності, в яку вступає особистість з певними індивідуальними психологічними особливостями. В процесі формування особистості потрібно враховувати фактори, які впливають на формування спеціальних професійних здібностей (стан серцево-судинної системи, нервової діяльності, антропологічні дані тощо).

Особливого значення набуває проектування професійних здібностей, яке розвиває особистість, визначає «шляхи і способи удосконалення психологічного механізму» [142], які є основою перспективних професійних здібностей і мають безпосереднє відношення до напрямку професійного самовизначення особистості. На даному етапі профконсультаційної роботи формуються рекомендації щодо напрямів і способів професійного самовизначення особистості.

Виявлення уваги є специфічною особливістю, яка формується у старшокласника під час оволодіння професією. Створення умов для оволодіння професією старшокласником дає можливість сформуватись певним індивідуальним якостям його уваги, які будуть основою при формуванні спеціальних професійних здібностей. Від попереднього рівня розвитку загальної здібності залежатиме процес професійної адаптації старшокласника (час адаптації, ефективність адап-

тації, психологічні і фізіологічні затрати, перспективність і ефективність формування стереотипу).

При проектуванні професійних здібностей на загальні властивості, особливості і здібності старшокласника враховуються профконсультаційні завдання, які пов'язані з визначенням конкретних профконсультаційних рекомендацій щодо розвитку його загальних здібностей, компенсаторних механізмів у функціональній структурі старшокласника. Ці рекомендації реально спрямовують старшокласника на удосконалення його психологічних можливостей. У цьому випадку профконсультаційні рекомендації пов'язані з аналізом різних видів щоденної діяльності старшокласника, включаючи навчальну.

У загальноосвітньому навчальному закладі та міжшкільному навчально-виробничому комбінаті завданням професійної консультації має бути не лише констатація рівня засвоєння знань, умінь і навичок, а й виявлення психологічних можливостей старшокласника в оволодінні знаннями, уміннями і навичками. Важливим у професійній консультації є розкриття схильностей, які мають безпосереднє відношення до професійного самовизначення старшокласника у виборі педагогічної професії. У цих ситуаціях учитель-профконсультант повинен бути відповідно підготовлений для ефективної співпраці з старшокласником.

Досягнення позитивних результатів у напрямі орієнтації старшокласників на педагогічні професії в умовах профільного навчання можливе при тісній взаємодії держави, регіональних суспільних інституцій і навчальних закладів системи загальної середньої освіти та наявності науково-методичних розробок з профільного навчання. У них мають бути враховані певні особливості, зумовлені різним рівнем теоретичної і практичної підготовки, особливостями індивідуального розвитку, що відображається на формуванні учнівських профільних груп, стані матеріально-технічної бази, залученні до педагогічної діяльності старшокласників, своєрідності структури педагогічних кадрів, відмінностях в організації навчально-виховного процесу тощо. Важливо продовжувати пошук шляхів підвищення ефективності системи орієнтації старшокласників на педагогічні професії засобом профільного навчання через розробку науково-методичного комплекту і удосконалення таких особливостей уроку, як: активізація пізнавальної діяльності старшокласників та підвищення їх самостійності при виконанні навчальних завдань; розвиток творчого мислен-

ня; досягнення єдності в процесах здобування та засвоєння знань, умінь і навичок безпосередньо на уроках тощо. Від масштабності цього процесу залежатиме розв'язання проблеми якості та збалансованості професійних кадрів на освітньому ринку праці України.

Висновки до четвертого розділу

1. У професійному виборі шкільної молоді ключову роль відіграють навчально-виробничі відносини, що впливають на формування особистості через працю та її зміст. У системі загальної середньої освіти учні старших класів знайомляться з трудовим вихованням, але відсутність чітко організованого навчально-виховного процесу, спрямованого на суспільні та соціально-економічні відносини, ставлять перед педагогічною теорією і практикою важливі й актуальні завдання – подолати певну віддаленість системи підготовки шкільної молоді до професійної діяльності від реальних потреб суспільства щодо кадрів в умовах ринкової економіки.

Надання допомоги учням старших класів у професійному самовизначенні з боку педагогічних працівників передбачає необхідність спеціальної організації їхньої навчально-виховної роботи, що вимагає раціонального педагогічного впливу на учнівську молодь через використання сукупності відповідних психолого-педагогічних засобів.

2. Процес професійного самовизначення складний і багато в чому суперечливий. З одного боку, він має враховувати інтереси, нахили, здібності особистості, а з другого – потреби суспільства у працівниках і спеціалістах певних сфер професійної діяльності. Отже, на професійне самовизначення старшокласників впливають два основних чинники – інтереси особистості і потреби суспільства. Забезпечити їх взаємодію у поєднанні інтересів покликана професійна орієнтація. Кожен етап профорієнтаційної роботи з учнями старших класів характеризується педагогічною ситуацією в стосунках і діях педагога та учня. Педагогічний вплив передбачає вибір оптимальних засобів для індивідуальної і комплексної роботи педагога, але кожен етап має певну мету, зміст, план дій, організаційно-педагогічні умови, передбачає комунікативні стосунки, оцінювання й корекцію.

Гармонізація різних компонентів навчально-виховного процесу, на певних рівнях підготовки майбутніх фахівців, потребує поєднання в технології раціонального і емоційно-почуттєвого компонентів, ко-

лективної й індивідуальної форм роботи, інформаційних і проблемних методів навчання, творчої і пошукової методик при вивченні загальноосвітніх і спеціальних дисциплін у профільній школі. Багаторівнева система навчання забезпечує старшокласникам більшу свободу вибору власної освітньої траєкторії з урахуванням рівня і динаміки розвитку здібностей, схильностей і інтересів, задаючи основний орієнтир педагогічної дії, в центрі якої домінують устремління, інтереси і схильності.

Дієвим засобом у навчально-виховному процесі є міжпредметні зв'язки, що дозволяють здійснювати поступовий перехід до інтеграції різних навчальних предметів і, зокрема, до інтеграції технології з проективною діяльністю особистості в сфері матеріальної та інтелектуальної культури, що перетворює оточуюче середовище. У цьому аспекті розкриваються рівні включення учнів у навчальний процес опануванням: міжпредметних зв'язків, що передбачають взаємне ілюстрування однієї й тієї ж закономірності різними навчальними предметами; взаємодії мистецтв у формуванні естетичного досвіду з допомогою різних видів художньої творчості; інтегративне використання знань із різних галузей наук, що допомагають розкрити більш повно інформацію про опановуваний в школі предмет.

3. Психолого-педагогічна наука розглядає особистість як складову частину природи, підпорядковану її загальним законам. Тому навчально-виховний процес у системі загальної середньої освіти базується на виявленні природних схильностей та розвитку людини. Особливо це важливо для МНВК, де відбувається цілеспрямована професійна орієнтація шкільної молоді і формування певного кваліфікаційного рівня першої професії кожної особистості.

Створення ефективної системи підготовки старшокласників до професійної діяльності ставить специфічні вимоги перед вчителями в оволодінні ними системи предметних та професійних компетентностей (особливо в галузі педагогічної майстерності), що найвагоміше впливають на вибір учнями професії та розвиток на цій основі різновидів досвіду, зокрема і професійного.

Розділ 5

ПІДГОТОВКА СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У розділі аналізуються: проблеми підготовки старшокласників до професійного самовизначення; зміст та структура професійної орієнтації; завдання загальноосвітньої ланки; розвиток творчості та професійної самосвідомості старшокласників, їх професійно важливих якостей; уточнення і коригування соціально-професійного статусу; динаміка трудової підготовки старшокласників; створення міжшкільних навчально-виробничих комбінатів; виховання у школярів життєвої позиції, свідомого підходу до праці і трудової дисципліни; завдання та зміст підготовки старшокласників до професійної діяльності в системі загальної середньої освіти з 12-ти річним терміном навчання.

5.1. Система підготовки старшокласників до професійного самовизначення

Сучасний соціально-економічний розвиток України відбувається в умовах ринкової економіки. У цьому процесі спостерігається динаміка інтелектуально-фізичного навантаження на фахівців, задіяних на соціально-економічних об'єктах. Роботодавці прагнуть отримати максимальні прибутки з мінімальними затратами капіталу і ресурсів за найкоротший відрізок часу. За таких умов багато кваліфікованих фахівців не мають постійної роботи впродовж життя, а тим більше — роботи за однією й тією ж професією чи спеціальністю. Тому система підготовки старшокласників до професійного самовизначення спрямовується на формування і удосконалення в підростаючого покоління професійних якостей та психологічної струк-

тури, спрямованої на зміну видів професійної діяльності, результатом якої має стати розширення соціальних послуг територіальній громаді, регіону, суспільству, державі.

Надати допомогу старшокласникам у підготовці до професійного самовизначення мають суспільні інституції шляхом створення педагогічно доцільної і психологічно адекватної освітньо-наукової системи, яка максимально задовольнить їх професійні плани згідно з існуючими перспективними напрямками соціально-економічного розвитку на регіональному та державному рівнях. Завдання системи — задоволення попиту загальноосвітньої ланки та інших соціальних інституцій у фахівцях-профорієнтаторах з їх комплексною підготовкою в системі вищих навчальних закладів для: відновлення державної й регіональної систем професійної орієнтації; забезпечення педагогів-практиків сучасними науково-методичними основами та навчально-виховними комплектами за напрямками навчання і спеціальностями; орієнтація молоді на заповнення вакантних робочих місць; координація та інтеграція дій сім'ї, загальноосвітніх навчальних закладів, міжшкільного навчально-виробничого комбінату (МНВК) тощо в напрямі розв'язання проблеми підготовки старшокласників до свідомого професійного самовизначення.

Вивчаючи сутність трудового становлення і професійного самовизначення учнівської молоді В. М. Мадзігон, В. І. Бондар, М. П. Тищенко, В. І. Андріяшин, Ю. Г. Грачов, Д. О. Закатнов, Г. Є. Левченко, В. В. Мачуський, О. В. Мельник, Н. В. Жемера, О. В. Осипов та інші зазначають: «Соціально-економічна ситуація, яка склалася на даний час у нашій країні, певним чином змінила особливості підготовки молоді до майбутньої діяльності, що, в свою чергу, не могло не відбитися на змісті та засобах підготовки старшокласників саме до самостійного та свідомого професійного самовизначення. Так, внаслідок зменшення кількості робочих місць і підвищення вимог до фахової підготовки, особливо в скрутне становище потрапила молодь. Як свідчать результати нашого дослідження, [...] особа, яка обирає професійну діяльність, поставлена в дуже складні умови і перш за все такі, коли необхідно приймати рішення самостійного вибору або зміни професійного шляху і відповідальність за таке рішення повністю лягає на неї. Отже, такі умови вимагають від людини вміння правильно, обґрунтовано, самостійно і адекватно приймати рішення щодо цього питання» [186, с. 136-137].

Проблема підготовки старшокласників до самостійного та свідомого професійного самовизначення є важливою й актуальною для теорії і практики професійної орієнтації. Її суть полягає в створенні суспільством відповідних умов для підготовки старшокласників до свідомого прийняття рішення щодо вибору майбутнього виду професійної діяльності. Усвідомлюючи себе суб'єктом конкретної професійної діяльності кожен учень повинен мати досвід самооцінки своїх індивідуально-психологічних якостей та порівняння своїх можливостей з психологічними вимогами професій до спеціаліста, усвідомлення власної відповідальності за успішне виконання діяльності та реалізацію своїх здібностей, саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети.

Різні аспекти системи підготовки школярів до професійного самовизначення відображені в працях С. Я. Батишева, І. Д. Бежа, Д. О. Заркатнова, Є. О. Клімова, Г. С. Костюка, В. М. Мадзігона, В. В. Мачуського, Є. М. Павлютенкова, Н. А. Побірченко, В. В. Рибалки, В. В. Синявського, М. П. Тименка, Б. О. Федоришина, С. М. Чистякової [18; 29; 30; 69; 99; 114; 138; 145; 177; 239; 186; 280; 119] та інших.

З часу створення шкільної системи професійної орієнтації вона є ефективним засобом розвитку професійної спрямованості учнів та регулювання відносин на ринку праці, що й зазначають М. М. Чистяков, Т. А. Буянова, Н. Є. Касаткіна: «Основним завданням шкільної ради з профорієнтації — координація роботи всіх підрозділів школи з професійної орієнтації, формування в школярів професійних намірів з урахуванням потреб конкретного економічного району в кадрах» [276, с. 124].

Для розв'язання багатоаспектної проблеми підготовки старшокласників до свідомого професійного самовизначення, згідно з їхніми інтересами та суспільною необхідністю, потрібна участь представників різних сфер знань (психологія, педагогіка, філософія, економіка, медицина тощо).

Підготовка старшокласників до професійного самовизначення є важливою складовою системи наукового управління суспільними й соціальними процесами, і водночас складовою людського відновлення соціуму через соціалізацію підростаючих поколінь. Найважливішим чинником соціалізації є професіоналізація особистості системою освіти, зокрема самостійним вибором професії та активним входженням у процес свідомої трудової діяльності. Ключовою части-

ною процесу професіоналізації є свідомий, самостійний, добровільний вибір професії. Він потребує ретельного наукового пізнання і осмислення, особливо коли йдеться про мотиви вибору професії, здійснюваного на відповідному рівні організації педагогічної дії вчителя.

На значущості пізнавальної діяльності й професійної просвіти учнів, визначення шляхів і створення умов отримання професій засобами ціннісно-орієнтованої і перетворюючої діяльності наголошує Є. М. Павлютенков: «Пізнавальна діяльність школярів забезпечує їх професійну просвіту. [...] ознайомлення учнів не з усіма професіями (їх майже 40 тисяч), а з основними професіями в різних галузях виробництва, культури, сфери обслуговування, а також із шляхами й умовами опанування цих професій. Знайомство зі світом професій – необхідна умова формування в школярів певного ставлення до професій. Але вибіркове ставлення до професій виникає лише під час ціннісно-орієнтованої і перетворювальної діяльності школярів. Процес пізнання не забезпечує такої можливості тому, що особливості професії не співвідносяться в ньому з потребами суб'єкта. Ціннісно-орієнтаційна діяльність забезпечує народження і розвиток системи цінностей, і через них пошук особистістю своєї природної визначеності в професії. Вона характеризується активною пробою сил і є вирішальним чинником вибору професії» [175, с. 7].

Свідоме професійне самовизначення передбачає: вивчення загальнотеоретичних питань та науково-практичне їх узагальнення; систематизацію управління інформацією; організацію та здійснення виробничої практики. Структурування та реалізація якісного змісту професійної орієнтації потребує наступних заходів:

- ⇒ проведення перспективних експериментальних досліджень;
- ⇒ розробки теоретико-методологічних основ професійної орієнтації;
- ⇒ розробки та удосконалення методів визначення наявної і перспективної потреби регіонального ринку праці, методів обліку, оперативного пошуку та використання відповідної інформації на практиці та розробки відповідних систем для інформаційного забезпечення навчальних закладів та суспільних інституцій, які проводять профорієнтаційні заходи;
- ⇒ розробки та удосконалення соціологічних і диференційовано-психологічних методів оперативного вивчення формування професійного вибору;

- ▷ розробки комплексних методик для діагностики професійних здібностей, професійної придатності, а також методів прогнозування факторів успішності в певному виді діяльності та розробку комплексів для психодіагностичного забезпечення заходів з професійної орієнтації;
- ▷ розробки методів збору, зберігання і оперативного пошуку професіографічної інформації та розробки психофізіологічної систематики професій чи напрямів діяльності, а також розробки системи інформаційно-професіографічного вивчення практичної роботи з професійної орієнтації;
- ▷ розробки методів формування професійних здібностей і професійної придатності;
- ▷ розробки методів і побудову моделей вирівнювання соціального престижу різноманітних професій;
- ▷ розробки методів економічного і морального регулювання процесу розподілу і закріплення трудових ресурсів на ринку праці;
- ▷ розробки системи заходів з підвищення привабливості для школярів сфер матеріального виробництва та їх обслуговування;
- ▷ розробки системи заходів підвищення ефективності впливу засобів масової інформації на формування мотивів вибору професії;
- ▷ визначення завдань і системи роботи загальноосвітньої ланки з профорієнтації в єдності з родиною та регіональними органами влади;
- ▷ створення системи підготовки і перепідготовки фахівців з педагогіки та психології, компетентних у розв'язанні проблеми підготовки школярів до свідомого професійного самовизначення;
- ▷ розробки та удосконалення методик психолого-педагогічної і медичної профконсультації;
- ▷ розробки організаційних проектів окремих ланцюгів системи профорієнтації у країні, а також оновлення загальнодержавної системи професійної орієнтації (професійної інформації, професійної консультації, професійного відбору, професійної адаптації).

Багатоаспектність проблеми професійної орієнтації учнів, розв'язуваної окремими педагогами і педагогічними колективами, стала предметом аналізу С. Я. Батишева: «...професійна орієнтація багатоаспектна, але перш за все вона педагогічна і в її центрі вирішення основних завдань є педагог і школа. Зрозуміло, що розробка проблем профорієнтації має спиратися на дані інших наук: фізіології, со-

ціології, економіки і інженерно-технічних наук. Але організаційно-методичне вирішення питання залишається за педагогікою. Професійна орієнтація передбачає цілеспрямовану діяльність педагогічних колективів шкіл у напрямі формування в учнів стійкого інтересу до певних професій і бажання самореалізуватися за окремо обраними» [18, с. 15].

Надання своєчасної кваліфікованої допомоги старшокласникам у підготовці до свідомого професійного самовизначення та корекція професійного вибору відбувається за визначеними критеріями та напрямками. На цьому наголошують С. М. Чистякова, А. Я. Журкина та інші: «Професійне самовизначення є багатоступеневим процесом, що структурується за трьома напрямками: завданнями, які суспільство ставить перед особистістю – соціологічний підхід; процесами поетапного прийняття рішень, наслідком яких є формування власних професійних інтересів і потреб системи розподілу праці в суспільстві – соціально-психологічний підхід; процесами формування індивідуального стилю життя, складовою частиною якого є професійна діяльність – диференційно-психологічний підхід («Я-концепція», що віддзеркалює розуміння, переживання, наміри й дії в певних умовах професійної діяльності)» [119, с. 4].

Важливим у підготовці старшокласників до професійного самовизначення є формування суб'єкта певного виду праці, який буде мобільним і зорієнтованим на світ професійної діяльності, матиме певні можливості для особистісного саморозвитку в єдиному контексті життєвого і особистісного самовизначення. Це положення є смисловою частиною «Я-концепції», диференційованої за: усвідомленням процесу і результату вибору; узгодженістю внутрішніх і зовнішніх компонентів; інтеграцією одного або декількох намірів; стійкістю ситуативності вибору, що разом із актом вибору має динамічний, усвідомлений характер «мислення (процес аналізу, синтезу, узагальнення)» [242, с. 308] і здійснюється на всіх етапах життя.

Період навчання в VIII–XI класах є особливим і відповідальним у проведенні навчально-виховної роботи загальноосвітньою ланкою, оскільки в цей період потрібно створити умови для розвитку професійної самосвідомості школярів – формування особистісного підходу до вибору професії, уміння співвідносити суспільну необхідність при виборі сфери діяльності з особистими ідеалами, уявою про цінності та реальні можливості. Тому система підготовки до професійного са-

мовизначення передбачає: оволодіння знаннями та уміннями з основ вибору професії, що здобуваються в процесі вивчення спеціальних курсів; уточнення соціально-професійного статусу старшокласників з допомогою профорієнтаційної діяльності на базі поглибленого вивчення профільюючих предметів, до яких виявляються стійкі інтереси та здібності; приділення уваги формуванню професійно важливих якостей в обраному напрямі праці, контролю і коригуванню професійних планів, способам оцінювання результатів та досягнень, самопідготовці та саморозвитку.

Разом із тим, особливого значення набуває процес цілеспрямованої соціально-професійної адаптації старшокласників, під час якої здійснюється формування не лише професійних знань, умінь, але й опанування норм та цінностей трудових колективів чи трудових об'єднань. Оскільки за бажанням старшокласників під час профільного навчання забезпечуються умови для входження в професійну діяльність, а саме період поглибленої підготовки до неї і формування досвіду життєдіяльності в трудовому оточенні, то розвиток професіоналізму здійснюється в процесі праці, коли разом з підвищенням кваліфікації розширюється сфера діяльності та опановуються нові спеціальності. Готовність до переорієнтації на іншу професійну діяльність з урахуванням попереднього професійно-соціального досвіду та індивідуальних можливостей є обов'язковою умовою процесу професійного самовизначення. Його формування та розвиток відбувається в процесі науково-практичної діяльності як системи рівноправної взаємодії особистості та суспільства на певних етапах їх розвитку, що оптимально відповідає особистісним здібностям та попиту ринку праці на фахівців певного напрямку діяльності.

Сучасне виробництво потребує фахівців з новою технологічною культурою, що закладається в шкільному віці засобом навчально-виховної праці. В. М. Мадзігон наголошує: «Сучасному виробництву потрібні ініціативні, думаючі, високоорганізовані, дисципліновані працівники, які володіють принципово новою технологічною культурою трудової діяльності. По мірі розвитку суспільства ускладнюється його структура і завдання, а питання організації стають все більш актуальними. Науково-прикладна розробка організаційних форм шкільного виробництва значною мірою відстає від соціально-педагогічних потреб. Особливо це стосується організаційно-педагогічних форм управління навчально-виробничою працею школярів» [138, с. 147].

Одним із методів системи підготовки старшокласників до професійного самовизначення є її тісна взаємодія з суспільними структурами (навчальними закладами, інституціями, задіяними у розподілі та використанні трудових ресурсів, підприємствами, установами, організаціями, громадами тощо) у цілепокладанні розв'язання проблеми підготовки до свідомого вибору професії, що передбачає діалектичні відносини між рушійними силами цього процесу та розвитком адекватних різновидів досвіду особистості для виконання соціально-економічних завдань, що стоять перед суспільством, і які необхідно вирішувати.

У сучасних умовах структурування освітнього простору основними функціями системи професійної орієнтації мають стати поточне і перспективне планування, координація, контроль, теоретичне, методологічне та інформаційно-методичне забезпечення тощо. Такий підхід допоможе досягти головної мети – динаміки підготовки старшокласників до свідомого професійного самовизначення. Старшокласники мають працювати на кінцевий результат процесу професійного самовизначення – вибір майбутньої професії, що вимагає вирішення чималої кількості завдань: отримання знань про себе; інформації про світ професійної праці; співставлення знань про себе та знань про професійну діяльність за допомогою професійних проб; стимулювання активізації внутрішніх психологічних ресурсів з метою включення в професійну діяльність та максимальну реалізацію себе в ній тощо.

Для формування певного рівня готовності до професійного самовизначення школярів слід використовувати систему засобів: професійну інформацію; просвіту; розвиток інтересів, нахилів і здібностей; професійне консультування; професійний відбір; соціально-професійну адаптацію тощо. При цьому значна увага приділяється медико-психологічній роботі із школярами, що включає в себе: професійну консультацію лікаря; розширення знань про фізіологічну значущість праці; знання джерел адаптивності організму; гігієнічні аспекти професійного вибору тощо.

Останнім часом бракує досліджень щодо ефективного використання старшою школою загальноосвітньої ланки інваріантної і варіативної складових шкільного компоненту. Аналіз свідчить про доцільність перегляду завдань і змісту профільного навчання в старшій школі, що постійно вимагає виховання і розвитку творчої особис-

тості через надання допомоги старшокласникам в оволодінні засобами пізнання, а також необхідності компетентного пізнання та перетворення оточуючого середовища. Значну частку змісту профільного навчання повинна скласти орієнтація на певний напрям професійної діяльності (професію) згідно із здібностями та вимогами, які остання пред'являє до «психологічної структури особистості, до технологічного пізнання виробничих процесів» [220], загальних принципів впровадження прогресивної техніки і технологій, організації управління і виробництва, екології, автоматизації й інформатизації тощо.

Про наслідки негативної кадрової політики, обіймання посад людьми не компетентними, за які країна і люди розплачуються здоров'ям і життям говорить В. В. Рибалка: «На превеликий жаль, в дійсності доводиться зустрічатися з випадками, коли керівні посади в суспільстві обіймають люди не компетентні, з низьким рівнем інтелектуального, творчого потенціалу, які пройшли селекцію за іншими критеріями. Звичайними є й такі випадки, коли творча особистість не має відповідної підготовки і тому її інтелектуальний, творчий потенціал не використовується повною мірою або навіть втрачається суспільством. За це країна розплачується добробутом, здоров'ям, а інколи й життям своїх громадян. Одним із найяскравіших прикладів цього є катастрофа, що сталася на Чорнобильській АЕС, з її глобальними екологічними наслідками» [240, с. 212].

Щоб орієнтовно визначити місце особистості на ринку праці, необхідно змодельовати систему шкільного виховання та виробництва, виходячи з умов соціально-економічного розвитку певного регіону та держави. Система передбачає створення напрямів навчання для старшокласників, якими мають стати спеціальності агропромислового комплексу, будівництва та архітектури, основ медицини, педагогіки, транспорту та зв'язку, легкої та харчової промисловості, інформаційно-комп'ютерних технологій та їх забезпечення, дизайну тощо. Вона має стимулювати діяльність старшокласника, спрямовану на активізацію процесу професійного самовизначення, що значною мірою залежить від якості підготовки суб'єкта учіння на різних вікових етапах розвитку та його індивідуального стилю. Значну роль в динаміці становлення старшокласників відіграють якості особистості, які мають відношення до їх професійного становлення (спеціальні, загальні професійно-моральні та вольові, професійно-виробничі та особистісно-ділові). Ці якості потребують розвитку в різних видах ді-

альності, бо складають основу успішного творчого професійного розвитку особистості. Але «неправильно поставлені цілі і неадекватно підібрані засоби їх досягнення негативно впливають на результативність навчально-виховного процесу у напрямі підготовки учнів до свідомого професійного самовизначення» [145, с. 8].

Враховуючи результати аналізу організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній ланці та опитування старшокласників і їх родин, пропонується об'єднати зусилля управлінських освітніх структур загальноосвітньої школи та міжшкільного навчально-виробничого комбінату в напрямі орієнтації старшокласників на початкову професійну діяльність, і засобами професійної практики допомогти самовизначитись у світі професій та розпочати процес опанування певної професії з метою подальшого навчання у вищих навчальних закладах за обраним фахом чи працевлаштування після отримання кваліфікації. Це забезпечить їх поступ, елементарний соціальний захист після закінчення школи та частково задовольнить попит ринку праці. Водночас підготовка старшокласників до добровільної праці в системі нових ринкових відносин, праці осмисленої, посильної, цікавої, стимулюючої розвиток творчих професійних здібностей, формуючої функціональну грамотність, професійну мобільність згідно з індивідуальними особливостями особистості та запиту ринку праці в кадрах, забезпечить динаміку розвитку як особистості, так і регіону. Для досягнення цього результату створюється освітній простір, що забезпечує знаннями, уміннями і навичками, як складовими сукупних суспільно-виробничих відносин, організаційно-господарської, фінансової структур регіону, і які стають основою розвитку підприємництва та допомагають сформувати якості, необхідні для прийняття самостійних компетентних рішень на засадах ринкових відносин, базованих на приватній, комунальній та державній формах власності.

За останні роки орієнтація країни на ринкову економіку знизила рівень соціальної захищеності молоді. З метою забезпечення соціально-економічного поступу України та зниження рівня соціальної напруги загальноосвітня ланка має допомогти старшокласникам адаптуватися до нових виробничих відносин за рахунок створення відповідних умов для особистісного психологічного зростання та підвищення рівня інформованості про різні аспекти сучасної праці. Кожному старшокласнику необхідна кваліфікована допомога у ви-

будові індивідуальної стратегії діяльності у вигляді мотивованих і здійснюваних проєктів професійних перспектив. Освіта і самоосвіта, самопізнання, самоорганізація, самореалізація складають змістові лінії стратегії послідовних дій старшокласника. Це забезпечить накопичення загальноосвітніх знань, включаючи знання про конкретні професії, їх особливості для звуження меж пошуку «своєї професії» для вибудови орієнтовних перспектив професійного зростання (професійної кар'єри); пізнання себе як індивіда, людини взагалі, свого образу «Я» — реального і бажаного, позитивних і негативних особистісних якостей, а також цілеспрямовано — як суб'єкта професійного самовизначення з набутими професійно важливими якостями; підвищення рівня активності в певних видах діяльності, пробудження і закріплення при цьому соціальної сміливості, демонстрації широкого спектру інтересів, пошуку своєї творчості, її використання в суспільстві.

5.2. Динаміка трудової підготовки старшокласників

Людина природно володіє унікальними властивостями свідомої трудової діяльності. Інтелектуальна і фізична праця людей забезпечує (залежно від цілепокладання) як бурхливий науково-технічний і суспільний прогрес, так і вкрай небезпечний для цивілізації регрес. Формування особистісних якостей людини відіграє в цих складних і суперечливих умовах суспільних процесів важливу роль. Ступінь освоєння людьми нових горизонтів логічного мислення і духовної культури формує хід і характер наступних етапів соціально-економічного та духовного розвитку суспільства. Лише в умовах формування особистісних якостей, коли підрастаючі покоління піднімаються на більш високі рівні освіченості і професіоналізму, духовного і фізичного розвитку, ідейної переконаності і моральності, відбуваються прогресивні зміни як у суспільній структурі, так і в життєдіяльності, згідно з пізнаними наукою закономірностями, включаючи фундаментальні напрацювання освітньо-наукової галузі в напрямі трудової підготовки підрастаючого покоління.

Певний історичний період поступу суспільства характеризувався корекцією завдань розв'язання проблем трудової підготовки молоді. На різних етапах розвитку освіти і науки зміст трудової підготовки старшокласників, як правило, включав трудове навчання і вихо-

вання, креслення, професійну орієнтацію, профільне навчання. Від того, наскільки успішно молодь входить в соціально-економічні відносини, залежить благополуччя особистості і суспільства, в якому вона живе.

Особливим періодом удосконалення системи трудової підготовки була середина 70-х років. У ці роки було прийнято ряд заходів, спрямованих на докорінне поліпшення трудового навчання шкільної молоді, особливо учнів старших класів. «23 серпня 1974 року було прийнято постанову Ради Міністрів СРСР «Про організацію міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудового навчання та професійної орієнтації учнів»». У постанові визначалися їх основні завдання: ознайомлення учнів з трудовими процесами і змістом праці робітників на підприємствах; здійснення професійної орієнтації школярів з метою підготовки їх до свідомого вибору професії; вироблення в учнів початкових навичок праці за обраною професією.

Після створення міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудового навчання та професійної орієнтації учнів (МНБК) розпочався новий етап у розвитку всієї системи трудової підготовки старшокласників загальноосвітньої школи. МНБК став новим типом навчального закладу, який поєднав технічну і технологічну культуру із сучасними досягненнями педагогічної освіти і науки. Вони стали центрами методичної роботи вчителів, профорієнтації учнів у районах та містах. Саме в МНБК узагальнювалися знання, вміння і навички з техніки, технології, організації і планування виробництва, а також створювалися необхідні умови для виховання у школярів життєвої позиції, свідомого ставлення до праці і трудової дисципліни, що сприяло професійному розвитку особистості.

Особливості навчально-виховної роботи в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, забезпечення взаємозв'язку навчальної і виробничої діяльності підкреслює Н. А. Калініченко: «Умови для успішної навчально-виховної роботи в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, учнівських виробничих бригадах і лісництвах, різноманітних трудових і творчих об'єднаннях школярів ґрунтувалися на основі особистісної соціальної значущості праці учнів, яка сприяла вихованню в дітей готовності до праці в народному господарстві. У міжшкільних навчально-виробничих комбінатах успішно розв'язувалась і така соціальна проблема, як взаємозв'язок виробничої діяльності з добровільними формами технічної творчості,

спрямованої на обслуговування і розвиток виробництва, підготовки молоді до раціоналізаторської і винахідницької діяльності. У процесі роботи у старшокласників розвивався інтерес до техніки і технічної творчості, поглиблювалися знання, вдосконалювалися вміння, набуті в процесі трудового навчання, збагачувалася інформація про основи сучасного виробництва, світ праці і професій» [90, с. 373].

В умовах МНБК і регіональної соціально-економічної структури старшокласників знайомили з виробництвом, його підрозділами, технологічним процесом виготовлення продукції, обладнанням та устаткуванням, конструкціями і дією машин, верстатів, апаратів, інструментів і пристроїв, засобів автоматизації і механізації та ефективного їх використання, кресленнями, технологічними й інструкційними картками, організацією робочих місць, технікою безпеки і культурою праці, виробничою гігієною та протипожежними заходами, організацією праці, економікою та умовами оплати праці тощо.

Для успішного функціонування нової системи трудової підготовки створювався науково-методичний супровід, за допомогою якого учням надавалась можливість здобути загальногалузеві знання щодо різнотипового устаткування та його призначення, технологічних процесів та їх обслуговування, наладки та ремонту устаткування. Опановувалися загальнотехнічні та спеціальні знання: технічна документація; методи вимірювання і контролю; основи економіки, організації і планування; механізації і автоматизації виробництва; будова і застосування устаткування, інструментів, пристроїв; спеціальні технологічні операції і процеси.

У змісті трудової підготовки передбачалася (згідно з профілем) система продуктивної діяльності учнів на практичних заняттях та під час навчально-виробничої практики, спрямована на виготовлення продукції для базових підприємств та за іншими замовленнями.

Під час трудової підготовки старшокласники здобували політехнічні знання і уміння в певних галузях техніки, що сприяло свідомому вибору професії після закінчення загальноосвітньої школи. Вивчалися загальні наукові принципи виробничих процесів, виробництво в цілому, набувалися відповідні уміння і навички застосування їх на практиці в певних галузях виробництва.

Навчально-виховний процес у МНБК здійснювався на основі знань і умінь, отриманих школярами за вісім років навчання в школі. Тому однією із умов результативної трудової підготовки була

підтримка партнерських відносини між МНБК і загальноосвітньою школою. Спираючись на отримані в загальноосвітній школі знання і вміння, викладачі й майстри виробничого навчання інтегрували раніше вивчені матеріали в площину практичного застосування.

На важливості формування особистісних якостей, які дозволяють не лише успішно вирішувати проблемні ситуації, а й прискорювати науково-технічний прогрес, наголошують В. М. Курило, В. П. Шепотько: «Важливо при цьому враховувати і зворотну залежність: лише освічений, висококваліфікований член суспільства був здібний прискорювати науково-технічний прогрес, вдосконалювати суспільну організацію і управління. Забезпечити найбільш ефективне функціонування цієї системи — важливе завдання управління в освіті. Бо чим освіченіший, чим кваліфікованіший спеціаліст, основний компонент соціальної системи, тим успішніше вирішувались завдання формування такої людини. Він міг легше керувати, виконувати свої функції, більш ініціативний, оскільки знання і висока кваліфікація дозволяли йому працювати творчо, успішно вирішувати різні проблемні ситуації» [173, с. 388-389].

У МНБК здійснювалось проведення старшокласниками різноманітної творчої, раціоналізаторської, дослідницької роботи за їх бажанням, організовувались різні види факультативних занять, спортивні і культмасові заходи разом з молоддю базових підприємств, що сприяло здійсненню комплексного підходу до трудової підготовки і виховання старшокласників.

При визначенні профільності трудового навчання увага зверталась на наступні фактори: виробниче оточення і напрями спеціалізації господарств; перспективи розвитку народногосподарського комплексу; потреби в робітничих кадрах на регіональних рівнях; наявність навчальної матеріально-технічної бази МНБК; укомплектованість інженерно-педагогічними кадрами — фахівцями відповідних галузей і майстрами виробничого навчання; ймовірність працевлаштування та навчання за обраною спеціальністю; відповідність бажань та придатностей старшокласників до оволодіння професіями.

Вимоги до загальноосвітнього рівня кваліфікованих працівників зростали, тому профільне трудове навчання не зводилось до вузької спеціалізації, а пропоновані профілі були багатогалузевими. Аналіз показував доцільність вибору профілів на 5-10 років із врахуванням регіональних умов. На регіональних рівнях навчальні про-

філі, за якими навчались старшокласники, мали такий перелік: автосправа; трактори і основи агротехніки; основи тваринництва і механізації тваринницьких ферм; металообробка; електротехніка; радіотехніка; деревообробка; будівельна справа; текстильна справа; обробка тканини; торгівля; машинопис і основи сучасного діловодства; технічне креслення; виробництво художніх виробів.

Виховання працьовитості старшокласників, опанування ними основних трудових процесів перебувало у прямій залежності від оптимізації умов навчання і продуктивної праці. До основних з них належали оптимізація фізичних і нервових навантажень старшокласників у процесі навчально-виробничої діяльності, що впливають на: їх гармонійний розвиток; підвищення інтелектуального і творчого рівня праці; уникнення негативних впливів виробничого оточення на організм старшокласників; поступове ускладнення навчально-виробничих завдань та плановий перехід на робочі місця, обладнані на рівні виробничих умов (продумана система організаційно-технічних заходів, що забезпечувала умови для успішного навчання).

Значна увага приділялась системі наукового планування, яке допомагало зосередити основні зусилля інженерно-педагогічного і учнівського колективів на вирішенні навчально-виховних і навчально-виробничих питань, сприяло раціональній організації навчання і праці та продуктивному керуванню МНБК. Система складалася із загального і спеціального планування навчально-виховного процесу.

Дидактичні принципи розглядалися як основні положення про процес профільного трудового навчання відповідно до виховної і освітньої мети, організаційних форм, змісту і методів навчально-виховного процесу. Від рівня володіння дидактичними принципами, уміння педагогів застосовувати їх в процесі формування знань і практичних умінь залежала ефективність навчально-виховного процесу.

Виокремлювалися такі основні дидактичні принципи: «Науковість у навчанні; зв'язок теорії з практикою; виховний характер трудового навчання; системність і послідовність навчання; доступність і посиленість навчального матеріалу; наочність; свідомість, активність, міцність засвоєння знань та умінь. Крім них, є ще й спеціальні дидактичні принципи, зумовлені специфікою профільного трудового навчання, зокрема: навчання на рівні нової техніки, передової технології і прогресивної організації виробництва; навчання на основі продуктивної праці; формування умінь на основі свідомого за-

своєння прийомів і операцій; політехнічна спрямованість трудового навчання» [155, с. 49].

Особлива увага приділялась методиці профільного трудового навчання. Вона мала певні особливості, які були зумовлені: різним рівнем теоретичної і практичної підготовки старшокласників, які приходили в МНВК з різних шкіл; їх індивідуальним розвитком, що зумовлював формування учнівських груп; досконалішою, порівняно з шкільними майстернями, матеріально-технічною базою; залученням старшокласників у сферу матеріального виробництва; своєрідністю структури педагогічних кадрів; відмінностями в організації навчально-виховного процесу тощо.

Продовжувався пошук шляхів підвищення ефективності уроків профільного трудового навчання шляхом удосконалення таких особливостей уроку як: активізація пізнавальної трудової діяльності старшокласників і підвищення їх самостійності у здобуванні знань, умінь, навичок у виконанні навчально-виробничих завдань; розвиток у школярів творчого мислення — включення в зміст уроків робіт з конструювання, проектування, експериментування, дослідництва; здійснення проблемного підходу у викладанні навчального матеріалу і в постановці завдань старшокласникам; досягнення єдності в процесах здобування і засвоєння знань, умінь і навичок безпосередньо на уроках.

Використовувалось два основних типи уроків — урок формування теоретичних знань та урок формування практичних умінь і навичок, на яких також застосовувалась суспільно корисна і продуктивна праця.

При плануванні 6-годинних занять у МНВК враховувалось, що урок з формування теоретичних знань повинен передувати уроку з формування практичних умінь і навичок, а після них — уроки суспільно корисної чи продуктивної праці. При такому підході забезпечувався логічний перехід від теорії до практики, тісний зв'язок навчання із суспільно корисною і продуктивною працею старшокласників. Використання різнопланових методів навчання сприяло активній пізнавальній діяльності учнів, а процес здобування знань, умінь і навичок здійснювався як єдине ціле.

Для самостійної навчально-практичної діяльності в навчальних програмах відводилось майже 50% навчального часу в 9 класі і майже 75% в 10 класі.

Розвиток технічного мислення стимулювався розв'язуванням технічних і технологічних задач, які, в свою чергу, сприяли: вихованню в учнів навичок планування своєї діяльності; розвитку в них творчого підходу до виконання завдання; виробленню вміння застосовувати для розрахунків теоретичні знання і обчислювальні навички.

Поєднанню трудового навчання з виробничою діяльністю сприяло вивчення виробничо-технічної документації (креслень, схем, технічних умов, технологічних карт, інструкційних карток з трудових процесів тощо), що було джерелом інформації про продукти і предмети праці, про технологічні й трудові процеси, а також інструктивним матеріалом для налагодження засобів виробництва, здійснення основних трудових операцій та найважливіших функцій щодо організації робочого місця.

Аналізуючи ринок праці народногосподарського комплексу 80-х років, учені констатують: «У 80-х роках в СРСР нараховувалось більше 40 тисяч професій і спеціальностей, в народному господарстві було 400 галузей промисловості, 44172 підприємства, більше 200 тис. новобудов, 21,1 тис. радгоспів і 26,3 тис. колгоспів. До того ж потрібно додати транспорт, торгівлю, житлове, комунальне, медичне, культурне й інші види обслуговування, науку, мистецтво, освіту і т. ін.» [294, с. 5]. Це змушувало науковців звернути особливу увагу на профорієнтацію, яка розглядалася як науково обґрунтована система підготовки молоді до самостійного вибору професії, покликана враховувати як індивідуальні особливості кожної людини, так і необхідність повноцінного розподілу трудових ресурсів в інтересах народного господарства країни, окремої галузі, економічного регіону.

У психолого-педагогічних напрацюваннях професійна орієнтація характеризувалась як багатоаспектна комплексна проблема, що входила в коло питань наукового управління соціальними процесами, виховання підростаючого покоління, раціонального розподілу трудових ресурсів, вибору життєвого шляху, адаптації людини до професії і формування професійної майстерності.

Динаміка науково-технічного прогресу зумовлювала виникнення нових професій і відмирання старих. Підрахунки економістів показували, що правильна організація профорієнтаційної роботи може дати великий економічний ефект. Але значна кількість школярів мала обмеження до певних видів професійної діяльності, а отже потребувала допомоги фахівців у виборі професії.

Здібності в людей різні, тому педагогам важливо знати психолого-педагогічні основи їх формування. У психології праці професійні здібності розглядалися сукупністю достатньо стійких, але разом з тим змінних (під впливом виховання) індивідуальних психологічних якостей особистості. Для вивчення їх школярами необхідно знати вимоги кожної професії до майбутнього спеціаліста.

Про вивчення і консультування учнів як одного з етапів профорієнтаційної роботи, і врахування при цьому медичних показників говорить М. М. Захаров: «Наступним етапом профорієнтаційної роботи в МНВК є вивчення і консультування учнів з метою активізації їх професійного самовизначення і допомоги у виборі професії після закінчення школи. Медичне вивчення здійснюється лікарем, який при обстеженні учня керується «Переліком медичних протипоказань до роботи і виробничого навчання підлітків». Підлітковий лікар на основі даних об'єктивного обстеження учнів, а також спеціалісти-лікарі: стоматолог, окуліст, невропатолог, отоларинголог, хірург, терапевт, психіатр і гінеколог — визначають професійну придатність учня» [73, с. 223].

У галузі наукового пізнання за змістом, організацією і методами професійна орієнтація підпорядковувалась дидактичним і виховним принципам, спрямованим на гармонійний розвиток особистості. До них належали виховний характер професійної орієнтації; політехнічна спрямованість профорієнтації; формування професійних намірів у відповідності до інтересів і схильностей, особливостей особистості та потреб регіону в кадрах; співпраця навчальних закладів, сім'ї і виробництва в профорієнтаційних заходах. Вони розглядались в єдності та взаємодії.

Призначення і зміст професійної орієнтації в МНВК дозволяли розглядати її як цілісну систему, що складалась із компонентів взаємодії або підсистем: профінформації, профконсультації, профвідбору і профадаптації, об'єднаних загальною метою і єдністю управління.

Виховний вплив визначався кінцевою метою виховання — формуванням всебічно розвиненої особистості, основи якої закладались у системі загальної середньої освіти і в подальшому розвивались у процесі професійної діяльності.

Вибір професій розглядався як довготривалий процес, що проходив в умовах МНВК ряд етапів і передбачав об'єктивну послідовність професійного самовизначення і саморозвитку особистості.

Професійне самовизначення відображало декілька етапів становлення особистості: вибір професії, професійне становлення в процесі оволодіння конкретною професією в навчальному закладі; вибір трудового напрямку в рамках професії.

Професійна інформація розглядалась в МНВК підсистемою, з якої розпочиналось цілеспрямоване самовизначення. Її завдання — ознайомлення старшокласників з професіями і з наявністю кадрів у конкретному регіоні. На заключному етапі професійної інформації основна увага приділялась поглибленій пропаганді тих професій, які були конче необхідними в народногосподарському комплексі регіону. Щоб досягти необхідного результату, організовувалась професійна пропаганда, що проводилась в ході всього навчально-виховного процесу.

Професійну інформацію вчені визначали як окремий самостійний елемент профорієнтації: «Професійна інформація як окремий відносно самостійний елемент профорієнтації є системою організації і проведення навчально-виховної роботи, спрямованої на опанування учнями необхідних знань про соціально-економічні, психологічні і психофізіологічні умови правильного вибору професії» [252, с. 6].

Великого значення в професійній пропаганді на етапі професійної просвіти набував технічний і економічний потенціал промисловості та агропромислового комплексу з їх історичними трудовими традиціями. Професійна пропаганда використовувалась для залучення робочої сили на нетворчі і непривабливі види праці. Тому важливе значення приділялося розкриттю соціальної значущості певних видів діяльності. Через виховні засоби підвищувався їх суспільний престиж.

Виділення профконсультації із загальної системи профорієнтації, на думку вчених, зумовлюється: «[...] наявністю певних спеціальних завдань і методів їх вирішення, що знаходяться в її компетенції. [...] Професійна консультація — це система психолого-педагогічного вивчення особистості учня з метою надання йому суттєвої допомоги в успішній реалізації професійного самовизначення» [228, с. 6-7].

Професійна консультація в умовах МНВК є обґрунтованою порадою старшокласнику щодо доцільності професії, що найбільше відповідає його інтересам, здібностям, фізичному стану і суспільній необхідності. Вона вимагає від педагогів знання психолого-педаго-

гічних особливостей учня, його статусу в соціумі. Виокремлюється три види профконсультації: довідково-організаційна, медико-профілактична і психолого-педагогічна.

Довідково-організаційна консультація дає відповідь на запитання старшокласників та їхніх батьків щодо працевлаштування в конкретному регіоні, про умови вступу до вищих навчальних закладів, вимог професії до особистості. Педагог, який володіє необхідною інформацією, здійснює її педагогічно обґрунтовану апробацію.

Медико-профілактична консультація виявляє співвідношення психолого-фізіологічних та медико-біологічних властивостей школярів, відповідність їх вимогам професії та обґрунтування висновку щодо вибору майбутньої професії. Цей вид профконсультації проводився лікарем і педагогом на основі профілактичних медичних оглядів і даних медичних закладів, а також спостережень вчителів за учнями в різних видах їхньої діяльності.

За допомогою психолого-педагогічної консультації здійснюється вибір професії згідно з інтересами та здібностями учня, його особливостями, що формуються в певному виді діяльності.

Спостереження учителя праці в процесі багаторічного педагогічного спілкування з учнем має позитивні результати у визначенні відповідності обраної професії його природним і розвиненим у сім'ї та школі інтересам та можливостям. Згідно з поставленими вчителем завданнями учні випробовують свої здібності й навички в технічній творчості, конструюванні, наладці і ремонті простих інструментів тощо.

При правильній організації та визначенні характеру праці і її змісту з трудової підготовки формуються найбільш значущі для майбутньої професії якості особистості.

Під час психолого-педагогічної консультації учень отримує рекомендації для саморозвитку відповідно до індивідуальних особливостей, ставлення його до праці та власної активності у вияві індивідуальних здібностей.

Професійна консультація проводилася в два етапи: попередня рекомендаційна (для учнів 7-8 класів) та в процесі оволодіння обраною професією.

Від педагога вимагається: знання компонентів, кожної професії, її технічного забезпечення та організації умов праці; виконання змісту службових обов'язків та вимог до учнів щодо дотримання

трудової дисципліни; дотримання вимог до кваліфікації працівника, його особистісних якостей; знання про права щодо оплати праці та обов'язки виконання правил техніки безпеки тощо.

Зміна видів праці, виникнення нових професій і відмирання старих вимагає від педагогів чітких уявлень про професії, найбільш важливих для даного часу певного регіону. Класифікація професій та їх структура пізнається за допомогою професіографічної науки з допомогою її основного об'єкта дослідження — професіограми. Вона включає психологічні, виробничо-технічні, медико-гігієнічні та інші складові. Як правило, педагог користується характеристикою професії, в змісті якої є короткий опис професії і її психографічних даних, історія професії, її значення в господарському комплексі держави, права й обов'язки робітника, виробничо-технічні та медико-гігієнічні умови праці тощо.

Професійний відбір відбувається безпосередньо на виробництві при допомозі педагогів МНВК та школи. Трудова підготовка, що включає продуктивну працю, створює умови не лише для вибору учнями робітничих професій, а й для професійного відбору кваліфікованих робітників та їх професійної адаптації.

Професійна адаптація відіграє виключно важливе значення. Завдяки їй забезпечується відповідність особистісних якостей особистості конкретному виду професійної діяльності. Вона є важливим фактором, що забезпечує стабільність робочої сили, формування позитивного ставлення до обраної професії, забезпечення зростання продуктивності праці. Її значення збільшується в умовах скорочення працездатного населення в сфері матеріального виробництва.

Основне призначення професійної адаптації — зберігати і розвивати здатності людини до конкретної виробничої діяльності при умові співпадання особистісної і суспільної мотивації. Професійна адаптація є заключним етапом професійної орієнтації.

5.3. Підготовка старшокласників до професійної діяльності

Характерною особливістю поступального розвитку держав і суспільств світового співтовариства з розвинутою соціально-економічною сферою є зумовленість їхнього поступу наукою й освітою.

Сучасний стан українського суспільства потребує активного розвитку науки й освіти для конкурентоспроможності країни у світово-

му співтоваристві держав і народів. Саме тому науково-освітні й відповідні державні інституції повинні повсякчас піклуватися про належну підготовку старшокласників до «майбутньої професійної діяльності на основі науково обґрунтованих та практично зорієнтованих науково-методичних комплектів, спроможних на сучасному рівні порівняльної педагогіки готувати молодь до професійної діяльності» [159].

Розвиток і зростання професійної діяльності учнів відбувається через вибір на певному етапі життя. Т. М. Титаренко зазначає: «Кожний вибір завжди обмежує і, обмежуючи, спрямовує. Спрямовуючи активність особистості, вибір і мотивує, тобто енергетично забезпечує (або за певних умов не забезпечує) подальші світоперетворення. [...] Вибір є механізмом смислового регулювання життя, механізмом координації трансформації життєвих смислів. Єдиною підставою конструктивного життєвого вибору є його цінність для особистості, цінність насамперед для її розвитку, зростання та майбутнього. [...] Потреба у здійсненні життєвого вибору передбачає незадоволеність своєю сьогодишньою світобудовою, способом життя, його продуктивністю» [270, с. 323].

Варто підкреслити, що в системі загальної середньої освіти дана проблема потребує наукового переосмислення через впровадження в освітню практику нового змісту навчально-виховної роботи, особливо в старшій школі, оскільки разом з отриманням загальноосвітніх знань є нагальна необхідність послідовно готувати молоде покоління до професійної діяльності з врахуванням особистісних якостей. Сьогодні спостерігається відсутність збалансованості відтворення людських ресурсів України з пріоритетною політикою регіонального рівня. Прикладом такої незбалансованості є велика кількість фахівців з економічною та юридичною освітою, для яких не може бути створено достатньо робочих місць, підкріплених матеріальними ресурсами. Водночас дослідниками зафіксований дефіцит кваліфікованих фахівців у галузях педагогіки, будівництва й архітектури, харчової та легкої промисловості тощо.

Процес формування особистості поступальний і здійснюється з допомогою педагогів високої культури, педагогічної майстерності та інтегративної філософської думки.

Особливу роль у розвитку природних здібностей особистості (обдарування, хист тощо) покликані відігравати соціальні інституції. До

таких належать навчальні заклади системи загальної середньої освіти, основними завданнями яких є: особистісно орієнтоване навчання та виховання; задоволення прав особистості при здобуванні освіти та забезпечення необхідних умов навчання в освітніх закладах; нормативно-правове забезпечення; визначення структури та змісту навчально-виховного процесу; коригування навчально-виховного процесу органами управління згідно з їхніми повноваженнями захисту щодо прав та обов'язків учасників навчально-виховного процесу.

Саме в загальноосвітній школі навчальний процес передбачає цілеспрямоване оволодіння старшокласниками «систематизованих знань про природу» [149], людину, суспільство, культуру, виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, завдяки цьому відбувається інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою освіти та самоосвіти підростаючого покоління впродовж життя. Інтелектуалізація освіти здійснюється в системі навчально-виховного процесу, що передбачає гармонійний розвиток особистості, ґрунтований на загальнолюдських цінностях і принципах, науковості, полікультурності, системності, інтегративності, єдності навчання та виховання на засадах гуманізму, демократії, творчості та свободи особистості.

У системі загальної середньої освіти створені загальноосвітні навчальні заклади різних типів і форм власності (у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації): міжшкільні навчально-виробничі комбінати; позашкільні заклади; науково-методичні установи; професійно-технічні та вищі навчальні заклади I – II рівнів акредитації, що дають повну загальну середню освіту та кваліфікацію. Вони забезпечують надання загальної середньої освіти, розвиваючи при цьому соціальну зрілість, творчість, громадянську позицію, самовизначеність у майбутній професійній діяльності.

Значущим етапом життєвого самоствердження особистості є обґрунтований вибір нею майбутньої професії. Г. С. Нікіфоров зауважує: «Вибір майбутньої професії, визначення свого місця в житті — одне з головних рішень людини. Вибір професії є основою життєвого самоствердження людини в суспільстві. В особі людини, не зайнятої професійною справою, не задіяної в праці, суспільство несе духовні і матеріальні втрати, що ніколи не поповнюються. Колосальні збитки несе й сама особистість, втрачаючи природою наділе-

ний творчий потенціал. Гармонійний розвиток особистості зумовлений професійним самовизначенням. [...] Професія впливає на термін життя. Вона впливає на стан фізичного і психічного здоров'я суб'єкта професійної діяльності. Якщо вибір професії виявився невдалим, то наслідки цього виявляються в характерних негативних ознаках: у людини втрачається задоволення від виконуваної роботи, бажання удосконалюватись в ній, зменшується продуктивність праці» [230, с. 485].

Розгортаючи процес підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності в загальноосвітній школі з 12-ти річним терміном навчання, варто врахувати: поєднання технічної й технологічної культури із сучасними досягненнями педагогічної освіти й науки; створення методичних центрів професійної орієнтації дітей з допомогою батьків для підготовки учнів до свідомого вибору професії; узагальнення знань, вмінь і навиків з техніки, технології, організації й планування виробництва; ознайомлення з трудовими процесами і змістом праці на підприємствах, в установах та організаціях; створення необхідних умов для виховання в старшокласників життєвої позиції, свідомого ставлення до праці, трудової дисципліни, початкових навиків праці за обраною професією; всебічний гармонійний розвиток особистості. Повноцінна участь особистості у соціальній діяльності базується на ціннісній основі професіоналізму, яку складають інтелектуальні, духовні, морально-вольові якості та організаційні здібності.

Навчально-виховний процес старшокласників продуктивний лише тоді, коли поєднується: з основами виробництва та технологічним процесом виготовлення продукції; з практичним опануванням обладнання і устаткування; конструкцій та дій машин, верстатів, апаратів, інструментів і пристроїв, засобів автоматизації та механізації; з читаннями та здійсненнями креслень, технологічних та інструкційних карт; з організацією робочих місць, техніки безпеки та культури праці; з дотриманням виробничої гігієни і протипожежних заходів тощо. Це зумовлює створення освітньо-наукової системи для підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності. Вона створить умови для первинного ознайомлення із загальногалузевими знаннями в царині: технологічних процесів, різних типів устаткування, його призначення та обслуговування, наладки та ремонту; технічної документації, методів вимірювання та контро-

лю, основ економіки, організації і планування, механізації й автоматизації виробництва; будови й застосування устаткування, інструментів, пристроїв, спеціальних технологічних операцій та процесів тощо, у змісті яких передбачається (відповідно до напрямку) продуктивна діяльність на практичних заняттях та під час навчально-виробничої практики з виготовленням продукції, а також наданням послуг для підприємств, установ, організацій.

При створенні ефективної системи підготовки старшокласників до професійної діяльності висуваються специфічні вимоги до процесу забезпечення їх знаннями й уміннями та до розвитку професійно важливих якостей, що сприяють свідомому вибору професійної діяльності після закінчення загальноосвітньої школи. Доцільно створити умови для розвитку в старшокласників пізнавальної активності, самостійності, дисциплінованості, творчості, культури праці, оволодіння загальними науковими принципами виробничих процесів у цілому та набування відповідних умінь і навичок застосування їх на практиці в певній виробничій галузі. Для досягнення цієї мети варто спланувати проведення із старшокласниками різноманітної творчої, раціоналізаторської та дослідницької роботи за їх бажанням, факультативних занять, спортивних і культмасових заходів разом з молоддю підприємств, установ та організацій, що сприятиме здійсненню комплексного підходу до вибору майбутньої професійної діяльності. Характерними особливостями при визначенні напрямку підготовки старшокласників є: виробниче оточення і напрям спеціалізації соціально-економічних об'єктів; перспективи розвитку господарського комплексу; потреби в робітничих кадрах на регіональних рівнях; наявність та стан навчальної матеріально-технічної бази, укомплектованість інженерно-педагогічними кадрами, майстрами виробничого навчання та фахівцями відповідних галузей; ймовірність подальшого навчання та працевлаштування за обраною спеціальністю; відповідність інтересу до тієї чи іншої професії особистісним якостям старшокласника.

Важливості набувають процеси акселерації: «Значення трудової підготовки школярів зростає в зв'язку з так званим процесом акселерації підлітків. За даними інституту фізіології, у дітей і підлітків на 1 – 3 роки раніше змінюються зуби, настає статеве дозрівання, відбувається скостенілість кісті, перебудовується ендокринна система тощо. З прискоренням фізичного розвитку підвищується

розумова працездатність, змінюється мотивація вчинків, спрямованість інтересів і потреб. Але біологічне дозрівання школярів випереджає процес їхнього соціального становлення. Головною причиною цього є відсутність широкої системи включення учнів у суспільно корисну, продуктивну діяльність, за змістом, характером близьку до діяльності дорослих. Ось чому у школярів притуплюється почуття відповідальності за себе і за суспільство, в якому вони живуть. Відірваність трудового виховання школярів від реального життя негативно відбивається потім і на моралі молодих працівників і на економіці країни» [186, с. 6].

Із зростанням науково-технічного прогресу змінюються вимоги до загальноосвітнього рівня кваліфікованих працівників. Тому навчання старшокласників у системі загальної середньої освіти не повинно зводитись до отримання лише загальноосвітніх знань, воно має орієнтувати їх на майбутню професійну діяльність. Зарубіжні та вітчизняні дослідники стверджують, що освітня система в сучасних умовах лише тоді виконує свою соціальну функцію, коли пропонує вибір напрямів підготовки їх до майбутньої професійної діяльності через засоби системи професійної орієнтації із врахуванням регіональних умов. Орієнтовні напрями, за якими можуть навчатись старшокласники, такі: основи педагогіки; швейна справа; основи медицини; комп'ютерна справа; автосправа; основи кулінарії; трактори і основи агротехніки; основи тваринництва і механізації тваринницьких ферм; металообробка; електротехніка; радіотехніка; будівельна справа; торгівля; основи сучасного діловодства; технічне креслення; основи художнього оформлення та дизайну тощо.

Особливу роль у підготовці особистості до життя необхідно приділяти вихованню її працьовитості, засвоєнню основних трудових процесів, які перебувають в прямій залежності від оптимізації умов навчання і продуктивної праці. До основних з них належать: оптимізація фізичних і нервових навантажень старшокласників у процесі навчально-виробничої діяльності, що впливає на їх гармонійний розвиток; підвищення інтелектуального і творчого рівня праці; уникнення негативних впливів виробничого оточення на молодий організм; поступове ускладнення навчально-виробничих завдань та плановий перехід на робочі місця, обладнані на рівні виробничих умов (продумана система організаційно-технічних заходів, що забезпечує умови для успішного навчання).

Забезпечити цим учня може висококваліфікований педагог із достатнім життєвим досвідом. При проведенні певних заходів у профільній школі він має володіти системою знань, які дозволяють зрозуміти не тільки розвиток учня, але й динаміку змін оточуючого середовища, що стверджує І. А. Зязюн: «У структурі особистості педагога, що веде профільне навчання, виділяється інтелектуальна, діяльнісна і емоційно-вольова сфери. Інтелектуальним показником є багатогранна і багаторівнева система знань, в склад якої входить дидактико-методичні знання, професійне мислення, креативність і культура. Професійне мислення характеризує сукупність наукових понять, теорії і закономірності основної спеціальності, а також профільного навчання, які дозволяють глибше розуміти розвиток особистості учня, стан виробництва, економічних та інших процесів, аналізувати їх: осмислювати навчальну інформацію, використовувати сучасні технології учіння, готовність приймати практичні рішення з урахування ситуацій, що виникають» [78, с. 11].

Варто приділити увагу системі наукового планування освітніх процесів, що допомагає зосередити зусилля інженерно-педагогічного і учнівського колективів на розв'язанні проблем навчально-виховного та навчально-виробничого характеру, сприяє раціональній організації навчання і праці та продуктивному керуванню. Тому ефективною є система із загальним і спеціальним плануванням освітнього процесу, де дидактичні принципи розглядаються як основні положення про процес підготовки старшокласників до професійної діяльності відповідно до виховної і освітньої мети. У цьому випадку організаційні форми, зміст і методи навчально-виховного процесу визначаються дидактичними принципами, а від рівня володіння та уміння педагогів застосовувати їх в процесі формування знань і практичних умінь залежить ефективність навчально-виховного процесу. При проведенні навчально-виховного процесу використовуються такі основні дидактичні принципи: науковість у навчанні; зв'язок теорії з практикою; виховний характер трудового навчання; системність і послідовність навчання; доступність і посиленість навчального матеріалу; наочність; свідомість, активність, міцність засвоєння знань та умінь. Також — спеціальні дидактичні принципи, які зумовлені специфікою профільного трудового навчання, зокрема: навчання на рівні нової техніки, передової технології і прогресивної організації виробництва; навчання на

основі продуктивної праці; формування умінь на основі свідомого засвоєння прийомів і операцій; політехнічна спрямованість.

Слід звернути увагу на методичні особливості при проведенні занять у МНБК. Вони проводяться з використанням уроків формування теоретичних знань та уроків формування практичних умінь і навичок, на яких здійснюється суспільно корисна і продуктивна робота. З цього приводу В. М. Мадзігон, В. З. Моцак, Д. М. Тернопольський, Г. А. Кондратюк та інші зазначають: «Під час планування 6-годинних занять у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах має враховуватись, що урок з формування теоретичних знань повинен передувати уроку з формування практичних умінь і навичок, а після них — уроки суспільно корисної чи продуктивної праці. При такому підході забезпечується логічний перехід від теорії до практики, тісний зв'язок навчання із суспільно корисною і продуктивною працею старшокласників, використання різнопланових методів навчання сприятиме активній пізнавальній діяльності, а процес здобування знань, умінь і навичок здійснюватиметься як єдине ціле» [155, с. 63].

Особливого значення потребує розвиток технічного мислення старшокласників, що стимулюється розв'язуванням технічних і технологічних задач, а ті, в свою чергу, сприяють формуванню навичок планування власної діяльності, розвитку творчого підходу до виконання завдань, виробленню вміння застосовувати для розрахунків теоретичні знання і обчислювальні навички тощо. А взаємозв'язок профільного трудового навчання з виробничою діяльністю сприяє вивченню виробничо-технічної документації (креслень, схем, технічних умов, технологічних карт, інструкційних карток з трудових процесів тощо), що є джерелом інформації про продукти і предмети праці, про технологічні і трудові процеси, а також є інструктивним матеріалом для налагодження засобів виробництва, здійснення основних трудових операцій та найважливіших функцій щодо організації робочого місця.

Наявність значної кількості професій і спеціальностей в державі потребує звернення особливої уваги на удосконалення професійної орієнтації, що розглядається як науково обґрунтована система підготовки молоді до самостійного вибору професії і враховує індивідуальні особливості й інтереси кожної людини та сприяє раціональному розподілу рушійних сил в інтересах народного господарства країни, окремої галузі, економічного регіону. Психолого-педагогічна лі-

тематура характеризує професійну орієнтацію як багатоаспектну комплексну проблему, що входить в коло питань наукового управління соціальними процесами, зокрема виховання підростаючого покоління, раціональний розподіл трудових ресурсів, вибір особистістю життєвого шляху, адаптація людини до професії та розвиток її професійної майстерності. Закономірно, що динаміка науково-технічного прогресу зумовлює виникнення нових і відмирання не потрібних суспільству професій. Правильна організація профорієнтаційної роботи завжди має великий економічний ефект, бо значна кількість людей обмежена доступом до певних видів чи напрямів професійної діяльності, а отже потребує допомоги фахівців у виборі професії.

Про гнучкість управління профорієнтаційним процесом та участь педагогів у цьому процесі зазначає у своїх наукових розвідках Є. М. Павлютенков: «Організація управління профорієнтацією в школі має бути гнучкою з тим, щоб кожен член педагогічного колективу реально досягав загальної мети, ретельно виконуючи конкретні функції в системі профорієнтаційної роботи в школі, коли вчителі, класні керівники відповідають за виконання конкретних завдань, але в той же час вони спільно досягають загальної мети» [175, с. 86].

Природні здібності у людей різні, тому важливо знати психолого-педагогічні основи їх розвитку як сукупності якостей достатньо стійких, але разом з тим і мінливих. Для їх вивчення є один засіб — проникнення кожної особистості у зміст та структуру обраної професії.

Вибір професії — довготривалий процес, що має ряд етапів в умовах навчання старшокласників у загальноосвітній школі і передбачає об'єктивну послідовність професійного самовизначення та розвитку особистості. Процес професійного самовизначення відображає вибір професії, професійне становлення в процесі оволодіння конкретно професією у навчальному закладі, вибір робочого місця в рамках професії.

Разом з тим, в галузі наукового пізнання за змістом, організацією і методами професійна орієнтація підпорядковується дидактичним і виховним принципам, спрямованим на гармонійний розвиток особистості. Такими принципами, що перебувають у діалектичній взаємодії, є: виховний характер та політехнічна спрямованість професійної орієнтації; формування професій особистості згідно з її інтересами і схильностями; співпраця навчальних закладів, сім'ї і виробництва у профорієнтаційних заходах.

За призначенням і змістом професійна орієнтація є цілісною системою, що складається із компонентів підсистем, а саме: професійної інформації, професійної консультації, професійного відбору і професійної адаптації, що об'єднані загальною метою і єдністю управління.

Професійна інформація — підсистема, з якої розпочинається цілеспрямоване професійне самовизначення, завданням якого є ознайомлення старшокласників з професіями та наявністю кадрів в регіоні. На заключному етапі професійної інформації основна увага приділяється поглибленій пропаганді тих професій, які конче необхідні в господарському комплексі регіону. Професійна пропаганда організовується педагогами з допомогою фахівців промисловості, агропромислового комплексу, установ та організацій з їх трудовими традиціями. Вона використовується для залучення робочої сили на нетворчі й непривабливі види праці, а тому під час її проведення важливе значення приділяється розкриттю соціальної значущості та престижу певних видів предметно-перетворюючої (продуктивної) праці через виховні засоби та матеріальну винагороду.

В узагальненому вигляді професійна консультація є обґрунтованою порадою старшокласнику щодо доцільності професії, яка найбільш відповідає його інтересам, здібностям, фізичному стану і суспільній необхідності. Вона вимагає від педагогів знання психолого-педагогічних особливостей особистості та його статусу в соціумі. Аналізується і використовується три види професійної консультації: довідково-організаційна, медико-профілактична і психолого-педагогічна. Під час її проведення викладач повинен знати структурні складові певних професій: систему технічного забезпечення, умови праці, зміст службових обов'язків, вимоги трудової дисципліни, вимоги до кваліфікації працівника та його особистісних якостей, права працівника щодо оплати праці, дотримання правил техніки безпеки тощо.

Особливого значення набуває професійний відбір, що допомагає проведенню психодіагностичного обстеження особистості і спрямовується на визначення ступеня її придатності до певних видів професійної діяльності. Він складається із трьох взаємопов'язаних етапів: психологічного вивчення професії з метою виявлення вимог до людини; вибору психодіагностичних методів обстеження претендентів на оволодіння певною професійною діяльністю; проведення

психодіагностичного обстеження претендентів, оцінки їх загального розвитку, спрямованості, рівня розвитку якостей, найбільш важливих для успішного оволодіння професією; психологічного прогнозу успішності навчання і подальшої діяльності на основі співставлення вимог професії та отриманих психодіагностичних результатів.

Завершальний етап професійної орієнтації — професійна адаптація, що через комплексну систему заходів сприяє процесу пристосування старшокласника до особливостей (психологічних, організаційних, технічних тощо) обраної професійної діяльності, успішного професійного становлення працівника, відповідності між його професійними намірами, інтересами, якостями та вимогами до професійної діяльності. Здійснюється вона поступово, підпорядковуючись певній логіці та послідовності. Виокремлюються такі етапи професійної адаптації: допрофесійна підготовка; професійне самовизначення; професійне навчання; самостійна професійна діяльність. Саме професійна адаптація є джерелом інформації для вдосконалення форм і методів професійної інформації.

Досягнення позитивних результатів у напрямі підготовки старшокласників до професійної діяльності можливе при тісній взаємодії навчальних закладів системи загальної середньої освіти та наявності науково-методичних розробок з профільного навчання і виховання. У них враховуються певні особливості, що зумовлені: різним рівнем теоретичної і практичної підготовки; особливостями індивідуального розвитку, що відображається на формуванні учнівських груп; стані матеріально-технічної бази; залученням у сферу матеріального виробництва; своєрідністю структури педагогічних кадрів; відмінностями в організації навчально-виховного процесу тощо. Важливо продовжувати пошук шляхів підвищення ефективності системи підготовки старшокласників до професійної діяльності засобами: профільного навчання; розробки науково-методичного комплексу і удосконалення таких особливостей уроку, як активізація пізнавальної трудової діяльності та підвищення їх самостійності при виконанні навчально-виробничих завдань; розвитку творчого мислення включенням у зміст уроків праць з конструювання, проектування, експериментування, дослідництва; здійснення проблемного підходу при викладанні навчального матеріалу і в постановці завдань; досягнення єдності в процесах здобування та опанування знань, умінь і навичок безпосередньо на уроках.

5.4. Дослідно-експериментальна перевірка ефективності системи підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання

5.4.1. Етапи та методика проведення експериментального дослідження

Проведення експериментального дослідження є одним з надійних засобів перевірки ефективності запропонованих організаційно-методичних умов підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання. Найкращим способом перевірки адекватності експериментально встановлених закономірностей явищ, що досліджуються, слугує їх апробація практикою.

Апробація запропонованих організаційно-методичних умов підготовки учнів до професійної діяльності проходила з урахуванням предмету і мети праці, яка зреалізовувалася за допомогою знарядь і засобів з урахуванням умов праці. З цією метою обрані напрями і спеціальності, які за ознакою предмету праці поділені на п'ять типів професій: людина-людина (Л-Л), людина-техніка (Л-Т), людина-природа (Л-П), людина-знакова система (Л-ЗС), людина-художній образ (Л-ХО) [99, 100, 101, 102, 103, 104]. У відповідності до предмету праці ми обрали життєво необхідні (потрібні у всіх регіонах України) напрями і спеціальності: водій автомобіля категорії «С» (Л-Т); муляр (Л-Т); кухар (Л-Л); помічник вихователя (Л-Л); озеленувач (Л-П); оператор комп'ютерного набору (Л-ЗС); художник-оформлювач (Л-ХО). В експерименті брали участь 413 учнів і 28 педагогів. В умовах профільного навчання забезпечується ефективне формування рівня готовності учнів до професійної діяльності, що стало основою дослідження широкого учнівського контингенту в різних регіонах України.

Досліджувався, вивчався та узагальнювався педагогічний досвід навчально-виховних закладів системи загальної середньої освіти (загальноосвітні школи, ліцеї, гімназії, міжшкільні навчально-виробничі комбінати) Тячівського району Закарпатської області, міст Борисполя, Вишгорода, Боярки Київської області, Менського району Чернігівської області, міста Надвірної Івано-Франківської області, міста Павлограда Дніпропетровської області. Аналізувалися: навчально-виховний процес у закладах системи загальної середньої освіти; зміст посібників на паперових та електронних носіях інфор-

мації; практикуми та методичні рекомендації. Перше узагальнення цього аналізу зводилося до того, що результати досліджень більшої частини вчених та педагогів-практиків у кращому випадку стосувалися лише окремих рівнів реально наявного різноманіття проблем підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання і, як правило, не інтегрувалися в єдиного загальну концептуальну систему. Щоправда, наявні теоретичні положення, із врахуванням умов їх цілеспрямованого аналізу та, відповідно, структурування, можуть слугувати вагомим базисом для створення концептуальних засад та моделей підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання з 12-ти річним терміном навчання.

Спираючись на досвід інших країн та аналіз відомих вітчизняних моделей організації навчально-виховного процесу у загальноосвітній ланці, проведений під кутом зору підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання, можна стверджувати, що процеси його вдосконалення передбачають застосування як традиційних, так і комп'ютерно орієнтованих методів, засобів та форм навчання, тобто створення таких організаційно-методичних умов підготовки учнів до професійної діяльності, які дали б змогу підвищити її ефективність.

У зв'язку з тотальною комп'ютеризацією та з метою підвищення ефективності підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання окремо аналізувалася проблема раціонального використання у навчально-виховному процесі як традиційних методів, засобів та форм навчання, так і комп'ютерно орієнтованих. Виникає потреба у створенні системи підготовки до професійної діяльності, що передбачає особистісно орієнтоване, інтегративне та професійно-діяльнісне спрямування змісту навчання.

Із врахуванням теоретичних узагальнень сформульовані мета експерименту та його завдання.

Метою експериментального дослідження є перевірка загальної гіпотези дослідження, яка полягає в тому, що підготовка учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання набуває ефективності за умов:

- ⇒ комплексного підходу до процесу її проектування;
- ⇒ індивідуального підходу до поетапного формування у майбутніх фахівців готовності до професійної діяльності залежно від можливостей та навчальних досягнень кожного;

⇒ реалізації особистісно орієнтованого, інтегративного та професійно-діяльнісного підходів до формування змісту навчання з урахуванням специфіки професійної діяльності;

⇒ органічного поєднання у процесі підготовки учнів до професійної діяльності традиційних і комп'ютерно орієнтованих методів, використання паперових і електронних носіїв інформації.

Загальну гіпотезу дослідження конкретизовано в часткових:

⇒ підготовка учнів до професійної діяльності набуває ефективності, якщо впроваджується модель, яка передбачає поетапну підготовку кожного учня за індивідуальною траєкторією учіння;

⇒ підготовка учнів до професійної діяльності за певним фахом набуває ефективності, якщо для організації навчання впроваджується навчально-методичний комплекс дисциплін, компонентами якого є «паперова», комп'ютерно орієнтована та матеріально-технічна складові;

⇒ підготовка учнів до професійної діяльності набуває ефективності, якщо у навчальний процес частково впроваджується система модульно-рейтингового неперервного контролю й оцінювання результатів їх навчання.

⇒ ефективність процесу підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання детермінована впливами соціокультурного оточення на особистість.

Об'єктом експериментального дослідження став процес підготовки учнів до професійної діяльності в межах мотиваційної, когнітивної та професійно-діяльнісної складових.

Експериментальні дослідження проводилися поетапно протягом 2003 – 2008 рр. Було виділено три етапи програми експериментального дослідження.

На першому – аналітико-пошуковому – етапі дослідження (2003 – 2004 рр.) здійснювався аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; сформульовано науковий апарат; вивчався вітчизняний та зарубіжний досвід підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання з метою виявлення існуючого стану та розробки концепції, моделі та критеріїв ефективності такої підготовки. На цьому етапі проводились спостереження, співбесіди та опитування педагогів щодо оцінки сформованості в учнів готовності до свідомого професійного самовизначення і підготовки до професійної діяльності в умовах профільного навчання.

Обчислювалися результати за допомогою програми статистичного аналізу – Stat Plus 2008 Professional Сборка 5.2.5.0.

Аналіз опитування вчителів загальноосвітньої ланки (28 осіб) щодо оцінки сформованості в учнів готовності до свідомого професійного самовизначення і підготовки до професійної діяльності в умовах профільного навчання здійснювався з використанням формули

$$K_{mk} = \frac{\sum_{i=1}^n V_i O_i}{n} \quad (5.1)$$

V_i – вагового показника i -того запитання анкети від 0,1 до 1 з кроком 0,1, що виставляється експертами;

O_i – коефіцієнта оцінки i -того запитання;

k – кількості відповідей на i -те запитання;

n – загальної кількості педагогів-експертів.

Опитування виявило, що в учнів недостатній рівень знань, умінь і навичок роботи з навчально-виховним комплектом, який сприяє підготовці до свідомого професійного самовизначення. Більшість учнів не знають про комплект психодіагностичних методик, який сприяє творчому, а головне – адекватному підходу до визначення професійної траєкторії.

Успішна професійна діяльність за напрямками і спеціальностями водій автомобіля категорії «С» (Л-Т), муляр (Л-Т), кухар (Л-Л), помічник вихователя (Л-Л), озеленювач (Л-П), оператор комп'ютерного набору (Л-ЗС), художник-оформлювач (Л-ХО) значною мірою залежить від того, чи сформовані в учнів мотиваційні чинники неперервного учіння, чи є постійні інтереси та потреба самонавчати-ся у сфері майбутньої професійної діяльності. Анкетування 413 учнів дозволило зробити висновок, що в них недостатньо сформовані мотиваційні чинники неперервного учіння за обраним фахом, які б стимулювали їх до саморозвитку (самовиховання, самонавчання та самовдосконалення) в обраній сфері професійної діяльності. Результати підтвердили необхідність вдосконалення мотиваційного компонента моделі підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання, створення ефективніших організаційно-методичних умов реалізації навчально-виховного процесу, які б стимулювали учнів до неперервного учіння за обраним фахом.

На цьому ж етапі в 2003-2004 н. р. були розроблені анкети та проведено анкетування 413 учнів на експериментальних майданчиках щодо аналізу сучасного стану їхньої готовності до свідомого профе-

сійного самовизначення і професійного навчання за визначеними напрямками і спеціальностями. Аналіз анкет виявив недостатній рівень підготовки 87% учнів до свідомо обґрунтованого і адекватного вибору майбутньої професії чи напряму професійної діяльності.

На цьому етапі здійснювався констатувальний експеримент, спрямований на вивчення рівня підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільної школи та організаційно-методичних умов їх навчання. Концептуальна основа констатувального експерименту базувалася на врахуванні:

- ⇒ сучасних напрямів модернізації підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільної школи з метою підвищення її якості, ефективності та доступності;
- ⇒ особливостей організаційно-методичних умов реалізації підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання в Україні, що сприяють підвищенню ефективності такої підготовки;
- ⇒ сучасних концептуальних засад та моделей підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання;
- ⇒ характерних ознак відбору змісту навчальних курсів і спеціальностей професійного циклу з урахуванням визначених принципів його організації у загальноосвітній і професійній школі;
- ⇒ аналітичних матеріалів, які містили вимоги, способи, критерії і показники оцінювання ефективності готовності учнів до професійної діяльності за обраними напрямками і спеціальностями.

У процесі констатувального експерименту визначались показники оцінювання мотиваційного, когнітивного та професійно-діяльного критеріїв ефективності підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання, розроблені професійно спрямовані репродуктивні, логічні і продуктивні завдання для діагностичного контролю готовності до професійної діяльності, завдання різних рівнів складності для самопідготовки.

Обчислювалися результати за методикою експертного оцінювання С. О. Сисоєвої.

Кількісно рівень сформованості мотиваційних чинників підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання визначався коефіцієнтом рівня сформованості мотивації (Крсм), який вираховувався за формулою

$$K_{mk} = \frac{\sum_{i=1}^n ViOi}{n} \quad (5.2)$$

m — кількість показників, які мають високий рівень вияву;

p — кількість показників, які мають середній рівень вияву;

n — кількість показників, які мають низький рівень вияву;

Q — загальна кількість показників. $Q = m + p + n$

За методикою експертного оцінювання С. О. Сисоєвої, коефіцієнт рівня сформованості мотивації (Крсм) між 0 та 0,32 є низьким; 0,33 — 0,66 — середнім; 0,67 — 1 — високим.

Когнітивна та професійно-діяльнісна складові оцінювались за визначеними показниками критеріїв ефективності підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання під час їх усного опитування та виконання репродуктивних і продуктивних завдань. З урахуванням зауважень педагогів-експертів ці матеріали були доопрацьовані.

Для перевірки гіпотези дослідження під час аналізу кількісних результатів застосовувався метод Стюдента для незалежних вибірок.

Відомо, що критерій Стюдента використовується для перевірки гіпотези: «Середні значення двох вибірок відносяться до однієї сукупності». Критерій дозволяє знайти ймовірність того, що обидва середні відносяться до однієї вибірки. Якщо ймовірність p нижча рівня значущості ($p < 0,05$), то вибірки відносяться до двох різних сукупностей.

Критерій Стюдента використовується у двох випадки: 1) для перевірки гіпотези про рівність генеральних середніх двох незалежних вибірок (двовибірковий t -критерій); 2) коли одна й та сама група об'єктів породжує числовий матеріал, для перевірки гіпотез про рівність середніх використовують парний t -критерій. Вибірki при цьому називають залежними. При цьому в обох випадках необхідно дотримуватися умови нормальності розподілу параметра, що досліджується. Всі вимоги до застосування цього методу дотримані.

Покажемо, що дві вибірки балів 42 учнів контрольних груп (див. табл. 5.1) і 44 учнів експериментальних груп (див. табл. 5.2) на момент передекспериментального зрізу мали нормальний розподіл.

Таблиця 5.1.
Бали, одержані учнями з контрольних груп

Бали, одержані учнями контрольних груп										
78	66	54	51	65	67	75	55	67	74	68
70	51	62	62	69	79	84	81	83	65	73
66	78	77	53	63	65	67	87	72	64	
58	82	59	60	65	65	64	63	75	73	

Таблиця 5.2.

Бали, одержані учнями з експериментальних груп

Бали, одержані учнями експериментальних груп										
71	65	73	74	69	55	45	59	56	62	85
69	88	76	67	65	59	50	65	60	78	58
75	74	79	78	57	72	67	61	76	67	71
66	63	78	68	78	62	55	65	67	72	62

Використовуючи критерій χ^2 Пірсона, перевіримо гіпотезу про те, що генеральна сукупність розподілу балів, одержаних учнями на передекспериментальному зрізі, розподілена нормально.

Використовуємо правило. Для того, щоб при заданому рівні значущості α перевірити гіпотезу про нормальний розподіл генеральної сукупності, треба:

1. Обчислити вибірккову середню \bar{x} і вибірккове середнє квадратичне відхилення σ_n балів, одержаних учнями.

2. За формулою Стерджесса знайти кількість інтервалів для інтервального ряду: $k=1+3,22 \lg n$, де n – кількість учнів.

3. Розбити сукупність балів, одержаних учнями на k інтервали $[a_i, a_{i+1}]$, $i = \overline{0, k}$, і підрахувати число елементів, що потрапляє в інтервал.

4. Обчислити теоретичні частоти $n_i' = n \cdot p_i$, де емпіричні ймовірності p_i визначаються за формулою

$$p_i = \Phi\left(\frac{a_{i+1} - m}{\sigma}\right) - \Phi\left(\frac{a_i - m}{\sigma}\right), \quad \Phi(x) = \frac{1}{\sqrt{2}} \int_0^x e^{-\frac{t^2}{2}} dt$$

5. Порівняти емпіричні і теоретичні частоти за допомогою критерію Пірсона. Для цього обчислити значення критерію за формулою

$$\chi^2_{\text{спост}} = \sum_{i=1}^s \frac{(n_i - n_i')^2}{n_i'}$$

6. За таблицею критичних точок розподілу χ^2 за заданим рівнем значущості α та числом ступенів вільності $k=s-3$ (s – число груп вибірки) знаходимо критичну точку $\chi^2_{\text{кр}}(\alpha; k)$. Якщо $\chi^2_{\text{спост}} < \chi^2_{\text{кр}}$, то немає підстав відкидати гіпотезу про те, що випадкова величина підпорядковується даному закону розподілу. Якщо ж $\chi^2_{\text{спост}} > \chi^2_{\text{кр}}$, то висунута гіпотеза відкидається.

Реалізацію критерію Пірсона зручно проводити за допомогою програми статистичного аналізу – Stat Plus 2008 Professional Сборка 5.2.5.0.

Визначимо кількість інтервалів як

$$k = 1 + 3,22 \cdot \lg n = 1 + 3,22 \cdot \lg 44 \approx 1 + 3,22 \cdot \lg 42 \approx 7$$

Введемо наші дані і проведемо розрахунки в середовищі пакета Stat Plus 2008 Professional.

Одержуємо $\chi^2_{\text{спост}} = 3,46$. Відповідне табличне значення $\chi^2_{\text{кр}}(0,05;2) = 5,9915$. Оскільки $\chi^2_{\text{спост}} < \chi^2_{\text{кр}}$, то немає підстав відкидати гіпотезу про те, що генеральна сукупність розподілу балів, одержаних учнями контрольної групи на передекспериментальному зрізі, розподілена нормально.

Аналогічні обчислення проведено для результатів передекспериментального зрізу в експериментальних групах.

Маємо, що $\chi^2_{\text{спост}} = 0,75$. Відповідне табличне значення $\chi^2_{\text{кр}}(0,05;1) = 3,84146$. Оскільки $\chi^2_{\text{спост}} < \chi^2_{\text{кр}}$, то немає підстав відкидати гіпотезу про те, що генеральна сукупність розподілу балів, одержаних учнями експериментальної групи на передекспериментальному зрізі, розподілена нормально.

На другому – методично-експериментальному – етапі дослідження проводився формувальний експеримент (2004-2006 рр.). Його метою стала перевірка загальної гіпотези дослідження.

Проміжні та кінцеві рівні сформованості готовності учнів до професійної діяльності аналізувалися й оцінювалися шляхом кількісної і якісної обробки результатів на всіх етапах підготовки учнів до професійної діяльності (адаптивно-професійному, професійно-розвивальному, професійно-продуктивному, професійно-дослідницькому).

Оскільки на підготовку учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання водночас впливає багато чинників, постало питання переведення теоретичного припущення в гіпотезі на емпіричний рівень, що зумовлено вимогами конкретизації: що саме і як спостерігатиметься та перевірятиметься у складних реальних умовах навчально-виховного процесу, які факти і як збиратимуться та узагальнюватимуться.

Для аналізу результатів педагогічного експерименту застосовувались методи статистичного аналізу.

Варіативними змінними підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання було обрано:

1. Організацію навчально-виховного змісту (традиційну чи інноваційну).

2. Стратегію використання методів навчання.

3. Стратегію використання засобів вивчення.

4. Підхід щодо реалізації форм навчання в процесі самостійної позааудиторної навчально-пізнавальної діяльності.

Визначені за гіпотезою дослідження варіативні чинники впливають на параметри, що характеризують ефективність підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання, а саме на рівень сформованості мотиваційної, когнітивної і професійно-діяльнісної складових їхньої готовності до професійної діяльності.

В експериментальні та контрольні групи входили учні з однаковим первинним рівнем сформованості готовності до професійної діяльності. Це уможливлювало порівняння вихідних і кінцевих результатів оцінювання показників готовності у всіх групах та доведення ефективності обраної моделі навчання.

Під час експериментального дослідження застосовувались такі методи: цілеспрямоване спостереження, співбесіди і анкетування; аналіз навчальних планів, підручників, посібників; цілеспрямоване педагогічне спостереження за навчальним процесом, бесіди, вивчення результатів навчально-пізнавальної діяльності; педагогічний констатувальний та формувальний експерименти; метод експертного оцінювання; метод анкетування; методи статистичної обробки результатів експерименту з використанням критерію Стюдента.

На третьому – контрольно-узагальнюючому – етапі дослідження (2006/08 н.р.) здійснювався аналіз, систематизація й узагальнення одержаних результатів під час впровадження моделі підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання, проводилося теоретичне узагальнення та була доведена достовірність одержаних результатів з використанням критерію Стюдента, підбивалися підсумки.

Відповідно до програми проведення педагогічного експерименту підлягали вивченню динаміка показників оцінювання ефективності підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання в експериментальних і контрольних групах. Ці дослідження проводились на кожному етапі підготовки учнів до професійної

діяльності (адаптивно-професійному, професійно-розвивальному, професійно-продуктивному, професійно-дослідницькому) на якісному та кількісному рівнях. Здійснювалися узагальнення результатів дослідження, перевірка гіпотези дослідження та тлумачення результатів експерименту в контексті статистичного аналізу.

Означені етапи характеризувалися відповідним організаційно-методичним наповненням, що застосовувалося у навчально-виховному процесі, а саме: змістом навчання професійно-діяльнісного, інтегративного та особистісно орієнтованого характеру, відповідними методами, засобами і формами навчання з різними стратегіями керування навчально-пізнавальної діяльності учнів, розробленою системою неперервного контролю й оцінювання результатів навчання.

Під час проведення педагогічного експерименту було дотримано всіх необхідних умов для одержання результатів, що дають змогу зробити висновки про предмет дослідження.

5.4.2. Аналіз і узагальнення результатів педагогічного експерименту

Обробка, аналіз і узагальнення результатів експерименту щодо визначення рівня готовності майбутніх фахівців здійснювалися на якісному та кількісному рівнях у межах адаптивно-професійного, професійно-розвивального, професійно-продуктивного та професійно-дослідницького етапів їхньої підготовки до професійної діяльності.

Проводилося первинне вимірювання (передекспериментальний зріз) рівня готовності до професійної діяльності в контрольних та експериментальних групах (усього 413 учнів: 206 — у контрольних, 207 — в експериментальних групах) на початку вивчення спеціального навчального курсу «Особистісно і суспільно зорієнтована професійна траєкторія». Первинне вимірювання рівня готовності до професійної діяльності за критеріями ефективності, показники яких оцінювалися, відбувалося після умовного поділу експериментальних і контрольних груп на підгрупи з низьким, середнім та високим рівнями їх готовності до професійної діяльності. Аналіз одержаних результатів показав, що в підгрупах експериментальних та контрольних груп з низьким, середнім і високим рівнем готовності до професійної діяльності була приблизно однакова кількість учнів.

Також виявлені майже однакові навчальні досягнення у кожній з відповідних підгруп.

Ефективність організаційно-методичних умов підготовки учнів до професійної діяльності за обраним фахом, створених для учнів експериментальних груп із метою формування їхньої готовності до професійної діяльності, підтвердилась результатами експериментальних досліджень.

Доведена достовірність одержаних результатів вимірювання показників критерію мотивації до професійного учіння, когнітивного та професійно-діяльнісного критеріїв ефективності професійної підготовки фахівців на всіх етапах такої підготовки з використанням статистичного аналізу. Перевірено, що ці результати підпорядковуються нормальному закону розподілу випадкових чисел на всіх етапах підготовки до професійної діяльності.

Одержані результати засвідчили, що на професійно-дослідницькому етапі спостерігався активний перехід учнів експериментальних груп у групи з високим та середнім рівнем за показниками критерію мотивації. Отриманий у процесі експериментальних досліджень поетапний розподіл учнів контрольних та експериментальних груп за високим (В), середнім (С) і низьким (Н) рівнем оцінювання показників критерію мотивації до неперервного професійного учіння за обраним фахом поданий у табл. 5.3 і табл. 5.4. (див. с. 256)

Таблиця 5.3.

Поетапний розподіл учнів контрольних груп за високим, середнім та низьким рівнем критерію мотивації до неперервного учіння за обраним фахом

Контрольні групи					
Рівні оцінювання критерія мотивації	Передекспериментальний зріз	Адаптивно-професійний етап	Професійно-розвивальний етап	Професійно-продуктивний етап	Професійно-дослідницький етап (післяекспериментальний зріз)
В	11%	12%	17%	19%	21%
С	67%	69%	69%	67%	67%
Н	22%	19%	14%	14%	12%

Динаміку поетапного розподілу учнів експериментальних груп за рівнем сформованості мотивації до професійної діяльності подаємо на рис. 5.1. (див. с. 256).

У табл. 5.5 (див. с. 256) показана динаміка змін одержаних достовірних результатів визначення значень коефіцієнта рівня сформованості мотивації (Крсм) у майбутніх фахівців контрольних (КГ) і експе-

Таблиця 5.4.

Поетапний розподіл учнів експериментальних груп за високим, середнім та низьким рівнем критерію мотивації до неперервного учіння за обраним фахом

Експериментальні групи					
Рівні оцінювання критерію мотивації	Передекспериментальний зріз	Адаптивно-професійний етап	Професійно-розвивальний етап	Професійно-продуктивний етап	Професійно-дослідницький етап (післяекспериментальний зріз)
В	12%	19%	23%	26%	31%
С	66%	65%	66%	65%	65%
Н	22%	16%	11%	9%	4%

Таблиця 5.5.

Динаміка змін значень показників критерію мотивації учнів до неперервного професійного учіння

Рівень критерію мотивації	Первинне вимірювання (передекспериментальний зріз) 2003-2004 н.р.		Адаптивно-професійний етап 2003-2004 н.р.		Професійно-розвивальний етап 2004-2005 н.р.		Професійно-продуктивний етап 2005-2007 н.р.		Професійно-дослідницький етап (післяекспериментальний зріз) 2007-2008 н.р.	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
	Коефіцієнти рівня сформованості мотивації (Крсм)									
В	0,69	0,70	0,77	0,78	0,78	0,80	0,80	0,82	0,89	0,94
С	0,47	0,46	0,49	0,50	0,50	0,51	0,54	0,56	0,62	0,66
Н	0,27	0,27	0,28	0,30	0,30	0,31	0,31	0,32	0,31	0,32

Рис. 5.1.

Гістограма поділу учнів за рівнями сформованості мотивації

риментальних груп (ЕГ) у процесі їхньої підготовки до професійної діяльності упродовж 2003–2008 рр.

Вимірювання та оцінювання достовірності показників когнітивного та професійно-діяльнісного критеріїв ефективності підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання здійснювались з використанням системи модульно-рейтингового неперервного контролю та оцінювання результатів навчання за обраним фахом, а також методів статистичного аналізу.

Середні значення когнітивного та професійно-діяльнісного критеріїв розраховувалися за формулами:

$$\bar{K}_B = \frac{1}{R} \cdot \frac{\sum_{i=1}^{m_B} g_i^B}{m_B} ; \quad \bar{K}_C = \frac{1}{R} \cdot \frac{\sum_{i=1}^{m_C} g_i^C}{m_C} ; \quad \bar{K}_H = \frac{1}{R} \cdot \frac{\sum_{i=1}^{m_H} g_i^H}{m_H}$$

де m_B — кількість учнів, що потрапили в групу В,

m_C — кількість учнів, що потрапили в групу С,

m_H — кількість учнів, що потрапили в групу Н,

R — рейтинговий ваговий бал (12, 20, 28),

g_i^B — бали учнів групи В,

g_i^C — бали учнів групи С,

g_i^H — бали учнів групи Н,

\bar{K}_B — середнє значення критерію для учнів групи В,

\bar{K}_C — середнє значення критерію для учнів групи С,

\bar{K}_H — середнє значення критерію для учнів групи Н.

Для оцінювання показників когнітивного критерію ефективності готовності учнів до професійної діяльності використовувалась така схема рейтингових балів: 12-10 балів — високий рівень знань; 9-7 балів — середній рівень знань; 6 і менше балів — низький рівень знань; щодо професійно спрямованих умінь і навичок: 20-17 балів — високий рівень; 16-13 балів — середній рівень; 12 балів і нижче — низький рівень.

Кращі показники в учнів експериментальних груп досягнуті завдяки цілеспрямованому впровадженню у навчально-виховний процес змісту навчання професійно-орієнтаційного спрямування за фаховими напрямками і спеціальностями: водій автомобіля категорії «С» (Л-Т); муляр (Л-Т); кухар (Л-Л); помічник вихователя (Л-Л); озеленювач (Л-П); оператор комп'ютерного набору (Л-ЗС); художник-

оформлювач (Л-ХО). Одержаний у процесі експериментальних досліджень поетапний розподіл учнів контрольних і експериментальних груп за високим, середнім та низьким рівнем оцінювання показників когнітивного критерію готовності учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання подано в табл. 5.6 і 5.7.

Таблиця 5.6.
Поетапний розподіл учнів контрольних груп за рівнем показників когнітивного критерію готовності до професійної діяльності

Контрольні групи					
Рівні оцінювання когнітивного критерію	Передекспериментальний зріз	Адаптивно-професійний етап	Професійно-розвивальний етап	Професійно-продуктивний етап	Професійно-дослідницький етап (післяекспериментальний зріз)
В	10%	13%	13%	18%	20%
С	66%	69%	73%	70%	69%
Н	24%	18%	14%	12%	11%

Таблиця 5.7.
Поетапний розподіл учнів експериментальних груп за рівнем показників когнітивного критерію готовності до професійної діяльності

Експериментальні групи					
Рівні оцінювання когнітивного критерію	Передекспериментальний зріз	Адаптивно-професійний етап	Професійно-розвивальний етап	Професійно-продуктивний етап	Професійно-дослідницький етап (післяекспериментальний зріз)
В	10%	17%	21%	27%	34%
С	65%	65%	67%	63%	61%
Н	25%	18%	12%	10%	5%

Таблиця 5.8.
Динаміка змін середніх значень показників когнітивного критерію ефективності підготовки учнів до професійної діяльності

Рівень показників когнітивного критерію	Первинне вимірювання (передекспериментальний зріз) 2003-2004 н.р.		Адаптивно-професійний етап 2003-2004 н.р.		Професійно-розвивальний етап 2004-2005 н.р.		Професійно-продуктивний етап 2005-2007 н.р.		Професійно-дослідницький етап (післяекспериментальний зріз) 2007-2008 н.р.	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
	середнє значення когнітивного критерію ($\bar{K}_B, \bar{K}_C, \bar{K}_H$)									
В	0,87	0,88	0,89	0,94	0,91	0,96	0,94	0,97	0,97	0,98
С	0,70	0,71	0,72	0,80	0,73	0,78	0,76	0,81	0,77	0,84
Н	0,41	0,42	0,49	0,53	0,52	0,58	0,54	0,61	0,63	0,64

Динаміку поетапного розподілу учнів експериментальних груп за рівнем сформованості когнітивного критерію готовності до профе-

Рис. 5.2.
Гістограма поділу учнів за когнітивним рівнем готовності до професійної діяльності

сійної діяльності подаємо на рис. 5.2. У табл. 5.8 (див. с. 258) можна простежити динаміку змін одержаних достовірних результатів оцінювання значень показників когнітивного критерію готовності учнів до професійної діяльності за обраним фахом в експериментальних і контрольних групах протягом 2003-2008 рр.

Оцінювання показників професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки учнів до професійної діяльності здійснювалося з використанням системи модульно-рейтингового неперервного контролю й оцінювання результатів навчання та методів статистичного аналізу.

Визначення рівня готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності проводилося за такою схемою: 28-23 бали відповідали високому рівню; 22-19 бали становили середній рівень; 18 балів і менше – низький рівень готовності. Вимірювання рівнів готовності майбутніх фахівців до професійної аналітичної діяльності здійснювалося так: 28-25 балів – високий рівень; 24-18 балів – середній рівень; 17 балів і менше – низький рівень готовності.

Значення показників професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки учнів до професійної діяльності обчислювалося як середнє значення вагових коефіцієнтів усіх показників.

V. Підготовка старшокласників до професійної діяльності

Таблиця 5.9.

Поетапний розподіл учнів контрольних груп за рівнем оцінювання показників професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки до професійної діяльності

Контрольні групи					
Рівні оцінювання когнітивного критерію	Передекспериментальний зріз	Адаптивно-професійний етап	Професійно-розвивальний етап	Професійно-продуктивний етап	Професійно-дослідницький етап (післяекспериментальний зріз)
В	8%	11%	14%	18%	19%
С	64%	65%	68%	66%	68%
Н	28%	24%	18%	16%	13%

Таблиця 5.10.

Поетапний розподіл учнів експериментальних груп за рівнем оцінювання показників професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки до професійної діяльності

Експериментальні групи					
Рівні оцінювання когнітивного критерію	Передекспериментальний зріз	Адаптивно-професійний етап	Професійно-розвивальний етап	Професійно-продуктивний етап	Професійно-дослідницький етап (післяекспериментальний зріз)
В	7%	12%	19%	22%	27%
С	66%	68%	68%	68%	64%
Н	27%	20%	13%	10%	9%

Динаміка розподілу учнів за когнітивним критерієм

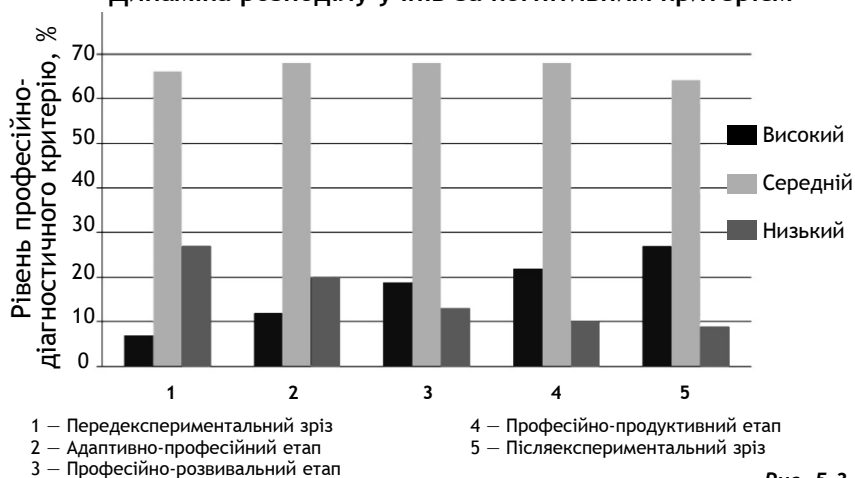

Рис. 5.3.

Гістограма поділу учнів за рівнями сформованості професійно-діяльнісного компоненту

У табл. 5.9 і 5.10 (див. с. 260) представлено поетапний розподіл учнів контрольних і експериментальних груп за високим, середнім та низьким рівнем оцінювання показників професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки учнів до професійної діяльності.

Динаміку поетапного розподілу учнів експериментальних груп за рівнем сформованості професійно-діяльнісного компоненту подаємо на рис. 5.3. (див. с. 260).

Отже, очікувані результати педагогічного експерименту переважно відповідали реальним, одержаним в процесі експерименту. Це дає змогу стверджувати: запропонована модель підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання та організаційно-методичні умови її реалізації є достатньо ефективними.

5.4.3. Перспективи розвитку підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання

Загальноосвітня ланка має допомогти учням адаптуватися до нових виробничих відносин за рахунок створення відповідних умов для особистісного зростання та підвищення рівня інформованості про різні аспекти сучасної праці. Тому подальші дослідження ми вбачаємо в реалізації таких перспективних напрямів підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання:

1. Побудова духовного, знаннєвого інформаційно-технологічного середовища і відповідної йому системи виховання, розвитку і формування особистості, здатної зберегти і примножити вітчизняні цінності та освітньо-наукові надбання, традиції, суспільні і соціально-економічні цінності, напрацьовані попередніми поколіннями;

2. Створення міждержавних суспільних і соціально-економічних проектів та програм із метою розв'язання проблем підготовки висококваліфікованих професійних кадрів на території країн-учасниць;

3. Вивчення та використання інтеграційних процесів в освіті, поліпшення якості й доступності навчання та модернізація змісту підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання у контексті соціально-економічного і матеріально-технічного розвитку суспільств світового співтовариства;

4. Інтегроване застосування дисциплін природничо-математичного, суспільно-гуманітарного, технологічного і художньо-естетичного напрямів у процесі підготовки до професійної діяльності з метою формування цінностей і компетентностей особистості;

5. Забезпечення учням доступу до сучасних інформаційних систем і технологій з метою підготовки майбутніх фахівців до активної діяльності в інформаційно-технологічному суспільстві. Побудова індивідуальної стратегії діяльності у вигляді мотивованих і здійснюваних проєктів професійних перспектив;

6. Створення єдиного освітнього інформаційного середовища і центрів дистанційного навчання, які можуть сприяти професійній орієнтації і неперервному професійному навчанню майбутніх фахівців у відповідності до особистісних потреб і запитів ринку праці.

З переходом соціально-економічної системи України на ринкові засади виникає потреба в новому поколінні освічених фахівців, здатних працювати на внутрішньому та міжнародному ринках праці. Виходячи з цього, навчально-виховні заклади мають змоделювати систему навчання і виховання, зосередивши свої зусилля на підготовці молоді, здатної сформувати в собі цінності і якості, які відповідають міжнародним критеріям і показникам у процесі розподілу праці.

Висновки до п'ятого розділу

1. Система підготовки старшокласників до професійного самовизначення є важливою складовою системи наукового управління суспільними й соціальними процесами, і водночас складовою людського відновлення соціуму через соціалізацію підростаючих поколінь. Найважливішим чинником соціалізації є професіоналізація особистості, зокрема самостійним вибором професії та активним входженням в процес свідомої трудової діяльності. Ключовою частиною процесу професіоналізації є свідомий, самостійний, добровільний вибір професії.

Це положення є смисловою частиною «Я-концепції», диференційованої за усвідомленням процесу і результату вибору; узгодженістю внутрішніх і зовнішніх компонентів; інтеграцією одного або декількох намірів; стійкістю ситуативності вибору, що разом із актом вибору має динамічний, усвідомлений характер і здійснюється на всіх етапах життя.

2. Процес цілеспрямованої соціально-професійної адаптації старшокласників передбачає формування не лише професійних знань, умінь, але й опанування норм та цінностей трудових колективів чи трудових об'єднань. Оскільки за бажанням старшокласників під час профільного навчання забезпечуються умови для входження в про-

фесійну діяльність, а саме період поглибленої підготовки до неї і формування досвіду життєдіяльності в трудовому оточенні, то розвиток професіоналізму здійснюється в процесі праці, коли водночас з підвищенням кваліфікації розширюється сфера діяльності та опановуються нові спеціальності. Готовність до переорієнтації на іншу професійну діяльність з урахуванням попереднього професійно-соціального досвіду та індивідуальних можливостей є обов'язковою умовою процесу професійного самовизначення.

Щоб визначити орієнтовно місце особистості на ринку праці, необхідно змодельовати систему шкільного виховання та виробництва, виходячи з умов соціально-економічного розвитку певного регіону та держави. Система передбачає створення напрямів навчання для старшокласників, якими мають стати спеціальності агропромислового комплексу, будівництва та архітектури, основ медицини, педагогіки, транспорту та зв'язку, легкої та харчової промисловості, інформаційно-комп'ютерних технологій та їх забезпечення, дизайну тощо.

3. Зі створенням міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудового навчання та професійної орієнтації учнів (МНВК) розпочався новий етап у розвитку всієї системи трудової підготовки старшокласників загальноосвітньої школи. МНВК став навчальним закладом, який поєднав технічну і технологічну культуру із сучасними досягненнями педагогічної освіти і науки. Він став центром методичної роботи вчителів, профорієнтації учнів у районах та містах. Саме в МНВК узагальнюються знання, вміння і навички з техніки, технології, організації і планування виробництва, а також створюються необхідні умови для виховання у школярів життєвої позиції, свідомого ставлення до праці і трудової дисципліни, що сприяє професійному розвитку особистості.

При визначенні профільності трудового навчання у МНВК увага звертається на наступні фактори: виробниче оточення і напрями спеціалізації господарств; перспективи розвитку народногосподарського комплексу; потреби в робітничих кадрах на регіональних рівнях; наявність навчальної матеріально-технічної бази МНВК; укомплектованість інженерно-педагогічними кадрами — фахівцями відповідних галузей і майстрами виробничого навчання; ймовірність працевлаштування та навчання за обраною спеціальністю; відповідність бажань та спроможності старшокласників до оволодіння професіями.

4. Система наукового планування допомагає зосередити основні зусилля інженерно-педагогічного і учнівського колективів на вирі-

шенні навчально-виховних і навчально-виробничих питань, сприяє раціональній організації навчання і праці та продуктивному керуванню МНВК. Система складається із загального та спеціального планування навчально-виховного процесу. Дидактичні принципи розглядаються як основні положення про процес профільного трудового навчання відповідно до виховної і освітньої мети, організаційних форм, змісту і методів навчально-виховного процесу. Від рівня володіння дидактичними принципами, уміння педагогів застосовувати їх в процесі формування знань і практичних умінь залежить ефективність навчально-виховного процесу.

У психолого-педагогічних напрацюваннях професійна орієнтація характеризується як багатоаспектна комплексна проблема, що входить у коло питань наукового управління соціальними процесами, виховання підростаючого покоління, раціонального розподілу трудових ресурсів, вибору життєвого шляху, адаптації людини до професії і формування професійної майстерності. У галузі наукового пізнання за змістом, організацією і методами вона підпорядковується дидактичним і виховним принципам, спрямованим на гармонійний розвиток особистості. До них належать: виховний характер професійної орієнтації; політехнічна і гуманітарна спрямованість профорієнтації; формування професійних намірів у відповідності до інтересів і схильностей, особливостей особистості та потреб економічного регіону в кадрах; співпраця навчальних закладів, сім'ї і виробництва.

5. Розгортаючи процес підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності в загальноосвітній школі з 12-ти річним терміном навчання, варто врахувати поєднання технічної й технологічної культури із сучасними досягненнями педагогічної освіти й науки; створення методичних центрів професійної орієнтації дітей з допомогою батьків учнів для підготовки до свідомого вибору професії; узагальнення знань, вмінь і навичок з техніки, технології, організації й планування виробництва; ознайомлення з трудовими процесами і змістом праці на підприємствах, в установах та організаціях; створення необхідних умов для виховання в старшокласників життєвої позиції, свідомого ставлення до праці, трудової дисципліни, початкових навиків праці за обраною професією; всебічний гармонійний розвиток особистості.

6. Професійно спрямований навчально-виховний процес старшокласників продуктивний лише тоді, коли поєднується: з основами

виробництва та технологічним процесом виготовлення продукції; з практичним опануванням обладнання і устаткування, конструкцій та дій машин, верстатів, апаратів, інструментів і пристроїв, засобів автоматизації та механізації; з читаннями та виконанням креслень, технологічних та інструкційних карт; з організацією робочих місць, техніки безпеки та культури праці; з дотриманням виробничої гігієни і протипожежних заходів тощо.

Розвиток технічного мислення старшокласників стимулюється розв'язуванням технічних і технологічних задач, а ті, в свою чергу, сприяють формуванню навиків планування власної діяльності, розвитку творчого підходу до виконання завдань, виробленню вміння застосовувати для розрахунків теоретичні знання і обчислювальні навички тощо. Взаємозв'язок профільного трудового навчання з виробничою діяльністю сприяє вивченню виробничо-технічної документації (креслень, схем, технічних умов, технологічних карт, інструкційних карток з трудових процесів тощо), що є джерелом інформації про продукти і предмети праці, про технологічні і трудові процеси, а також є інструктивним матеріалом для налагодження засобів виробництва, виконання основних трудових операцій та найважливіших функцій щодо організації робочого місця.

ПІСЛЯМОВА

Суспільство має перейти на новий рівень соціокультурного розвитку, основою якого є зразки діяльності і поведінки, які ґрунтуються на фундаментальному знанні і розумінні механізмів самореалізації особистості, природи, суспільства і усвідомлення їх еволюції з метою стійкого розвитку людства в майбутньому. Успіхи забезпечуються підвищенням розвиваючого і виховного потенціалу, виходом освіти за рамки технологічної парадигми, втіленням в ній ідей культуродоцільності, гуманітаризації, виходом на передній план цілісного знання, формуванням цілісної особистості і цілісної особисто значущої картини світу. Знання і життєвий досвід адаптують особистість до оточення і уможливають управління нею простими і складними усталеними і щойно виниклими, ще невідомими ситуаціями.

Зміни в суспільстві дедалі більше залежать від людського фактора, від рівня загальної і професійної культури суспільних індивідів, оскільки доля людського капіталу в структурі національного багатства розвинених країн світу складає значний відсоток. Сучасна національна освіта потребує формування не лише системи умінь, навичок опанування культурних надбань, а й системи ціннісних орієнтирів. В основу конкуренції між народами, державами покладена конкуренція освітньо-наукових систем. І прогресивні досягнення, і кризи, депресії, катастрофи й катаклізми дедалі більше залежать від дії чи бездіяльності людського фактора, від рівня окультурення суспільних індивідів. Тому віддаленість профільного навчання від трудового виховання, від наявних і перспективних трудових та технологічних процесів, а також від регіональних особливостей і стану ринку праці та реального життя в соціальному середовищі є одним із джерел розвитку у значній кількості старшокласників небезпечної тенденції до суспільної та соціально-економічної дезорієнтації.

Продуктивні сили уособлюють в собі відповідні вимоги до підростаючої особистості згідно з рівнем виробничих відносин. Саме виробничі відносини, як форма і зміст розвитку продуктивних сил, впливають на особистість найпотужніше. Виробничі відносини вимагають усебічного гармонійного і вільного розвитку майбутнього фахівця. Для цього йому необхідно опанувати сутнісні інноваційні перетворення, що визначаються економікою і системою організації продуктивної праці.

З метою забезпечення соціально-економічного поступу та зниження рівня соціальної напруги загальноосвітня ланка має допомогти старшокласникам адаптуватися до нових виробничих відносин за рахунок створення відповідних умов для особистісного психологічного зростання та підвищення рівня інформованості про різні аспекти сучасної праці. Кожному старшокласнику необхідна кваліфікована допомога у вибудові індивідуальної стратегії діяльності у вигляді мотивованих і здійснюваних проєктів професійних перспектив.

Регіональна система профільної освіти забезпечує перехід від етапу теоретичних узагальнень, в процесі формування інтелекту до етапу, який характеризується: ставленням до знань, умінь і навиків, як до пріоритетної мети профільного навчання, спрямованої на формування цінностей мислення, креативності і компетентностей особистості; переходом до змісту освіти відповідно до рівня розвитку суспільства з урахуванням компетентнісного підходу; домінуванням інтеграційної мети навчання над вузькопредметною в діяльнісному підході; допомогою педагога учню у вивченні і застосуванні освітніх цінностей, термінологічного апарату і його смислових навантажень; формуванням характеру педагогічних відносин, спрямованих на співробітництво, партнерство в процесі пізнання і діяльності.

З метою визначення орієнтовного місця особистості на ринку праці необхідно змоделувати систему шкільного виховання та виробництва, виходячи з умов соціально-економічного розвитку певного регіону та держави. Система передбачає створення навчання старшокласників зі спеціальностей в агропромисловому комплексі, будівництві та архітектурі, медицині, педагогіці, транспорті та зв'язку, легкій та харчовій промисловості, інформаційно-комп'ютерних технологіях та їх забезпеченні, дизайні тощо.

Ефективне вирішення комплексу психолого-педагогічних проблем підготовки учнів до професійної діяльності можливе за умови адекватного ставлення до праці, оскільки вона є сукупністю цілеспрямованих дій, що потребують розумової (сенсорний апарат, емоційна та психічна сфера людини) і фізичної (опорно-м'язова система) енергії на шляху створення матеріальних та духовних цінностей. У цьому контексті однією з важливих якостей особистості є працелюбність, яка виявляється в кількості і якості результатів через особистісне трудове зусилля. Долучення до праці підростаючого покоління зумовлене необхідністю формування особистісних цінностей через сприймання і пізнання навколишнього середовища. Тому трудові завдання з боку батьків та педагогів повинні спрямовуватися на формування поведінки дитини, розуміння нею соціальних цінностей, розвиток естетичних смаків і почуттів, власного трудового досвіду.

Природні здібності у людей різні, тому важливо знати психолого-педагогічні основи їх розвитку як сукупності якостей достатньо стійких, але разом з тим і швидкозмінних. Одним із засобів їх пізнання є проникнення кожної особистості у зміст та структуру обраної професії. Професійно спрямований навчально-виховний процес старшокласників продуктивний лише тоді, коли інваріантна і варіативна складові змісту освіти поєднуються з: основами виробництва та технологічним процесом виготовлення продукції; практичним опануванням обладнання, устаткування, конструкцій та дій машин, верстатів, апаратів, інструментів і пристроїв, засобів автоматизації та механізації; читанням та виготовленням креслень, технологічних та інструкційних карт; організацією робочих місць, культури праці, техніки безпеки; дотриманням протипожежних заходів і виробничої гігієни.

У процесі розробки профорієнтаційних заходів беруться до уваги дані інших наук: фізіології, соціології, економіки, інженерно-технічних наук тощо. Професійна орієнтація цілеспрямовує діяльність педагогічних колективів у напрямі формування в учнів стійкого інтересу до певних професій з метою самореалізації за окремо обраними. Вона характеризується багатоаспектною комплексною проблемою, що входить в коло питань наукового управління соціальними процесами, виховання підростаючого покоління, раціонального розподілу трудових ресурсів, вибору життєвого

шляху, адаптації людини до професії і формування професійного поступу. У галузі наукового пізнання за змістом, організацією і методами вона підпорядковується дидактичним і виховним принципам (виховний характер професійної орієнтації; формування професійних намірів у відповідності до інтересів і схильностей, особливостей особистості та потреб економічного регіону в кадрах; співпраця навчальних закладів, сім'ї і виробництва), спрямованим на гармонійний розвиток особистості.

Профільне навчання в загальноосвітніх школах і міжшкільних навчально-виробничих комбінатах (МНБК) не обмежується завданнями тільки навчального характеру. Воно покликане не лише озброювати учнів старших класів знаннями, практичними вміннями, навичками, а й виховувати в них сумлінне ставлення до праці, розвивати інтелект, поглиблювати інтерес до світу професій і допомагати у правильному виборі майбутньої спеціальності. Це зумовлює: врахування поточних і перспективних потреб в кадрах у цілому і на місцях; ґрунтовне вивчення здібностей, нахилу, інтересів та стану здоров'я учнів; органічний і нерозривний зв'язок з усім навчально-виховним процесом; спрямування на становлення тісних зв'язків МНБК з виробництвом, з громадськими і державними організаціями та батьківськими комітетами.

Розгортаючи процес підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності в загальноосвітній школі з 12-ти річним терміном навчання, варто врахувати: поєднання технічної й технологічної культури із сучасними досягненнями педагогічної освіти й науки; створення методичних центрів професійної орієнтації дітей для підготовки учнів з допомогою батьків до свідомого вибору професії; узагальнення знань, вмінь і навиків з техніки, технології, організації й планування виробництва; ознайомлення з трудовими процесами і змістом праці на підприємствах, в установах та організаціях; створення необхідних умов для виховання в старшокласників життєвої позиції, свідомого ставлення до праці, трудової дисципліни, початкових навиків праці за обраною професією; гармонійний розвиток особистості. Питання діяльності міжшкільних навчально-виробничих комбінатів в умовах переходу загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання набуває актуальності. Враховуючи, що більшість учнів старших класів на час закінчення загальноосвітніх

навчальних закладів стануть повнолітніми, питання своєчасного здобуття професії значно загостриться.

Підростаюче покоління спрямоване на оволодіння управлінням механізованими ресурсами і технологічними процесами. Це вимагає уваги, розрахунку, раціоналізаторства, винахідливості, ознайомлення з основами наукової організації праці та її практичного застосування тощо. Учасники освітнього процесу повинні бути у постійних пошуках шляхів виховання дитини мислячої, прогнозуючої подальший розвиток трудових ситуацій в індивідуальній і колективній праці. Виховання працьовитості старшокласників, опанування ними основних трудових процесів знаходиться у прямій залежності від оптимізації умов навчання і продуктивної праці.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / Ксения Александровна Абульханова-Славская. — М.: Мысль, 1991. — 299, [2] с.
2. Аверсанов А. Н. Системное познание мира: метод. проблемы / А. Н. Аверсанов. — М.: Политиздат, 1985. — 263 с.
3. Аза Л. А. Воспитание как философско-социальная проблема / Лариса Александровна Аза. — К.: Наук. думка, 1993. — 128 с.
4. Алексюк А. Н. Общие методы обучения в школе / А. Н. Алексюк. — 2-е изд., перераб. и доп. — К.: Рад. шк., 1981. — 206 с.
5. Амонашвили Ш. А. Педагогическая симфония: избр. страницы / упоряд. О. Ф. Золотова. — К.: Плеяда, 2005. — 250 с. — (Відкритий урок).
6. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества / Шала Александрович Амонашвили. — К.: Освіта, 1991. — 111 с.
7. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. — Л.: Ленингр. ун-т, 1968. — 339 с.
8. Ангеловски К. Учителя и инновации: книга для учителя / Кретж Ангеловски. — М.: Просвещение, 1991. — 158 с.
9. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту / Віктор Петрович Андрущенко. — К.: Знання України, 2004. — 738 с.
10. Арцишевський Р. А. Методологічні засади оновлення змісту освіти / Р. А. Арцишевський // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992 — 2003: [зб. наук. пр.] 10-річчя АПН України: [у 2 ч.] / АПН України. — Х., 2002. — Ч.1 — С. 270-283.
11. Асмолов А. Г. Психология личности: принципы общепсихологического анализа: учеб. для студ. вузов / Александр Григорьевич Асмолов. — М.: Моск. ун-т, 1990. — 367 с.
12. Атутов П. Р. Политехнические принципы в обучении школьников: дис... доктора педагог. наук: 13.00.01 / Атутов Петр Родионович. — М., 1970.
13. Атутов П. Р. Політехнічний принцип у навчанні школярів / Атутов Петро Радіонович. — К.: Рад. шк., 1982. — 175 с.
14. Атутов П. Р. Сближение общеобразовательной и политехнической школы / П. Р. Атутов. — М.: Педагогика, 1986. — 176 с.
15. Афанасьев В. Г. Системность, познание и управление / Виктор Григорьевич Афанасьев. — М.: Политиздат, 1980. — 368 с.
16. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса: метод. основы / Юрий Константинович Бабанский. — М.: Просвещение, 1982. — 192 с.
17. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований / Юрий Константинович Бабанский. — М.: Педагогика, 1982. — 192 с.
18. Батышев С. Я. Задачи подготовки квалифицированных рабочих кадров и вопросы профориентации школьников / С. Я. Батышев // Вопросы теории и практики про-

фориентации в средней школе / [под ред. И. Д. Зверева]. — М.: Педагогика, 1972. — С. 13-24.

19. Батышев С. Я. Научная организация учебно-воспитательного процесса / С. Я. Батышев. — М.: Высш. шк., 1972. — 344 с.

20. Батышев С. Я. Основы производственной подготовки / С. Я. Батышев. — М.: Машиностроение, 1971. — 551 с.

21. Батышев С. Я. Производственная педагогика / С. Я. Батышев. — М.: Машиностроение, 1976. — 687 с.

22. Батышев С. Я. Трудовая подготовка школьников: Вопросы теории и методики / С. Я. Батышев. — М.: Педагогика, 1961. — 192 с.

23. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем / Владимир Павлович Беспалько. — Воронеж: ВГУ, 1977. — 303 с.

24. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения / В. П. Беспалько. — М.: Педагогика, 1995.

25. Беспалько В. П. Слагаемые педагогических технологий / В. П. Беспалько. — М.: Педагогика, 1989. — 192 с.

26. Бергер П. Социальное консультирование реальности: Медиум трактат по социологии знания / Питер Бергер, Томас Лукман. — М., 1995. — 333 с.

27. Бергсон А. Творческая эволюция. Материя и память / Анри Бергсон: пер. с франц. — Мн.: Харвест, 1999. — 1407 с. (классическая философская мысль).

28. Бердяев Н. А. О назначении человека / Николай Александрович Бердяев. — М.: Республика, 1993. — 383 с.

29. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2х кн. — К.: Либідь, 2003 -

Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. — 2003. — 278 с. Кн. 2.: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. — 2003. — 342, [1] с.

30. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності: наук видання / І. Д. Бех. — К.: Либідь, 2006. — 272 с.

31. Бистрицкий Ё. Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие / отв. ред. В. П. Иванов; Евгений Константинович Бистрицкий. — К.: Наук. думка, 1991. — 200 с.

32. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / Игорь Викторович Блауберг, Эрик Григорьевич Юдин. — М.: Наука, 1973. — 270 с.

33. Бодалев А. А., Столин В. В. Общая психодиагностика. Основы психодиагностики, немедицинской психотерапии и психологического консультирования: учеб. пособие для студ. вузов / А. А. Бодалев, В. В. Столин. — М.: Моск. ун-т, 1987. — 304 с.

34. Большая энциклопедия психологических тестов. — М.: Эксмо, 2006. — 416 с.

35. Бондар В. І. Теорія і технологія управління процесом навчання у школі / В. І. Бондар. — К.: Школа, 2000. — 191 с.

36. Бондарев В. П. Технология профессионального успеха / [В. П. Бондарев, А. В. Гапоненко, Л. А. Зингер и др.]. — М.: Просвещение, 2001. — 144 с.

37. Боришевський М. Й. Психологія самоактивності учнів у виховному процесі: навч.-метод. посіб. / [М. Й. Боришевський, С. Т. Музичук, В. В. Антоненко та ін.]; Інститут змісту і методів навчання. — К.: Вища шк., 1999. — 190 с.

38. Бочева Л. Б. Особенности взаимосвязи социальной мотивации и мировоззрения в юношеском возрасте: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 — педагогическая и возрастная психология / Л. Б. Бочева. — М., 1987. — 24 с.

39. Бочкарев В. Н. Методика обучения при закреплении знаний действий и их сравнительная эффективность: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук: спец. 13.00.01 — теория и история педагогики / В. Н. Бочкарев. — М., 1986. — 21 с.
40. Васильев Ю. К. Политехническое образование, трудовое воспитание и профориентация школьников: аннотир. тематика лекций / Юрий Константинович Васильев. — М.: Знание, 1976. — 48 с.
41. Введение в научные исследования по педагогике: учеб. пособие для студ. пед. вузов / [под. ред. В. И. Журавлева]. — М.: Просвещение, 1988. — 239 с.
42. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2003. — 896 с.
43. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2005. — 1728 с.
44. Визомський Л. С. Собрание сочинений: в 6-ти т. / под. ред. М. Г. Ярошевского. — М.: Педагогика, 1984. — Т. 6: Научное наследство. — 1984. — 400 с.
45. Виклик для України: розробка рамкових основ змісту (національного курикулуму) загальної середньої освіти для 21-го століття: матеріали всеукр. наук. практ. конф. — К., 2007. — 239 с.
46. Вища освіта України і Болонський процес: навч. посіб. / [за ред. В. Г. Кремени; М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубінко, І. І. Бабін]. — Т.: Навч. книга — Богдан, 2004. — 384 с.
47. Вопросы теории и практики профориентации в средней школе: сборник статей [под ред. Зверева И. Д.] — М.: Педагогика, 1972. — 248 с.
48. Герасимчук В. І. Соціально-орієнтований ринок праці і проблеми його становлення / Володимир Іванович Герасимчук; Україн. ін-т. соц. досліджень. — К., 2000. — 32 с.
49. Гильбух Ю. З. Психология трудового воспитания школьников / Юрий Зиновевич Гильбух, Евгений Прокофьевич Верещак. — К.: Рад. шк., 1987. — 255 с.
50. Гильбух Ю. З. Темперамент и психологические способности школьника: психология, диагностика, педагогика / Ю. З. Гильбух. — 2-е изд. доп. и перераб. — К.: Ин-т. психологии АПН Украины, 1993. — 272 с.
51. Гичан И. С. Психологические проблемы наставничества / Иван Степанович Гичан. — К.: Вища шк., 1983. — 154 с.
52. Глассер У. Школа без неудачников / Уильям Глассер; пер. с англ. Н.В. Изосимовой. — М.: Прогресс, 1991. — 184 с.
53. Голант Е. Я. Методы обучения в советской школе / Евгений Яковлевич Голант. — М.: Учпедгиз, 1957. — 152 с.
54. Головатий М. Ф. Соціологія молоді: курс лекцій / Микола Федорович Головатий; Міжрегіон. акад. управління персоналом. — К.: МАУП, 2006. — 304 с.
55. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Евгений Иванович Головаха; АН УССР. Ин-т философии. — К.: Наук. думка, 1988. — 144 с.
56. Голомшток А. Е. Выбор профессии и воспитание личности школьника (воспит. концепция проф. ориентации) / Александр Ефимович Голомшток. — М.: Педагогика, 1979. — 160 с.
57. Гончаренко С. У. Гуманізація загальної середньої освіти: проект концепції / С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований. — К.: АПН України, 1994. — 36 с.
58. Гончаренко С. У. Дидактична концепція змісту освіти. // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід,

проблеми: зб. наук. пр. / Ін-т. педагогіки і психології проф. освіти АПН України, Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. — К.; Вінниця, 2002. — Вип. 2, ч. 1. — С. 22-26.

59. Гончаренко С. У. Методика як наука / С. У. Гончаренко. — Хмельницький: ХГПУ, 2000. — 30 с.

60. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.

61. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и эксперим. исследован. / Василий Васильевич Давыдов. — М.: Педагогика, 1986. — 240 с.

62. Дейвіс Норман. Європа: історія / Норман Дейвіс; пер з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. — К.: Основи, 2000. — 1464 с.: іл.

63. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Освіта України. — 2004. — №5 (500). — С. 1 — 13.

64. Дидактика средней школы / [под ред. М. А. Данилова, М. М. Скаткина]. — М.: Педагогика, 1975. — 303 с.

65. Драч І. Ф. Григорій Сковорода / І. Ф. Драч, С. Б. Кримський, М. В. Попович. — К.: Молодь, 1984. — 212 с.

66. Життєві кризи особистості / [В. Д. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков]. — К.: ВІПОЛ, 1998. — 356 с.

67. Завалевський Ю. І. Громадянське виховання старшокласників: проблеми, досвід, перспективи: навч. метод. посіб. / Юрій Іванович Завалевський; наук.-метод. центр сер. освіти МОН України. — К., 2003. — 104 с.

68. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя / В. И. Загвязинский. — М.: Педагогика, 1987. — 160 с.

69. Закатнов Д. О. Довідник професій / Д. О. Закатнов, Н. В. Жемера, М. П. Тищенко. — К.: Укр. книга, 1999. — 312 с.

70. Закон України «Про загальну середню освіту» // Освіта України. — 1999. — №25. — С.5-8.

71. Закон України «Про освіту». — К.: Генеза, 1996. — 36 с.

72. Занков Л. В. Обучение и развитие (экспериментально-педагогические исследования): избр. пед. труды / Л. В. Занков; НИИ общ. педагогики АПН СССР. — М.: Педагогика, 1975. — 440 с.

73. Захаров Н. Н. Профессиональная ориентация школьников / Н. Н. Захаров. — М.: Просвещение, 1989. — 192 с.

74. Зверев И. Д. Вопросы теории и практики профориентации в средней школе: сб. ст. / под ред. И. Д. Зверева. — М.: Педагогика, 1972. — 248 с.

75. Зверев И. Д. Совершенствование содержания образования в школе / [под ред. И. Д. Зверева, М. П. Кашина]. — М.: Педагогика, 1985. — 272 с.

76. Зверев И. Д. Социальная работа с молодежью / Иван Дмитриевич Зверев. — К.: Академпресс, 1994. — 101 с.

77. Зміст і форми орієнтації школярів на педагогічні професії: навч. посіб. / [В. П. Романенко, М. П. Тищенко, С. В. Тезікова]. — К: ІЗМН, 1997. — 64 с.

78. Зязюн І. А. Вузівська підготовка педагога до профільного навчання учнів старших класів / Іван Зязюн // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Ін-т. педагогіки і психології проф. освіти АПН України; Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. — К.; Вінниця, 2004. — Вип. 4. — С. 3-11.

79. Зязюн І. А. Духовні чинники елітарної особистості // Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі: зб. матеріалів Міжн. конгресу – IV Слов'янські педагогічні читання / Іван Зязюн. ЧНУ імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2005. – С. 5-19.
80. Зязюн І. А. Естетичні регулятиви педагогічної майстерності / Іван Зязюн // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України; Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. Випуск 9. – К.; Вінниця, 2006.
81. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: монографія / І. А. Зязюн. – К.; Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
82. Иванов В. М. Педагогические условия социализации: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.05. – Социальная педагогика / В. М. Иванов. – К., 1998. – 20 с.
83. Иванова Е. М. Основы психологического изучения педагогической деятельности / Елена Михайловна Иванова. – М.: Московский ун-т, 1987. – 207, [1] с.
84. Измерение интеллекта детей: пособие для психолога – практика / НИИ психологии; под ред. Ю. З. Гильбуха. – К.: 1992. Ч. 1: Человеческий интеллект и его измерение: теория и практика. – 133 с.
85. Ингекамп К. Педагогическая диагностика / К. Ингекамп; пер. с нем. – М.: Педагогика, 1991. – 240 с.
86. Информационно-поисковая система «Профессиография»: метод. пособие / [под общ. ред. Е. А. Климова]. – Л.: НИИ ПТО, 1972. – 312 с.
87. Иовайша Л. А. Проблемы профессиональной ориентации школьников / Л. А. Иовайша. – М.: Педагогика, 1983. – 128 с.
88. Кайдаулов Д. П. Закон перемены труда и всестороннее развитие личности / Д. П. Кайдаулов. – М.: Экономика, 1968. – 319 с.
89. Кала У. В. Психологическая служба в школе / Улья Валентиновна Кала, Вильва Вальтеровна Рудик. – М.: Знание, 1986. – 80 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Педагогика и психология»; № 12).
90. Калініченко Н. А. Трудова підготовка учнів сільської школи в Україні. Друга половина XIX-XX століття: [монографія] / Надія Андріївна Калініченко. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. – 744 с.
91. Кант И. Критика чистого разума / Иммануил Кант; пер. с нем. Н. Лосский. – М.: Мысль, 1994. – 592 с. – (Философское наследие).
92. Кант И. Лекции по этике / Иммануил Кант; [пер. с нем. А. К. Судаков]. – М.: Республика, 2000. – 431 с.
93. Кант И. Сочинения: в 8 т. – М.: ЧОРО, 1994. – Т. 1. – 1994. – 718 с.; Т. 6. – 1994. – 613 с.
94. Киричук О. В. Формування в учнів активної життєвої позиції / Олександр Васильович Киричук. – К.: Рад. шк., 1983. – 137 с.
95. Кларин В. М. Педагогическое наследие / В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М.: Педагогика, 1988. – 416 с.
96. Кларин М. В. Педагогические технологии в учебном процессе (анализ зарубежного опыта) / Михаил Владимирович Кларин. – М.: Знание, 1989. – 89 с.
97. Клаус Г. Введение в дифференциальную психологию учения / Георг Клаус. – М.: Педагогика, 1987. – 176 с.
98. Клепко С. Ф. Інтегративна освіта і поліморфізм знання / Сергій Федорович Клепко; Інститут педагогіки АПН України; – К.: Полтава, 1998. – 358 с.

99. Климов Е. А. Как выбрать профессию / Е. А. Климов. — М.: Просвещение, 1984. — 160 с.
100. Климов Е. А. Психологическое содержание труда и вопросы воспитания / Евгений Александрович Климов. — М.: Знание, 1986. — 80 с. — (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Педагогика и психология», №3).
101. Климов Е. А. Психология профессионала: избранные психол. труды / Е. А. Климов. — М.: Институт практ. психол.; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. — 400 с.
102. Климов Е. А. Психолого-педагогические проблемы профессиональной консультации / Евгений Александрович Климов. — М.: Знание, 1983. — 95 с.
103. Климов Е. А. Состояние и задачи научных исследований по комплексной проблеме «Профориентация» / Е. А. Климов // Вопросы теории и практики профориентации в средней школе / [под ред. И. Д. Зверева]. — М., 1972. — С. 117-121.
104. Климов Е. А. Эксперимент и психолого-педагогическая профконсультация / Е. А. Климов // Методологические основы исследований в области педагогики и психологии профессионально-технического образования / [под общ. ред. С. Я. Батышева]. — М., 1975. — С.151-158.
105. Ковязина З. П. Дифференциация содержания образования в старшей школе США: дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ковязина Елена Петровна. — К., 1989. — 194 с.
106. Козелецкий Ю. Человек многомерный / Ю. Козелецкий. — К.: Либідь, 1991. — 282 с.
107. Коменский Я. А. Образование в школах должно быть универсальным // Педагогическое наследие / Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци; сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. — М., 1988. — С. 29-30.
108. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон. — М.: Политиздат, 1978. — 367с.
109. Кон И. С. Психология ранней юности. — М.: Просвещение, 1989. — 255 с.
110. Кон И. С. Ребенок и общество: (историко-этнографическая перспектива) / Игорь Семенович Кон. — М.: Наука, 1988. — 270 с.
111. Конаржевский Ю. А. Педагогический анализ учебно-воспитательного процесса и управление школой: учеб. пособие / Юрий Анатольевич Конаржевский. — М.: Педагогика, 1986. — 145 с. — (Образование. Пед. науки).
112. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Николай Иванович Кондаков. — М.: Наука, 1975. — 720 с.
113. Концепція профільного навчання в старшій школі // Інф. зб. МОН України. — 2003. — груд. (№ 24). — С. 3-32.
114. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. К.: Рад. шк., 1989. — 608 с.
115. Кочетов А. И. Методика исследования проблем трудового воспитания / А. И. Кочетов. — Минск, 1982. — 100 с.
116. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. — К.: Грамота, 2003. — 216 с.
117. Кремень В. Г. Педагогічна освіта в контексті цивілізаційних змін // Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології: зб. наук. праць / за заг. ред. Н. Г. Ничкало. — Х., 2007. — С. 3-8.
118. Кремень В. Г. Україна: шлях до себе: проблеми суспільної трансформації / В. Г. Кремень, В. М. Ткаченко. — К.: Вид. Центр «Друк», 1998. — 446 с.
119. Критерии и показатели готовности школьников к профессиональному самоопределению / [под ред. С. Н. Чистяковой и А. Я. Журкиной]. — М.: Филология, 1997. — 80 с.

120. Крутецкий В. А. Психология обучения и воспитания школьников / В. А. Крутецкий. — М.: Просвещение, 1976. — 398 с.
121. Крючкова А. Ф. Общественно полезный производительный труд / А. Ф. Крючкова. — М.: Просвещение, 1984. — 192 с.
122. Кузьмінський А. І. Завдання всебічного гармонійного розвитку особистості в умовах полікультурної освіти / А. І. Кузьмінський // Славянская педагогическая культура. — 2006. — № 5. — С. 9-12.
123. Кузнецов А. А. Требования к знаниям и умениям школьников: дидактико-метод. анализ / А. А. Кузнецов. — М.: Педагогика, 1986. — 176 с.
124. Кучкаров М. Т. Развитие мотивов отношения к трудовой деятельности на различных стадиях подросткового возраста: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 — Педагогічна та вікова психологія / М.Т. Кучкаров. — М., 1990. — 16 с.
125. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы: [монографія] / Н. М. Лавриченко. — К.: Віра ІНСАЙТ, 2000. — 444 с.
126. Лавриченко Н. М. Професійна орієнтація як рушій прогресивного реформування системи освіти (на прикладі Франції) / Н. М. Лавриченко. — К.: МДП Кварк, 1996. — 37 с.
127. Левченко Т. І. Розвиток освіти та особистості в різних педагогічних системах / Тамара Іванівна Левченко. — Вінниця: Нова книга, 2002. — 510 с.
128. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. — М.: Политиздат, 1975. — 304 с.
129. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения / Исаак Яковлевич Лернер. — М.: Педагогика, 1981. — 185 с.
130. Лернер И. Я. Проблемное обучение / Исаак Яковлевич Лернер. М.: Знание, 1974. — 64 с.
131. Лернер И. Я. Процесс обучение и его закономерности / Исаак Яковлевич Лернер. — М.: Знание, 1980. — 96 с.
132. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. — Х.: ОВС, 2002. — 400 с.
133. Лопатин В. В. Малый толковый словарь русского языка / Владимир Владимирович Лопатин, Людмила Евгеньевна Лопатина. — М.: Рус. яз., 1990. — 704 с.
134. Лукашевич Н. П. Социология воспитания: краткий курс лекций. — К.: МАУП, 1996. — 180 с.
135. Лукинов И. И. Трудовое воспитание молодежи / Иван Илларионович Лукинов. — К.: Наук. думка, 1989. — 432 с.
136. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти / В. С. Лутай. — К.: Магістр, 1986. — 256 с.
137. Мадзігон В. М. Педагогічні аспекти удосконалення змісту трудової політехнічної підготовки школярів // Наук. зап. Сер. Педагогіка / Тернопіл. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. — Т., 1999. — №5. — С. 3-7.
138. Мадзігон В. Н. Продуктивная педагогика. политехнические основы соединения обучения с производительным трудом: [монография] Василий Николаевич Мадзигон. — К.: Вересень, 2004. — 323, [1] с.
139. Макаренко А. С. Сочинение в 7 т. — М.: АПН РСФСР, 1960. — Т.4. — 1960. — 552 с.
140. Макаренко А. С. Школа жизни, труда, воспитания: учеб. кн. по истории, теории и практике воспитания. Ч. 1: Деловые и личные письма, статьи 1921-1928 гг. /

А. С. Макаренко; сост. и комент. А. А. Фролов, Е. Ю. Илалтдинова. — Н. Новгород: Волго-Вятская академия гос. службы, 2007. — 361 с.

141. *Макаренко М. Я.* Особливості проектування муніципального освітнього простору / М. Я. Макаренко, М. П. Пашенко // Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі: зб. матеріалів Міжнар. конгресу — IV Слов'янські пед. читання. — Черкаси, 2005. — С. 65-66.

142. *Максимено С. Д.* Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження / Сергій Дмитрович Максименко. — К.: НИИП, 1990. — 240 с.

143. *Маргулис А. В.* Диалектика деятельности и потребностей общества / А. В. Маргулис. — Белгород: Белгородский педагог. ун-т, 1972. — 66 с.

144. *Маслоу А.* Самоактуализация личности и образование / Абрахам Маслоу; пер. с англ.; предисл. Г. А. Балла; Ин-т психологии АПН Украины. — К.; Донецк, 1994. — 52 с.

145. *Мачуський В. В.* Формування готовності старшокласників до професійної діяльності у сфері технічної творчості в позашкільних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 — Теорія і методика виховання / В. В. Мачуський. — К., 2001. — 16 с.

146. Методика курсу «Основи виробництва. Вибір професії»: посіб. для учителя / [С. У. Калюга, М. Л. Кондюрина, И. А. Салова та ін.; за ред. П. Р. Атутова, В. А. Полякова]. — К.: Рад. шк., 1989. — 96 с.

147. Методичні рекомендації з питань керівництва трудовим навчанням в міжшкільному навчально-виробничому комбінаті / [В. М. Мадзігон, М. П. Легкий та ін.]. — К.: НДІ педагогіки УРСР, 1981. — 11 с.

148. *Мид М.* Культура и мир детства: избранные произведения / Маргарет Мид; АН СССР, Ин-т этнографии. — М.: Наука, 1988. — 432 с.

149. Мир профессий: Человек — природа / [сост. С. Левиева]. — М.: Мол. гвардия, 1985. — 383 с.

150. Мир профессий: Человек — художественный образ / [сост. А. Смирнов; предисл. В. Рябова, А. Смирнова]. — М.: Мол. гвардия, 1987. — 383 с.

151. *Михайлов Ф. Т.* Загадка человеческого Я / Феликс Трофимович Михайлов. — М.: Политиздат, 1976. — 286 с.

152. *Монтень М.* Опыт. О стойкости, праздности, умственности и страстях: пер. с фр. / Мишель Монтень. — М.: ООО АСТ; Х.: Фолио, 2003. — 654 с.

153. *Моргун В. Ф.* Методика багатовимірного аналізу досягнень учня з метою профілювання та профорієнтації / В. Ф. Моргун; Інститут педагогіки і психології проф. освіти АПН України, ПДПІ, каф. психол. та пед. майстерності. — Полтава, 1997. — 15 с.

154. Навчально-виховна робота в міжшкільному навчально-виробничому комбінаті / [за ред. І. А. Макаровської]. — К.: Рад. шк., 1979. — 176 с.

155. Навчально-виховна робота в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах / [В. М. Мадзігон, В. З. Моцак, Д. М. Тернопольський та ін.]. — К.: Рад. шк., 1979. — 174 с.

156. *Назімов І. М.* Вибір професії учнями / Ігор Миколайович Назімов. — К.: Рад. шк., 1963. — 63 с.

157. Научные основы трудового обучения: сб. / [сост. А. Б. Дмитриев]. — М.: Педагогика, 1970. — 229 с.

158. Національна доктрина розвитку освіти. — К.: Шк. світ, 2001. — 24 с.

159. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: [монографія] / за ред. І. А. Зязюна та Н. Г. Ничкало. — К.: Віпол, 2000. — 636 с.

160. Никифорова Н. Г. Поликультурные основы проектирования регионального компонента в современной школе / Н. Г. Никифорова // Известия Международной Славянской Академии образования им. Я. А. Коменского. — 2006. №4. — С. 85-92.
161. Нильсон О. А. Теория и практика самостоятельной работы учащихся: исслед. роли самост. работы учащихся в учеб. процессе и ее эффективности при использовании рабочих тетрадей / Освальд Артурович Нильсон. — Талин: Валгус, 1976. — 280 с.
162. Ничкало Н. Г. Воспитание рабочей смены / Н. Г. Ничкало. — К.: Политиздат Украины, 1982. — 199 с.
163. Ничкало Н. Г. Педагогічні дослідження в Польщі та Україні: особливості, результати і перспективи // Професійна освіта: педагогіка і психологія: пол.-укр.; укр.-пол. [щорічник] / за ред. Т. Леволицького, І. Зязюна, І. Вільш, Н. Ничкало. — Ченстохова; К., 2005. — [Вип]7. — С. 2003 — 216.
164. Ничкало Н. Г. Професійна педагогіка в інформаційно-технологічному суспільстві / Нелля Ничкало // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: матеріали IV міжнар. наук.-прак. конф. — Хмельницький, 2007. — С. 88-94.
165. Новиков Л. И. Школа и среда / Л. И. Новиков. — М.: Знание, 1985. — 79 с.
166. Обдаровані діти: виявлення, діагностика і розвиток: матеріали міжнар. семінару, Полтава, 9-10 лют. 1995 р. / [за ред. В. Ф. Моргуна]. — Полтава: ПДП, 1995. — 171 с.
167. Обуховский К. Психология влечений человека / Казімеж Обуховський; пер. с польск. В. И. Мочуман. — М.: Прогресс, 1972. — 247 с.
168. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / Віктор Олександрович Огнев'юк. — К.: Знання України, 2003. — 450 с.
169. Оконь В. Введение в общую дидактику / Винценти Оконь; пер. с польск. Л. Г. Кашкуревича. — М.: Высш. шк., 1990. — 382 с.
170. Онушкин В. Г. Теоретические основы непрерывного образования / [В. Г. Онушкин, В. И. Огарев, А. Л. Загорский и др.]. — М.: Просвещение, 1987. — 207, [2] с.
171. Орфографический словарь русского языка / В. В. Лопатин. — М.: Русский язык, 1991. — 414 с.
172. Орфографічний словник наукових і технічних термінів / В. Я. Карачун. — К.: Криниця, 199. — 528 с.
173. Освіта України і науково-технічний прогрес: історія, досвід, уроки / [В. М. Курило, В. П. Шепотько]. — К.: Деміур, 2006. — 432с.
174. Павлютенков Е. М. Кем быть? / Евгений Михайлович Павлютенков. — К.: Молодь, 1989. — 198 с. — (Сер. Твоя будущая профессия).
175. Павлютенков Е. М. Профессиональная ориентация учащихся / Евгений Михайлович Павлютенков. — К: Рад. школа, 1983. — 153с.
176. Павлютенков Е. М. Управление профессиональной ориентацией в общеобразовательной школе / Е. М. Павлютенков. — Владивосток: Университет, 1990. — 174 с.
177. Павлютенков Е. М. Формирование мотивов выбора профессии / Е.М. Павлютенков; под ред. Б.А. Федоришина. — К.: Рад. шк., 1980. — 143 с.
178. Парамонова Л. Дошкольное и начальное образование за рубежом / Людмила Парамонова, Евгения Протасова. — М.: Педагогика, 2001. — 112 с.
179. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. — М.: Аспект Пресс, 1997. — 270 с.
180. Педагогическая энциклопедия: [в 4-х т.] / гл. ред. И. А. Каиров. — М.: Сов. энциклопедия, 1964. — Т.1. — 1964. — 829 с.

181. Педагогическое наследие: Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. / [сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский]. — М.: Педагогика, 1987. — 413 с.
182. Педагогіка: підруч. для студ. пед. ін-тів / за ред. М. Д. Ярмаченка. — К.: Вища шк., 1986. — 539 с.
183. Педагогічна майстерність: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. — 2-е вид., допов. і перероб. — К.: Вища шк., 2004. — 422, [1] с.
184. Педагогічна майстерність: хрестоматія: навч. посіб. / [упоряд.: І. А. Зязюн, Н. Г. Базилевич, Т. Г. Дмитренко та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. — К.: Вища шк., 2006. — 606 с.
185. Педагогічний словник / за ред. акад. М. Д. Ярмаченка — К.: Пед. думка, 2001. — 516 с.
186. Педагогічні основи трудового становлення і професійного самовизначення учнівської молоді / за ред. М. П. Тименка; Інститут проблем виховання АПН України. — К., 1996. — 268 с.
187. *Пидкасистый П. И.* Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении / П. И. Пидкасистый. — М.: Педагогика, 1980. — 240 с.
188. *Піддячий М. І.* Виховання та розвиток дітей засобами праці / М. І. Піддячий // Трудова підготовка в закладах освіти. — 2007. — №3. — С. 6-9.
189. *Піддячий М. І.* Вплив полікультурного простору на професійне самовизначення школярів / М. І. Піддячий // Известия Междунар. Словянской академии образования им. Я. А. Коменского. — 2006. — № 4. — С. 112-117.
190. *Піддячий М. І.* Вплив соціокультурного оточення на професійний вибір старшокласників / М. І. Піддячий // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. — К.; Вінниця, — 2004. — Вип. VI. — С. 54-59.
191. *Піддячий М. І.* Динаміка трудової підготовки старшокласників / М. І. Піддячий // Теорія та методика навчання та виховання: зб. наук. пр. / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. — Х., 2004. — Вип. 23. — С. 138-146.
192. *Піддячий М. І.* Історичні передумови та теоретичні засади профорієнтації школярів / М. І. Піддячий // Педагогіка і психологія. — 2006. — № 3. — С. 29-36.
193. *Піддячий М. І.* Концептуальні засади технологічного і художньо-естетичного напрямів профільної школи / М. І. Піддячий // Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології: зб. наук. пр. / за ред. Н. Г. Ничкало. — Х., 2007. — С. 214-217.
194. *Піддячий М. І.* Міжшкільні навчально-виробничі комбінати у системі позашкільної освіти / М. І. Піддячий // Соціально-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу: матеріали доп. та виступів Міжн. наук.-практ. конф. / Інститут проблем виховання АПН України. — К., 2003. — С. 143-147.
195. *Піддячий М. І.* Організація діяльності профільного навчально-виховного закладу / Микола Піддячий // Молодь і ринок. — 2008. — № 6 (41). — С. 53-58.
196. *Піддячий М. І.* Орієнтація старшокласників на педагогічні професії в умовах профільного навчання / М. І. Піддячий // Наук. зап. Ніжин. держ. ун-ту. ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. — Ніжин, 2005. — Вип. 5. — С. 120-124.
197. *Піддячий М. І.* Орієнтація старшокласників на професійну діяльність / М. І. Піддячий // Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту. імені Івана Франка. — Житомир, 2006. — Вип. 30. — С. 37-40.
198. *Піддячий М. І.* Особливості організації навчально-виховного процесу в освітній галузі «Технологія» / Микола Піддячий // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. — 2004. — № 1. — С. 56-62.

199. Піддячий М. І. Педагогічні засоби організації професіографічної діяльності школярів / М. І. Піддячий // Наукові записки / Терноп. нац. пед. ун-т. імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка. — Т., 2007. — № 2. — С. 3-9.
200. Піддячий М. І. Підготовка старшокласників до майбутньої професійної діяльності в процесі профільного навчання / Микола Піддячий // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. — 2005. — № 1. — С. 82-89.
201. Піддячий М. І. Підготовка старшокласників до професійної діяльності / М. І. Піддячий // Зміст і технології шкільної освіти: матеріали звіт. наук. конф. Інституту педагогіки АПН України, 30-31 березня 2005 року. — К., 2005. — Ч. II. — С. 68.
202. Піддячий М. І. Проблеми професійного самовизначення молоді / М. Піддячий // Педагог професійної школи: зб. наук. пр. / [редкол.: Н. Г. Ничкало (голова), І. А. Зяюн, О. І. Щарбак та ін.]. — К., 2004. — Вип. VI. — С. 54-62.
203. Піддячий М. І. Професійна консультація старшокласників в умовах профільного навчання / М. І. Піддячий // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. — К.; Вінниця. — 2006. — Вип. 11. — С. 91-97.
204. Піддячий М. І. Професіографічна діяльність школярів / М. І. Піддячий // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. — К.; Вінниця, 2007. — Вип. 15. — С. 112-117.
205. Піддячий М. І. Профінформаційна робота зі старшокласниками / М. І. Піддячий // Наук. записки / Тернопіл. нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка. — Т., 2005. — № 3. — С. 80-85.
206. Піддячий М. І. Профконсультування старшокласників / М. І. Піддячий // Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості в умовах позашкільних навчальних закладів: матеріали наук.-практ. конф.; 30-31 берез. 2006 р. : [у 3-х ч.] / Ін-т проблем виховання АПН України. — К., 2006. — Ч. 2. — С. 138-147.
207. Піддячий М. І. Профорієнтаційна робота: творчі пошуки педагогів МНВК / Микола Піддячий // Професійно-технічна освіта. — 2004. — № 3 — С. 37-41.
208. Піддячий М. І. Система підготовки старшокласників до професійного самовизначення / М. І. Піддячий // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. / Інститут проблем виховання АПН України. — К., 2005. — Вип. 8, кн. 2. — С. 45-49.
209. Піддячий М. І. Система технологій: метод. вказівки для підготовки і здачі тестів з дисципліни / О. О. Розинка, Н. С. Шаповал, М. І. Піддячий. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 38 с.
210. Піддячий М. І. Становлення національного курикулуму для старшої школи / М. І. Піддячий // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. — К.; Вінниця, 2008. — Вип. 16. — С. 204-213.
211. Піддячий М. І. Сутність державного курикулуму для старшої школи // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. Ін-ту проблем виховання АПН України. — Кам'янець-Подільський, 2007. — Вип. 10, т. 2. — С. 536-544.
212. Піддячий М. І. Сутність змісту і якості загальної і профільної освіти / М. І. Піддячий // Молодь і ринок. — 2007. — № 10. — С. 128-133.
213. Піддячий М. І. Теоретико-методологічні засади проблеми професійного самовизначення молоді / М. І. Піддячий // Роль фундаментальних дисциплін у формуванні спеціаліста нового типу: здобутки і перспективи в Рівненській області: матеріали І наук.-практ. конф. для вищ. навч. закл. 1-2 рівнів акредитації / Інститут педагогіки і

психології проф. освіти АПН України. Інститут проблем виховання АПН України. — Рівне, 2003. — С. 28-33.

214. Піддячий М. І. Теоретичний аспект підготовки молоді до професійної діяльності за кордоном / Микола Піддячий // Молодь і ринок. — 2004. — № 4. — С. 97-102.

215. Піддячий М. І. Теоретичні засади навчання старшокласників за напрямом «Технологія і дизайн» // Наукові записки / Тернопіль. нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка. — Т., 2007. — № 7. — С. 95-101.

216. Піддячий М. І. Трудове виховання старшокласників в умовах профільного навчання // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. — К.; Вінниця, 2006. — Вип. 9. — С. 196-201.

217. Піддячий М. І. Художньо-естетичне виховання старшокласників в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів. // Професійно-художня освіта: зб. наук. пр. / [редкол.: І. А. Зязюн (голова), В. О. Радкевич, Р. Т. Шмагалю] — К.; Черкаси, 2005. — Вип. 3. — С. 130-138.

218. Платонов К. К. Психология / К. К. Платонов, Г. Г. Голубев. — М.: Высш. шк., 1973. — 256 с.

219. Подоляк В. О. Класифікація компетентностей учнів в галузі сучасного виробництва на основі порівняльного аналізу / В. О. Подоляк // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. — К.; Вінниця, 2006. — Вип. 9. — С. 204-213.

220. Подоляк В. О. Формування в учнів системи наукових компетентностей в галузі сучасного виробництва: теоретико-метод. аспект / Вячеслав Омелянович Подоляк. — Вінниця: Книга-Вега, 2002. — 462 с.

221. Позашкільна освіта в Україні (нормативно-правові документи) / за ред. В. В. Вербицького. — К.: НЕЦТ, 2002. — 303 с.

222. Политехнический словарь / гл. ред. акад. А. Ю. Ишлинский. — 2-е изд. — М.: Сов. Энциклопедия, 1980. — 655 с.

223. Поташкин Н. М. Инновационные школы России: становление и развитие / Н. М. Поташкин. — М.: Новая школа, 1996. — 320 с.

224. Программы для общеобразовательных учреждений. Твоя профессиональная карьера 8 — 9 классы / С. Н. Чистякова, В. А. Власов, М. С. Гуткин, С. П. Зуева, Л. Н. Кабардова, В. В. Коляченко. — М.: Просвещение, 1997. — 97 с.

225. Проект «Рівний доступ до якісної освіти» / Міністерство освіти і науки України. — К., 2006. — 6 с.

226. Пронников В. А. Японцы: этнограф. очерки / Владимир Алексеевич Пронников, Иван Дмитриевич Ладанов. — М.: Наука, 1983. — 270 с.

227. Профессиограммы и профессиокарты основных профессий: метод. пособие: [в 2-х кн.] Кн.1. / под ред. В. В. Ерасова. — К.: РИА-ВОК, 1995. — 112 с. Кн.2. — 1995. — 112 с. Кн.2. — 1995. — 224 с.

228. Профконсультационная работа со старшеклассниками / под общ. ред. Б. А. Федоришина. — К.: Рад. шк., 1980. — 160 с.

229. Профконсультативна робота із старшокласниками в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів: метод. рек. / [уклад. М. П. Тименко, Д. Н. Раззоков, В. В. Мачуський та ін.]. — К.: РУМК, 1993. — 60 с.

230. Психология здоровья: учеб. для вузов / под ред. Г. С. Никифорова. — СПб: Питер, 2006. — 607 с.
231. Психология и психоанализ характера: хрестоматия / под ред. Д. Я. Райгородского. — Самара: Самарский дом печати, 1998. — 639 с.
232. Психология і педагогіка життєтворчості / [В. Д. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков]. — К.: ВІПОЛ, 1996. — 791 с.
233. Пуховська Л. П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі: спільність і розбіжності: [монографія]. — К.: Вища шк., 1997. — 180 с.
234. Равен Д. Педагогическое тестирование / Давид Равен. — М.: Когито Центр, 1999. — 140 с.
235. Радкевич В. О. Становлення і розвиток професійно-художньої освіти України в ХХ столітті / В. О. Радкевич // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002: [зб. наук. пр.] до 10-річчя АПН України: [у 2-х кн.] / Академія педагогічних наук України. — Х., 2002. — Ч.2. — С. 277-291.
236. Решетова З. А. Психологические основы профессионального обучения / Зоя Алексеевна Решетова. — М.: МГУ, 1985. — 208 с.
237. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології: навч.-метод. посіб. / В. В. Рибалка. — К.: ІПППО, 1996. — 236 с.
238. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників / В. В. Рибалка; АПН України, Інститут педагогіки і психології проф. освіти. — К.: Деміур, 1998. — 160 с.
239. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: дис... доктора психол. наук: 19.00.07 / Рибалка Валентин Васильович. — К., 1998. — 464 с.
240. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості: навч. посіб. / В.В. Рибалка. — К.: ІПППО, 1996. — 236 с.
241. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Р. Роджерс; пер. с англ. — М.: Прогресс, 1994. — 480 с.
242. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира / Сергей Леонидович Рубинштейн. — М.: АН СССР, 1957. — 328 с.
243. Рубинштейн С. Л. Принципы и пути развития психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. — М.: АПН СССР, 1959. — 354 с.
244. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн; отв. ред. Е. В. Шорохова. — М.: Педагогика, 1976. — 416 с.
245. Рудницька О. П. Педагогіка загальна та мистецька: навч. посіб. / О. П. Рудницька. — Т.: Навчальна книга — Богдан, 2005. — 194 с.
246. Савченко О. Я. Етапи формування змісту шкільної освіти в Україні за роки незалежності / О. Я. Савченко // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002: [зб. наук. пр.] до 10-річчя АПН України: [в 2-х кн.] / Академія педагогічних наук України. — Х., 2002. — Ч.1. — С. 210-227.
247. Саймон Б. Общество и образование / Барри Саймон. — М.: Прогресс, 1989. — 624 с.
248. Самодрин А. П. Профільне навчання у середній школі: [монографія] / А. П. Самодрин. — Кременчук: РВЦ ПНТУ, 2004. — 384 с.
249. Самодрин А. П. Профільно-диференційована школа як педагогічна проблема / Анатолій Петрович Самодрин, Леся Володимирівна Сирота. Кременчук: МО України, 1995. Ч. 1. — 1995. — 62 с. Ч. 2. — 1995. — 97 с.

250. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2-х т. / Герман Константинович Селевко. — М.: НИИ школьных технологий, 2006. — Т.1. — 2006. — 816 с. Т.2. — 2006. — 816 с.
251. Семашко О. М. Соціологія мистецтва: навч. посіб. для ВНЗ культури і мистецтва / Олександр Миколайович Семашко; Держ. акад. кер. кадрів культури і мистецтва. — Л.: Видавець В. М. Піга, 2004. — 244 с.
252. Система профинформационной работы со старшеклассниками / [Б. А. Федоришин, С. Е. Карпиловская, Р. И. Миттельман, В. В. Синавский, Е. М. Ткаченко, О. Е. Ячинин]. — К.: Рад. школа, 1988. — 176 с.
253. Сікорський П. І. Теоретико-методологічні основи диференційованого навчання: [монографія]. — Л.: Каменяр, 1998. — 196 с.
254. Сірополко Степан. Історія освіти в Україні. — К.: Наук. думка, 2001. — 912 с.
255. Скаткин М. Н. Трудовое воспитание и профориентация школьников / Михаил Николаевич Скаткин, Едуард Георгиевич Костяшкин. — М.: Просвещение, 1984. — 191 с. — (Б-ка директора школы).
256. Сковорода Г. С. Полное собрание сочинений: [у 2-х т.].- К.: Наук. думка, 1973. — Т. 1. — 1973. — 532 с.
257. Скрипка В. І. Соціалізація учнівської молоді в умовах розбудови національної школи (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.11. — філософія, історія, соціологія. — К., 1994. — 17 с.
258. Соснін О. І. Експорт знань «дволиків» технології / Олександр Соснін // Науковий світ: — 2004.- № 11. — С. 4-7.
259. Соціально-психологічний словник / авт.-уклад. В. М. Галицький, О. В. Мельник, В. В. Синавський. — К.: ВІТУС, 2004. — 250 с.
260. Соціологія: підруч. для вищ. шк. / В. П. Андрущенко, В. І. Волович; за заг. ред. проф. В. П. Андрущенко, проф. М. І. Горлача. — К.; Х., 1998. — 622 с.
261. Стефановская Т. А. Педагогика: наука и искусство: курс лекций: учеб. пособие для студ. вузов и слушат. ин-тов повыш. квалификации / Т. А. Стефановская. — М.: Совершенство, 1998. — 368 с.
262. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки і науки // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002: [зб. наук. пр.] до 10-річчя АПН України: [в 2х ч.] / Академія педагогічних наук України. — Х., 2002. — Ч.1. — С. 37-54.
263. Сухомлинський В. О.: Вибрані твори в 5 т. — К.: Рад. шк., 1976. Т. 1. — 1976. — 654 с. Т. 2. — 1976. — 670 с. Т. 3. — 1977. — 670 с. Т. 4. — 1976. — 640 с. Т. 5. — 1976. — 639 с.
264. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. — К.: Рад. шк., 1978. — 263 [1] с.
265. Сущенко Т. І. Педагогічний процес у позашкільних закладах / Тетяна Сущенко. — К.: Рад. шк., 1986. — 118 с.
266. Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології: зб. наук. пр. / за ред. Н. Г. Ничкало. — Х.: НТУ «ХПІ», 2007. — 644 с.
267. Терещенко Ю. І. Україна і європейський світ / Ю. І. Терещенко. — К.: Перун, 1996. — 495 с.
268. Тименко В. П. Формування конструктивних умінь особистості / В. П. Тименко // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту.: Сер. Педагогіка. Соціальна робота. — 2003. — № 8. — С. 221-223.

269. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: структурно-генетичний підхід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Т. М. Тименко. – К., 1994. – 48 с.
270. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
271. Трудовое воспитание молодежи / [И. И. Лукинов, Ю. Н. Пахонов, В. Г. Урчин, С. И. Пирожков и др.]. – К: Наук. думка, 1989. – 432 с.
272. Тхоржевский Д. А. Методика трудового обучения: [навч. посіб. для пед. училищ] / Дмитро Олександрович Тхоржевський. – К.: Вища шк., 1972. – 347 с.
273. Тхоржевский Д. А. Система трудового обучения / Д. А. Тхоржевский. – К.: Рад. шк., 1975. – 199 с.
274. Українсько-російський словник наукової термінології / за заг. ред. Л. О. Симоненко. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 416 с.
275. Українсько-російський словник / [за ред. О. А. Дітель, М. М. Друченко, В. Є. Дудко та ін.]. – К., 1984. – 940 с.
276. Учителю труда о профессиональной ориентации учащихся / [Н. Н. Чистяков, Т. А. Буянова, Н. Е. Касаткина]; под ред. М. М. Чистякова. – М.: Просвещение, 1982. – 175 с.
277. Ушинський К. Д. Необхідність ремісничих шкіл у столиці / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. / за ред. О. І. Піскунова. – К., 1983. – Т.2. – С. 155-190.
278. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: [в 6 т.] / сост. С. Ф. Егоров. – М.: Педагогика, 1988. – Т. 1. – 1988. – 416 с. Т. 2. – 1988. – 496 с. Т. 5. – 1990. – 528 с. Т. 6. – 1990. – 528 с.
279. Федоришин Б. А. Проблемы внимания в профконсультации и профотборе / Б. А. Федоришин // Психологические основы профессионального отбора: тез. докл. I Всесоюз. Симпозиума: сб. науч. тр. – К., 1973. – С. 21-24.
280. Федоришин Б. О. Психологічні аспекти профорієнтації учнів. – К.: Знання, 1976. – 48 с.
281. Філіпчук Г. Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультурна, етнополітика: [монографія] / Георгій Філіпчук. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 488 с.
282. Філіпчук Г. Г. Культурологічна основа сучасної школи / Г. Г. Філіпчук // Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі: зб. матеріалів Міжнарод. конгресу – IV Слов'янські педагогічні читання. – Черкаси, 2005. – С. 26-29.
283. Філіпчук Г. Г. Словник термінів з питань екології та безпеки життя і діяльності. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – 751 с.
284. Формирование личности старшеклассника / [под ред. И. В. Дубровиной, А. Д. Андреева и др.]. – М.: Педагогика, 1989. – 168 с. – (Образование. Пед. науки).
285. Формы и методы практико-ориентированной педагогической поддержки социально-профессиональной адаптации молодежи в условиях рынка труда / С. Н. Чистякова, В. П. Бондарев, Л. А. Дмитриева. – Кемерово, 2001. – 150 с.
286. Франкл В. Человек в поисках смысла: сб. / Виктор Франкл; пер. с англ. и нем. Гозмана. Л. Я. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с. – (Б-ка заруб. психологии).
287. Фрейд З. Введение в психоанализ: лекции / Зигмунд Фрейд; [пер. с нем.]. – М.: Наука, 1991. – 455, [1] с.
288. Френе С. Избранные педагогические сочинения / Селестен Френе; пер. с франц. Б. Л. Вульфсона. – М.: Прогресс, 1990. – 303, [1] с.

289. Хебермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность: (лекции и интервью. Москва, апрель, 1989 г.). — М.: Наука, 1992. — 180 с.

290. Хьелл Л. Теории личности: основные положения, исследования и применения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Л. Хьелл, Д. Зиглер. — СПб.: Питер, 1997. — 606 с.

291. Чебышева В. В. Психология трудового обучения: метод. пособие для средн. проф.-техн. училищ / Варвара Васильевна Чебышева. — М.: Просвещение, 1983. — 239 с.

292. Чебышева В. В. Психология трудового обучения (трудовые умения и навыки в условиях трудового обучения) / Варвара Васильевна Чебышева. — М.: Просвещение, 1969. — 303 с.

293. Черепанов В. С. Экспертные оценки в педагогических исследованиях / Вячеслав Сергеевич Черепанов. — М.: Педагогика, 1989. — 151 с.

294. Чистяков Н. Н. Учителю труда о профессиональной ориентации учащихся / Н. Н. Чистяков, Т. А. Буянова, Т. А. Касаткина. — М.: Просвещение, 1982. — 175 с.

295. Шевченко В. Е. Англо-український тлумачний словник редакційно-видавничої комп'ютерної техніки. — К.: Либідь, 2006. — 320 с.

296. Шиян Н. І. Профільне навчання у школах сільської місцевості: теорія і практика / Надія Іванівна Шиян; Полтав. держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. — Полтава: АСМІ, 2004. — 442 с.

297. Школа и труд / [П. Р. Атутов, З. А. Кальней, В. А. Поляков]; под. ред. П. Р. Атутова. — М.: Педагогика, 1987. — 215 с.

298. Щедровицкий Г. П. Избранные труды / Георгий Петрович Щедровицкий. — М.: Просвещение, 1995. — 759 с.

299. Щукина Г. И. Роль деятельности в учебном процессе: кн. для учителя / Г. И. Щукина. — М.: Просвещение, 1986. — 144 с.

300. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / Ираида Сергеевна Якиманская. — М.: Сентябрь, 2000. — 110 с. — (Библиока ж. «Директор школы»).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Піддячий Микола Іванович

**ПІДГОТОВКА СТАРШОКЛАСНИКІВ
ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ**

Монографія

Видано за рахунок державних коштів

Літературне редагування — С. В. Косянчук.

Технічне редагування — В. С. Левченко.

Обкладинка — Резніков П. В.

Дизайн, комп'ютерна верстка — С. В. Косянчук.

Підписано до друку 25.12.2008. Формат 60х90 1/16.

Гарнітура Trebuchet MS. Друк офс. Папір офс.

Ум. друк. арк. 18,0. Обл.-вид. арк. 17,85.

Наклад 300 прим.

Зам.

Видавництво «Педагогічна думка»,

вул. Артема, 52-а, м. Київ, 04053.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру об'єктів видавничої справи
ДК №137 від 03.08.2000 р.

ПЗ2

Піддячий М. І. Підготовка старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання: монографія. — К.: Педагогічна думка, 2008. — 288 с., іл.
ISBN 978-966-644-112-9

Монографія присвячена питанням психолого-педагогічних досліджень у царині забезпечення поступу особистості, що в системі профільної школи відображається такими основних поняттями і категоріями: соціалізація, адаптація, навчально-виховний процес, зміст і якість освіти, професійна орієнтація, професійне самовизначення, допрофесійна і професійна підготовка, розвиток, саморозвиток, самоорганізація, самовдосконалення, формування, компетенції, технології, засоби праці, продуктивні сили.

УДК 343.54
ББК 74.202.4